

İSTANBUL KENT
ÜNİVERSİTESİ

İstanbul Kent
Üniversitesi
İnsan ve
Toplum
Bilimleri
Dergisi

Cilt: 2 Sayı: 2 Yıl: 2021

e-ISSN 2717-9737

İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Cilt/Volume: 2
Sayı/Issue: 2

Sahibi/Owner:

İstanbul Kent Üniversitesi adına Prof. Dr. Necmettin ATSÜ
Prof. Dr. Necmettin ATSÜ on behalf of İstanbul Kent University

Editör/Editor:

Fatma Nezihe Gümüş, itbf.editor@kent.edu.tr
İstanbul Kent Üniversitesi

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Figen Sabırcan, figen.sabircan@kent.edu.tr
İstanbul Kent Üniversitesi

Bülent Demir, bulent.demir@kent.edu.tr
İstanbul Kent Üniversitesi

Yayın Sekreteri /Journal Secretary

Merve Şengüler, merve.senguler@kent.edu.tr
İstanbul Kent Üniversitesi

Asel Ataoğlu, asel.ataoglu@kent.edu.tr
İstanbul Kent Üniversitesi

İnternet Adresi/Website: <https://dergipark.org.tr/itbfkent>

Editör Kurulu / Editorial Board

Uğur Tekin, ugur.tekin@kent.edu.tr
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Hasret Çomak, hasret.comak@kent.edu.tr,
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Öcal Usta, ocal.usta@kent.edu.tr
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Kadriye Esin Cantez, kadriyeesin.cantez@kent.edu.tr,
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Ahmet İlkay Ceyhan, ilkay.ceyhan@kent.edu.tr,
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Rahmi İncekara, rahmi.incekara@kent.edu.tr,
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Danışma Kurulu / Advisory Board

Hugh Lauder, H.Lauder@bath.ac.uk, UNIVERSITY OF BATH

Ali Yıldırım, ali.yildirim@gu.se, UNIVERSITY OF GOTHENBURG

Özlem Ünlühisarcıklı, unluhisa@boun.edu.tr, BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ

Susan Robertson, slr69@cam.ac.uk, UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

Erol Yıldız, erol.yildiz@uibk.ac.at, INNSBRUCK UNIVERSITY

Susanne Spindler, susanne.spindler@hs-dusseldorf.de, HOSCHSCHULE DÜSSELDORF

Erika Schulze, erika.schulze@fh-bielefeld.de, FACHHOCHSCHULE BIELEFELD

Markus Ottersbach, markus.ottersbach@th-koeln.de, TECHNISCHE HOCHSCHULE KÖLN

Arzu Kihtir, kihtir@istanbul.edu.tr, İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Yayın Kurulu / Publishing Board

İbrahim Anıl, ibrahim.anil@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Volkan Yücel, volkan.yucel@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Bülent Demir, bulent.demir@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Figen Sabırcan, figen.sabircan@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Elif Çağlı, elif.cagli@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Duygu Aydın Aslaner, duygu.aydinaslaner@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Fatma Çam Kahraman, fatma.camkahraman@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

Serkan Akgün, serkan.akgun@kent.edu.tr, KENT ÜNİVERSİTESİ

HAKEM KURULU / REVIEWER BOARD

- Prof. Dr. Arzu Kihtir, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Hugh Lauder, University of Bath, İNGİLTERE
Prof. Dr. Yaşar Onay, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Markus Ottersbach, Technische Hochschule Köln, ALMANYA
Prof. Dr. Eyüp Aygün Tayşir, Marmara Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. İge Pınar, Yaşar Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Susan Robertson, University of Cambridge, İNGİLTERE
Prof. Dr. Erike Schulze, Fachhochschule Bielefeld, ALMANYA
Prof. Dr. Susanne Spindler, Hochschule Düsseldorf, ALMANYA
Prof. Dr. Nilgün Tatal Cheviron, Galatasaray Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Öcal Usta, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Özlem Ünlühisarcıklı, Boğaziçi Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali Yıldırım, University of Gothenburg, İSVEÇ
Prof. Dr. Erol Yıldız, Innsbruck Üniversitesi, AVUSTURYA
Doç. Dr. Lale Levin Basut, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Melih Görgün, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Mahmut Hızıroğlu, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Ozan Ormeci, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Şakir Dinçşahin, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Caner Sancaktar, Kocaeli Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Hande Sert, Boğaziçi Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Umut Uzer, İstanbul Teknik Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Seza Yılcıoğlu, Galatasaray Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Keser Aschenberger, Danube University Krems, AVUSTURYA
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Caner - Boğaziçi Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Elif Çağlı Kaynak, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nezihe Gümüş, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent Demir, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Gül Arıkan Akdağ, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Furkan Kaya, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Duygu Aydın Aslaner, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Esra Saniye Tuncer, Dicle Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Fahimeh Hosseinnezhad Hendvari, İstanbul Aydın Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Melek İpek, İstanbul Aydın Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Jutta Nickel, Pädagogische Hochschule Freiburg, ALMANYA
Dr. Öğr. Üyesi Melike Durmaz, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Deniz Tansi, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Orhun Karsavuran, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ahu Özmen Akalın, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Başaran, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Gözde Kurt, Beykent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Figen Sabırcan, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE

İçindekiler

1. İçsel Pazarlama ve İç Müşteri Olarak Kadın Çalışanların İş Tatmini - Canan Tiftik 1
2. Eğitimli Kadın İstihdamının Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma - Büşra Sadi, Seçil Gürün Karatepe 21
3. Sağ Popülizm ve Faşizm: Bir Karşılaştırma Denemesi - Özgür Yılmaz 51
4. Feridun Sinirlioğlu Dönemi Türk Dış Politikası - Şeyma Kızılay 69
5. Infertil Çiftlerde Psikolojik; Sosyal ve Cinsel Problemler - Rukiye Sarı, Jade Cemre Erciyes 79
6. Teknoloji Temelli Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Faaliyetlerinin Genel İstihdam Üzerine Etkisi: Sistemik Derleme Çalışması - Canan Tiftik 95
7. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonrasında Türkiye’deki Sol Oyların Yıllar İçerisindeki Seyri - Ozan Örmeci 112
8. Siyasal Reklamda Seçim Afişleri: Chp Seçim Afişlerinin Dönüşümü “1950 ve 2018 Seçimleri” - Aslı Aydemir 128
9. Ağ Toplumu ve Hipermodernite Açısından Yeni Sosyal Medya Platformu Clubhouse’un Kısa Değerlendirmesi - Ahmet İlkey Ceyhan, F. Ahu Özmen Akalın 144
10. Geçici Sığınmacı Statüsündeki 12-18 Yaş Arasındaki Suriyeli Türkmen Çocukların Sosyal Anksiyete Açısından Değerlendirilmesi - Hakan Yağcı 156
11. The General Directorate of Statistics Within the Context of Interwar Pronatalism in Turkey - Elif Çağış Arıcı..... 171

İÇSEL PAZARLAMA VE İÇ MÜŞTERİ OLARAK KADIN ÇALIŞANLARIN İŞ TATMİNİ

Canan TİFTİK¹

ÖZ

Bu çalışmada içsel pazarlamanın iç müşteri olan kadın çalışanların iş tatmini ve dolayısıyla dış müşteri ve hizmet kalitesine etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Kadın çalışanların iş tatmini ve cinsiyet değişkeni özelinde içsel pazarlama uygulamaları, iç müşteri, dış müşteri, iş tatmini ve müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi değişkenlerini konu alan ampirik çalışmalar analiz edilmiştir. Nitel ve keşfedici araştırma yöntemi uygulanmıştır. Veri toplama aracı olarak sistematik literatür taraması tekniği kullanılmış ve veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Hedef anahtar kavramlar kullanılarak DergiPark, Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin ve Google Scholar arama motorları üzerinde tarama işlemi yapılmıştır. Tarama kriterlerine uygun 14 ampirik yayın tespit edilerek detaylı incelenmiştir. Ulusal çalışmalardan sadece birisinin doğrudan cinsiyet ve kadın değişkenini birincil olarak diğerlerinin ise ikincil olarak incelediği görülmüştür. Uluslararası çalışmalarda ise iki yayının, kadın ve cinsiyet değişkenini birincil değişken olarak ölçtükleri tespit edilmiştir. Bütün çalışmalarda içsel pazarlama uygulamalarının, genelde çalışan iş doyumuna özelde ise kadın çalışanların iş tatminine olumlu ve anlamlı etkilediğini gösteren bulguların raporlandığı görülmüştür. İncelenen çalışmalarda, kadın çalışanların iş tatmininin hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetine yaptığı katkının göz ardı edildiği, kadın ve cinsiyet değişkeninin doğrudan çok az çalışıldığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet Farklılığı, İçsel Pazarlama, İç Müşteri, İş Tatmini, Hizmet Kalitesi

INTERNAL MARKETING AND JOB SATISFACTION OF WOMEN AS INTERNAL CUSTOMERS

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the effects of internal marketing on the job satisfaction of female employees, who are internal customers, and thus on external customers and service quality. Empirical studies on internal marketing practices, internal customers, external customers, job satisfaction and customer satisfaction and service quality variables, specific to the job satisfaction and gender variable of female employees, were analyzed. Qualitative and exploratory research method was applied. The systematic literature review technique was used as a data collection tool and the data were analyzed by content analysis. Using the target keywords, the search was carried out on DergiPark, National Thesis Center, TR Directory and Google Scholar search engines. 14 empirical publications that meet the screening criteria were identified and examined in detail. It was observed that only one of the national studies directly examined the gender and female variables primarily and the others secondarily. In international studies, it has been determined that two publications measure the female and gender variable as the primary variable. In all studies, it has been observed that findings showing that internal marketing practices have a positive and significant effect on job satisfaction of employees in general and job satisfaction of female employees in particular have been reported. In the studies examined, it was observed that the contribution of female employees' job satisfaction to service quality and customer satisfaction was ignored, and the female and gender variable was rarely studied directly.

Keywords: Gender Differences, Internal Marketing, Internal Customer, Job Satisfaction, Service Quality

---

¹ Dr. Öğr Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, ctiftik@gelisim.edu.tr

Giriş

İşletmeler, mutlu ve sağlıklı çalışanlar ile uzun vadeli başarı arasındaki bağlantının farkına vardıkça işletme çalışanlarının refahı giderek daha önemli hale gelmektedir. Araştırmalar, çalışanların iş memnuniyetinin hizmet kalitesini iyileştirmede önemli bir faktör olduğunu göstermiştir (Snipes, Oswald, LaTour ve Armenakis, 2005:1334; Sohail ve Jang, 2017:68). Bu tespiti göre, iş tatmini yaşayan çalışanlar, daha yüksek düzeyde müşteri memnuniyeti sağlamaktadır.

Deneysel araştırmalar içsel pazarlama ile hizmet kalitesi arasında anlamlı pozitif ilişki olduğunu göstermektedir (Tsai ve Tang, 2008:1119). Yine bir başka araştırmada içsel pazarlama ile çalışan memnuniyeti arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu; içsel pazarlama ile algılanan örgütsel performans arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Kanyurhi ve Akonkwa, 2016:779).

Hizmet sektöründe ve işletmelerde istihdam edilen kadın ve erkek çalışanlar açısından neyin iyi müşteri hizmeti olduğunu belirlemede farklılıklar göstermektedir. Çalışanların, yaptıkları işi cinsiyet bazlı yorumlamalarının nedenlerinden biri belirli yapılan işlerin kendi sosyal rollerine daha uygun olduğu düşüncesinde yatmaktadır. Literatür daha çok hizmet sunumu değişkeni ile dış müşteri memnuniyeti değişkenleri arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Kadın ve cinsiyet açısından, iç müşteri olan kadın çalışanların iş tatmini ile iyi hizmet sunumu/hizmet kalitesi değişkenleri arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların az olduğuna dikkat çekilmektedir (Mathies ve Burford, 2011:656). Erkek ve kadın psikolojisi çok farklı olduğu için insan zihninin cinsiyet değişikliğine bağlı algıları ve aynı durumda aynı şey için tepkiler her iki cinsiyet için de farklı olabilmektedir. Bu tespitlerden hareketle, içsel pazarlama bağlamında kadın çalışanların iş tatmini, hizmet eğilimi, hizmet kalitesi ve müşteri tatmini üzerinde etkilerinin neler olduğu sorusu bu çalışmanın araştırma gerekçesi olmuştur.

Bu tarama ve inceleme çalışmasının amacı cinsiyet ve kadın değişkeninin işletmelerde istihdam edilen iç müşteri olan kadın çalışanların içsel pazarlama ortamında iş tatmini ile hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkileri keşfetmek ve tespit etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için meta analiz çalışması yapılmıştır. Meta analiz işleminde aşağıda listelenen değişkenler kullanılmıştır:

- Kadın çalışan-içsel pazarlama-iş tatmini
- Kadın çalışan-içsel pazarlama-müşteri memnuniyeti
- Kadın çalışan-içsel pazarlama-hizmet kalitesi
- Cinsiyet-içsel pazarlama-iş tatmini
- Cinsiyet-içsel pazarlama-müşteri memnuniyeti
- Cinsiyet-içsel pazarlama-hizmet kalitesi

Bu kapsamıyla çalışmanın, cinsiyet ve kadın çalışan değişkenlerin özellikleri, içsel pazarlama bağlamında iç müşteri olan kadın çalışanların iş tatmini, dış müşteri

memnuniyeti, hizmet kalitesi ve performans geliştirme uygulamalarını gözden geçirme ve iyileştirmesine katkı yapacağı umulmaktadır.

Sosyal araştırmalarda, araştırma amacını gerçekleştirmek için kullanılan genel tasarıma araştırma yöntemi denilmektedir. Araştırma yöntemini gerçekleştirmede kullanılan bilgi toplama araçları ise araştırma tekniği kavramı ile ifade edilir. Bir araştırma yöntemi sınırları içinde bir veya birden fazla veri toplama aracı kullanılabilir. Bu bilgilerden hareketle, bu çalışmada, çalışmanın amacını gerçekleştirmek için nitel araştırma stratejisi benimsenmiştir. Nitel araştırmaların bir yönü de keşfedici nitelikte olmasıdır. Çalışmanın amacına uygun olan yöntemin alan araştırması yöntemi olduğuna karar verilmiştir. Alan araştırması derinlemesine, fakat dar kapsamlı bir araştırma yöntemidir. Alan araştırmasında amaç, gözlemi yapılan olayın sürecinin anlaşılmasıdır. Teknik olarak hazır bilgiden faydalanma yöntemi kullanılır. Literatür taraması yapılması ve nicel araştırma çalışmalarını tespit edilmesi, incelenmesi ve değerlendirmeye tabi tutulması işlemleri de alan araştırması olarak değerlendirilmektedir. Bu işlemleri içinde barındıran alan araştırmasının, araştırmanın amacına yönelik keşif yapmada etkili bir yöntem olduğu yönünde karar verilmiştir. Literatür taraması sonucu elde edilen veriler, araştırmacının doğrudan topladığı veriler değil, ikincil veri olarak eriştiği verilerdir. Bu verilerde doğası gereği sosyal araştırma verileri olduğu kabul edilmektedir.

Uluslararası nicel çalışmaları tarama ve tespit için İngilizce dilinde yazılanlar seçilmiş ve Google Scholar arama motoru üzerinden taranmıştır. Ulusal nicel çalışmalar ise TR Dizin, YÖK Ulusal Tez Veri tabanı ile DergiPark Portalı üzerinden taranmıştır. Tarama işlemi için güncel çalışmalar tarama kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle kavramsal çerçeve oluşturma aşamasında tespit edilen anahtar kavram ya da değerışkenler, anahtar kavramları içeren yayınlar, yukarıda sayılan arama motorları üzerinden taranmıştır. Tarama işleminde anahtar kavramların bir kısmını içeren fakat bir kısmını içermeyen çalışmalar ayıklanmıştır. Ayıklama işlemi sonucunda kalan çalışmaların özetleri incelenmiştir. Özetler deneysel çalışma olma kriteri açısından tekrar incelenmiştir. Deneysel olmayan özetler çıkarılmıştır. Kriterlere uyan tespitli deneysel yayınların içerik analizine geçilmiştir.

Bu kısmi meta-analiz çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın gerekçesi, amaı ve araştırma yöntemi açıklanmaktadır. Kavramsal çerçeve bölümünde içsel pazarlama, dış ve iç müşteri, iş tatmini ile hizmet kalitesi kavramları, ölçme modelleri ve belirli yaklaşımlar sunulmaktadır. Üçüncü bölümde ise tarama sonucu tespit edilen ulusal ve uluslararası deneysel çalışmaların çıkarımsal bulguları ile özet teknik bilgilerine yer verilmektedir. Sonuç bölümünde ise inceleme bulguları ile gelecekte yapılacak akademik çalışmalar için bir dizi öneriler sunulmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Araştırma konusu üzerinde sistematik literatür taraması yapılmıştır. Tarama işlemi iki aşamalı yapılmıştır: kavramsal çerçeve oluşturulmuş ve bu çerçeve sınırları içinde ampirik (deneysel) alışmalar tespit edilmiştir. Kavramsal çerçeve kısmında içsel

pazarlama, iç müşteri, iç müşteri olarak çalışanların iş tatmini ve hizmet kalitesi kavramlarına yönelik tanımlamalar ve açıklamalara yer verilmiştir. İç müşteri olan kadın çalışanlar özelinde cinsiyet farklılığı değişkeni olan deneysel araştırma sonuçlarını raporlayan yayınların taraması yapılmıştır.

İçsel pazarlama

İçsel pazarlama, önceleri hizmet pazarlaması sektöründe bilinir hale gelmiş (Resulzade, 2019:34), sonraları ise hizmet pazarlamasının ötesine geçerek birçok sektörü ve bu sektörlerde yer alan işletmeleri kapsamına almıştır. Bu konseptin temel amacı, müşterilerle düzenli olarak etkileşimi ve hizmet sunumu olan çalışanlardan daha iyi performans elde etmektir. Kavram olarak içsel pazarlama, “*bir işletmede çalışanların ihtiyaçlarını karşılayan iş ürünleri aracılığıyla o işletmeye nitelikli çalışanları çekme, geliştirme, motive etme ve elde tutma*” şeklinde tanımlanmaktadır (Berry and Parasuman, 1991:26). Rafiq ve Ahmed (2000:451), içsel pazarlamayı, pazarlama benzeri bir yaklaşımı kullanan planlı bir çaba olarak açıklamaktadır. Bu çabalar, literatürde, değişime karşı olan örgütsel direncin üstesinden gelme, işletmenin fonksiyonları arasındaki düzeni koordine ederek motive etme, işletme ve birimlerinin stratejilerini etkili bir şekilde uygulamaya entegre etme olarak açıklanmaktadır. Bu çabaların sonucunda, müşteri odaklı ve motive olmuş çalışan süreçleri aracılığıyla müşterilerin memnun edilmesi sağlanmaktadır.

İçsel pazarlama iç müşterileri ve dış müşterileri arasında bir etkileşim kurar ve eski müşterileri ile ilişkileri devam ettirmeyi hedefler. Eski müşterileri elde tutmak önemlidir, çünkü yeni müşteri kazanmanın maliyeti şirketler için oldukça yüksektir. Araştırmalar, müşteriyi elde tutma ile müşteri sadakati arasında güçlü pozitif ilişki olduğunu; yine müşteri memnuniyeti ve müşteriyi elde tutma arasında güçlü pozitif bir doğrusal ilişki olduğunu göstermiştir (Gümüş, 2014:158). Bu nedenle, işletmeler, müşteri sayılarını ve dolayısıyla pazar paylarını arttırmak ister. İçsel pazarlama uygulamaları, işletmelerin bu amaçlarının gerçekleştirilmesinde araç olarak kullanılır.

İçsel Pazarlama yaklaşımında iki boyut öne çıkmaktadır. Bunlar, dış müşteri memnuniyeti ve iç müşteri memnuniyeti boyutlarıdır. Bu iki boyutun karşılanmasında işletme performansı ve müşteri memnuniyetinde artış olabilir, karşılanmaması durumunda ise azalma ve rekabet avantajını kaybederek piyasadan çekilmeye kadar gidebilir. Diğer yandan, içsel pazarlamada, iş yapma esaslı teknoloji, kültür, sosyalizasyon ve yetkilendirme öne çıkan kavramlardan bazılarıdır (Ay ve Kartal, 2003:18). Bu İçsel Pazarlama kavramlarının işletmelerce dikkate alınması önem arz etmektedir.

İçsel pazarlama değişkenini ölçmek için geliştirilmiş ölçekler ilgili literatürde yer almaktadır. Foreman ve Money (1995:768) tarafından geliştirilen, geliştirme, vizyon ve ödüllendirme boyutları ile 15 önermeden oluşan ölçek bunlardan biridir. Ölçeğin ulusal (Bulunmaz ve Serhateri, 2019) ve uluslararası çalışmalarda (Sohail ve Jang, 2017) kullanıldığı görülmektedir

Dış müşteri memnuniyeti

Dış müşteri kavramı, işletmenin sunduğu ürün ya da hizmeti, ihtiyaçları doğrultusunda satın alan bireyler veya kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır (Akın, 2001: 113). İç müşteri tatmini ile dış müşteri memnuniyeti arasında ilişkilerin düzeyi işletmelerin performansına ve hizmet kalitesine etkileri içsel pazarlama bağlamında teorik ve deneysel olarak araştırılmaktadır. İçsel pazarlamanın temel amacı, dış müşteri tatmini sağlamaktır. Çünkü işletme faaliyetlerinin odak noktası dış müşteridir. Bu tatminin sağlanması sayesinde, müşteri bağlılığı sağlanmaktadır. İşletmenin bu sayede daha sonra tekrar tercih edilme olasılığı artacaktır. Sonuçta işletme performansı ve rekabetçilik avantajında yükseliş olacaktır. Bunları sağlamanın yolu ise, içsel pazarlamanın temel prensipleri dikkate alınarak, çalışanların tatmin oldukları etkin bir süreç oluşturacak İçsel Pazarlama uygulamalarını devreye sokmaktır.

Dış müşteri memnuniyetini belirleyen faktörlerin neler olduğunun araştırılması, belirlenmesi ve bilinmesi, müşteri kazanma ve müşteri tutundurma açısından önemlidir. Bu faktörlerin sırasıyla hizmet ya da ürün kalitesi, fiyatlandırma, performans düzeyi, beklentilerin karşılanması, güvenilirliği sağlama ve benzeri örnek olarak gösterilebilir (Cengiz, 2013:78). Diğer yandan hizmet kalitesi de müşteri memnuniyetini etkileyen bir faktördür. Parasuman vd. (1988:27), hizmet kalitesi özelinde müşteri memnuniyetini etkileyen faktörleri iş gören tutum ve davranışı, kişisel ilgi, güven, somut unsurlar ve bilgilendirmede olarak belirlemiştir. Dış müşteri memnuniyeti ölçümüyle ilgili modeller ve ölçeklere, hizmet kalitesi başlığı altında yer verilmiştir.

İç müşteri

İçsel pazarlama (İP), çalışanları müşteri gibi kabul etme felsefesi ve iş ürünlerini insan ihtiyaçlarına uyacak şekilde şekillendirme stratejisidir (Berry ve Parasuman, 1991:57). İP felsefesinde iş görenler iç müşteri, işler bir çeşit ürün ve işletme de bir pazar olarak görülür (Tsai ve Tang, 2008:1118). İç müşteriler, işletmelerde istihdam edilen çalışanlardır. İç müşteri kavramı bir işletmenin üretim ve hizmet sunma süreçlerinin iyileştirilmesi gerekli ve değerlidir.

Genel olarak işletmeler veya işyerlerinde sunulan hizmetler ve üretilen ürünler ile bağlantılı ve koordineli bir şekilde görevlerin yerine getirilmesi işlerini yürüten çalışanlar, iç müşteri olarak görülmektedir. Bu tanımdan hareketle, doğal olarak işletme ya da işyeri içerisindeki her birim, bölüm, bir sonraki birim ya da bölümün müşterisi olmaktadır. Dar anlamda, iç müşteri, bir işletme ya da işyerinde çalışan kişilerdir. Başka bir tanımda ise “*Bir işletmede tedarikçiden başlayarak dış müşterilere kadar devam eden süreçlerde birbirine ürün ve hizmet verenler iç tedarikçi, ürün ve hizmet alanlarsa iç müşteri*” olarak ifade edilmektedir (Yılmaz, Ersoy ve Argan, 2009: 97).

Piyasa merkezli yaklaşımda sadece rakiplerin ya da müşterilerin değil, müşteri kararlarına etkisi olan tüm paydaşların özellikle de iç müşterilerin dikkate alınması gerekmektedir. İç müşteriye yüklenen bu değer, çalışanların üretime ve hizmet sunum sürecine olan katkısı nedeniyle. İş görenlerin düşünce ve tecrübelerine değer verilmesi, iş görenlerin

de bunları işletmesine aktarması, bireysel ve örgütsel hedeflere katkı sağlanması, istenilen bir durumdur.

Dış müşteri merkezli yaklaşımda, iş görenler iç tüketici gibi görülür. Çalışanlar, sadece verilen işleri yerine getiren çalışan değil, aynı zamanda işin sorumluluğunu yüklenen bireylerdir. Toplam kalite yönetimi merkezli iş yapma ya da hizmet sunma yaklaşımları, çalışanları, iş süreçlerinin sahibi yapmayı ve takım halinde çalışmayı koordine eder. Bu yönetim felsefesinin amacı, çalışanların üretkenliğinden ve takım dinamiğinin oluşturacağı iş birliğinden en üst düzeyde faydalanmaktır.

İş Tatmini

Araştırma bulguları, dış müşteri memnuniyetinin olduğu kadar iç müşteri memnuniyetinin de sağlanması gerektiğine dikkat çekmektedir (Dole ve Schroeder, 2001). Çünkü iç müşterinin etkinliği yükseltildiği zaman dış müşterilere sunulan ürün ve hizmetin kalitesi de yükseldiği tespit edilmiştir (Snipes vd., 2005; Sohail ve Jang, 2017). Fosam, Grimsley ve Wisner (1998: 236), çalışan memnuniyetinin yanı sıra müşteri memnuniyetinin ölçülmesinin kalite odaklı çoğu şirketin stratejilerinin merkezinde yer aldığını belirtmekte; bu durumun, özellikle çalışanların müşterilerle doğrudan temas kurduğu yerlerde (hizmet sektöründe) daha çok geçerli olduğunu, çünkü çalışanları memnun olan kuruluşların müşterilerini memnun ettiğini ileri sürmektedir.

İç müşteri tatmini, bir iş görenin işinden ya da işletmesinden almayı umdukları ile gerçekte almış olduklarını kıyaslaması sonucunda iş çevresine verdiği farklı duygusal tepkilerin birleşimidir (Dole ve Schroeder, 2001: 235). İçsel tatmin ve dışsal tatmin arasındaki ilişki yeterince test edilmemiş olmasına rağmen, birçok araştırmacı dış müşteri memnuniyetinin, iç müşteri tatminin bir işlevi olduğunu varsaymaktadır (Ahmed ve Rafiq, 2003; Prasad ve Steffes, 2002). Örgütsel ya da bireysel performansı artırma kabiliyeti, içsel pazarlamanın çıktısı olarak açıklanmıştır.

Kaya (2017) tarafından yapılan uygulamalı araştırmada elde edilen sonuçlara göre iç müşteri memnuniyetinin işletmelerin performansı üzerinde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Çalışan ya da iç müşteri memnuniyeti yaratan insan kaynakları uygulamalarının, dış müşterilerin memnuniyetlerinde doğrudan olumlu yönde etki yaptığına dair ampirik bulgular raporlanmıştır (Kaya ve Akyüz, 2015:22)

İş tatmini ile personel devir hızının azalması, işe devamsızlığının azalması, örgütsel bağlılık ve performans arasında olumlu ilişkilerin saptandığı raporlanmaktadır (Naktiyok ve Küçük, 2003). Başka araştırmalarda ise hizmet verme yatkınlığının iş tatmini üzerinde olumlu etkisi olduğu; hizmet verme yatkınlığının hizmetleri başarılı bir şekilde sunma arzusu ve müşteriye özel ve önemli olduğunu hissettirme ihtiyacı boyutları ile iş tatmini arasında olumlu ve anlamlı ilişkinin olduğu bulunmuştur (Başoda, 2012).

İş tatmininin, içsel ve dışsal olmak üzere iki boyutu olduğu teorik çalışmalar ve deneysel araştırmalar tarafından belirlenmiştir (Gürkan vd. 2017). İş tatminini ölçmek için geliştirilmiş çeşitli ölçekler bulunmaktadır. Minnesota iş tatmini ölçeği, bunlardan

biridir. 12 önermeden oluşan içsel boyut ve 8 sorudan oluşan dışsal boyuttan oluşmaktadır. Bu ölçeğin hem ulusal araştırma projelerinde (Gürkan vd. 2017; Bektaş and Saldanlı, 2015) hem de uluslararası deneysel çalışmalarda (Meshal ve Alali, 2018; Buitendach ve Rothman, 2009) yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Hizmet kalitesi

Hizmet kalitesi, aynı zamanda toplam kalite yönetimi anlayışının bir bileşenidir. Toplam kalite yönetiminde temel anlayış, “kalite herkesin işidir ancak başarı için farklı yeteneklerin etkileşimi gereklidir” üzerine kuruludur. Hizmet kalitesi çalışan ile müşteri arasında doğrudan ve dolaylı bir iletişim noktası oluşturmaktadır. Günümüzde sunulan ürünün ya da hizmetin çok üstün özelliklere sahip olması artık tek başına yeterli olmamakta, ürün ya da hizmetin müşterilere sunumunda kalite ve müşteri odaklı olmak gibi unsurlar daha çok belirleyici olmaktadır. İşte tüm unsurlar, iç müşteriler tarafından oluşturulmaktadır.

İçsel pazarlamanın merkezindeki mantık, iç müşterilerin (yani çalışanların) ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, işletmenin beşeri sermayesini güçlendirme ve bu sayede dış müşterileri memnun etme ve **kaliteli hizmet sunarak** daha iyi pozisyon elde etmektir. Sohail ve Jang (2017), çalışanların iş tatmini ile hizmet kalitesi arasında pozitif ilişki olduğunu, bunun da müşteri memnuniyetine yol açabileceğini, **hizmet kalitesinin** çalışan tatmini ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkide aracılık rolünü desteklediğini ileri sürmektedir.

Deneysel araştırmalar, içsel pazarlama uygulamaları (eğitim programları) ile hizmet kalitesi arasında güçlü pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Tsai ve Tang, 2008). Yine çalışanların (kişilik özelliği) hizmet verme yatkınlığı ile iş tatmini arasında olumlu ve anlamlı ilişki olduğu; hizmet verme yatkınlığının tüm boyutları ile iş tatmini arasında pozitif ve anlamlı korelasyon olduğu saptanmıştır (Başoda, 2012).

Hizmet kalitesinin, çalışan iş tatmini ve müşteri memnuniyeti arasında aracılık rolü olduğu Baron ve Kenny (1986) tarafından hipoteze dönüştürülmüştür. Sohail ve Jang (2017) ise bu hipotezi bir adım öteye götürerek çalışan iş tatmininin müşteri memnuniyeti ile ilişkili olduğu, çalışan iş tatmininin hizmet kalitesi ile ilişkili olduğu ve hizmet kalitesinin ise müşteri memnuniyeti ile ilişkili olduğu hipotezini geliştirmiş ve ölçmüşlerdir.

Hizmet kalitesi ve hizmet yönelimi, kişilerin bir hizmeti soyut ya da somut içerikli yorumlarıyla yakından ilişkilidir. Hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi ölçmek üzere geliştirilmiş ölçekler ilgili literatürde yer almaktadır. Müşterinin bakış açısından, hizmet kalitesini ölçmeden kullanılan en yaygın ölçeklerden birisi Parasuraman, Zeithaml Berry (1988) tarafından oluşturulan ve güncellenen beş faktörlü hizmet kalitesi ölçeğidir (SERVEQUAL, five dimensions of service quality). Ölçeğin faktörleri sırasıyla iş gören tutum ve davranışı, kişisel ilgi, güven, somut unsurlar ve bilgilendirmeden oluşmaktadır. Bu ölçek ulusal (Çiçek ve Doğan, 2009; Naktiyok ve Küçük, 2003) ve uluslararası akademik çalışmalarda (Sohail ve Jang, 2017; Naik, Gantasala ve Prabhakar, 2010) yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Deneysel Çalışmalarda Cinsiyet Farklılığına Yönelik Tespit Edilen Bulgular

İncelenen yayınlarında tespit edilen bulgular, uluslararası yayınlar ve ulusal yayınlar başlığı altında sunulmuştur. Her bir başlık altında iki aşamalı kurgulanmıştır. İlk aşamada yayınların çalışma konuları, araştırma yöntemleri, veri toplama araçları, ölçüm araçları, veri analiz yöntemleri ve kullandıkları örneklem yöntemleri, bir tablo içinde gösterilmiş ve devamında ise karşılaştırmalı olarak özetlenmiştir. İkinci aşamada ise cinsiyet farklılığı ve kadın çalışanlar özelinde, yayınlardaki tespit edilen bulgular özet olarak sunulmuştur.

Tarama sonucunda tespit edilen çalışmalar iki bölümde analiz edilmiştir. Uluslararası ve ulusal çalışmalar olmak üzere iki kategoride incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Her iki kategori daha sonra aynı kriterlere göre bir kez daha (ikinci) inceleme ve değerlendirme aşamasından geçirilmiştir. Kategorilendirme işlemleri, bir dizi betimsel analizlerin yapılmasına olanak sağlamıştır.

İncelenen ulusal bilimsel araştırma yayınlarına ait özet teknik bilgiler

Yukarıda ayrıntıları verilen yöntem doğrultusunda tarama yapılan ve tespit edilen akademik yayınlar, çalışma konusu, kullandığı araştırma yöntemi, veri toplama araçları, ölçme araçları, analiz yöntemleri ve örnekleme metodu ile araştırılan sektör ile sektör çalışanları açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Önce özet teknik bilgilere ait bulgular, arkasında ise çalışmalarda yer alan bulgular özet olarak sunulmuştur. Özet teknik bilgiler aşağıda Tablo.1’de verilmiştir.

Tablo 1: İncelenen Ulusal Çalışmalardan Derlenen Özet Teknik Bilgiler

	Yazar	Çalışma konusu	Yöntem	Veri	Ölçek	Veri analiz	Örneklem
1	Naktiyok ve Küçük (2003)	Cinsiyet İç müşteri, iş gören tatmini, Müşteri tatmini Hizmet kalitesi	Nicel Makale	Anket	Hazır ölçek	Betimsel Analiz Faktör Analizi ANOVA Yapısal-Eşitlik Modeli Post-hoc Analizler	Bankacılık sektörü Banka çalışanları (n=48, K=11) ve müşteriler (n=298) Yargısal örneklem
2	Arslaner ve Yolal (2013)	Cinsiyet Kadın çalışan Müşteri memnuniyeti	Nicel Makale YL Tezi	Anket	Derleme ölçek	Betimsel Analiz Faktör Analizi Kümeleme Analizi Çoklu-uyum Analizi	Konaklama Müşterileri (n=311, K=160) Rassel örneklem
3	Gürkan vd. (2017)	Demografik değişkenler İş tatmini Cinsiyet	Nicel Makale	Anket	Hazır ölçek	Betimsel Analiz ANOVA t-Testi Post-hoc Analizler	Turizm sektörü Çalışanları (n=396, K=55) Örneklem bilgisi yok
4	Mizrahi ve Özmutaf (2018)	İş tatmini İşe bağlılık Cinsiyet	Nicel Makale	Anket	Derleme ölçek	Betimsel analiz Faktör analizi t Testi	Muhasebe sektörü Meslek çalışanları (n=111, K=56) Örneklem bilgisi yok

5	Bektaş ve Saldanlı (2016)	İş tatmini	Nicel Makale	Anket	Hazır ölçek	Betimsel Analiz Açıklayıcı Faktör Analizi Mann Whitney U Testi Kruskal – Wallis Testi	Bankacılık sektörü Banka çalışanları (n=485, K=287) Örnekleme bilgisi yok
6	Özçifçi	İçsel pazarlama İş tatmini Cinsiyet	Nicel Makale	Anket	Hazır ölçek	Betimsel Analiz Regresyon Analizi ANOVA t-Testi	Sağlık sektörü Hastane çalışanları (n=236, K= 81) Örnekleme bilgisi yok
7	Çetin ve Varoğlu (2015)	Cinsiyet Psikolojik sermaye Performans Ayrılma niyeti İş tatmini	Nicel Makale	Anket	Hazır ölçek	Betimsel Analiz Faktör Analizi SEM Analizi	Özel sektör Firma çalışanları (N=237, K=111) Kolayda örneklem

Not: Tablodaki veriler, yazar tarafından yapılan literatür taraması sonucu elde edilmiştir.

Cinsiyet farklılığı ve kadın iç müşteri/çalışanların iş tatmini özelinde yedi adet deneysel araştırma çalışması tespit edilmiştir. Yayınların türü açısından çoğunluğunun araştırma makalesi ve birisinin ise yüksek lisans tezine dayalı makale olduğu görülmüştür. Çalışmaların bir kısmında cinsiyet farklılığı ve kadın çalışan değişkenleri birincil araştırma konusu olurken, bir kısmında ise ikincil konu yani demografik değişken olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma konularına göre, içsel pazarlama, iş tatmini, cinsiyet farklılığı, kadın çalışanlar, psikolojik sermaye, algılanan performans, işe bağlılık, müşteri memnuniyeti, hizmet kalitesi ve iş gören değişkenleri olduğu saptanmıştır.

Çalışmaların tamamında nicel araştırma yöntemi; veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanıldığı belirlenmiştir. Araştırma konusu olan değişkenleri ölçme aracı olarak beş çalışmanın hazır ölçek ve diğer ikisinin ise derleme ölçek kullandığı görülmüştür.

Veri analizi açısından nicel çalışmanın doğası gereği çalışmaların tamamında ilk aşamada betimsel analizin yapıldığı tespit edilmiştir. Çıkarımsal analiz kapsamında faktör analizi, yapısal eşitlik modeli analizi, regresyon analizi, ANOVA, MANOVA, açıklayıcı faktör analizi, Kruskal- Wallis, Mann Whitney U testi, kümeleme analizi, çoklu uyum analizi ve post-hoc testlerinin kullanıldığı belirlenmiştir.

Çalışmaların odaklandığı sektörler açısından ikisinin bankacılık, ikisinin konaklama ve otelcilik, birinin sağlık sektörü, birinin özel sektör ve muhasebe sektörü olduğu raporlanmıştır. Bu verilerden hareketle, algıları ölçülen deneklerin mesleklerine göre dağılımı ise banka çalışanları, konaklama çalışanları, muhasebe çalışanları, sağlık çalışanları ve özel sektör çalışanlarıdır. Örnekleme yöntemi açısından üç çalışmada kullanılan yöntem belirtilmiş olmasına rağmen üç çalışmada belirtilmediği saptanmıştır. Kullanılan yöntemler sırasıyla yargısal yöntem, Rassal yöntem, kolayda yöntemdir. Yedi

çalışma toplamında örneklem büyüklüğü 2122 kişidir. Bunların ise 761'inin kadın çalışan olduğu hesaplanmıştır.

İncelenen ulusal bilimsel araştırma yayınlarında tespit edilen bulgular

Naktiyok ve Küçük (2003), Bayburt ili özelinde kamu ve özel banka çalışanlarının iş tatmini ve banka müşterilerinin memnuniyetini (hizmet kalitesi) deneysel bir çalışma ile ölçmüştür. Müşteri tatmini ölçeği hizmet kalitesi (SERVEQUAL) modelinden uyarlanmıştır. Müşteri tatmin faktörleri, bilgilendirme, somut unsurlar, güven, personelin tutumu ve kişisel ilgi olarak belirlenmemiştir. Çalışan (iç müşteri) tatmini ölçümü ise örgütsel uygulamalar-süreçler, fiziki koşullar-işin yapısı, öğrenme-gelişme, ücret-ödül-terfi, sosyallik-dayanışma ve örgütsel bağlılık faktörlerine göre ölçülmüştür.

- Cinsiyet farklılığı doğrudan araştırma konusu yapılmamıştır.
- Ücret, öğrenme/egitim, sosyallik/dayanışma, örgütsel uygulama, fiziki koşullar ve örgüte bağlılık değişkenleri açısından kadınların erkeklere göre daha az iş tatminine sahip olduğu tespit edilmiştir.
- Örgütsel uygulamalar faktörü açısından, banka niteliği (F=3, 576 ve p=,001) ve cinsiyet (F=5, 013 ve p=,000) değişkenlerine ait ortalamalar arasında p<0,01 önem düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Erkeklerin, kadınlara göre örgütsel uygulamalardan daha fazla iş tatmini duydukları tespit edilmiştir.
- Müşteri tatmini açısından, çalışanların cinsiyetine göre farklılaşma araştırma konusu yapılmamıştır.

Arslaner ve Yolal (2013), Antalya ve Muğla kentlerinde yer alan konaklama işletmelerindeki kadın çalışanların müşteri memnuniyeti üzerindeki etkilerini ölçmüştür. Müşterilerin algıları derleme ölçek ile ölçülmüştür. Faktör analizi sonucuna bağlı olarak kadın çalışanlara yönelik müşteri tutumlar ve memnuniyetleri, hizmet kalitesi, işin iş görene uygunluğu, iş görenin işe uygunluğu, iş görme yeterliliği, memnuniyet olmak üzere beş boyut ve 20 ifade ile ölçülmüştür.

- Çalışma, müşterilerin, kadın çalışanlara yönelik tutumlarını ölçmüştür. Cinsiyet değişkeni ile müşteri arasındaki farklılaşma ise ölçülmemiştir.
- Kadın çalışanlardan duyulan memnuniyet düzeyi, işletmenin kendisinden ve çalışanların tamamından duyulan memnuniyetten daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
- Diğer hizmet birimlerine kıyasla yiyecek-içecek birimi ve kat hizmetleri biriminde çalışan kadınlardan müşterilerin daha fazla memnun olduğu tespit edilmiştir.
- Kadın çalışanların niteliklerine göre ölçülen müşteri memnuniyeti açısından güler yüzlü olma ve temiz olma öne çıkan özelliklerin olduğu tespit edilmiştir.

- Demografik özellikler açısından 18-27 yaş, bekâr, kadın ve ön lisans eğitimi olan müşterilerin kadın çalışanlara ilişkin memnuniyet düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.
- Müşteri memnuniyeti sağlamada kadın çalışanlara ait niteliklerin müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olduğu bulunmuştur.
- Çalışanları cinsiyet farklılığı ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki doğrudan araştırma konusu yapılmamış ve ölçülmemiştir.
- Çalışanların iş memnuniyeti ve cinsiyet farklılığı arasındaki ilişki de ölçülmemiştir.

Gürkan, Barut, Ünsel ve Aybay (2017), Bitlis ili turizm sektöründe çalışanlara ait demografik değişkenlerin iş tatmini üzerindeki etkilerini ölçmüştür. 12 adet içsel faktör ve 8 adet dışsal faktörden oluşan Minnesota İş Tatmini Ölçeği kullanılmıştır.

- Araştırma, çalışanların iş tatminlerinin ölçülmesi ile sınırlı tutulmuştur. Cinsiyet farklılığı ile iş tatmini değişkeni doğrudan ölçülmemiştir.
- Varyans analizi sonuçlarına göre hem içsel hem de dışsal tatmin faktörleri açısından tüm değişkenler arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.
- Çıkarımsal analiz sonuçlarına göre dışsal ve içsel tatmin düzeyleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur ($p>0,05$).
- Cinsiyet ile iş tatmini arasında anlamlı bir sonuç bulunamamıştır.

Mizrahi ve Özmutaf (2018), İzmir ilinde muhasebe mesleği çalışanlarının cinsiyet açısından iş tatminlerinin işe bağlılığa yansımaları ölçmüştür. Cinsiyet ile örgütsel ortam unsurları ve yönetsel katkı unsurları ile iş tatmini değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. 8 ifadeden oluşan derleme ölçek kullanılmıştır.

- Cinsiyet ile iş tatmini ve işe bağlılık değişkenleri arasındaki ilişki arayışı doğrudan araştırılan bir çalışma olduğu görülmüştür.
- Hem kadın hem de erkek açısından örgütsel ortam ve yönetsel katkı faktörlerinin işe bağlılığı artırmada olumlu etkisinin olduğu bulunmuştur.
- Erkek çalışanlarda yeterli ücret, iş birliği içinde olma, iletişim yüksekliği, yeterli yetki ve sorumluluk niteliklerinin iş tatmini ve işe bağlılığı üzerinde daha fazla etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
- Kadın çalışanlarda ise destek verilmesi ve eğitim imkânı sağlanması önermelerinin, kadınların işe bağlılık ve iş tatmini üzerinde daha fazla etkisinin olduğu görülmüştür.
- Genel bulgu olarak kadın çalışanların iş tatmini sağlanarak işe bağlılığı artırmada yönetsel katkı faktörü öne çıkmıştır. Erkek çalışanlarda ise örgütsel ortam faktörü öne çıkmıştır.

Bektaş ve Saldanlı (2016), Türk bankacılık sektöründe çalışanların iş tatminini Minnesota İş tatmini ölçeği ile ölçmüştür. Hazır ölçek ifade maddeleri, faktör analizi tutularak dışsal ve içsel ile yönetici tutumu faktörleri belirlenmiştir. Ölçeğin 15 önermeden oluştuğu bildirilmiştir.

- Kadın ve erkek çalışanlar arasında dışsal tatmin faktörü değişkeni açısından anlamlı farklılık bulunmuştur. Dışsal iş tatmini faktörü altında yer alan önermelere katılım düzeyinin erkek çalışanlarda daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ücret unsurunun, erkeklerin iş tatmininde öne çıktığı bildirilmiştir. Bu bulgu, erkeklerin daha fazla dışsal tatmine odaklı olduğunu göstermektedir.
- Araştırma, doğrudan cinsiyet farklılığı ile iş tatmini arasında ilişki incelememiştir. Cinsiyet faktörü, ikincil bir unsur olarak araştırılmıştır.

Özçifçi (2018), Yozgat ilindeki devlet hastanelerinde istihdam edilen sağlık çalışanlarının iş tatmini üzerinde içsel pazarlama uygulamalarının etkisini ölçmüştür. İçsel pazarlama değişkeni ve iş tatmini değişkeni için ayrı ayrı hazır ölçek kullanıldığı görülmüştür. İçsel pazarlamayı ölçeğinin 15 önermeden, iş tatmini ölçeğinin ise 9 önerme ile içsel ve dışsal tatmin unsurlarından oluştuğu görülmüştür.

- Araştırmanın hipotezlerin birisi cinsiyet değişkeni ile içsel pazarlama ve iş tatmini arasındaki ilişkinin test edilmesi olduğu görülmüştür. Fakat araştırma konusu, cinsiyet değişkeni merkezli olmadığı tespit edilmiştir.
- Hastane çalışanlarının iş tatminlerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı bulunmuştur.
- Genel olarak içsel pazarlama uygulamaları ile çalışanların içsel ve dışsal tatminleri arasında olumlu bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.
- İçsel pazarlama ve iş müşteri tatmini ile cinsiyet değişkeni birlikte ölçülmemiştir.

Çetin ve Varoğlu (2015), Ankara ilinde büyük ölçekli özel bir firmada çalışanların psikolojik sermaye değişkeninin işten ayrılma, iş tatmini ve performans üzerine etkisini ölçmüştür. Aynı ölçüm içinde iş tatmini ile cinsiyetin düzenleyici rolü ortaya çıkarma işlemi yapılmıştır. Psikolojik sermaye değişkeni 24 önerme ile öz yeterlilik, iyimserlik, umut, psikolojik dayanıklılık boyutlarından oluşmaktadır. İşten ayrılma değişkeni üç önermeden oluşmaktadır. İş tatmin değişkeni ise iş karakteristik modeli uygun beş önermeden oluşmaktadır. Algılanan performans değişkeni ise bir soru ile ölçülmüştür.

- Cinsiyet değişkeni birincil konu olarak ölçülmüştür.
- Kadınların psikolojik sermayeleri arttıkça, erkeklere göre daha fazla iş doyumunu deneyimledikleri ve daha az işten ayrılma niyeti belirttikleri raporlanmıştır.

İncelenen uluslararası bilimsel araştırma yayınlarına ait özet teknik bilgiler

İncelenen Uluslararası akademik yayınların, çalışma konusu, kullandığı araştırma yöntemi, veri toplama araçları, ölçme araçları, analiz yöntemleri ve örnekleme metodu ile

araştırılan sektör ile sektör çalışanları hakkında özet bilgiler Tablo.2’de sunulmuştur. Tablonun devamında ise tablodaki verilerin karşılaştırmalı değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tablo 2: İncelenen Uluslararası Çalışmalardan Derlenen Özet Teknik Bilgiler

	Yazar	Çalışma konusu	Yöntem	Veri	Ölçek	Analiz	Örneklem
1	Metle and Alali (2018)	Cinsiyet İş tatmini	Nicel Makale	Anket	Hazır ölçek	Betimsel analiz MANOVA t Testi	Üniversite Öğretim elemanları (N=101; K=43) Örneklem yöntemi: yok
2	Taylor, White and Gouveia (2014)	İş tatmini Cinsiyet	Nicel Makale	Anket	Derleme ölçek	Betimsel analiz Temel bileşenler analizi t Testi	Yükseköğretim sektörü Öğretim elemanları (N=4529; K=2233) Örneklem yöntemi: yok
3	Mathies and Burford (2011)	Hizmet kalitesi Hizmet sunumu Cinsiyet	Nitel Makale	Anket	Derleme ölçek	İçerik analizi Kavramsal analiz İlişki analizi 626	20 farklı Hizmet sektörü Çalışanlar Çalışan görüşleri (N=876; K=403) Örneklem yöntemi yok
4	Rast and Tourani (2012)	Cinsiyet farklılığı İş tatmini	Nicel Makale	Anket	Derleme ölçek	Betimsel analiz t Testi	Ulaşım Sektörü Havayolu çalışanları Çalışan görüşleri (N=315; K=186) Kümeleme örnekleme
5	Iliopoulos and Priporas (2011)	İşsel pazarlama İş tatmini Cinsiyet farklılığı	Nicel Makale	Anket	Hazır ölçek	Betimsel analiz Spearman p testi Mann Whitney U Testi	Sağlık sektörü Hastane çalışanları (n= 450, K=298) Örneklem yöntemi: yok
6	Petrović et al (2014)	Cinsiyet Farklılığı İş tatmini Hizmet yönelimi	Nicel Makale	Anket	Hazır ölçek	Betimsel analiz Faktör analizi t Testi	Konaklama sektörü Otel çalışanları (n=112, k=66) Örneklem yöntemi: Yok
7	Wu and Lee (2011)	İşsel pazarlama İş tatmini Hizmet tutumu İş performansı Cinsiyet farklılığı	Nicel Makale	Anket	Hazır ve derleme ölçek	Betimsel analiz ANOVA Regresyon	İleri teknoloji sektörü Teknik çalışanlar (N=285, K=76) Kolayda örneklem

Not: Tablo içinde veriler, Yazar tarafından literatür taraması ve analizi sonucunda ulaşılan verilerdir.

Uluslararası akademik yayınlar arasında cinsiyet farklılığı ve kadın iç müşteri/çalışanların iş tatmini özelinde yedi adet deneysel araştırma çalışması tespit edilmiştir. Yayın türü

açısından tamamının araştırma makalesi olduğu görülmüştür. Bu literatür incelemesinin çalışma gerekçesi bakımından üç çalışmada birincil olarak cinsiyet farklılığı ve kadın çalışanların iş tatmini değişkenlerine odaklanıldığı saptanmıştır. İçsel pazarlama, iş performansı, hizmet tutumu, iş tatmini, cinsiyet farklılığı, hizmet yönelimi, hizmet sunumu, hizmet kalitesi değişkenlerinin, çalışma konusu olarak belirlendiği tespit edilmiştir.

Çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemi, altısının nicel ve birisinin nitel araştırma yöntemi olduğu bulunmuştur. Veri toplama aracı açısından yayınların tamamında anket tekniğinin tercih edildiği görülmüştür. Nitel çalışmada kullanılan anketin açık uçlu tek soru olduğu ve çevrim içi yöntemle toplandığı görülmüştür. Kullanılan ölçme aracı türüne üç çalışmanın hazır, üç çalışmanın derleme ve bir çalışmanın ise hem derleme hem de hazırlama ölçek kullandığı tespit edilmiştir.

Kullanılan veri analizi türleri açısından çalışmaların tamamında ilk aşama olarak betimsel analiz yapılmış. Çıkarımsal analiz açısından nicel çalışmalarda Regresyon, ANOVA, faktör analizi, Spearman *P* testi, Mann Whitney testi, t testi, temel bileşenler analizi ve MANOVA tekniklerinin kullanıldığı görülmüştür. Nitel çalışmada ise içerik, kavramsal ve ilişki analizi yapılmıştır.

Örnekleme yöntemi türüne göre çalışmaların ikisinde yöntemin belirtildiği, beşinde ise ifade edilmediği görülmüştür. Görülen iki yöntem ise kümeleme ve kolayda örneklem yöntemidir. Çalışmaların toplamındaki örneklem büyüklüğünün 6608 olduğu hesaplanmıştır. Bu örneklem içinde kadın katılımcıların sayısı ise 3303'tür.

Araştırmanın yapıldığı sektörler sırasıyla sağlık, konaklama, ileri teknoloji, yükseköğretim, ulaşımdır. Bir çalışmada ise sektörün belirtilmediği fakat 20 farklı sektör karşılaştırmalı ölçülmüştür. İş tatmini ölçülen deneklerin meslek grupları ise özel sektör çalışanları, havacılık çalışanları, sağlık çalışanları, üniversite öğretim elemanları, teknik personel ve konaklama çalışanları olduğu tespit edilmiştir.

İncelenen Uluslararası Bilimsel Araştırma Yayınlarında Tespit Edilen Bulgular

Meshal ve Alali (2018), cinsiyet farklılığının iş doyumunu etkisini bir Kuveyt yükseköğretim kurumları çalışanları üzerinden ölçmüştür. İş doyumunu değişkeni, Minnesota iş doyumunu hazır ölçeği ile ölçülmüştür. Ücret ve iş güvenliği, iş arkadaşı, denetim, terfi ve işin kendisi ölçeğin boyutlarını oluşturmaktadır.

- Bu çalışmada cinsiyet farklılığı doğrudan çalışılmıştır.
- İş tatmini (genel) ve iş tatmini (boyutlar) ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Taylor, White and Gouveia (2014), Portekiz'deki özel ve kamu yükseköğretim kurumlarında çalışanların iş doyumlarını ölçmüştür. Araştırmada, çalışanların iş doyumunu, 11 boyutlu bir ölçek ile ölçülmüştür. Ölçek, eğitim ortamı, kurum idaresi, meslektaşlar,

idari personel, istihdam koşulları, kişisel ve mesleki gelişim, kurum kültürü ve değerleri, kurumun prestiji ile araştırma ikliminden oluşmaktadır. İş tatmini değişkeni ile cinsiyet değişkeni arasındaki farklar da ölçülmüştür.

- Araştırmada, cinsiyet farklılığı temel konu olarak incelenmemiştir. İkincil bir değişken olarak ölçülmüştür.
- Kişisel ve mesleki gelişim boyutunda kadın çalışanların iş doyumu, erkeklere göre çok daha düşük olduğu tespit edilmiştir.
- En büyük farkın ise iş ve aile arasında denge açısından kadınların, aile açısından iş doyumu oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.
- Örgüt yönetimi, meslektaş ve kurum prestiji boyutları açısından kadın çalışanların erkeklere göre daha fazla iş doyumuna sahip olduğu bulunmuştur.
- Eğitim ortamı, araştırma iklimi ile kişisel ve mesleki gelişim boyutlarında ise kadınların daha az iş doyumu deneyimlediği görülmüştür.

Mathies and Burford (2011) Avustralya’da 20 farklı hizmet sektöründe çalışanların algılarına göre iyi bir müşteri hizmetinin ne olduğunu öğrenmek ve cinsiyet açısından müşteri hizmeti anlayışı algısında farklılıkları araştırmıştır. Açık uçlu soru ile çalışanların görüşleri öğrenilmiştir. İki aşamalı içerik analizi yapılmıştır. İlk aşamada, veri üzerinde yapılan içerik analizinde iyi bir müşteri hizmeti ile ilgili olarak dinleme, mutlu, hizmet, dostça yaklaşım, gülümseme, ürün, nezaket, zamanlama, memnun etme ve yardımcı olma temalarının en çok tekrarlanan temalar olduğu belirlenmiştir. İkinci aşamada ise bu temalar ile cinsiyet arasında farklılıklar incelenmiştir.

- Cinsiyet farklılığı doğrudan araştırılıp ölçülmemiştir. İkincil bir odak konusu yapılmıştır
- Kadın çalışanların erkek çalışanlara göre, hizmet sunumunda ve hizmet sunum etkileşimiyle ilgili duygusal değer vermeye odaklandığı görülmüştür.
- Erkek çalışanların, yapılan işe odaklandığı; kadınların ise içten hizmet sunumu ya da duygusal çıktıya odaklandığı tespit edilmiştir.
- İyi hizmet sunumuyla ilişkili olarak erkek çalışanlar memnun etme, zamanlama ve beklentiyi karşılama temalarını ön plana çıkardığı; kadınların ise tebessüm, nezaket ve dostça yaklaşma temalarını öne çıkardığı bulunmuştur.
- Gereklilik ve tarz temaları, sadece erkek çalışanlarda görülürken, yardım ve yardımcı olma ise sadece kadın çalışanlarda görüldüğü raporlanmıştır.

Rast and Tourani (2012), İran’daki hava yolu ulaşımında yer alan üç özek sektör firması çalışanlarının iş tatminlerini cinsiyet farklılığı açısından ölçmüştür. İş tatmini, beş faktör üzerinden ölçülmüştür: işin doğası, mevcut ücret, denetim, terfi fırsatları, meslektaşlar ile ilişki.

- Doğrudan içsel pazarlama ve iç müşteri değişkenleri arasında ilişki arayışının olmadığı fakat dolaylı araştırma yapıldığı görülmüştür.

- Kadın ve erkek çalışanların iş tatminleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.
- İş tatmini faktörleri özelinde cinsiyet farklılığı açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Iliopoulos and Priporas (2011), içsel pazarlamanın hastane çalışanlarının (Kuzey Yunanistan ve üç hastane) iş tatminlerine etkisini ölçmüştür. Araştırmacılar, içsel pazarlama değişkenini 15 önermeden oluşan hazır ölçekle, iş tatminini ise 14 önermeli hazır ölçek ile ölçmüştür.

- Çalışmada, cinsiyet farklılığı ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi doğrudan araştırılmamıştır. Cinsiyet değişkeni, ikincil değişken olarak ölçülmüştür.
- Erkek çalışanların, iş tatmini düzeylerinin kadınlara göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Araştırmacılar, bu sonucun nedeni, örneklemden kaynaklandığını; yani kadın doktorların sayısı erkeklerden fazla, kadın hemşirelerin ise erkek hemşirelerden fazla olmasını göstermiştir.
- İçsel pazarlamanın sağlık çalışanlarının iş tatmininde pozitif etkisi olduğunu, bu araştırma bulguları bir kez daha göstermiştir.

Petroviç, Jovanovic, Markovic, Armenski and Markovic (2014), konaklama sektöründeki (Sırbistan Novisad) otel çalışanlarının hizmet yönelimi ve iş tatminindeki cinsiyet farklılıkları ile kadın ve erkek davranışıyla koşullandırılan bazı bazı farklılıkları ve benzerlikleri ölçmüştür. Dokuz önermeli servis yönelimi değişkeni hazır ölçek ile ölçülmüştür. Ölçek müşteri odaklı, örgütsel destek ve yoğun baskı altında hizmet sunumu boyutlarından oluşmaktadır. Beş önermeden oluşan iş doyumu değişkeni de hazır ölçek ile ölçülmüştür.

- Cinsiyet farklılığı doğrudan araştırılmıştır.
- Araştırma tasarımında müşteri memnuniyeti değişkeni yer almamıştır.
- Kadın çalışanların erkeklere nazaran daha fazla müşteri odaklı olduğu ve müşteriler ile daha iyi ilişkiler kurduğu gözlemlenmiştir.
- Kadınların, örgütsel destek aldığı fakat erkeklerin daha fazla destek aldığı tespit edilmiştir.
- Yaptıkları işe dönük iyi yorum aldıklarında ve takdir edildiklerinde, kadın çalışanların iş doyumu arttığı gözlemlenmiştir.
- Müşteriler ile karşılıklı etkileşim ve geri bildirim, kadın çalışanların odaklandığı noktalar olduğu bildirilmiştir.

Wu and Lee (2011), içsel pazarlama, iş tatmini ve servis yöneliminin iş performansına etkilerini Tayvan'da konuşlu ileri teknoloji firmalarında istihdam edilen çalışanlar özelinde ölçmüştür. Kadın ve erkek çalışanlar örneklem de yer almıştır. Cinsiyet farklılığı ölçülmüştür. Araştırmacılar, içsel pazarlama değişkenini terfi, ürün, özenli olma, ücretlendirme, konum ve iletişim boyutları üzerinden; iş doyumu değişkeni içsel ve dışsal tatmin boyutları üzerinden; hizmet tutumu değişkenini nezaket, profesyonel

bilgi, ihtiyaçları karşılama yeteneği boyutları üzerinden ve iş performansı değişkenini ise görev performansı ve bağlamsal performans boyutları üzerinden ölçmüştür.

- Cinsiyet farklılığı doğrudan araştırma konusu yapılmadığı, ikincil bir değişken olarak ölçüldüğü görülmüştür.
- Yüksek iş tatmininin daha fazla örgütsel performansa katkı yaptığı tespit edilmiştir.
- İçsel pazarlama, iş tatmini ve hizmet tutumunun iş performansı üzerine olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.
- İşverenlerin, çalışanlara içsel müşteri olarak görmesi ve pozitif bir çalışma ortamı hazırlaması konularının, çalışanların profesyonelliğini beslemede ve örgütsel amaçlara ulaşmada olumlu katkısı olduğu tespit edilmiştir.
- Erkek çalışanların, kadınlardan daha fazla iş doyumunu deneyimlediği bulunmuştur.
- Kadın çalışanların ise daha çok iş doyumunun dışsal tatmin boyutuna odaklı olduğu tespit edilmiştir.
- Hizmet tutumu değişkeninde kadın çalışanların erkeklerden daha fazla profesyonel bilgiye odaklı görülmüştür.
- İş performansı değişkeninde ise görev performansı ve bağlama bağlı performans boyutlarında, erkeklerin kadınlardan daha fazla odaklı olduğu bulunmuştur.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma sonucunda, iş tatmini ve müşteri memnuniyetini konu alan çalışmaların, temelde doğrudan hizmet sunumu yapan çalışanların hizmet yönelimi ve müşteri tarafından algılanan hizmet kalitesine odaklandığı görülmüştür. Yine, cinsiyet farklılığı ve kadın çalışan değişkeni ile iş tatmini, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti değişkenlerinin birlikte ölçüldüğü çalışmaların eksikliği saptanmıştır. Bu eksikliği giderecek araştırmaların yapılmasının hem akademik literatüre hem de işletmelerin performansına olumlu yönde katkı yapacağı düşünülmektedir.

Hizmet kalitesinden memnun kalma arttıkça çalışanların da memnuniyetinin arttığı inceleme bulguları neticesinde saptanmıştır. Bir başka ifadeyle hizmet kalitesi ve işyerinden memnuniyet düzeyi yükseldikçe, çalışanların iş tatmininin arttığı analize konu olan çalışmalar tarafından raporlanmıştır.

Müşteri memnuniyeti sağlamada olumlu etkisi olduğu değerlendirilen etkili iletişim, titizlik, sabır gibi niteliklerin özellikle kadın çalışanlara ait özellikler olduğu görülmüştür.

İncelenen çalışmalarda, müşteri memnuniyeti sağlamada genelde çalışanların özelde ise kadın çalışanların önemine vurgu yapılmaktadır. Ancak çalışan kadının iş tatmini ve iç müşteri olarak, hizmet kalitesine ve müşteri memnuniyetine yaptığı katkının göz ardı edildiği ve bu konunun çok az çalışıldığı gözlenmiştir.

İşletme yönetimi, işletme performansına katkıda bulunan çalışanların iş tatmini etkinliğini sağlamada içsel pazarlamayı uygulamalıdır. İnceleme altına alınan çalışmalar, İP ile iş tatmini arasında olumlu ve anlamlı ilişki olduğunu ispatlamaktadır.

Cinsiyet ile belirli bazı işler (temizlik, hemşirelik, hosteslik, halkla ilişkiler vb.) arasında ilişki olduğu ön kabulüne göre iş tatmini, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti değişebilir olduğu incelenen çalışmalar tarafından raporlandığı görülmüştür.

Hizmet kalitesi ile cinsiyet ayrımı olmaksızın çalışanlar arasında dolaylı ya da doğrudan ilişki olabilir. “İlişkinin kaynağı açısından, hizmet kalitesine kadın mı yoksa erkek mi fazla katkı yapıyor?” hipotezinin ayrıca deneysel araştırmalar ile ispatlanması için araştırma projeleri yapılabilir.

Araştırma kapsamında “Kadın çalışan-iş tatmini-hizmet kalitesi-müşteri memnuniyeti” değişkenlerin ölçüldüğü çalışmalar ile “Kadın çalışan- hizmet kalitesi-müşteri memnuniyeti” değişkenlerinin ölçülmediği, bu değişkenlerin bir arada ölçüldüğü çalışmaların olmadığı gözlenmiştir. Bu tespit alan yazında araştırma boşluğu olduğunu ortaya koymaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, bu çalışmaların yapılmasının isabetli olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Ahmed, P. K. and Rafiq, M. (2003), Internal Marketing Issues and Challenges. *European Journal of Marketing*, 9 (37), 1177-1186.
- Akın, Ö. (2001), *Toplam Kalite Yönetimi ve İnsan*. Ezgi Kitabevi: Bursa.
- Arslaner, E. ve Yolal, M. (2013), Kadın Çalışanların Müşteri Memnuniyetine Etkisinin Değerlendirilmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10(2), 6 - 24.
- Ay, C. ve Kartal, B. (2003), İçsel Pazarlama: Literatür İncelemesi. *Öneri Dergisi*, 5 (20), 15-25.
- Baron, R. M. and Kenny, D. A. (1986), The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Başoda, A. (2012), *Kişilik Özelliği Olarak Hizmet Verme Yatkınlığının İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Bektaş, H, Saldanlı, A. (2016). Türk Bankacılık Sektöründe Çalışanların İş Tatminin Araştırılmasına Yönelik Bir Çalışma. *İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, cilt yok (23) , 94-11.
- Berry, L.L. and Parasuraman, A. (1991). *Marketing for Services: Competing Through Quality*. The Free Press: New York.
- Buitendach, J. H., and Rothmann, S. (2009), The validation of the Minnesota Job Satisfaction Questionnaire in selected organisations in South Africa. *SA Journal of Human Resource Management*, 7(1), 1-8.
- Bulunmaz, A. ve Serhateri, A. (2019), İçsel pazarlama faaliyetleri ile iç müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki: Mevduat bankaları ve katılım bankalarının karşılaştırılması. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 51-56.
- Cengiz, I. (2013), *Müşteri Memnuniyetini Oluşturan Faktörlerin Müşteri Sadakatine Etkisinin Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

- Çetin, F. ve Varoğlu, A. K. (2015), Psikolojik sermaye, performans, ayrılma niyeti ve iş tatmini etkileşimi: Cinsiyetin düzenleyici rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(2), 105-113.
- Çiçek, R. ve Doğan, İ. C. (2009), Müşteri Memnuniyetinin Artırılmasında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma: Niğde İli Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 199-217.
- Dole, C. ve Schroeder, R. G. (2001). The Impact of Various Factors on the Personality, Job Satisfaction and Turnover Intentions of Professional Accountants, *Managerial Auditing Journal*, 16 (4), 234-245.
- Foreman, S.K. and Money, A.H. (1995), Internal Marketing: Concepts, Measurement, and Application. *Journal of Marketing Management*, (11), 755-768.
- Fosam, E. B., Grimsley, M. F. J. and Wisner, S. J. (1998), Exploring models for employee satisfaction with particular reference to a police force. *Total Quality Management*, 9 (2-3), 235-247.
- Gürkan, H., Barut, C., Ünsel, O., Aybay, E. (2017). Demografik Değişkenler ile İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bitlis İli Turizm Sektörü Çalışanları Uygulaması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 130-157.
- Gümüş, C. (2014), *Müşteri Memnuniyeti ve Müşteriyi Elde Tutmanın Müşteri Sadakatine Etkisi: Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir.
- Iliopoulos, E. and Priporas, C. V. (2011), The effect of Internal Marketing on job satisfaction in Health services: A pilot study in Public Hospitals in Northern Greece. *BMC Health services research*, 11(1), 261-269.
- Kaya, S., Akyüz, A.M. (2015), İçsel Pazarlama Temelinde İnsan Kaynakları Uygulamalarının Müşteri Memnuniyetine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish*, 10 (2), 1-30.
- Kaya, G.M. (2017), *İç Müşteri Memnuniyetinin Şirket Başarısına Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Kanyurhi, E.B. & Bugandwa Mungu Akonkwa, D. (2016), Internal Marketing, Employee Job Satisfaction, and Perceived Organizational Performance in Microfinance Institutions, *International Journal of Bank Marketing*, 34 (5), 773-796.
- Mathies, C. and Burford, M. (2011), Customer service understanding: gender differences of frontline employees, *Managing Service Quality: An International Journal*, 21(6), 636-648.
- Meshal K., M., & Alali, A. A. (2018), Gender disparity and its impact on job satisfaction: A comparative field study. *Business Studies Journal*, 10(1), 1-13.
- Mizrahi, R, Özmutaf, N. (2018), Muhasebe Meslek Mensuplarında Cinsiyet Bağlamında İş Tatmininin İşe Bağlılığa Etkisi: İzmir İlinde Ampirik Bir Çalışma. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1) , 120-131.
- Naik, C. K., Gantasala, S. B., and Prabhakar, G. V. (2010), Service quality (SERVQUAL) and its effect on customer satisfaction in retailing. *European Journal of Social Sciences*, 16 (2), 231-243.
- Naktiyok, A, Küçük, O. (2003), İş gören (İç Müşteri) Ve Müşteri (Dış Müşteri) Tatmini, İş gören Tatmininin Müşteri Tatmini Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (1-2), 225-243
- Özçifçi, V. (2018), İçsel Pazarlama Uygulamalarının İş Tatminine Etkisi: Hastane Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (14), 147-162.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. (1988), SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Petrović, M. D., Jovanović, T., Marković, J. J., Armenski, T., and Marković, V. (2014), Why should gender differences in hospitality really matter? A study of personnel's service orientation and job satisfaction in hotels. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 27 (1), 799-817.

- Prasad, A., and Steffes, E. (2002). Internal Marketing at Continental Airlines: Convincing Employees that Management Knows Best. *Marketing Letters*, 13(2), 75-89.
- Rafiq, M. and Ahmed, P.K. (2000), Advances in the Internal Marketing concept: definition, synthesis and extension. *Journal Service Marketing*, 14(6): 449-462.
- Rast, S., and Tourani, A. (2012), Evaluation of employees' job satisfaction and role of gender difference: An empirical study at airline industry in Iran. *International Journal of Business and Social Science*, 3 (7). 91-100.
- Resulzade, T. (2019), *Hizmet Pazarlamasının Müşteri Memnuniyeti ve Sadakatine Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Snipes, R. L., Oswald, S. L., LaTour, M., and Armenakis, A. A. (2005), The effects of specific job satisfaction facets on customer perceptions of service quality: an employee-level analysis. *Journal of business research*, 58(10), 1330-1339.
- Sohail, M.S. and Jang, J. (2017), Understanding the relationships among internal marketing practices, job satisfaction, service quality and customer satisfaction: an empirical investigation of Saudi Arabia's service employees, *International Journal of Tourism Sciences*, 17 (2,) 67-85.
- Taylor, M. D. L. M., White, K., and Gouveia, O. M. R. (2014), Job satisfaction of academics: does gender matter? *Higher Education Policy*, 27 (3), 363-384.
- Tsai, Y. and Tang, T. (2008), How to improve service quality: Internal marketing as a determining factor, *Total Quality Management and Business Excellence*, 19 (11), 1117-1126.
- Yılmaz, A., Ersoy, F. and Argan, M. (2009), *Perakendecilikte Müşteri İlişkileri ve Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.
- Wu, M. Y., and Lee, Y. R. (2011), The effects of internal marketing, job satisfaction and service attitude on job performance among high-tech firm. *African Journal of Business Management*, 5(32), 12551-12562.

EĞİTİMLİ KADIN İSTİHDAMININ SORUNLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Büşra SADI¹

Seçil GÜRÜN KARATEPE²

ÖZ

Kadın iş gücü, insanlığın başlangıcından itibaren çeşitli şekillerde çalışma hayatına katılmıştır. Çalışma yaşamının ücretli iş gücü niteliğindeki katılımları, Sanayi Devrimi ile birlikte gerçekleşmiş, 1950’li yıllardan itibaren kentsel nüfusun etkisiyle büyük bir ivme kazanmıştır. Bu durum toplum yapısında çeşitli değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Değişim, kadın ve erkek arasında yapısal özelliklerinden kaynaklanarak farklılıklar meydana getirmiş, iş bölümü kavramının ortaya çıkmasına neden olmuş ve tarihsel gelişim içerisinde giderek kadın–erkek eşitliliğinin toplumlarda geçerli olan üretim ve bölüşüm ilişkilerinin bir sonucu olarak belirlenmeye başlamıştır.

Günümüzde çalışma hayatında bulunan kadınların sayısında her ne kadar artış yaşanmış olsa da toplumsal ve ekonomik alanlarda; cinsiyet eşitsizliği yaşamaya devam etmekte, kadınların çalışma hayatında karşılaştığı sorunlara yönelik önerilen çözümler yetersiz kalmaktadır.

Kadınların iş gücü piyasası içerisindeki mevcut durumu ve çalışma hayatında karşılaştığı sorunlar; bugün toplumların en büyük problem alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, İstanbul İlinde Eğitilmiş Kadın İstihdamının Sorunlarının tespitine yönelik bir araştırma yapılmış olup, istatistiksel olarak TÜİK verilerinden yararlanılmıştır. Bu sorunlar doğrultusunda; kadın çalışanlara yönelik bir anket çalışması yapılmış ve anket sonucunda ortaya çıkan analizler yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın İş Gücü, İstihdam, Kadın İstihdamının Sorunları, Türkiye İstatistik Kurumu.

A STUDY ON THE PROBLEMS OF EDUCATED WOMEN’S EMPLOYMENT

ABSTRACT

The female workforce has participated in the working life in various ways since the beginning of humanity. The participation of the working life as a paid labor force took

---

¹Öğretim Görevlisi, busra.sadi@kent.edu.tr Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² Doktor Öğretim Üyesi, *İstanbul Arel Üniversitesi*

place with the Industrial Revolution and gained a great momentum with the influence of the urban population since the 1950s. This situation has led to the emergence of various changes in the social structure. Change has created differences between men and women due to their structural characteristics, has led to the emergence of the concept of division of labor, and in the historical development, gender equality has begun to be determined as a result of the production and distribution relations prevailing in societies.

Although the number of women in the working life has increased today, in social and economic fields; gender inequality continues to exist, and the suggested solutions for the problems that faced by women in the work life are inadequate.

The current situation of women in the labor market and the problems they face in the working life; nowadays, it constitutes one of the biggest problem areas of societies. In this study, a research was conducted to determine the problems of Educated Women's Employment in Istanbul Province and statistically, TSI data were used. In line with these problems, a survey study was conducted for female employees and the analyzes that emerged as a result of the survey were interpreted.

Keywords: Woman Labor Force, Employment, The Problems of Woman Employment, Turkish Statistical Institute.

Giriş

Sürdürülebilir kalkınma sürecinde, kadınların iş gücüne katılımı önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir. Kadınların iş gücüne katılım oranlarının, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde düşük olmasına vurgu yapılmakta ve bu sayede kadının istihdam içerisindeki yerinin konumlandırılması ile ilgili öneminin tekrar gündeme gelmesi sağlanmaktadır. Ekonomik yaşam içerisinde kadınların daha fazla söz sahibi olmaları, ekonomik kalkınma ve büyüme süreçlerinde daha fazla yer almaları, aile yapısı içerisinde statülerinin değiştirilmesi kalkınmanın gereği olarak kabul görürken, iş gücü piyasası içerisinde kadın iş gücünün kabul edilmemesi ya da emeklerinin yok sayılması ekonomik kayıp olarak değerlendirilmektedir (Yağcıoğlu, 2018: 61).

Diğer ülkelerle mukayese edildiği zaman kadınların iş gücüne katılım oranı Türkiye’de düşük seviyelerde kalmış, kendi yapısı içerisinde önemli bir ilerleme sergilemiştir. Kırsal alanda, kadın iş gücünün iş gücüne katılım oranının düşük olması geçmişten günümüze kadın iş gücünün iş gücüne katılım oranının düşük düzeyde seyrettiğinin göstergesi olarak da gösterilebilir. Türkiye’de kadın iş gücü piyasasının gelişimi, kentteki iş gücüne katılım oranının artması ile olmuştur.

İş gücü 2021 yılı Mayıs TÜİK verileri incelendiğinde, 32.081 toplam iş gücü içerisinde, 10.005 kişinin kadın iş gücüne dahil olduğu, toplam 27.844 istihdam edilen kişi içerisinde, 8.454 kadının istihdam edildiği görülmektedir (TÜİK, 2021). Araştırmada İstanbul verileri de incelenmiştir. Çalışmada kadın istihdam sorunları İstanbul ilinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu sorunlar, çalışma yaşamına ilişkin sorunlar; eğitim ve mesleki eğitimde eşitsizlik, ücretlendirmede eşitsizlik, işyerinde taciz ve mobbing, toplumsal cinsiyet anlayışı, ikili rol anlayışı, cam tavan sendromu, kraliçe arı sendromu, işverenin uyguladığı ayrımcı tutum, iş bulma ve kariyer yapma konusunda karşılaşılan zorluklar, enformel işlerde çalışma, aile yaşamına ilişkin sorunlar; iş ve aile çatışması, ev işleri sorunu ve çocuk sorunu kapsamında incelenmiştir.

1. Türkiye’de Kadın İstihdamının Karşılaştıkları Sorunlar

1.1. Çalışma Hayatında Kadın İstihdamının Karşılaştıkları Sorunlar

Kadın iş gücü, insanlığın başlangıcından itibaren çeşitli şekillerde çalışma hayatına katılmıştır. Çalışma yaşamına ücretli iş gücü niteliğinde katılımları Sanayi Devrimi ile birlikte gerçekleşmiş, 1950’li yıllardan itibaren kentsel nüfus etkisiyle hız kazanmaya başlamış ve bu ivme ile yaşadıkları toplumları hızla değiştirmişlerdir. Değişim, kadın ve erkek arasında yapısal özelliklerinden kaynaklanarak farklılıklar meydana getirmiş, toplumsal evrim içerisinde gözlenen iş bölümünün ortaya çıkmasına neden olmuş, bu farklılıklar tarihsel gelişim içerisinde giderek kadın – erkek eşitliliğinin toplumlarda geçerli olan üretim ve bölüşüm ilişkilerinin bir sonucu olarak belirlenmeye başlamıştır (Aksoy ve Şahin, 2005: 283).

Günümüzde çalışma hayatında kadınların daha fazla rol oynamalarının, toplumsal açıdan aile içinde yerine getirmesi beklenen rollerin önüne geçeceği düşünülmektedir. Bu durum; iş gücü piyasası içerisinde bulunan kadın çalışanların tepe yönetime yükselmelerini ve kariyerleri ile ilgili belirlemiş oldukları hedeflere ulaşma konusunda zorluk yaşamalarına neden olmaktadır. İstihdam içerisinde bulunan ve kariyerlerinde ilerlemeyi düşünen birçok kadının önünde önemli engeller bulunmaktadır (Hancıoğlu ve Özden Çıtır, 2018: 13). Kadın istihdamının karşılaştıkları bu engeller; “çalışma yaşamına ilişkin sorunlar” ve “aile yaşamına ilişkin sorunlar” şeklinde iki başlık altında incelenecektir.

1.2. Çalışma Yaşamına İlişkin Sorunlar

Geçmişten günümüze gelen ve toplum tarafından kadınlara yüklenen roller; kadınların çalışma hayatı içerisinde yer almasını ve meslekte ilerlemesinin önünde engeller oluşturmaktadır. Kadınlar, günümüzde çalışma hayatında giderek daha fazla yer almaya başlasa da cinsiyet eşitsizliğine maruz kalmakta ve çeşitli kariyer engelleri ile karşı karşıya

kalmaktadırlar (Özçelik, 2017: 49). Ataerkil bir yapıya sahip olunması, ülkemizde istihdam içerisinde yer alan kadın çalışanların birincil sorumluluklarının ev ve ailesi olarak görülmesine neden olmakta bu durumda; kadın çalışanların iş ve aile yaşamını dengelemesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’de kadınların çalışma hayatındaki konumunu, ekonomik ve politik hayattaki statüsünü ve karşılaştıkları sorunları belirlemek için; “eğitim ve mesleki eğitimde eşitsizlik” , “ücretlendirmede eşitsizlik” , “işyerinde taciz ve mobbing” , “toplumsal cinsiyet anlayışı” , “ikili rol anlayışı” , “cam tavan sendromu” , “kraliçe arı sendromu” , “işverenin uyguladığı ayrımcı tutum” , “iş bulma ve kariyer yapma konusunda karşılaşılan zorluklar” ve “enformel işlerde çalışma” konularını ayrı ayrı başlıklar altında incelemek yerinde olacaktır.

1.2.1. Eğitim ve Mesleki Eğitimde Eşitsizlik

Cinsiyetleri nedeniyle bireylerin eğitim olanaklarından faydalanamaması, eğitim sisteminde eşitsizliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sosyalleşme süreci içerisinde; erkek çocuklarının eğitim alarak iş sahibi olmaları, kız çocuklarının ise evde kalarak ev işleriyle ilgilenmesini teşvik eden bir eğitim sistemi oluşturulmuştur. Ortaya çıkan bu durum, kızlarla kıyaslandığı zaman; erkeklerin daha iyi ve uzun süreli eğitim almasına ve eğitimde eşitsizliğin yaşanmasına zemin oluşturmaktadır (Güçlü, 2016: 43). Yasal olarak eğitim sisteminin işleyişinde ayrımcılık söz konusu olmasa da uygulama da aksaklıklar hala devam etmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde eğitim imkanlarından yararlanma konusunda cinsiyet farklılıkları hala ortaya çıkmaktadır. Kentlerde yaşayan ve ekonomik durumu iyi olan ailelerde eğitim konusunda cinsiyet farkı bulunmazken, sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen değişimle birlikte maddi olanakların kötüleşmesi cinsiyet ayrımının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Eğitim olanaklarına sahip olması halinde kadınların durumlarında pek de değişiklik ortaya çıkmamaktadır. Çünkü elde ettikleri gelirler aile geçimine katkı sağlayıcı ek bir gelir olarak kabul edilmekte, kadınlara

eş ve annelik görevlerinin yüklenmesiyle onlara yapılacak yatırımın önu kesilmektedir. Bu geleneksel tutum kadınların meslek seçimlerinde de etkili olmakta, kadınlar kendileri için daha önceden belirlenmiş meslekler de çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu yüzden belirlenmiş meslekler dışında kadınların istihdam edilmesi zorlaşmaktadır. Erkekler kadınlara göre; hizmet, finans, sigortacılık, reklamcılık, toptan veya perakende satış alanlarında daha fazla yer almaktadır. Özel sektör içerisinde yer alan kadın çalışanlar, üst yönetim için kariyer rotasında bulunmayan; insan kaynakları, şirket iletişimi, halkla ilişkiler ve pazarlama alanlarında, yetkisiz görevler üstlenerek, kurmay pozisyonlarda çalışmaktadırlar (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 207). Ortaya çıkan bu durum kadınlar için olumsuz çalışma koşullarını da beraberinde getirmiştir. Toplumsal algının ve ailenin yönlendirmesi kadınların maskülen olarak belirlenmelerinde eğitime yönelmesini engellemekte ve dolayısıyla kadınların bu mesleklerde istihdam edilmesini zorlaştırmaktadır.

Kadın çalışanlar ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda; Türkiye’de eğitim olanaklarından faydalanan kadın çalışanların kişiliğinin geliştiği ve kendilerine olan güvenlerinin yerine geldiği, ev dışındaki dünyayı anladıkları ve ufuklarının genişlediği, çocuklarının daha iyi yetişmesi gibi yararlarının yanında, ekonomik özgürlüklerini elde etmeleri için önemli bir etken olduğu ortaya çıkmaktadır (Kazgan, 1978: 45). Bu yüzden kadınların sahip olduğu eğitim düzeyi ile çalışma hayatına katılma arasındaki pozitif bağ göz ardı edilmemelidir. Buna göre 2019 yılı verileri incelendiğinde kadınların en çok %58,3 ile yükseköğretim veya fakülte mezunlarından istihdam edildiği gözlenmektedir. Erkekler ile kıyaslandığı zaman bu oran %77’lere çıkmaktadır. Bu durum kadınlar için belirlenen kalıplaşmış meslekler dışında çalışamamalarının nedeni olarak da gösterilebilmektedir. %14,5 ile kadınlar en az okuma-yazma bilmeyen kişilerden istihdam edilmektedir (TÜİK, 2021).

1.2.2. Ücretlendirmede Eşitsizlik

Yasal düzenlemeler bakımından, Türkiye’de kadın-erkek eşitliğinin sağlandığı görülmektedir. Ancak uygulamaya bakıldığında zaman, bu durum tersine dönmektedir. Yani, kadınlar dezavantajlı konumda ve erkeklere kıyasla birçok alanda ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Örneğin; işe alma sürecinden başlayarak, ücretlendirme politikasında, işte yükseltmede ve işten çıkartmada farklı prosedürler ortaya çıkmaktadır. Kadın ve erkek çalışanlar arasında ortaya çıkan kazanç farklılıkları, ayrımcılığın en belirgin şekilde hissedildiği alanların başında gelmektedir. Eşit ücret ilkesi; 1951 yılında ILO tarafından kabul edilmiş olmasına rağmen, eşit değerde işe eşit ücret politikasına bağlı kalarak ödemelerin yapılmaması bunun bir nedeni olabileceği gibi, cinsiyete dayalı mesleki ayrışma sonucu; kadın iş gücü genellikle düşük ücretli işler de çalışmakta ya da istihdam edilmektedir (Toksöz, 2007: 41-44). 4857 sayılı İş Kanununun 5. Maddesi “Eşit Davranma” başlığında “...Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmaz. İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz.” ilkesine rağmen kadın ve erkek çalışanlar arasındaki ücret eşitsizliği sektöre, statüsüne, eğitim düzeyine göre değişmekle birlikte, her durumda kadınların aleyhinde işlediği istatistiki verilerle de ortaya konmuştur. Bu durum, ulusal yasalarda ve uluslararası normlarda ilkelerin kabul edilmesine rağmen ücret eşitsizliğinin hala devam ettiğini ortaya koymaktadır (TÜRK-İŞ, 2013: 12).

Kıyaslama yapıldığında kadınların, erkeklerin icra ettiği aynı düzeyde işte çalışsalar bile aynı düzeyde ücret almadıkları görülmektedir. Yapılan çalışmalarla da bu durumun, -özellikle özel sektörde- kadın ve erkekler arasında %50’nin üzerinde farkın olduğu, eğitimlerinin ve iş tecrübelerinin aynı olmasında dahi ciddi eşitsizlik olduğunu ortaya koymaktadır (Gürün Karatepe, 2017: 57).

TÜİK 2018 yılı Kazanç Yapısı Araştırması verilerini incelediğimizde, tüm eğitim düzeylerinde ve toplam düzeyde, ücretlendirme konusunda

erkek çalışanların lehine bir dağılımların gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Erkek alışanlar için, yıllık ortalama düzenli brt ücret ilkokul ve altında olanlar için 35.666 TL iken, bu ücret kadınlarda 28.294'tür ve aradaki fark da %20,7 şeklinde gerçekleşmiştir. Erkek alışanlar için, yıllık ortalama düzenli brt ücret meslek lisesi eğitim düzeyinde olanlar için 50.820 TL iken, bu ücret kadınlarda 36.183'tür ve aradaki fark da %28,8 şeklinde gerçekleşmiştir. Yüksekokul ve üstü eğitim düzeyine geldiğimiz zaman, erkeklerde yıllık ortalama düzenli brt ücret 73.085 iken, kadınlarda 58.754 TL'dir ve aradaki fark da %19,6 şeklinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021). Kadınlaraın eğitim düzeyi artıkça erkekler ile arasında var olan cinsiyete dayalı ücret farkının azaldığı ortaya çıkmaktadır. Bu da eğitim ile ücretin doğru orantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2.3. İşyerinde Taciz ve Mobbing

Çalışma hayatında, kadın çalışanların karşılaştığı bir diğer sorunda işyerinde cinsel taciz ve mobbing'dir.

İşyerinde meydana gelen cinsel tacizin, g göstergesi veya bir otoritenin korunması yönünde değerlendirmesi de mümkündür. Çünkü, yönetici konumunda bulunan erkek çalışanların, genellikle kadın çalışan pozisyonunda bulunan kişilere karşı, yöneticinin sahip olduğu ödüllendirme ve cezalandırma yetkilerine sahip olmasının getirdiği gücün bir ürünü olarak değerlendirilmesi olasıdır. Kadın alışanların yönetici konumunda bulunmaları durumunda bile, astları tarafından tacize maruz kalmaları, kalıplaşmış cinsiyet rolü algılarıyla ve bu algıların doğru olduğunu açıklama çabalarıyla eşitliği sağlama yönünde bir girişimde bulunmaları yönünde de değerlendirilebilir (Solmuş, 2005: 3).

Cinsel taciz olayına her iki cinste maruz kalabilmekte ancak daha çok kadın çalışanların maruz kaldığı bilinmektedir. Kadın alışanların çoğu cinsel taciz olayı karşısında sessiz kalmaktadır. Yapılan araştırma ile de bu durum gözler önüne serilmiştir. Anket soruları incelendiğinde; "tanıdıklarınız arasında erkekler tarafından işyerinde sözle veya

hareketle rahatsız edilmiş olan genç kız veya kadın var mı?” sorusuna katılanların %14’ü olumlu yanıt vermiş; “bu kişinin herhangi bir kimseye veya makama şikayetçi olup olmadığını biliyor musunuz?” sorusuna %14’ün, 2’sinin şikayetçi olduğunu belirtmiştir. “Bu şikâyetten bir sonuç alabildin mi?” sorusuna yanıt verenlerin yarıya yakınının alındığını, yarısının alınmadığını, iki kişi ise cinsel tacize uğrayan kadına kimsenin inanmadığı için intihar ettiğini belirtmiş; ayrıca işyerinde cinsel tacize uğramış kadın tanıdıklarının yarıdan fazlasının işten ayrılmak zorunda kaldığını belirtmişlerdir (Gürün Karatepe, 2017: 67). İşyerinde yaşanan cinsel taciz kadın çalışanları olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü; cinsel taciz, kişi de fiziksel ve ruhsal sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmakta, çalışma ortamı içerisinde kişinin kendisini stresli ve endişeli olarak hissetmesine sebebiyet oluşturmaktadır. Ortaya çıkan bu durum, kişinin işe odaklanmasının önüne geçmekte, iş hatalarının artmasına ve iş tatminini azalmasına zemin oluşturmaktadır.

Türkiye’de uygulanan kanunlar sayesinde cinsel tacize maruz kalan çalışanlara belli ölçüde kolaylık sağlanmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu’nun 24. maddesi II.bendi d fıkrasında yer alan “*işçinin diğer bir işçi veya üçüncü kişiler tarafından işyerinde cinsel tacize uğraması ve bu durumu işverene bildirmesine rağmen gerekli önlemlerin alınmaması*” hükmü doğrultusunda, ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzerlerinden dolayı süresi belirli olsun veya olmasın iş sözleşmesini, sürenin bitiminden önce veya bildirim süresini beklemeksizin feshedebilme hakkı verilmiştir. Aynı şekilde, Resmî Gazete’de, 12/10/2004 tarihinde ve 25611 sayılı karar ile yayımlanarak yürürlüğe giren; 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 105’inci maddesinde, bir kimseyi cinsel amaçlı olarak taciz eden kişi hakkında, mağdurun şikayeti üzerine, 3 aydan 2 yıla kadar hapis cezasına veya adli para cezasına hükmolunacağı, bu sayede karşı taraf için maddi ve manevi tazminat talebinde bulunabilmesinin önü açılmıştır (Bayram, 2011: 319).

1.2.4. Toplumsal Cinsiyet Anlayışı

Toplumsal cinsiyet anlayışı; ırk ve etnik köken gibi sosyal değer ve inanışlar yoluyla açıklanabilir. Toplumsal cinsiyet; kadın ve erkek bireyelerine, toplum tarafından yüklenen rol ve statü aracılığıyla belirlenmektedir. Toplumun bakış açısı ile, kadın ve erkek bireyelerinin sahip olduğu değer yargıları ve inanışları şekillenmektedir. Ortaya çıkan bu durum ise, kadın ve erkek bireyelerinde algı, tutum ve davranışlarını net olarak tanımlamaktadır. Bu tutum ve davranışlar yoluyla kadın ve erkeğin toplumdaki davranışlarına ilişkin önyargılarda oluşmaktadır. Kadınların belirlenen normlara uygun davranması olumlu değerlendirilirken, farklı bir yaklaşım sergilemesi olumsuz olarak görülmektedir (Yener, 2018: 322). Kadın ve erkeklerin toplumdaki rollerini belirlemek için kullanılan toplumsal cinsiyet; kadınların açısından değerlendirildiği zaman olumlu ya da olumsuz sonuçları ortaya koyan bir yapı olarak kabul edilmektedir. Örneğin; “bazı durumlarda kadınların koruma altına alınması ve çeşitli özel hakların verilmesi kadınlar açısından olumlu bir eşitsizlik olarak nitelendirilebilirken, bazı durumlarda (ki çoğunlukla) kadınların bazı işlerde çalışmasının fiilen yasaklanması ya da çeşitli gerekçelerle kadınların sadece belirli işlerde çalışmasına yönelik fiili düzenlemelerin yapılması ve kadınların çeşitli nedenler gerekçe gösterilip çoğunlukla işverenler tarafından tercih edilmemesi olumsuz bir eşitsizlik olarak düşünülebilir” (Omay, 2011: 144). Bu olay, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derinleşmesine ve süreklilik kazanmasında ciddi bir rol oynar. Çünkü; kadınları ekonomik özgürlüğe ulaştıracak yolun kapanmasına ve istihdam edilmelerinin önünde engel oluşturur (TÜSİAD ve KADİGER, 2008: 118). Bunu bilen kadın çalışanlar da rolünü kendisine benimsetilen toplumsal cinsiyet kurallarına göre oynamaktadır. Çalışma hayatında yer almaya başladıkları zaman, kadın işi olarak adlandırılan ve toplum tarafından kadınlar için uygun görülen mesleki alanlarda istihdam edilmektedirler (Mert, 2018: 55). Dolayısıyla kadın ve erkek arasındaki iş gücü piyasasında sektörler ve meslekler itibarıyla farklılıklar da ortaya

çıkılmaktadır. İşlerin veya mesleklerin cinsiyetlere göre nitelendirilmesi sonucunda, kadınların kendileri için uygun görülen belirli işlerde, erkeklerinde kendilerine uygun işlerde yoğunlaşması, iş ve mesleklerin cinsiyetlendirilmesine, kadın çalışanların işe alımı konusunda büyük sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Cinsiyet ayrımcılığının ortaya çıkardığı bir diğer faktörde ücret eşitsizliği olup, birtakım faktörlerin oluşmasına neden olmaktadır. Kadınların; annelik, çocuk ve yaşlı bakımı gibi nedenlerden dolayı aileye daha fazla aidiyet sağlaması, bu faktörlerin başında yer almaktadır. Çalışma yaşamının en önemli çağında, iş gücü piyasasını bu sebeplerden dolayı terk etmek zorunda kalmaktadırlar. Coğrafi ve mesleki hareketliliğin kadınlarda daha az olduğu söz konusudur. Erkeklerin işleri temel sayıldığından, kadınların işleri, eşlerinin işlerine bağlı olmaktadır (Çıkmaz, 2010: 37). Toplumsal cinsiyet rolleri belirlenirken, erkeklerin sahip olduğu alanların kamu, kadınların sahip olduğu alanlarında özel olması görüşü; toplumsal hayatta kamusal ve özel alan ayrımı olarak yer almasına neden olmuştur. Bu durum çalışma yaşamları ile de paralellik göstermektedir. Erkeklerin sosyal hayattaki konumlandırımları sahip oldukları iş ile anılırken, kadınlar açısından bu süreç; iş gücü piyasası içerisinde yer aldıkları pozisyonlar ile değil, toplum tarafından yüklenen rol ve statüler aracılığıyla belirlenmektedir (Mert, 2018: 55).

1.2.5. Cam Tavan Sendromu

Çalışma hayatında yer almaya başlayan kadınların, sosyal ve ekonomik hayattaki sorumlulukları giderek artmakta, iş hayatına yavaş yavaş katılmalarıyla birlikte, yüksek mevkilere ulaşma konusunda erkeklere kıyasla daha az başarılı oldukları istatistiki çalışmalarla da ortaya konmaktadır. Geleneksel Türk yapısında, kadınlar için kalıplaşmış rollerinin başında eş ve anne olmak yer almakta, bu durum iş hayatlarına da olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Terfi ettirilmemeleri, idari görevlerin verilmemesi, hamilelik gibi nedenlerden dolayı çalışma hayatında geçici oldukları düşüncesi yaygın bir anlayış olarak kabul edilmektedir. Aile içerisinde yer alan sorumlulukları da kadınların mesleğinde yükselmesini kısıtlamaktadır. İş bu eğilim Cam Tavan

(Glass Ceiling) kavramını ortaya çıkarmaktadır (Gürün Karatepe, 2017: 61). Cam tavan kavramı; 1970’lerde ABD’de “kadınların üst kademe yönetim pozisyonlarına ulaşmasını engelleyici davranışsal ve örgütsel ön yargılardan kaynaklanan görünmez yapay engelleri” tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır (Öğüt, 2006: 58).

Kadın alışanlar ve üst yönetim arasında yer alan, kadın çalışanların başarısını ve ilerlemesini engelleyen, görülmeyen ve/veya aşılamayan engelleri ortaya çıkartmaktadır. Cam tavan engelleri, işletmelerde rekabet üstünlüğünü ortaya çıkarabilecek özelliklere sahip kişilerin, yönetim kademelerinde yer alamamasına ve işletmelerin gelişimine katkıda bulunabilecek güçlerin kullanılmamasına da neden olmaktadır (Mizrahi ve Aracı, 2010: 150).

Fortune 1000’de (Fortune 1000 listesi toplam gelirler temel alınarak oluşturulan en büyük 1000 Amerikan şirketinden meydana gelmektedir). yer alan firmaların sadece ikisinin, en tepe yönetiminde (CEO) kadın çalışan bulunmaktadır. Bu durum ise, kadınların yükselmesini engelleyen bir cam tavan sendromu ile açıklanmaktadır (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007: 118-119).

TÜİK İstatistiklerle Kadın 2018 verileri incelendiğinde 2012 yılında kadın yönetici pozisyonunda bulunan bireylerin oranı %14,4 iken, 2017 yılında bu oran %2,9 artarak, %17,3’lere yükselmiştir. Erkek yönetici pozisyonunda bulunan bireylerin oranlarına baktığımız zaman 2012 yılında %85,6 iken 2017 yılında bu oran %2,9 gerileyerek, %82,7 oranında gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021). Bu verilerden çıkaracağımız sonuç, kadınların yönetim kademelerinde yeterli düzeyde temsil edilmediğidir.

1.2.6. İşverenin Uyguladığı Ayrımcı Tutum

Çalışma hayatında yer alan kadın çalışanların karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisi de işverenin uyguladığı ayrımcı tutumdur. Araştırmalar, işverenlerin takınmış oldukları ön yargılardan dolayı, çalışma hayatında yer alan her iki cins içinde, cinsiyet ayrımının önemli

bir sorun teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. İşverenler tarafından, iş başvuru formları değerlendirilirken, kadın işi ya da erkek işi olarak işlerin ayrılması ve bu şekilde bir değerlendirmenin yapılması, cinsiyet ayrımcılığının en önemli göstergeleri arasında yerini almaktadır (Alparslan, Bozkurt Çetinkaya ve Özgöz, 2015: 67). Örneğin; kadın çalışanların işe alınırken, terfi ettirilirken veya ücretlendirilmesi yapılırken, erkek çalışanlardan farklı olarak performans dışındaki faktörleri de değerlendirilmektedir. Objektif değerlendirilmelerin dışında, kadın çalışanların erkek çalışanlardan farklı faktörlere bakılarak değerlendirilmesi, kadınların iş gücü piyasasında ayrımcılık ile karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. İşverenin uygulamış olduğu ayrımcı tutumu da kadın çalışanların işleri dışında yer alan nitelikleri nedeniyle, farklı bir tutum göstererek değerlendirmesi şeklinde açıklayabiliriz (Küçük, 2015: 2).

Kanun önünde, kadınlara pozitif ayrımcılık uygulanmasına rağmen; işverenin uygulamış olduğu ayrımcı tutumdan dolayı bu durum göz ardı edilmektedir. Örneğin, erkeklerin işveren, koca, işçi, tüketici ya da yasa koyucu olarak, kadınların meslek seçiminde karar vermeleri, işverenlerin işe alma sürecinde kadınlara karşı uygulanan ayrımcılığın temelini oluşturmaktadır. Ya da iş başvurusu yapan bireylerin işveren tarafından değerlendirilmesi yapılırken, kişilerin bireysel özellikleri yerine ait olduğunu varsaydığı grubun niteliklerine (cinsiyet, ırk, renk vb.) göre değerlendirmesi ayrımcılığın oluşmasına neden olmaktadır. Bir başka yaklaşım ise; kadınlar ve erkeklerin farklı şekilde yetiştirilmesinin, nitelik ve tutumların geliştirilmesinde farklılıklar yaşanmasına neden olduğunu bu durumda bireylerin meslek seçimine yansıtıldığını ortaya çıkarmaktadır. Yukarıda yer alan yaklaşımlar ışığında; kadınlar için cinsiyet ayrımına neden olan unsurların emek piyasasında yer almadan önce oluştuğu ve iş gücü piyasası tarafından güçlendirildiği, işverenlerinde bu sebeplerden dolayı cinsiyet ayrımcılığı yaparak bazı işlere kadın çalışanları almadıkları ortaya çıkmaktadır (Durmaz, 2016: 48).

1.3. Aile Yaşamına İlişkin Sorunlar

İş gücü piyasası içerisinde yer alan kadın çalışanlar ayrımcılık, psikolojik taciz (mobbing) ve kadın-erkek eşitsizliği gibi birtakım sorunlarla karşılaştığı gibi, aile yaşamı içerisinde geleneksel rollerinin devam etmesinden dolayı, çifte rol gibi bir sorunla da karşı karşıya kalmaktadırlar. Kadınların Türk toplumunda öncelikli görevlerinin “ev kadınlığı” ve “annelik” olduğuna dair geniş bir görüş hala devam etmektedir. Bu da çalışan kadının evine döndüğünde, evde kendisini bekleyen işlerden dolayı, çifte bir rol oynamak durumunda kalmasına neden olmaktadır (Çaha, Sare Aydın ve Çaha, 2014: 67).

1.3.1. İş ve Aile Çatışması

İş ve aile dengesini kuran çalışan bireyler, aile ve iş sorumluluklarının uyumunu ortaya çıkarmaktadır. Çalışma hayatında yer alan bireylerin statüleri ne olursa olsun, iş ve aile yaşamlarını dengede tutma ihtiyacı içinde olmaktadır. Günümüzde sürekli değişiklik gösteren koşullar, bireysel çabalar ile dengeye ulaşmayı zorlaştırmakta, bu yüzden stres, çalışanlar tarafından daha çok hissedilmektedir. Bireylerin yaşamında, işin giderek merkezileşmesi, daha uzun ve sıkı çalışma saatleri, yaşam standartlarının yükselmesi, ekonomik zorluklar, ailenin varlığının vazgeçilmezliğiyle, iş ve aile arasındaki çatışmaların daha da yoğunlaşmasına neden olmuştur (Özen Kapız, 2002: 140). Kadın ve erkek çalışanların, iş ve aile çatışması problemleri açısından benzer konumda oldukları, fakat kadın çalışanların erkek çalışanlara göre, iş ve aile sorunları nedeniyle problemlere biraz daha fazla maruz kaldığı, çalışma hayatında yaşadığı sorunlar ışığında ortaya çıkmaktadır (Aksoy ve Şahin, 2005: 284). Bu da çatışmanın kaçınılmaz olmasına neden olmaktadır.

Kadınların, eve hapsolmesine neden olan geleneksel rollerinin dışında, çalışma hayatının kadınlara sunmuş olduğu; ekonomik özgürlük, yeni bir sosyal çevre, kendine güven, kişiliklerinin gelişmesi ve toplumsal statüsünün yükselmesi gibi etkenlerden kopmak istememesi, kadınların çalışma hayatı içerisinde olmak istemesine en büyük etken olarak

gösterilmektedir. Çalışma yaşamı, kadınların ekonomik özgürlüğünü ve toplumsal değerini artırırken, kalıplaşmış geleneksel değer ve tutumların sürmesi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir (Erkek ve Karagöz, 2009: 17).

1.3.2. Ev İşleri Sorunu

Kadınlar, zaman içerisinde ekonomik nedenler ve ekonomik özgürlüğün kendilerine kazandırdıkları kimlik ile, çalışma hayatında ücretli çalışanlar arasında yer almaya başlamışlardır. Çalışan kadın sayısında meydana gelen artış, iş ve aile gibi iki farklı alanda rolü bulunan kadının, zor durumda kalmasına neden olmaktadır. Çünkü kadının, çalışma yaşamına yüklediği anlam, iş ve aile alanlarının olumlu veya olumsuz etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani; iyi bir statüye sahip, yüksek maaşlı işlerde çalışan kadın, aidiyet duygusuyla işine, kariyerine bağlanacak işten aldığı haz ile de iş – aile yaşamını iyi bir şekilde organize edebilmek için çaba gösterecektir. Çalışma ve iş koşulları, aile yaşamı, aile yapısı ve sorumluluklarını; kadın çalışanları, erkek çalışanlara göre daha fazla etkilemektedir. Gelir getirici bir işte çalışan kadın çalışanlar için, cinsiyete dayalı ortaya çıkan iş bölümü ayrımcılığı devamlılığını sürdürmekte, çalışan kadın / ev kadını gibi ikili rolü birbirini olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Kocacık ve Gökkaya 2005: 213).

Yapılan ev işleri, kadın olmanın doğal bir sonucu olarak kabul edilirken, kadının ev için üretimi, toplumsal ilişkilerin ona yüklediği bir rol olarak değerlendirilmesine neden olur. Bu şekilde kadın emeği göz ardı edilir. Ataerkil toplum yapısına sahip olunması, toplumsal eşitsizliğin ortaya çıkmasına neden olmakta, bunun sonucu olarak kadınlara atfedilen ücretsiz ev işleri ve bakım işleri, toplum içindeki eşitsiz konumunu yeniden oluşturmakta ve kadın emeğinin sömürülerek, toplumsal kaynaklara erişiminin engellenmesinin önünü açmaktadır (Eğitim Sen, 2010: 28).

1.3.3. Çocuk Sorunu

Kadınların evlilik, çocuk bakımı ve ev içi bakım yükümlülükleri, iş gücü piyasalarına girmelerindeki temel engelleri oluşturmaktadır. Eğitimli ve vasıflı kadınların, çalışma hayatında elde ettikleri yüksek ücret sayesinde, çocuk bakımı için hizmet satın alması kolaylaşırken, vasıfsız iş gücü grubunda yer alan kadın çalışanların, elde ettikleri ücret bu hizmeti satın almaya yetmemekte, iş gücü piyasasında yer almak istemelerine rağmen piyasaya girememektedirler. Kadınların çalışma hayatına çocuk sahibi olmaları nedeniyle ara vermelerine; yuva ve kreşlerin yüksek ücretli ve yetersiz olması, çalışma saatleriyle eğitim kurumlarının saatlerinin uyuşmaması ve çocuğa en iyi annenin bakacağı algısı, sebebiyet oluşturmaktadır (Durmaz, 2016: 49). Yasal hakları olan doğum öncesi ve doğum sonrası izin sürelerinin yeterli olmaması da bir diğer etken olarak görölmektedir. Bu durum çalışan kadını, çocuk sahibi olmaya karar vermeden önce, çocuk bakımında kimin yardımcı olacağını düşünmeye itmektedir. Çocuğun, sağlıklı büyüebilmesi için ilk altı ay anne sütüne, duygusal ve zihinsel gelişimi için, anne sevgisine ihtiyaç duyması da bu süreyi yetersiz kılmaktadır (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 213). Bu yüzden, ailelerinin yakında olması çocuk bakımı konusunda, kadınlara büyük kolaylık sağlamaktadır. Büyüklerin iş ve aile yaşamı dengesi konusunda, kadın çalışanlara yardımcı olması büyük bir önem taşımaktadır. Çocuklarına yeterince vakit ayıramadığını düşünen kadınlar, kendilerini suçlu hissetmektedirler. Yapılan araştırmalarla, çalışanların en önemli sorununun, aileye zaman ayıramadıkları olduğu vurgulanmıştır. Bir aileye sahip olunması, bireye enerji verdiği gibi, onlara vakit ayırdığı içinde, zamanını almaktadır. İş ve aile yaşamı birbirinden ayrı sistemler gibi düşünülse de bu durumda birbirini etkileyen önemli etkenler olarak gözükmektedir (Topgöl, 2016: 226).

Yapılan bir çalışmada; çalışma hayatına ara veren kadınların %55'nin, çocukları veya ailesi nedeniyle çalışma hayatına ara verdiğini, çocuğu olduktan sonra ayrılan kadınların %77'si de çocuğunu bırakacağı bir

yer olmadığı için ayrılmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir (Gürün Karatepe, 2017: 71).

2. Eğitilmiş Kadın İstihdamının Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma

2.1. Amaç ve Kapsam

Türkiye’de eğitilmiş kadın iş gücünün mevcut görünümünü ve çalışma hayatında karşılaşmış oldukları sorunları tespit etmek için; İstanbul ilinde bir anket uygulaması yaparak bu verileri ortaya çıkarmak, çalışmanın genel amacı olarak belirlenmiştir.

Tablo 1’de İstanbul ilindeki kadın – erkek iş gücü piyasasına ait tüm veriler ve İstanbul ilinde yaşayan eğitilmiş kadın – erkek iş gücü istatistikleri karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun resmi sayfasından; *İstanbul İli Eğitilmiş İşgücü İstatistikleri* verilerinin güncel sayılarına ulaşamadığı için en son yayımlanan 2018 yılına ait veriler aşağıda paylaşılmıştır. Tabloya göre, 2020 yılı İstanbul ilindeki kadın iş gücü istatistikleri şu şekildedir; iş gücü piyasası içerisinde 2.033 bin kadın çalışan yer alırken, iş gücüne dahil edilmemiş 4.014 bin kadın bulunmaktadır. İstihdam oranı %28, işsizlik oranı %16,8 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2018 yılı İstanbul ili eğitilmiş kadın iş gücü istatistikleri ise; iş gücü piyasası içerisinde 1.225 bin eğitilmiş kadın çalışan yer alırken, iş gücüne dahil edilmemiş 878 bin kadın çalışan bulunmaktadır. İstihdam oranı %47,6, işsizlik oranı %18,4 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Anket, İstanbul ilinde 2020 yılı sonu itibarıyla; 15 yaş ve üzeri eğitilmiş kadın çalışanlar göz önünde bulundurularak, toplam 324 eğitilmiş kadın çalışan üzerinde uygulanmıştır.

Tablo 1: İstanbul İli İş Gücü ve Eğitimli İş Gücü İstatistikleri (Bin,%), 2018-2020

2020 YILI İSTANBUL İLİ İŞGÜCÜ İSTATİSTİKLERİ								
GENEL	İşgücü	6.289	KADIN	İşgücü	2.033	ERKEK	İşgücü	4.256
	İşgücüne Katılma Oranı	52,6		İşgücüne Katılma Oranı	33,6		İşgücüne Katılma Oranı	71,9
	İstihdam	5.363		İstihdam	1.690		İstihdam	3.672
	İstihdam Oranı	44,8		İstihdam Oranı	28		İstihdam Oranı	62,1
	İşsiz	926		İşsiz	342		İşsiz	584
	İşsizlik Oranı	14,7		İşsizlik Oranı	16,8		İşsizlik Oranı	13,7
	İşgücüne Dahil Olmayanlar	5.675		İşgücüne Dahil Olmayanlar	4.014		İşgücüne Dahil Olmayanlar	1.661
	2018 YILI İSTANBUL İLİ EĞİTİMLİ İŞGÜCÜ İSTATİSTİKLERİ							
GENEL	İşgücü	3.247	KADIN	İşgücü	1.225	ERKEK	İşgücü	2.022
	İşgücüne Katılma Oranı	71,8		İşgücüne Katılma Oranı	58,2		İşgücüne Katılma Oranı	83,6
	İstihdam	2.797		İstihdam	1.001		İstihdam	1.796
	İstihdam Oranı	61,8		İstihdam Oranı	47,6		İstihdam Oranı	83,6
	İşsiz	451		İşsiz	225		İşsiz	226
	İşsizlik Oranı	13,9		İşsizlik Oranı	18,4		İşsizlik Oranı	11,2
	İşgücüne Dahil Olmayanlar	1.272		İşgücüne Dahil Olmayanlar	878		İşgücüne Dahil Olmayanlar	396

Kaynak: TÜİK (2021), İşgücü İstatistikleri. Erişim Adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=102&locale=tr>

Çalışma hayatında yer alan kadın istihdamının karşılaştıkları sorunları tespit etmek için; cam tavan sendromu, çocuk sorunu, ev işleri sorunu, ikili rol anlayışı, iş bulma ve kariyer yapma konusunda karşılaşılan zorluklar, iş ve aile çatışması, iş yerinde taciz ve mobbing, işverenin uyguladığı ayrımcılık, toplumsal cinsiyet, ücretlendirmede eşitsizlik ve yasal düzenlemeler başlıkları altında incelenmiş, katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili şu verilere ulaşılmıştır. Araştırmaya dahil edilen eğitimli kadın çalışanların; %54,6 ile 25-34 yaş aralığında yer aldığı, %28,7'sinin lisans mezunu olduğu, %63,0'nun medeni durumunun bekar olduğu, %43,5'nin aile birey sayısının 3-4 bandında gerçekleştiği, %77,8'nin çocuğunun olmadığı, çocuklarınıza kim bakmaktadır sorusuna %75,9'nun çocuğum yok dediği, %78,7'sinin çalıştığı kuruluş olarak özel sektör cevabi verdiği, %97,2 ile hizmet sektöründe yer aldığı, %28,7 ile şef-uzman statüsünde ve %74,1 ile ücret

karşılığı ve devamlı olarak çalıştıkları, %92,6 ile çalışma türlerinin gündüz olduğu, aylık elde ettikleri net ücretin %21,3 ile 2.500-3.000 bandında gerçekleştiği, %80,6 ile sigortalı olarak çalıştıkları, çalıştıkları iş yerlerinde kadın çalışanların durumu olarak %39,8 ile yarısının kadın olduğu, erkek iş arkadaşlarının kadın çalışanlara bakış açısı olarak %93,5 ile kadın çalışmalı ve kendi ayaklarının üzerinde durabilmelidir, cevaplarını verdikleri görülmüştür.

2.2. Araştırma Bulguları ve Değerlendirme

Kadın iş gücünün çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlara yönelik oluşturulan sorulara, katılımcılar tarafından verilen cevaplar doğrultusunda aşağıdaki Tablo 2’de yer alan ortalamalar oluşturulmuştur.

Tablo 2: Sorulara İlişkin Ortalamalar

Madde	N	Ort.	Standart Sapma
Kadın çalışanlar mesleklerinde ilerleme konusunda erkeklere göre daha çok çalışmakta ve daha uzun süre beklemektedir.	324	3,44	1,273
Kadınların evli ya da çocuk sahibi olmaları işyerindeki performanslarını olumsuz yönde etkiler.	324	2,81	1,419
Kadınların iş yaşamında erkek yöneticilerin ve diğer çalışanların zaman zaman tacizlerine maruz kalmaları çalışma isteklerini olumsuz etkiler.	324	4,16	,975
Çalışma yaşamında kadın ve erkeklere yönelik eşit işe eşit ücret politikası mevcut değildir.	324	3,27	1,261
Kadın çalışanlar maaş, prim, statü gibi konularda ayrımcılığa maruz kalırlar.	324	3,05	1,324
Kadınların çalışma hayatında başarılı olabilmeleri için evdeki sorumluluklarından fedakârlık etmeleri gerekir.	324	3,35	1,379
Üst düzey yöneticilik için erkeklere kadınlardan daha fazla fırsat sağlanmaktadır.	324	3,42	1,404
Personel çıkarılması gerektiğinde (kriz döneminde) öncelikli olarak kadın çalışanlar işten çıkartılır.	324	2,99	1,208
Çalışma saatlerinde esneklik sağlanması kadınların çalışma yaşamına katılmasını kolaylaştırır.	324	4,09	1,052
Kadınların çalışma yaşamını düzenleyen yasalar yeterli düzeydedir.	324	2,14	1,119
Eğitim almaları ve çalışma hayatında bulunmaları ile ilgili olarak kadınlar üzerinde toplumsal bir baskı bulunmaktadır.	324	3,30	1,236
Kadınların yükselme imkânı, düşük bölümlerde işe başlatılması kariyerlerini olumsuz yönde etkilemektedir.	324	3,36	1,289

Eğitimli Kadın İstihdamının Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma
Büşra Sadi, Seçil Gürün Karatepe

Terfi imkanlarına sahip olmaları bakımından kadın çalışanlar üstlerinden destek görmemektedir.	324	3,21	1,250
Kadın çalışanlar yönetsel görevlere gelmelerini sağlayacak eğitim fırsatlarından erkeklerle eşit şekilde yararlanmamaktadır.	324	3,17	1,311
Aile yaşamında ev ve çocuk ile ilgili sorumlulukların paylaşılmaması kadın çalışanların mesleki kariyerlerini etkilemektedir.	324	3,93	1,178
Çalışma yaşamından memnunum.	324	3,43	1,158
Çalışma yaşamında cinsiyetimden dolayı bir ayrımcılığa maruz kaldım.	324	2,06	1,316
Bir kadının öncelikli görevleri evine ve ailesine karşı olan sorumluluklarıdır.	324	2,22	1,331
Türk toplum yapısı kadınların çalışmasına uygun değildir.	324	2,39	1,240
Kadınların çalışması, aile ve çocuklarıyla yeterince ilgilenmemelerine neden olmaktadır.	324	2,26	1,317
Kadınların çalışması, eş ve annelik görevlerini aksatmalarına neden olmaktadır.	324	2,20	1,255
Kadınların çalışmasına eşler izin vermemelidir.	324	1,45	,986
Çalışma yaşamı kadının iyi bir anne ve/veya iyi bir eş olmasını önler.	324	1,73	,970
Kamu sektöründe çalışmayı özel sektörde çalışmaktan daha güvenceli buluyorum.	324	3,64	1,332
İşimle ilgili sorun ve düşüncelerden çalışma saatleri dışında da kurtulamıyorum.	324	3,25	1,417
Yöneticilik genelde erkeklere özgü bir alandır.	324	1,56	1,050
Kadının yeri evidir.	324	1,41	,954
Evdeki sorumlulukların paylaşılmasında sıkıntı yaşıyorum.	324	2,51	1,387
Çalışma hayatında mobbinge (psikolojik taciz) maruz kaldım.	324	2,91	1,533
Çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı yapılmaktadır.	324	3,01	1,496
Çalışma yaşamında esnek çalışmaya yönelik düzenlemelerin olması kadınların çalışma hayatına katılmalarını kolaylaştırır.	324	2,14	1,211
Çalışma hayatında bulunmaları ve ev işlerinin yükü istihdamda bulunmalarını olumsuz yönde etkilemektedir.	324	3,36	1,401
Çocuk sahibi olmak ve çalışma hayatının zorlukları istihdamda yaşadığım sorunları artırdığını düşünüyorum.	324	3,39	1,399
Çalışan annelerin çocuk sahibi olması çalışma hayatında problem oluşturmaktadır.	324	3,02	1,436
Çalışma hayatında yer alan kadın çalışanlar aileleri tarafından destek görmektedir.	324	2,56	1,325
İş ve aile dengesini kurmakta zorlanıyorum.	324	2,23	1,289
Yasal düzenlemelerde yapılacak önemli değişiklikler, kadın istihdamının karşılaştıkları sorunların etkisini azaltmaya yetecektir. (doğum izni, kreş ve yuva uygulamaları vb.)	324	3,38	1,478
Ücret artışında işveren cinsiyet ayrımı gözetmemektedir.	324	3,26	1,260

Yukarıdaki tabloda kadın çalışanların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlara yönelik düşüncelerin ortalamaları verilmiştir. Tablo incelendiğinde zaman en yüksek ortalamaya sahip önermenin “Kadınların iş yaşamında erkek yöneticilerin ve diğer çalışanların zaman zaman tacizlerine maruz kalmaları çalışma isteklerini olumsuz etkiler.” (4,16) olduğu görülmektedir. Devamında sırasıyla “Çalışma saatlerinde esneklik sağlanması kadınların çalışma yaşamına katılmasını kolaylaştırır.” (4,09), “Aile yaşamında ev ve çocuk ile ilgili sorumlukların paylaşılmaması kadın çalışanların mesleki kariyerlerini etkilemektedir.” (3,93) önermeleri diğerlerine göre daha yüksek bir ortalamaya sahiptir. En düşük ortalamaya sahip önermeler ise “Kadınların çalışmasına eşler izin vermemelidir.” (1,45) ve “Kadının yeri evidir.” (1,41) olduğu görülmektedir. Tablo 3’te ölçeklerin güvenilirliklerine ilişkin, Cronbach's Alpha katsayısı değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 3: Ölçeklerin Güvenilirliklerine İlişkin Bulgular

Ölçekler	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Kadın İstihdam Sorunları	38	0,858
Cam Tavan Sendromu	5	0,673
Çocuk Sorunu	3	0,714
Ev İşleri Sorunu	4	0,811
İkili Rol Anlayışı	3	0,941
İş Bulma ve Kariyer Yapma Konusunda Karşılaşılan Zorluklar	2	0,774
İş ve Aile Çatışması	5	0,662
İş Yerinde Taciz ve Mobbing	2	0,719
İşverenin Uyguladığı Ayrımcılık	2	0,789
Toplumsal Cinsiyet	7	0,872
Ücretlendirmede Eşitsizlik	2	0,837
Yasal Düzenlemeler	3	0,888

Değerlendirmede Cronbach's Alpha değerine ilişkin yorumlar:

- $0.00 \leq \alpha < 0.40$ güvenilir değil
- $0.40 \leq \alpha < 0.60$ düşük güvenilirlikte
- $0.60 \leq \alpha < 0.80$ oldukça güvenilir
- $0.80 \leq \alpha < 1.00$ yüksek derecede güvenilir (Özdamar, 1999: 522).

H₀: Kadın istihdam sorunları ölçeğinin alt boyutları normal dağılım göstermektedir.

H₁: Kadın istihdam sorunları ölçeğinin alt boyutları normal dağılım göstermemektedir.

Yukarıdaki Tablo 3'e bakıldığında; p değerleri $p < 0,05$ 'den küçük olduğu için **H₀** reddedilir. Yani, kadın istihdam sorunları ölçeğinin alt boyutları, normal dağılım göstermemektedir. Bu nedenle, parametrik olmayan testlerin uygulanması kabul görmektedir. Bu test; **Kruskal Wallis Testi** olarak uygun görülmüştür.

2.3. Kadın İş Gücünün Eğitim Durumu Bağımsız Değişkeni ile İstihdam Sorunları Alt Boyut Puanları Arasındaki Karşılaştırma

Tablo 4: Eğitim Durumuna Göre Kadın İstihdam Sorunları Ölçeğinin Alt Boyutları

Faktör	Eğitim Durumu	Mean Rank	Ki-Kare	Sd	P	Grupların Karşılaştırılması
Cam Tavan Sendromu	İlkokul	297,50	25,827	6	,000*	Lisans Doktora
	Ortaokul	143,75				
	Lise	155,86				
	Ön Lisans	144,81				
	Lisans	141,02				
	Yüksek Lisans	174,50				
	Doktora	203,58				
Çocuk Sorunu	İlkokul	66,50	21,714	6	,001*	İlkokul Ortaokul Ortaokul Lisans Ortaokul Yüksek Lisans Ortaokul Doktora
	Ortaokul	284,00				
	Lise	187,79				
	Ön Lisans	179,81				
	Lisans	153,94				
	Yüksek Lisans	152,06				
	Doktora	150,67				

Ev İşleri Sorunu	İlkokul	53,00	17,289	6	,008*	Lise Ön Lisans
	Ortaokul	179,00				
	Lise	213,50				
	Ön Lisans	179,63				
	Lisans	156,31				
	Yüksek Lisans	157,88				
	Doktora	141,17				
İkili Rol Anlayışı	İlkokul	170,00	10,420	6	,108	
	Ortaokul	187,25				
	Lise	220,14				
	Ön Lisans	165,56				
	Lisans	151,52				
	Yüksek Lisans	160,34				
	Doktora	154,75				
İş Bulma ve Kariyer Yapma Konusunda Karşılaşılan Zorluklar	İlkokul	264,50	27,266	6	,000*	Yüksek Lisans Doktora
	Ortaokul	89,00				
	Lise	192,71				
	Ön Lisans	154,00				
	Lisans	153,98				
	Yüksek Lisans	196,70				
	Doktora	131,75				
İş ve Aile Çatışması	İlkokul	108,50	24,076	6	,001*	İlkokul Ortaokul Ortaokul Ön Lisans Ortaokul Lisans Ortaokul Yüksek Lisans Ortaokul Doktora
	Ortaokul	313,25				
	Lise	200,21				
	Ön Lisans	160,25				
	Lisans	143,92				
	Yüksek Lisans	168,02				
		161,42				
Doktora						
İş Yerinde Taciz ve Mobbing	İlkokul	261,50	23,753	6	,001*	Lisans Yüksek Lisans Lisans Doktora
	Ortaokul	104,00				
	Lise	164,21				
	Ön Lisans	146,75				
	Lisans	139,61				
	Yüksek Lisans	184,52				
	Doktora	192,67				

İşverenin Uyguladığı Ayrımcılık	İlkokul	306,5	27,240	6	,000*	Lise Doktora
	Ortaokul	91,25				
	Lise	186,29				
	Ön Lisans	157,5				
	Lisans	137,73				
	Yüksek Lisans	167,3				
	Doktora	195,83				
Toplumsal Cinsiyet	İlkokul	168,50	16,741	6	,010*	İlkokul Ortaokul Ortaokul Ön Lisans Ortaokul Lisans Ortaokul Yüksek Lisans Ortaokul Doktora
	Ortaokul	221,00				
	Lise	205,14				
	Ön Lisans	152,44				
	Lisans	138,31				
	Yüksek Lisans	171,68				
	Doktora	181,42				
Ücretlendirmede Eşitsizlik	İlkokul	300,5	34,994	6	,000*	Lise Ön Lisans Ön Lisans Yüksek Lisans Ön Lisans Doktora
	Ortaokul	226,25				
	Lise	211,57				
	Ön Lisans	126,5				
	Lisans	144,84				
	Yüksek Lisans	183,2				
	Doktora	178,33				
Yasal Düzenlemeler	İlkokul	59,00	10,527	6	,104	
	Ortaokul	112,25				
	Lise	153,71				
	Ön Lisans	180,00				
	Lisans	165,69				
	Yüksek Lisans	149,90				
	Doktora	165,92				

Kruskal Wallis Testi sonuçlarına göre; Cam Tavan Sendromu alt boyutuna ilişkin temel istatistikler doğrultusunda eğitim, kadınların çalışma hayatında erkek çalışanlara göre daha üstün olabilmeleri için etkin bir rol oynamaktadır. İş gücü piyasası ile eğitim faktörünün etkin bir şekilde yürütülmediği, “Eğitim ve Mesleki Eğitimde Eşitsizlik” başlığı altında da açıklanmaktadır. Eğitim seviyesi ne olursa olsun kadın çalışanların her koşulda cam tavan sendromu sorununa maruz kaldığı, iş piyasasının gerektiği niteliklere sahip olmalarına rağmen Doktora

mezunu gruplarında bu sorunun daha fazla yaşandığı kadın çalışanlar tarafından ifade edilmiştir.

Kruskal Wallis Testi sonuçlarına göre; Çocuk Sorunu alt boyutuna ilişkin temel istatistikler doğrultusunda, eğitim seviyesi ne olursa olsun kadın çalışanların çalışma hayatında karşılaştıkları en büyük problem olarak görülmektedir. Eğitim seviyeleri, Ortaokul bandında yer alan kadın çalışanlar, iş piyasasında düşük ücretle çalıştıkları için bu sorun ile daha fazla karşı karşıya kaldıklarını ayrıca geleneksel Türk toplum yapısında, kadınlar için kalıplaşmış rollerinin yer alması nedeniyle zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Kruskal Wallis Testi sonuçlarına göre; İş Bulma ve Kariyer Yapma Konusunda Karşılaşılan Zorluklar alt boyutuna ilişkin temel istatistikler doğrultusunda ve daha önce incelenen 2019 yılı verileri ışığında, yüksek-okul veya fakülte mezunu olan kadınların %58,3 oranında, yüksek-okul veya fakülte mezunu olan erkeklerin %77 oranlarında istihdam edildiği görülmektedir. Bu durum eğitim seviyesi yükseldikçe, kadın çalışanların İş Bulma ve Kariyer Yapma Konusunda daha fazla zorluk yaşadığını, kadınların kalıplaşmış rolleri yüzünden erkeklerin iş gücü piyasasında daha fazla tercih edildiklerini desteklemektedir.

Kruskal Wallis Testi sonuçlarına göre; İş ve Aile Çatışması alt boyutuna ilişkin temel istatistikler doğrultusunda, neredeyse tüm eğitim seviyelerinde görülmüş olmasına rağmen, ortaokul mezunu gruplarında kendini daha fazla hissettirdiği ortaya çıkmıştır. Çünkü bu eğitim seviyesinde yer alan kadın çalışanlar genellikle düşük ücretle mavi yaka pozisyonunda çalışmaktadırlar. Düşük ücretle çalışan kadınlar ve mavi yaka pozisyonun getirmiş olduğu iş yükü sorumluluğuyla çatışmanın kaçınılmaz olduğunu ayrıca yaşam standartlarının yüksek olmasıyla birlikte ev içi sorumluluklarında problem yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Kruskal Wallis Testi sonuçlarına göre; Ücretlendirmede Eşitsizlik alt boyutuna ilişkin temel istatistiklerin, TÜİK 2018 yılı Kazanç Yapısı Araştırması verileri ile paralel olduğu görülmektedir. Buna göre, tüm

eğitim düzeylerinde erkeklerin lehine, kadınların aleyhine bir dağılımın gerçekleştiğini görmekteyiz. Lise eğitim düzeyindeki kadın çalışanların yıllık ortalama düzenli brüt ücret dağılımının 32.013 TL, Lise eğitim düzeyindeki erkek çalışanlar da ise yıllık ortalama düzenli brüt ücret dağılımının 37.334 TL bandında olduğu, cinsiyete dayalı ücret farkının ise %14,3 oranlarında gerçekleştiği görülmektedir (TÜİK, 2021). Bu durum; eğitim seviyesi aynı olmasına rağmen ücretlendirme konusunda kadın çalışanların ayrımcılık yaşadığını ortaya koymaktadır.

Kruskal Wallis Testi sonuçlarına göre; İşyerinde Taciz ve Mobbing alt boyutuna ilişkin temel istatistikleri açıklarken, cam tavan sendromu sorununun, diğer eğitim seviyelerine göre ortalamalarının daha yüksek olduğu Doktora mezunu gruplarında görülmesi; İşyerinde Taciz ve Mobbing'e diğer eğitim seviyelerine göre ortalamalarının daha yüksek olduğu Doktora mezunu gruplarının karşı karşıya kalması bu durumun tesadüfi olmadığını, birbirini destekler nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe, kadın çalışanlar çalışma hayatında daha büyük sorunlar ile karşılaşmaktadır.

SONUÇ

Günümüzde hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde kadın iş gücü, kadın işsizliği ve kadın istihdamının çalışma hayatında karşılaştığı problemler, sonuçları açısından değerlendirildiğinde toplumların en önemli sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Geçmiş dönemlere kıyasla ülkemizde, kadınların çalışma hayatında daha fazla yer alabilmesi için yürütülen sosyal politikaların etkili bir şekilde artış gösterdiği görülmektedir. Uygulanan politikalar kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların etkilerini ortadan kaldıracak ya da en aza indirecektir. Bu durum kadınların iş gücüne katılım oranını olumlu yönde etkilerken, aynı zamanda işletmelerin verimliliğini de artıracaktır. Bu çalışmada araştırmanın konusu çerçevesinde kadın istihdamının karşılaştıkları sorunların başlıca sebepleri; “*çalışma yaşamına ilişkin sorunlar*” ve “*aile yaşamına ilişkin sorunlar*” başlıkları altında incelenmiş, ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda; iş ve aile yaşamının birbirini etkilediği iki yönlü bir eylemin gerçekleştiği kararına varılmıştır. Yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucunda, çalışma hayatında aktif olarak rol almaya başlayan İstanbul İlinde eğitimli kadın çalışanların; demografik özellikleri ne olursa olsun iş yerlerinde cinsel taciz ve mobbinge her zaman maruz kaldığı, erkek çalışanlarla eşit şartlara sahip olmalarına rağmen ücretlendirme konusunda ayrımcılığa uğradığı, kreş, yuva ve okul öncesi eğitim merkezlerinin yüksek ücretli olması ve çocuklarına bakacak kimselerinin bulunmaması nedeniyle iş ve aile dengesini kurmakta daha zorlandığı; bunun sonucunda iş ve aile çatışmasının ortaya çıktığı, ataerkil toplum yapısı nedeniyle kadınlara karşı bakış açısının değişmediği “*kadının yeri evidir*” algısının devam ettiği, yöneticilerin erkek çalışanların kadın çalışanlara göre daha başarılı olduğu algısının devam etmesi nedeniyle işe alım ve terfi konularında erkek çalışanlara göre daha fazla beklediği, erkek yöneticilerin çalışma hayatında daha fazla yer aldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kaynakça

Aksoy, A. ve Şahin, M. (2005), Çalışan Kadınların İşyerindeki Sorunları: Erzurum Alışveriş Merkezlerinde Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, s:283-300.

Alparslan, M.A.; Bozkurt Çetinkaya, Ö. ve Özgöz, A. (2015), İşletmelerde Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın Çalışanların Sorunları, *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Yıl: 2, Sayı: 3, s:66-81.

Bayram, S. (2011), Psikolojik Taciz (Mobbing) ve Başbakanlık Genelgesi, *Mali Çözüm Dergisi*.

Çaha, H.; Sare Aydın, E. ve Çaha, Ö. (2014), Değişen Türkiye’de Kadın, *Kadem – Kadın ve Demokrasi Derneği*, 1.Baskı, İstanbul: Piya Matbaa Sanatları Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Çıkmaz, G. (2010), *Kadın Çalışanların İşyerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Bir Alan Çalışması*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Durmaz, Ş. (2016), İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Karşılaştıkları Engeller, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, Cilt: 2, Sayı: 3, s:37-60.

Eğitim Sen. (2010), *Eğitim Sen II. Kadın Kurultayı Hazırlık Kitabı*, Ankara: Eğitim Sen Yayınları.

Erkek, S. ve Karagöz, H. (2009), Kadının İş Hayatındaki Yeri ve Karşılaştığı Sorunlar: *Konya Ticaret Odası*.

Güçlü, E. (2016), *Türkiye’de Kadın İşgücünün Sorunları, Gaziantep Halı Kilim İmalat Sektöründe Kadın İşgücü Örneği*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Gürün Karatepe, S. (2017), *Türkiye’de Kadın İşsizliğin Nedenleri: İstanbul’da Eğitimli Kadın İşsizler Üzerine Bir Alan Araştırması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Hancıoğlu, Y. ve Özden Çıtır, I. (2018), Akademik Hayatta Kadınların Karşılaştıkları Kariyer Engelleri: Karadeniz Bölgesi Üzerine Bir Değerlendirme, İçinde, R.A. Wolff, S. Yılmaz, Y. Mamur Işıkcı, H. Bülbül ve E. Mamur Yılmaz (Ed.), *Kadın Çalışmalarında Güncel Konular*. 2. Konya: Eğitim Yayınevi.

Kazgan, G. (1978), Türkiye’de Kadın Eğitimi ve Kadın Çalışması, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 5, s:37-57.

Kocacık, F. ve Gökkaya B.V. (2005), Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, s:195-219.

Küçük, M. (2015), Çalışma Hayatında Kadınlar ve Karşılaştıkları Sorunlar: Bir İşverene Bağlı Olarak Çalışan Emekçi Kadınlara İlişkin Bir Araştırma, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, No: 1, ISSN: 1309-8020 (Online).

Mert, A. (2018). *Türkiye Ekonomisinde Çalışan Kadınların Konumu ve Kars İlinde Çalışan Kadınların Girişimcilik Algısı*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Mizrahi, R. ve Aracı, H. (2010), Kadın Yöneticiler ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi (AEÜS BED)*, Cilt: 1, Sayı: 1, ISSN: 1309 – 8039.

Omay, U. (2011), Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, s:137-166.

Öğüt, A. (2006), Türkiye’de Kadın Girişimciliğin ve Yöneticiliğin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Dergileri, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s:56-78.

Örücü, E.; Kılıç, R. ve Kılıç, T. (2007), Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği, *Yönetim ve Ekonomi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, s: 118-135.

Özçelik, K, M. (2017), Çalışma Hayatında Kadının Yeri ve Kariyer Gelişim Engelleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:52, s:49-70.

Özdamar, K. (1999), *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.

Özen Kapız, S. (2002), İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, s: 139-153.

Solmuş, T. (2005), İş Yaşamında Travmalar: Cinsel Taciz ve Duygusal Zorbalık/Taciz (Mobbing), “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, ISSN: 1303-2860.

Toksöz, G. (2007), *Türkiye’de Kadın İstihdamının Durumu*, Uluslararası Çalışma Örgütü, Ankara.

Topgül, S. (2016), İş ve Aile Yaşamı Dengesi(zliği)nin Kadın Çalışanlar Üzerindeki Etkileri, *Yönetim ve Ekonomi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1 s:218-231.

TÜİK (2021), Haber Bülteni, İstatistiklerle Kadın 2018, Erişim Adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30707>

Eğitimli Kadın İstihdamının Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma
Büşra Sadi, Seçil Gürün Karatepe

TÜİK (2021), Haber Bülteni, Kazanç Yapısı Araştırması 2018, Erişim Adresi:
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30580>

TÜİK (2021), İşgücü İstatistikleri, Erişim Adresi:
<https://biruni.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul>

TÜİK (2021), İşgücü İstatistikleri, Erişim Adresi:
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Mayis-2021-37489>

TÜRK-İŞ. (2013), *4857 Sayılı İş Kanunu*, ISBN: 978-605-86486-6-, Ankara: Aydoğdu Ofset.

TÜSİAD ve KAGİDER. (2008), *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşişsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-07/468, Yayın No: KADİGER-001, İstanbul.

Yağcıoğlu, S. (2018), *Kadın İşgücü İstihdamı ve Sorunları: Konya Örneği*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Yener, S. (2018), Kadın Çalışanların Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Rol Stresi Arasındaki İlişki, İçinde, R.A. Wolff, S. Yılmaz, Y. Mamur Işıkçı, H. Bülbül ve E. Mamur Yılmaz (Ed.), *Kadın Çalışmalarında Güncel Konular. 2*. Konya: Eğitim Yayınevi.

SAĞ POPÜLİZM VE FAŞİZM: BİR KARŞILAŞTIRMA DENEMESİ

Özgür YILMAZ¹

ÖZ

Çalışmada son dönemde birbirlerinin yerini ikame ederek kullanılan sağ popülizm ve faşizm kavramları incelenecektir. Bu noktada kavramsal bir karmaşa yaşandığı düşünülmektedir. Son dönem iktidara gelen yahut güç kazanan sağ hareketleri tanımlama noktasında kullanılan bu iki kavramın aynı türden olup olmadığını anlamak söz konusu kavramsal karmaşanın önüne geçme noktasında kolaylaştırıcı olacaktır. Dolayısıyla çalışmada öncelikle popülist stratejinin ne olduğu ve söz konusu kavrama yaklaşımlar incelenecek, bunun ardından ise sağ popülizmin popülizmle benzerlik ve farklılıklar incelenecektir. Sağ popülizmin ne olduğu anlaşıldıktan sonra faşizm kavramına benzer bir literatür taraması yöntemiyle yaklaşılabilecektir. İki kavrama dair yaklaşımların altı çizildikten sonra bu iki kavram birbirleriyle karşılaştırılacak ve bu karşılaştırmanın sonucunda kavramsal bir netleşme sağlanacaktır. Bu noktada belirtilmesi gereken ise asıl karmaşaya yol açan kavramın popülizm olması gerekçesiyle bu kavrama daha fazla yer ayrılmış olmasıdır. Faşizm ise geniş külliyatına rağmen üzerinde görece anlaşmaya varılmış bir kavramdır.

Anahtar Kelimeler: Sağ Popülizm, Faşizm, Strateji, İdeoloji, Karşılaştırmalı Çalışmalar

RIGHT-WING POPULISM AND FASCISM: A STUDY OF COMPARATIVE RESEARCH

ABSTRACT

In this study the concepts –right-wing populism and fascism- which are used in their stead. At this point it is thought that there is an incomprehensibility. Understanding these two concepts if they are same or not makes it easier to prohibit the incomprehensibility. Therefore firstly it is studied populism to know that what it is and then is studied approaches to populism. Later it is studied that similarities and differences between populism and right-wing populism. After understanding what the right-wing populism is, it is researched the fascism concept with the same literature search method. Underlining these two concepts, they are compared with each other. As a result of this it is ensured to become clearer about concepts. It is populism that causes incomprehensibility, so it needs much more places in this study. Despite the large literature fascism is a concept which is agreed upon.

Keys: Right-Wing Populism, Fascism, Strategy, Ideology, Comparative Studies

---

¹ Doktora Öğrencisi, *İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Bölümü*, ozguryilmaz955@gmail.com

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri'nde Donald Trump, Birleşik Krallık'ta Boris Johnson, Macaristan'da Victor Orban, Brezilya'da Jair Bolsonaro'nun iktidarları ve Batı Avrupa'da göçmen karşıtlığıyla kendini açığa vuran sağ hareketleri niteleme noktasında bir kavram karmaşası yaşanmaktadır. Bu kavram karmaşasının iki kavram etrafında şekillendiği görülmektedir: Sağ popülizm ve faşizm. Çalışmanın amacı bu kavram karmaşasının önüne geçmektir. Bu doğrultuda, söz konusu kavramların teorik çerçevesi çıkarılmıştır.

Bu iki kavramın neden birbirlerinin yerine ikame edildiğini incelemeyen evvel bu kavramlara ilişkin bir tartışma geliştirmek gerekmektedir. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde sağ popülizm kavramı ve ikinci bölümde faşizm kavramı incelenmiştir. Bu bölümlerde şu sorunun cevabı aranmıştır: Sağ popülizm ve faşizm birbiriyle karıştırılmalarına yol açacak şekilde, aynı türden kavramlar mıdır? Yapılan literatür taramasının ardından üçüncü bölümde ilgili iki kavram karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu inceleme sürecinde eleştirel bir yaklaşım izlenmiştir. Çalışmada ortaya konulan hipotezler şu şekildedir:

H1: Sağ popülizm bir ideoloji değil, bir siyaset tarzıdır.

H2: Faşizm bir ideolojidir.

H3: Bugünün sağ hareketleri ideolojik anlamda faşist değildir; ancak kullandıkları stratejiler sağ popülizmdir.

1. Sağ popülizm nedir ve sağ popülist stratejinin özellikleri

Popülizm, yakın dönemde özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ardından daha yoğun tartışılmasına rağmen aslında literatüre yeni girmiş bir kavram değildir. Kirk A. Hawkins, Madeleine Read ve Teun Pauwels popülizmin gerekçelerini Durkheim'ın kitle toplumu tezinde ve Downs'ın ekonomik tezlerinde arar. Bu teze göre, Durkheim, Arendt, Kornhauser gibileri toplumu dayanışmanın bir arada tuttuğunu söylemektedir. Popülizm de, sınıflar ve ideolojiler arasındaki farkları eritip tek bir halk tanımını yapmaya eğilimlidir. Dolayısıyla popülizmin kökleri, dayanışmacı bir toplum tarifi yapan Durkheim düşüncesinde aranabilmektedir. Bunun yanı sıra, Downs'ın ekonomik yaklaşımı, sosyo-ekonomik değişimlerden etkilenen halkın taleplerine yanıt verme, zayıf iktidar ve yozlaşmaya karşı uzun vadeli çözüm önerileri ve bu iki özellikten bağımsız "yeni" bir parti oluşturma noktasında popülizmi etkilemektedir. Bu iki yaklaşımın ortak noktasına göre, küreselleşmenin kaybedenleri, popülizmin tabanını oluşturmaktadır. Bahsi geçen "yeni" popülist partiler ise, kendilerinin siyasetin dışından geldiklerini iddia etmektedirler (*outsiders*). Bu yeni partiler, personalistik liderin kontrolü altındadır. Popülist partiler, karizmatik liderlik altında bir "popüler kimlik" inşasına da girişirler. Popülistlerin seçmenleri, yalnızca hayal kırıklığına uğramış değil, aynı zamanda öfkeli kişilerdir. Bu öfkelerini seçim sistemine yöneltmektedirler. Popülizmin "kitlelerinin" gücü buradan

gelmektedir. Bu öfkenin nedeni ise, demokrasinin yarattığı hayal kırıklıklarıdır. Yani, popülizm, demokratik hükümete bir yanıttır (Hawkins vd., 2017).

Benjamin Moffitt, popülizmi bir siyaset tarzı olarak ele alır. Moffitt, bu anlamda Taguieff'in popülizm anlayışına yaklaşmaktadır. Fakat Moffitt'in popülizm anlayışına göre, liderin rolü diğer anlayışlardaki lider rolüne göre daha önemlidir. Popülizmi bir performans olarak gören Moffitt, lideri performansçı, halkı dinleyici/izleyici, medya ve krizleri ise sahne olarak betimlemektedir (2016: 13). Moffitt'in performatif yaklaşımı, Mustapic ve diğerlerini de etkileyerek popülistlerin “konuşma dilimin ve gayriresmi kıyafetlerin kullanımı ile ulusal egemenliği veya halkın iradesini vurgulayan söyleme başvurmak gibi çeşitli taktikler” kullanmaları şeklindeki yorumlarına yol açmıştır (Mustapic vd., 2018: 90). Popülizmin ortaya çıkma koşulları olarak ise üç özelliğini belirlemektedir: Bu özellikler, halkın elite karşı ortaya çıkışı, kötü tavırlar ve kriz/çöküş ya da tehdit hissiyatıdır (Moffitt, 2016: 16). Bu bakış açısından Moffitt'in popülizm yaklaşımında, halka daha az önem biçildiği şeklinde bir yorum yapılabilmektedir. Moffitt'e göre (2016: 60) liderin sağlığı, cinsiyeti gibi onun bedenine özgü durumlar, halkla kurduğu ilişki üzerinde doğrudan bir öneme sahiptir. Moffitt, popülizmi “kötü davranışlarla” ilişkilendirir. Belge de, Taguieff ve Moffitt gibi, popülizmin “...örneğin ‘liberalizm’ ya da ‘sosyalizm’ gibi bir ‘siyasi ideoloji’” olmadığını, bir siyaset yapma tarzı olduğunu ifade etmektedir (2018: 21).

Kazım Ateş'e (2018: 57) göre popülizm “... elit karşıtlığıdır (her türden popülizm sadece ekonomik ve siyasal elitleri değil, kültürleri de hedef alır); demagojik liderliğe yaslanır; sınıfsal hiçbir yönü yoktur; statü endişesine yaslanarak gelişir; denge/fren sistemine, halkın iradesiyle çelişecek bütün mekanizmalara karşıdır; hukukun üstünlüğüne karşı halkın üstünlüğünü savunur; modernleşmenin yol açtığı eşitsiz gelişmenin yarattığı tepkiyi örgütleyen patolojik bir kitle hareketidir; temsil karşıtıdır (yönetenler yönetilen arasında eşitlik talep etmez, yönetilenlerin/halkın yönetenlerden üstün olduğunu savunur)...”

Halk, elitler tarafından ezilir ve “diğerleri” tarafından tehdit edilir; bu “diğerleri” de elit tarafından destek görmektedir. Bu “diğerleri” tıpkı elitler gibi homojen bir toplum değildir; dolayısıyla bu iki kesim de halkın bir kesimi olarak düşünülmemektedir (Albertazzi ve McDonnell'dan aktaran Düğencioğlu, 2019). Taggart ise sağ popülizmin yeni sağdan etkilenen iki özelliğinin “negatiflik” ve “esneklik” olduğunu dile getirmektedir (1995).

Sağ popülizmin ekonomik perspektifi, serbest pazar ekonomisinden yanadır. Bireysel zenginliği savunmaktadır ve devletin piyasaya olan müdahalesini minimuma indirmekten yanadır. Bu ekonomiyi uygularken de otoriter bir surete bürünmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2011: 14). Mudde ve Kaltwasser, bu durumu “refah şövanizmi” olarak adlandırmaktadır (2011: 27); “ötekiler” bu refah düzenini tehdit eden yabancılardır. “Biz” kamplaşmasına dahil olan ise, az eğitilmiş, sıradan insanlardır ve bu insanlar elitlerin komplolarına maruz kalmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2011: 28).

Böylece görülmektedir ki, sağ popülistler neoliberal paradigmaya değinmeden, 2008 krizinin sorumlusu olarak göçmenleri göstermektedir; onlara gören sosyal devleti sınırlayan neoliberalizm değil, göçmenlere yapılan yardımlardır (Albayrak, 2018: 68). Böylece ekonomik ve kültürel korumacılığı birleştiren sağ popülizm, iş, refah gelirleri, kültürel kimlik gibi talepleri birleştirmiştir (Brubaker, 2017).

Moffitt (2016), Laclau'nun popülist mantık kavramını açmak için, popülizmin birbiriyle yarışan iki antagonistik kamp yaratmasını, bir talep etrafında hareket etmesini, bu talep karşılanmadığı müddetçe popülizmin hareket etmesini göstermektedir. Moffitt'e göre halk, siyasetin öznesiyse; popülizm de politik bir akıldır. Laclau böylece, popülizmi siyasetle eşitler; çünkü, "eğer popülizm toplumsal alanda radikal bir alternatif yaratmayı içeriyorsa, önemli dönemeçlerde verilecek kararlar da popülizmi siyasetle eşleyebilir" (2016: 31). Moffitt aynı zamanda, Laclau'nun verili grubun tek bir talep etrafında bir araya gelerek tekleşmesinin ve yeni bir kimlik inşa etmesinin Freudyen bir bakış açısı olduğunu dile getirmektedir. Moffitt aynı zamanda Laclau'nun, popülizmin kriz olmadan ortaya çıkamayacağını belirttiğini ifade etmektedir (2016).

Sağ popülizmde, halk ve elitler arasında yaratılan bölünmede; "sessiz çoğunluk" kavramı kullanılabilir (Doğan, 2019: 18) ve bu sessiz çoğunluk ahlaki olarak "iyi" olana işaret etmektedir. Sessiz çoğunluk kavramının kullanılmasının bir nedeni, "insanları sosyal sınıf, tabaka, sosyal çevre gibi kategorilere ayırmadan, çok daha kapsayıcı bir sınıflama yolunun seçilmesi" olarak açıklanabilirken; bu yaklaşım Laclau tarafından tarif edilen post-marksist tanımlamaya uygun gözükmektedir.

Sağ popülizm, popülizmin genelinden farklı olarak, lider ile "sessiz çoğunluk" olarak tanımlanan kitle arasındaki ilişkinin fetişleştiği bir özelliğe sahiptir. Halk ile elitler arasında yaratılan antagonizmaya ek olarak, "diğerleri" ayrışması yapılır; böylece popülizmden farklı olarak sağ popülizm toplumu üç kampa böler: halk, elitler ve diğerleri şeklinde ayrılır. Sağ popülizmin, "diğerleri" olarak kast ettiği genellikle göçmenler, halka karşı konspiratif hareketler içerisinde yer alan "iç düşmanlar", yani muhaliflerdir. Sağ popülizmin bu söylemi, esasen sınıfsal bir karşı karşıya gelişin önünü alan kültürel söylemdir. Yani sağ popülistler, bu anlamda yabancı düşmanıdır ve bu düşmanlıklarında da esasen *post-truth* yöntemleri kullanırlar; gerçeği gizlerler. Sağ popülistler genellikle, neoliberal ekonomik programlara sahiplerdir. Bu neoliberal programları uygularken kullandıkları otoriter yöntemler, sağ popülistlerin demokrasiye karşı bir tehdit olarak görülmelerine yol açmıştır. Sağ popülistlerin iktidara geldikleri yerlerde görülmektedir ki, sol siyasal özneler yoktur, yahut güç kaybetmişlerdir. Sağ popülistler, genellikle bürokrasi karşıtı (tıpkı popülizmin *anti-establishment* retoriği gibi) doğrudan demokrasi talepleriyle gündeme gelmektedirler. Böylece lider ile kitle arasındaki fetişleşme de anlam kazanır: Sağ popülizmin doğrudan demokrasi talebi, aslında lidere daha fazla güç ve hareket özgürlüğü kazandırma amacıyla hareket etmektedir.

Sağ popülist stratejinin ne olduğuna ve özelliklerine ilişkin tartışmanın ardından bir sonraki bölümde faşizme ilişkin tartışma yapılacaktır.

2. Faşizmin özellikleri

Faşizm üzerine yazılan literatür fazla olduğu için bu bölümde derinlemesine tartışmalara girmekten ve tek tek örnekler üzerinden genel bir kaniya ulaşmak eksik bir sonuca yol açabilir. Bu nedenle çalışmada faşizm üzerine genel yargılar incelenecektir. Genel yargılardan kastedilen, faşizmin özellikleridir.

Faşistler, “liberalizmin materyalizmini ve Marksizmi reddederler, ekonomi onların ideolojisinde merkezi konumdadır” (Eatwell, 2011: 628-629). Faşizm, “en net çerçevesiyle anti-materyalizmdir” fakat “liberalizme ve Marksizme karşı dursa da liberalizmden, iktidara saygı ve pazar -ekonomisinin mekanizmalarının canlılığını, Marksizmden şiddetin yalnızca savaşın yasalarıyla yönetilen tarihin motoru olduğu inancını ödünç alır” (Sternhell, 2012: 22). Faşistler için özgürlükler birer yanılısamadır, onların amacı refah devleti yaratmaktır. Bu iki projenin sırasıyla liberalizm ve sosyalizme ait olduğu ise rahatlıkla söylenebilir. Faşizm “Aydınlanma felsefesi, doğal hukuk kuramı, enternasyonalizm, pasifizm, aynı şekilde burjuva sınıfı egoizmi ya da proleter egoizmi” ve demokrasi gibi “farklılığa neden olabilecek ne varsa” ortadan kaldırmayı vaaz eder (Sternhell, 2012: 26).

Faşizmin kapitalizme karşıtlığı, kapitalizmin vesile olduğu sonuçlar yoluyla değil “kapitalizmin materyalizmi üzerine olmuştur; onun ulusa karşı özensizliği ve tine karşı duyarsızlığı” yoluyla (Paxton, 2007: 20). Faşizmler, kapitalizmin krizleri sonucunda güç kazanmıştır. “faşistler, Marksistler kadar liberallerden de nefret eder ancak farklı gerekçelerle, ... faşistler sosyalistlerin yarattığı sınıf savaşımına karşı ulusu koruma iddiasındadır” (Paxton, 2007: 30). Örneğin Nazilerin Propaganda Bakanı Joseph Goebbels, “kapitalist ekonomik sistem ve onun ekonomik anlamdaki zayıfları ezmesi, refah dağılımındaki adaletsizliği yaratır” söyleminin aksine, “Nazilerin kurduğu devlet örgütlenmesi, büyük sermaye ile ilişkilerini devam ettirmiştir” (Griffin, 2018: 89). Fakat kapitalistler, faşizmin kendi ekonomik modellerinden bir sapma olduğunu iddia eder.

Faşistler ve kapitalistler arasındaki ilişki “her biri bir diğerine ihtiyaç duyan şekilde muğlak kaldı” (Mann, 2015: 78). Faşistler sınıflı toplumun çelişkilerini ortadan kaldırdıklarını iddia ederler, “ama sınıflı toplumun ayrımlarını ve çelişkilerini derinleştirirler; antikapitalist retorikle küçük burjuva yığınları örgütlerle ama tüm siyasetleri büyük sermayenin iktisadi çıkarlarının temsiliyetine dayalıdır” (Cinemre, 2017: 120). Büyük sermayedarlar ve “üst sınıflar kendilerini sınıf devriminden kurtarmak için faşizme döndüler” (Mann, 2015: 496).

Faşizm ve üst sınıflar, yayılmacı amaçlarda da birleşmişlerdir. Faşist örgütler, “büyük sermayenin paylaştığı emperyalist hedeflerinin ve fetih arzularının ifadeleridir” (Cinemre, 2017: 31). Faşist örgütlenmeler, üst sınıfların “emperyalist ihtiraslarının tatmin olmadığı ülkelerde iktidara gelir ve faşist rejim bir yönüyle bu ihtirasların bir ifadesidir.” Faşizm ve emperyalizmin birlikteliği “toplumun militarizasyonuna” yol açar. Böylelikle “sivil toplumun özerkliği” yok edilir ve “faşizm sivil topluma muhtelif yollarla nüfuz eder” (Cinemre, 2017: 31). Faşizmin sivil toplumun özerkliğini hedef almasındaki bir

diğer etken de, yayılmacı hedefleriyle ilişkili olan “yeni bir medeniyet” ütopyasıdır: “faşist partinin ve büyük sermayenin geç kalmış emperyalist hedeflerinin ciddiyet kazanması için, herhangi bireyin liberal pasifizm içerebilecek olan herhangi bir kültürel özerklikten tamamen koparılması zorunludur” (Cinemre, 2017: 65). Fakat faşizmler, görüldüğü üzere, burjuva toplumunun temel değerlerinden biri olan özel mülkiyete dokunmazlar.

Faşistler, herhangi bir programa sahip değillerdir “ve aslında bundan gocunmazlar.” Mussolini, 1920’de yazdığı “Faşist Program Üzerine Şartlar” yazısında, programsızlıktan ve doktrinal form eksinliğinden rahatsızlık duymadığını belirtmiştir: “İktidara gelmeden birkaç ay önce kendisine programını soranlara Mussolini’nin cevabı ‘Yumruk’, ‘İşte bizim programımız bu’ cevabını vermiştir” (Paxton, 2007: 28). Mussolini kendisini faşizmin “programı” olarak sunmaktan hoşlanıyordu: “insanların aradığı irade ve liderlik, program değil.” Mussolini, iktidarının ancak iktidarının 10. yılında programa eşdeğer bir metin kaleme alma gereği duymuştur. Özetle, faşizmde “iktidar önce, doktrin sonra gelir” (Paxton, 2007: 28). Faşizmin programsızlığı durumu onun entelektüel kökenleri, ideolojik kaynaklarıyla karıştırılmamalıdır: “Faşizmin programsızlığı, onun entelektüel köklerinin değersiz olduğu anlamına gelmez” (Paxton, 2007: 29). Faşizm, diğer ideolojilere kıyasla uluslararası örgütlenmeler kurmaz: “Her hareket, ulusal olarak değerlidir ve faşist liderler uluslararası akrabalarıyla ilgisizdir, faşist bir enternasyonel yaratmak imkansızdır” (Paxton, 2007: 31).

Faşizmin asıl dayanak noktası ve kurucu unsuru orta sınıflardır: “Faşizmi spesifik bir reaksiyon biçimi olarak ayırt eden, en başta onun, tarihinde ilk defa kendisini, kendi başına bir siyasal güç olarak ileri süren küçük burjuvazi tarafından oluşturulmuş olmasıdır”; “Tarihin bu anında, daha önce ya pasif kalmış ya da burjuvazinin destekçisi olarak sahneye çıkmış olan bu sınıf, ilk defa iktidarı ele geçirme hedefiyle bir siyasal örgütlenmeyi yaratmıştır” (Cinemre, 2017: 85). Ancak, “Birçok siyasal hareket gibi faşizm de orta sınıf kesimleri arasında ortaya çıktı ... tüm sınıflardan destek gördüler” (Mann, 2015: 39). Yani faşizm “güçlü bir aşağıdan yukarıya itkili, popülist ve radikal hareketti” (Mann, 2015: 86). Bu halk desteğinin temel aşamaları ise, “Aşağıdan yukarıya milliyetçilik ve devletçiliktir” (Mann, 2015: 495).

Passmore’a göre, “Griffin, faşizmin algılanan bir kriz ve gerileme döneminin ardından ulusu yeniden oluşturmayı amaçlayan bir tür ‘popülist ultra-milliyetçilik’ olduğunu savunur” (2014: 33). Faşizmin milliyetçilik anlayışı, “genellikle baskın etnik grubun ya da daha çok, baskın ulusun kendini haklı ya da haksız olarak ihmal edilmiş sayan bir kısmının milliyetçiliğidir” (Passmore, 2014: 36). Bu milliyetçilik, -gerek Naziler, gerek İtalyan Faşistleri olsun- “özünde biyolojik bir mistisizm”e dayanan, ırkçılıkla iç içedir (Neocleous, 2014: 53).

Faşistlerin iktidara geliş süreçlerinde dikkat çeken noktalardan biri de, iktidara gelmeden önce burjuva demokrasisini hedef almasıdır. Faşistler iktidara geldiklerinde, burjuva düzeninin yaratmış olduğu toplumsal eşitsizliği ve tahribatı ortadan kaldıracaklarını vaat

ederler. Faşistler, iktidara geldiklerinde gerçekten burjuva demokrasisinin belirli bir bölümünü hedef alır “ama iktisadi eşitsizliği ortadan kaldırarak değil; siyasal eşitliği ve burjuva özgürlüklerini yok ederek” (Cinemre, 2017: 50).

Faşizmin kurumları ise, iç ve dış düşmanlara karşı kurgulanır: “Bireyci liberalizm, sınıf savaşimleri ve müttefik etkileri; daha saf bir toplumun yaratılması için, gerekirse şiddet de kullanılarak, doğal liderler otoritesiyle (genelde erkek), soyut ve evrensel bir amaç için hareket edilir; şiddetin güzelliği ve iradenin etkisi, grubun başarısıyla birlikte düşünülmelidir; seçilmiş halkın diğerlerini yönetme hakkı hukuksal dayanakların üstündedir, bu hak Darwinci düşünceyle birlikte düşünülmelidir” (Paxton, 2007: 56-57).

Faşist liderler, “sıra dışı olmaya çalışan sıradan kişilerdir”, “geleneksel siyasetin dışından gelen ‘outsider’lardır” (Paxton, 2007: 68). Faşizmin orta sınıf karakteri, lider prensibinde de kendini açığa vurur. Cinemre’ye (2017: 109) göre, “Keyfiyet faşist rejimde ifadesini yasal ve anayasal çerçevenin önemsizleşmesinde ve bunun yerini faşist etiğin, önder prensibinin almasında bulur.” Faşist liderler, “diğer hiçbir rejimde olmayan liderin önemini tadını çıkarırlar.” Almanya’da Hitler ve İtalya’da Mussolini, “meşruiyetlerini ne seçimlere ne de fetihlere borçludur, bu meşruiyet karizmada yatar: halk ile doğrudan-gizemli temas, medya tarafından yaratılan ‘yıldız’ figürü, savaş ve ölüm üzerine yaratılan söylevler ile birlikte yükselen güç, halkın iradesini ve kaderini belirleme iddiası” (Paxton, 2007: 156). Faşist liderler, ekonomik, siyasal ve ideolojik krizler karşısında kalan halkın önüne “kurtarıcılar” olarak çıkarlar. Faşist liderler, “krizin rejim tarafından, devletin ve ulusun saldırı altında olduğu biçiminde yorumlanmasıyla bir şiddet dalgası” başlatır ve ekonomik, siyasal, toplumsal tüm iktidarı ellerinde toplarlar (Cinemre, 2017: 31).

Faşizmin toplum vizyonu muhafazakâr bir içeriğe sahiptir: “Faşizmin destekçileri de toplumu olduğu gibi görmeye isteklidir.” Faşizmin destekçileri, “diğer alternatifin yokluğunda faşizmi desteklemişlerdir.” Faşistler, “milliyetçi ve muhafazakârların ittifakını sağlamada başarılıdır” (Paxton, 2007: 174). “Faşizm, mutluluk yerine ödevi, özgürlük yerine otorite ve disiplini, eşitlik yerine hiyerarşiyi, nicelik yerine niteliği” yerleştirir (Sarıca ve Aybay, 1962: 34).

Faşistler toplumu istedikleri şekilde dizayn etmeye çabalarken mitleri kullanır (Eatwell, 2011: 626). Bu mitlerden biri, örneğin İtalya için, Roma İmparatorluğu’dur. İtalyan faşistleri, Romalı atalarıyla ruhsal bir bağ kurmaya çalışırlar (Griffin, 2018). Faşizmde, “devletin özerk alanı ile siyasetin kendi özerk alanının ayrışması ve sosyal sınıfların kendi alanlarındaki sivil mücadele biçimleri” (Cinemre, 2017: 17). Faşizmdeki toplumsal mühendislik aşamasındaki önemli kavramlardan biri de propagandadır. Faşizmin, toplumu şekillendirirken mitleri kullandığından bahsedilmiştir.

Faşistler ve savaş arasındaki ilişkide, dikkati çeken önemli bir nokta, savaşın “faşist rejimler için temel bir önemde” olmasıdır. I. Dünya Savaşı öncesi ortaya çıkıp tecrübe edinen faşist hareketler, “savaşın bağlılık, disiplin ve enerji” getireceğini bilmektedir (Paxton, 2007: 192). Savaş, olağanüstü önlemlerin alınması noktasında önemli bir araçtır

ve “savaş, faşistlerin kurmak istediği maskülen tonlarla uyuşmaktadır” (Paxton, 2007: 192). Faşizmde savaş, en önemli terimlerden biridir. “Faşizm savaşı kendisi uğruna” yüceltir ve “savaş için herhangi bir sebebe gerek olmadığı, rasyonel ilkeler ya da toplumsal ve politik nedenler için savaşmaya gerek olmadığı olgusu faşistin hoşuna gider” (Neocleous, 2014: 38).

Faşizm, yeni bir insan yaratma fikriyatıyla hareket eder: Bu insan, “askeri üniforma ile donanmıştır”, “bir misyonu vardır” ve “yeniden dirilecektir” (Eatwell, 2011: 623) Eatwell, bu yeni insanın yaratılış sürecine değinirken, “yeni değerler yaratılırken sosyal eşitsizliklerin azalmasına dikkat edilecektir” der. Örneğin Almanya’daki “Volkswagen araba markası, halkın arabası olarak lanse edildi” (Eatwell, 2011: 623). Mussolini ise yeni insana, “siyasi, ekonomik, dini, kutsal, savaşçı” şeklinde bir tanımlamayı uygun görür (Eatwell, 2011: 623). Faşizmin bu yeni insan arayışının kökleri, “pozitivizme isyan olarak ortaya çıkan geç 19. yüzyıl düşüncesindedir; Ekspresyonistlerin ruhu kutsaması ve ‘bütün insan’ algısı, bu noktada önem kazanır” (Griffin, 2018: 55).

Faşizmin yeni insanı erkektir. Yani, faşistler, eril değerleri kutsarlar ve “kadın/kadın vücudu –erkekler de- devlete aittir; devlete hizmet etmek zorundadır; kadınlar ‘anne’dir ve evde kalmaları makbuldür; feminizmin ‘yanlış’ kadın kurgusuna karşı özgürleşmiş kadını savunurlar” (Griffin, 2018: 83). Faşizmde, lider ile kitle arasındaki ilişki önemlidir: “faşizmde bireylerin insani özleri gerçek gerçekliği tamamen yitirir, bireyin insanı özünün doğaüstü gerçekleşmesi, doğaüstü ifadesini, türdeş topluluğun dolaysız vücut bulmuş kişiliği olarak faşist şef vasıtasıyla doğaüstü biçimde olacaktır” (Cinemre, 2017: 142). Faşizmde, bireyler birleşerek grubu oluşturur. Onlar için önemli olan bireyler değil gruptur, “Birey, kolektiviteye feda edilmelidir” (Sarica ve Aybay, 1962: 34).

Faşistler, mevcut iktidarların yönetememesi ve ulusal gururun incinmesini paralel görür. Onlara göre baştakiler, düşmanla işbirliği halindeki hainlerdir. Faşistler, geleneksel çözüm önerilerinden bıkmışlığa bir yanıttır (Paxton, 2007: 56-57). Neofaşistler, reformist partilerden umduğunu bulamayan kişileri örgütlemeye çalışır. Bunu yaparken, sol kanat eleştiriler kulanır (Bull, 2012: 6-7).

Faşizmdeki en önemli özelliklerden biri güçlü lider etrafında kenetlenmelidir. Faşizmde de lider karizmatiktir. Popülizmde lider, halk adına hareket eder. Faşist liderler, geleneksel siyasi partilerin dışından gelir. Bu anlamda *outsider*lardır (Paxton, 2007: 68). Neofaşistlerde de liderin önemli bir yeri vardır (Bull, 2012: 6).

Sağ popülist stratejinin incelenmesinin ardından faşist ideolojiye ilişkin bir tartışma yürütülmüştür. Faşist ideolojinin özelliklerinin incelendiği bu tartışmanın ardından bir sonraki bölümde sağ popülizm ve faşizm kavramları tartışılacaktır.

---

3. Sağ popülizm ve faşizm: Bir karşılaştırma

Sağ popülizm ve faşizm karşılaştırması, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yoğunluk kazanmıştır; kimileri savaş sonrası ortaya çıkan sağ partileri doğrudan faşist olarak

tanımlarken, kimileri sağ partilerin tümünü popülist olarak atfetmiştir (Griffin, 2008). Murat Belge (2018: 10), bu kavramsal benzeşmeye “Bugün karşı karşıya olduğu biçimiyle popülizm ‘sağ’ bir karakter gösteriyor. ... faşizme çok yakın; hatta birçok durumda doğrudan faşizme götüren bir ‘pasanela’ gibi” diyerek dikkat çekmektedir. Belge, sağ popülizmin (neo)faşizmin yeni bir sureti olduğunu düşünmektedir.

Slovaj Žižek’e göre faşizm ve sağ popülizm arasındaki en önemli ayrım popülizmin bir siyaset tarzı olarak kullanılabilmesi yönündedir:

“...sağcı popülist öfkenin sınıf mücadelesinin çarpık bir formu olduğu doğrudur - faşizmde zaten olduğu gibi. Ancak her iki konum da aynı zamanda temelden hatalı. Yeni popülizmin liberal eleştirmeleri popüler öfkenin sıradan insanların gösterdiği bir ilkelik değil, artık rıza üretemeyen hegemonik liberal ideolojinin zayıflığının bir işaret olduğunu göremiyor. Popülizmi savunan solcular ise popülizmin sağcı-faşist ya da solcu ton alabilecek nötr bir şey olmadığını anlayamıyor: şu anki biçime bile popülizm düşmanı dışarıdan gelen bir müdahaleci olarak tanımlıyor ve içerideki toplumsal çatışmaları inkar ediyor. Bundan dolayı elbette popülizmin kamu söyleminin kabalığa kaymasıyla çakışma şart değilse de, popülizmin bayağı basitleştirmeler ve kişiselleştirilmiş saldırganlığa koymaya doğal bir yatkınlığı olduğu söylenebilir” (2017:217-218)

Faşizm, tıpkı sağ popülizmler gibi, krizler sonrasında ortaya çıkar. Laclau bu krizleri, “Halkçı-demokratik çağırımların Jakoben potansiyellerini, geleneksel metotlarla nötralize etmekte yetersiz kalan hâkim kesimlerin krizi ve bunları sosyalist politik söyleme eklemlenmekte yetersiz kalan işçi sınıfının krizi” şeklinde sıralar (2015: 131).

Faşizm ve popülizm arasındaki ayrım noktaları otoriterlik tartışması üzerinden incelenir. Buna göre, popülist rejimler yer yer otoriterleşebilir; fakat yeni insan yaratımı gibi bir idealleri yoktur. Bunun yanı sıra, otoriter rejimler toplumu tümünden hareketlendirmeye çalışmazlar; mantığın yolunu izlemeye devam ederler. Bu anlamda otoriter ve totaliter rejimler arasında bir ayrım yapılır. Totaliter rejimler; baskıyı ve ayrımcılığı sınırsız bir korku aracı olarak kurgularlar; otoriter rejimlerde ise baskı unsurları semboliktir (Taguieff, 1995: 2-3). Faşizm, despotik bir otoriterleşmeye meyillidir; fakat popülizm demokrasi ve otoriterlik arasındaki ince çizgidedir. Her ne kadar lider ve kitle arasında doğrudan bir bağ kurma konusunda faşizm ve popülizm ortaklaşsa da, popülizm faşizmden, serbest seçimleri uygulama ve sonuçlarını kabul etme noktasında farklılaşır (Şencan, 2019: 27).

Faşizm ve özellikle sağ popülizmin sık sık birbirlerinin yerine kullanıldığı noktalardan birisi demokrasi tartışmasıdır. Faşizm ve sağ popülizmin demokrasiye bakışı, birbirlerinden ayrıldıkları noktaları da gözler önüne serer. Popülizm, demokrasi sınırlarının dışına çıkmaz; “özünde demokratiktir ama günümüz dünyasının hâkim modeli olan liberal demokrasiyle çatışmalıdır”; “halkın iradesini hiçbir şeyin kısıtlamaması gerektiğini savunur ve çoğulculuk kavramını bu nedenle de azınlık hakları

ile onları koruması gereken kurumsal garantileri reddeder” (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 101-102).

Faşizm ve sağ popülizm karşılaştırması yapılırken dikkat edilmesi gereken iki unsur, faşizmdeki palingenetik kodlar ve faşizmin karşı devrimciliğidir. Faşizm ve sağ popülizm karşılaştırması yapılırken sorulması gereken sorulardan ilki faşizmin bu ayırt edici iki özelliğinin sağ popülist hareketlerdeki mevcudiyeti; ikincisi sağ popülist hareketlerdeki kurulu düzen karşıtlığının, palingenetik kodlarla geleceğe dair bir yıkıcılık ideali taşıyıp taşımadığıdır (Saraçoğlu, 2017). Saraçoğlu, sağ popülist aktörler ve faşistleşme arasındaki farklardan birinin altını “Bunların hepsinde an’ın çıkmazlarına karşı öne sürülen şey mitik bir geçmişin belirsiz bir gelecekte yıkıcı bir şekilde yeniden canlandırılması değil” (Saraçoğlu: 2017, 1095) şeklinde çizer. Bir diğer fark ise, faşizmin içte temizlik, dışta yayılmacılık ilkesinin sağ popülist hareketlerdeki namevcudiyetidir (Saraçoğlu, 2017). Özetle, “Popülist sağın ideolojik gücü ham gerçekleri, bu gerçeklerin arkasındaki esas dinamikleri mistifiye edecek şekilde kendi faşizan projesine uyumlu bir şekilde yontmasından gelmektedir” (Saraçoğlu, 2016).

Sağ popülizm ve faşizm arasındaki benzerliğin *führerprinzip* (liderlik ilkesi) olduğunu söyleyen Ostiguy, aralarındaki farkın ise, faşizmin seçimleri kazanınca demokratik seçim ilkesini ortadan kaldırırken; popülizmin seçimleri daha da çoğaltması olduğunu söylemektedir (Ostiguy, 2019). Eatwell de benzer şekilde, popülizmlerdeki lider prensibine dikkat çeker; fakat popülizmde, ideolojik bir eksiklik vardır. Faşizmin aksine popülizm demokrasinin bir biçimidir; ancak liberal demokrasiye karşıttır (Eatwell, 2011). Eatwell (2011), klasik faşizmin evrimi sonucunda oluşan neofaşist hareketlenmelerin, popülist hareketlerle paylaştığı ortak özelliklerin diğerlerinin milliyetçilik ve göçmen karşıtlığı olduğunu dile getirir.

Günümüz sağ popülizmi ve iki savaş arası dönem faşizmi arasında birçok benzerlik ve farklılık tespiti yapılabilir. Bunlar karizmatik lider figürü (Trump, Le Pen, Wilders); demokrasiye meydan okumak; kötülüklerin sebebi olarak bir grubu suçlama şeklindedir. Farklar ise; Almanya ve İtalya’daki faşist hareketlerin Bolşevik Devrimi’nin hemen ardından ve ondan duyulan korku ile harekete geçmesidir; bu iki partinin temel hedefi sosyalistlerdir. Faşistler, sosyalistleri hedef alırken yalnızca demokratik kurumlara bel bağlamamıştır; bugünün popülist hareketleri ise yalnızca demokratik kurumlar çerçevesinde hareket eder. İkinci farklılık, faşizmin yalnızca devrimci hareketlere karşı ortaya çıkması değildir; aynı zamanda yayılmacı ideallerin varlığıdır. Popülizmde ise yayılmacılık görülmemektedir (Judis, 2016).

Neofaşistler ile sağ popülistler arasındaki ayrım noktalarından ilkinin, neofaşistlerin faşistlerin organik devamcısı olması olduğunu söylenebilir; ikinci farklılık ise, popülist hareketlerdeki göçmen karşıtı tutumun, bir alametifarika değilken, neofaşistlerde bunun temel bir konum olarak görülür (Taggart, 1995: 95). (Neo)faşistler ve (sağ) popülistler arasındaki karşılaştırmalardan biri de program üzerinedir. Sağ popülistler genellikle neoliberal bir programa sahipken, (neo)faşistler retorikte kalsa da, antikapitalist bir

söylem tuttururlar; bu söylem, üçüncü yol arayışları ile doğru orantılıdır. Bir diğer fark da, sağ popülist partilerin klasik faşizmlerin devamcısı olmamasıdır. Bir diğer fark ise, (neo)faşistlerden farklı olarak sağ popülistlerin bir tarihsellik üzerine kurulu olmamasıdır; tarihsel gelişime, gelenekselere ve (neo)faşistlerin siyasi kültürlerine öykünmezler. Demokrasi ve çoğulculuk konularında, faşistler biyolojik ırkçılık ile hareket ederken, popülist retorik anti-demokratik söylemden uzak durur (Copsey, 2013: 12).

Faşizmde tıpkı sağ popülizm gibi lider kültürü önemlidir; gerek faşistler için gerek sağ popülistler için, en azından söylemsel tabanda bir iç düşman ihtiyacı vardır. Faşist liderler, tıpkı sağ popülist liderler gibi *outsider*'dir; geleneksel siyasetin dışından geldiklerini ve yozlaşmadıklarını iddia ederler. Dolayısıyla halk içerisinde faşist lider için, bizden biri, algısı yaratılır. Faşist lider güçlerini seçim başarıları ve fetihlerle elde etmezler; karizmalarından elde ederler. Faşistler; sağ popülistler gibi, geleneksel partileri kötüleyerek gündeme gelirler. Hem faşizmde hem sağ popülizmde, iyi ve kötü arasında bir kamplaşma yaratılmaktadır; biz ve onlar ayrımı vardır. Yaratılan bu kutuplaşma için, sol-sosyalist güçler suçlanır. Faşistler, sağ popülistlerle ortak olarak doğrudan demokrasi kurumlarını öne çıkarır (Paxton, 2007: 177). Payne ise, iki görüngü arasındaki ortaklıklardan birinin, ekonomik ayrıcalıklarını kaybeden orta sınıflardan aldıkları destek olduğunu söyler; faşizm ve sağ popülizmin destekçileri, modernizasyon süreçlerinin kaybedenleridir (Payne, 1983: 60).

Griffin (2018) sağ popülizmlerde yerli ve uluslararası siyasi-ekonomik elitlere duyulan güvensizliğin sebeplerini; küreselleşmenin getirdiği çokkültürlülük, uluslararası ticaret, kitlesel göç gibi ulusal kimlik ve egemenliğe tehdit olarak görmeleriyle açıklar. Popülizmin arkasındaki itici güç faşizmdeki gibi süper ulus yaratmak değildir; modernitenin getirdiği varoluşsal sorunların kendisidir: köksüzleşme, kimliksizleşme, bir yere ait olamama gibi (Griffin, 2018). Fakat faşistlerdeki popülizm, “halkın gerçekten ne istediğini sadece kendilerinin bildiğini iddia eden ideologlar arasında sıkça rastlanan soyut, seçkin türdendir” (Griffin, 2014: 112). Bugünkü sağ popülist hareketler, Griffin için, faşizm tanımındaki şekliyle, “palingenetik ultra milliyetçiliğe yakın akrabalık gösterir” (Griffin, 2014: 294).

Berezin (2019), faşizm ve sağ popülizmin birbirlerinin yerine kullanılmasının, öncelikle sosyal medyada, daha sonra da akademik yazında gerçekleştiğini söyler. Uluslararası alandaki ABD ve diğer ülkelerdeki demokratik erozyonun, cahillik ve otoriterliğe övgünün; buna yol açan en önemli sebepler olduğunu dile getirir. ABD'nin ardından incelenen örnekler ise, Brezilya ve Hindistan'daki iki Avrupa-dışı örnektir. Berezin öncelikle, faşizmin tarihsel bir olgu olduğunu; popülizmin ise analitik bir kategori olduğunu ifade eder. Bu iki olgu, farklı tarihsel konjonktürlerde ortaya çıkar (Berezin, 2019: 12).

Faşist liderler, güçlü örgütler tarafından desteklenirken; sağ popülistlerin arkasında bir örgütün varlığından söz edilememektedir; sağ popülistlerin örgütleri genellikle seçim odaklıdır. Traverso'ya göre, Avrupa ve Amerika'daki diğer muadillerine göre çok daha

radikal olan Bolsonaro'nun seçilmesi, bu tartışmaya yeni bir soluk getirebilir; yeni bir kriz, demokratik çizgileri aşmayan bu profilleri değiştirebilir (Traverso, 2019).

Mann'a göre popülizm, faşizme içkindir; faşizm "güçlü bir aşağıdan yukarıya itkili, popülist ve radikal hareketti" (2015: 86). Mann'a göre, faşistler, "devletçiliğin daha ziyade laçka ve paramiliter biçimlerinin içerdiği elitizm, hiyerarşi, yoldaşlık, popülizm ve şiddete adanmışlardı" (2015, 29). Mann, faşizmin, popülizm üzerinden geliştiğini ifade eder; sağ popülist partiler milliyetçi gelenektendir ve etnik temizliğe destek verirler. Mann (2015), sağ popülizme örnek olarak, 2000 yılında yüzde 30 ay alan Büyük Romanya Partisi'ni göstermektedir.

Sağ popülistler *post-truth* yöntemleri kullanırlar; dolayısıyla onlar, propagandalarını yaparken, doğru ya da yanlış olduklarına dikkat etmezler. Passmore, kavramlar arasında bir ayırım yapmanın gereğini, "Bu tür ayrımlar akademik gibi görünebilir ancak faşist olmayan aşırı sağcı hareketle toplumsal ve siyasi sistem üzerinden faşist gruplarla aynı etkiye sahip olmadığından önemlidir" şeklinde belirtmektedir (2014: 39). Faşizm, karşıt olduğu özelliklerden hareketlerle tanımlanır; erkeklığe ve erillığe verdikleri önem de sağ popülizmle ortaktır; faşizm bir temsil krizi sonucunda ortaya çıkar ve halkın iradesinin yozlaşmış elitler tarafından sömürüldüğünü iddia eder. Faşistler ve sağ popülistler, düşmanlarına atfettikleri komploculukta da ortaklaşırlar. Ona göre, popülizmin, klasik faşizmin doğduğu şartlardan farklı şartlarda ortaya çıkması, onun faşizmden ayrı olduğunun kanıtı değildir. Aksine faşizm, II. Dünya Savaşı'nda yenildikten sonra, ırkçı ve popülist partilere dönüşmüştür. Passmore için faşizm ve sağ popülizmdeki asıl ayırım noktası, "sağdaki kriz kadar, soldaki krizden de beslenmeleri"dir (2014: 141).

Faşizm, büyük sermaye ile yakın temas halindedir; ancak faşizmi doğrudan büyük sermaye tarafından yaratılan bir olgu olarak görmek yanlış ve eksiklidir (Poulantzas, 2016: 118); (sağ) popülizm de büyük sermaye ile yakın temas içindedir, bu anlamda orta sınıf-üst sınıflar ittifakı şeklinde yorumlanabilir. Fakat bu noktada dikkatlerden kaçırılmaması gereken, sağ popülistlerin arkasındaki kitlesel destektir. Faşizm, sol ve sosyalist güçlerin yenilgisiyle birlikte yükselişe geçer; sağ popülistler de genelde sol popülistlerin gerilediği ülkelerde ortaya çıkar. Faşistler kendilerini bürokrasiye karşı bir anti-parti olarak sunmaktadır; sağ popülistlerle bu noktada ortaklaşırlar. Faşistler, programdan ziyade icraate önem vermektedir (Poulantzas, 2016: 210); sağ popülistler için de aynısı geçerlidir.

Sağ popülist hareketlenmelerin 2008 krizi sonrasında artışa geçmesi; tıpkı faşizmin ekonomik, siyasal, toplumsal krizler sonucu iktidara gelişi gibidir. 2008 krizi, Büyük Depresyon sonrasındaki tarihteki en büyük krizdir; militarist ve kültürel projeleri faşizmle denk düşmektedir (Robinson, 2019: 169). Fakat neofaşizm paramiliter örgütler yaratmaya kurulurken; neopopülistler parlamentoya odaklıdır (Savage, 2019: 2).

Faşizm, “biz ve onlar” arasında bir ayrım yaratırken etnik ve dilsel kökenden faydalanır (Hobsbawm, 2017: 215); sağ popülizm bunu yaparken kültürel değerlerden etkilenir. Faşizm ve sağ popülizm, homojen bir toplum isteğinde ve çoğulculuk karşılığında uzlaşır (Caramani ve Manucci, 2019: 10).

Faşizm ve sağ popülizm, halk adına konuşma iddiasında ortaklaşır. Sağ popülistler, faşistler gibi liberalizm karşıtıdır; fakat demokrasiye bakış konusunda ayrılırlar: sağ popülistler demokrasiye sadıktır. Sheri Berman’a göre, sağ popülizm demokrasi krizinin bir belirtisi durumundadır; faşizm ise bu krizin sonucudur. Berman’a göre, demokrasi için asıl tehdit popülist aktörler değil, onları ortaya çıkaran sonuçlardır (2016: 44).

Sağ popülizm halk ve elitler arasında bir yarıma yaratırken, faşizm kendi elitlerini yaratır. Faşizm ve sağ popülizm arasındaki en önemli fark, faşizmin totaliter yönlerinin popülizmde görülmemesidir. Liberalizme, göçe, çokkültürlülüğe; milliyetçilik, otoriterlik, ırkçılık ve sistem karşılığında birleşmektedirler (Copsey, 2018: 16).

Sonuç

Literatürdeki faşizm ve sağ popülizm arasındaki tartışmalar incelendikten sonra, faşizm/sağ popülizm tanımlamaları, örnekleri ve özellikleri üzerinden bir karşılaştırma yapılacaktır. Literatürdeki tartışmalar incelendiğinde görülmüştür ki, sağ popülizm çoğunluk tarafından bir siyasi yöntem/strateji olarak görülmekten ziyade, bir siyasi ideoloji formunda anlaşılmaktadır. Sağ popülizmin bir ideoloji olduğu önkabulüne itirazdan hareketle bir karşılaştırma yöntemi izlenmesi gerektiği ortadadır. Öncelikle sağ popülizm üzerine yapılan literatür taraması, daha sonra da faşizm üzerine yapılan literatür taramasını özetleyecek, daha sonra bu karşılaştırmaya özgün bir katkı verilmeye çalışılacaktır.

Sağ popülist strateji, halkı 3 kampa böler. Elitlere karşı halkın sözcülüğüne girişen sağ popülistler, ek olarak göçmenler, yabancılar gibi “diğerleri” kategorisi kurgular. Sağ popülistler negatif bir dil kullanırlar. Lider ve takipçileri arasında, fetişleşmeye varan bir ilişki vardır. Sağ popülizmde inanç, şefe olan inançla orantılıdır. Maskülenlik ve erillik, sağ popülizmin öne çıkardığı değerlerdir. 2008 krizinin ardından ortaya çıkan ekonomik durumdaki siyasal ve ideolojik boşlukları doldurma iddiasıyla ortaya çıkar.

Sağ popülist strateji geleneksel siyasi partilerin emek-sermaye çelişkisi sonucu ortaya çıkan toplumsal hareketleri içermemesi ve krizin yarattığı gelecek kaygıları sonucunda kurulu düzen kurumları ve geleneksel partilere duyulan öfke sonucu güç kazanırlar. Siyasi boşluğun ortaya çıkmasındaki en önemli sebep de güçlü sol öznelerin yokluğudur. Alarm ve kriz duygularından beslenirler. İç düşman ve dış tehdit, propagandalarındaki en önemli iki unsurdur; bu süreçte, komplo teorilerini kullanırlar. Neoliberal ajandalara sahiptirler ve neoliberalizmin, yürütmenin güçlendirilmesi talebiyle örtüşürler. Kültür, uygarlık, göç, din ve ırksal temaları kullanırlar.

Sağ popülist strateji çokkültürlülüğe karşıdır. Ulusal kimliği koruma iddiası taşır. Siyasetin kendisine pejoratif bir anlam atfederler. Demokrasiye karşı değillerdir; ancak

bürokratik aşamaların işleri yavaşlattığını düşünürler. Kurulu düzene karşıtlıkları bundan ibarettir; mevcut siyasi öznelerin yozlaşmışlığını öne çıkarırlar. Kendilerini *outsider* olarak sunarlar, geleneksel siyasi öznelere ait değillerdir ve dolayısıyla bu yozlaşmanın dışında olduğu vurgusunu yaparlar. Halkın sözcüsü oldukları iddiasıyla, doğrudan demokrasi kurumlarının arttırılmasını talep ederler.

Ailenin olumlanması, geleneksel değerlerin, anneliğin yüceltilmesi, kürtaj karşıtlığı sağ popülist stratejinin muhafazakâr programlarının en önemli özneleridir. Mevcut sorunların çözümü için radikallikten ziyade mevcut durumun devamını sağlayacak önlemler alırlar. Kültürel söylemlerinin nedeni küreselleşme sonucunda ortaya çıkan konjonktürdür; kültürel şovenizm ve çoğunlukçu öfke, üstüne bindikleri dip dalgasıdır. Milliyetçilerdir; otoriterleşme eğilimleri taşırlar. Halka dair homojen bir vizyonları vardır. Entelektüel karşıtlar ve şiddet kullanımları semboliktir. Ülkeyi yeniden güçlü ve büyük yapma söylemiyle hareket ederler. Genellikle ülkedeki tüm sorunları tek bir sorunun altına toplarlar. Yoksulların ucuz kredilere ulaşımını sağlarlar; böylece popüler desteği perçimlendirirler. Sıradan insan ve onlardan biri olma algısı yaratırlar. Yerlidirler ve klientalist aklar örgütlerler. Sağ popülist stratejiyi kullanan siyasiler *post-truth* yöntemleri kullanırlar. Nostaljik geçmişe dönme arzusu taşırlar; idealize edilmiş mazi önemlidir. Bir ideolojiden ziyade, siyasi bir üsluptur. En önemli örnekleri, Donald Trump, Rodrigo Duterte, Boris Johnson, Marine Le Pen, Victor Orban'dır.

Faşizm, mitik geçmişe özlem duyan, anti modern bir ideolojidir. Modern toplumlarda görülmeyen tarzda kesinlikte bir iktidar yaratır ve uygularlar. Üstün ırk ideolojileri vardır, anti Marksist, anti liberal, anti materyalistlerdir. Şiddet kullanımını yaygındır. Paramiliter güçleri vardır ve örgütlenmeleri askeridir. Militarizme öykünürler; totaliterlik amacı taşırlar. Aşırı milliyetçilerdir. İçeride temizlik, dışarıda yayılmacılık amacı güderler. Kapitalizm ve sosyalizmden ayrı bir üçüncü yol önerileri vardır. Ekonomik, toplumsal, siyasal krizler sonucunda ortaya çıkar ve güçlenirler.

Faşizmler orta sınıfa dayanırlar; aşkınlık idealleri vardır. Yeni bir medeniyet ütopyaları vardır. Anti-semitist olan faşistler, terörü siyasi bir araç olarak kullanır. Selamlaşma, büyük mitingler gibi siyasi ritüelleri vardır. Sivil topluma sirayet ederler; demokrasiyi yıkma amacı taşırlar ve hareketi öne çıkarırlar, programları yoktur. Orta sınıfa dayanırlar ancak tüm sınıflardan destek alırlar. Geleneksel siyasetlerin dışından gelirler. Karizmatik liderleri vardır, entelektüel karşıtıdır. Anti-pozitivistlerdir, muhafazakâr bir toplum amacı taşırlar. Erillik önemli değerlerdendir, irade kültü öne çıkar. Propaganda ve savaş ideolojilerinin ayrılmaz parçasıdır. İki dünya savaşı arasındaki örnekleri Naziler, İtalyan Faşistleri, Macaristan'da Szalasy, Romanya'da Codreanu, Belçika'da Degrelle, Norveç'te Quisling, Britanya'da Mosley ve Brezilya'da Entegralistlerdir. Savaş sonrası dönemde hayatta kalmak için yöntemlerini değiştirmişlerdir; yalnız kurt örgütlenmesine dönmüşler; soykırım inkârcılığına soyunmuşlardır. Savaş arası dönemden farklı olarak enternasyoneller yaratmışlar, alt kültürün bir parçası olmuşlardır. İlk neofaşist örnekler ise İtalya'daki MSI, Almanya'daki SRP-DRP, Brezilya'daki Neoentegralistlerdir.

Görüldüğü üzere sağ popülizmin özellikleri, farklı ideolojilerin özelliklerinden etkilenmiştir. Kafa karışıklığına yol açan durum esasen budur: Faşizmin özellikleri ile sağ popülizmin özelliklerinin kesişmesidir. (Neo)Faşizm ve (sağ) Popülizm farkları incelendiğinde en önemli farklılaşmanın, ilkinin bir ideoloji, ikincisinin bir strateji olması olmasında yattığı görülecektir. Cavazza (2012), “Faşizm popülist miydi?” sorusuna olumlu yanıt verir: Ona göre Mussolini’nin iletişim yöntemleri birçok popülist noktayı içermektedir (Diehl ve Cavazza, 2012: 209). Hatırlanacağı üzere, Griffin’in faşizm tanımında da popülizmle ilişkisi vurgulanmaktaydı:

“Faşizm, ultra milliyetçiliğin palingenetik mitik geçmişe özlem duyan siyasi bir ideoloji türüdür” (Griffin, 2018: 53).

Son yıllardaki kavram karmaşası, yalnızca faşizm ve sağ popülizm kavramı açısından değil; sağ sektörün birçok farklı ideolojisi için de yaşanmaktadır. Faşistler ve sağ popülistlerin homojen toplum, tarihi değerleri güncelle harmanlamaları ve mesiyani lider anlayışı gibi birçok noktada ortaklaşmaları bu karmaşayı arttıran bir faktör. Görüldüğü üzere, faşizm ve popülizm arasında ayırım yapanlar, bu ayırım noktalarını farklı şekillerde ele alıyor. Bu noktada, ek olarak neofaşizm ve diğer sağ sektörlerin ayrışmasındaki 3 önemli özelliği hatırlamakta fayda vardır: Yeni insan, içeride temizlik-dışarıda yayılcılık ilkesi ve palingenetik yeniden doğuşçuluk. Bu dört özellik, faşizmi diğer sağ siyasi ideolojilerden ayırt etmektedir; bunun yanında son yıllardaki kafa karışıklığını gidermede de bu 3 temel özellik esas alınacaktır. Sağ popülist yöntemin neden faşizmle karıştırılmaması gerektiği tartışılırken, bu 4 temel özelliği kullanacağım. Sağ popülist yöntem, neofaşistler tarafından da kullanılabilir.

Sağ popülizm ve faşizm ele alınırken, İkinci Dünya Savaşı sonrası sağ faşist hareketlerin bütününe faşist olarak niteleyen Ortodoks Marksist yaklaşımdan görece uzaklaşmıştır. Bunun yanı sıra, modern popülizmi faşizmin bir devamcısı olarak gören akımdan da uzak kalmıştır (bkz.: Finchelstein, 2019). Fakat bu iki görüngü ele alınırken, liberal yaklaşımdaki gibi bir faşizm tehlikesi görmezden gelinmeyecektir. Sağ popülizm ve faşizm arasındaki farklılıklar incelenirken, tarihsel şartlar, siyasi sistemlerle ilişki ve ideolojik referanslar dikkate alınmalıdır.

Popülist stratejinin toplumsal sınıflardaki hedefi orta sınıflardır. Bu orta sınıflar, genellikle ekonomik anlamda varlıklarını kaybeder haldedir. Popülistler, statü endişesine kapılan orta sınıflara oynar. Orta sınıfa dayansalar da, tüm sınıflardan destek alırlar. Sağ popülistler, ekonomik anlamda kaybeden orta sınıflar ve alt sınıfları yanına çekerler. Alt sınıfların yerinde sayması sonucunda da alt sınıflardan sağ popülistlere oy akışı gerçekleşir (Taguieff, 1995).

Faşizm orta sınıfa dayanmaktadır. Klasik faşizmin dinamiğini savaştan dönen asker oluşturuyor. Bu dinamiğin devlet karşısında ortak talepleri vardır. Bunun yanı sıra, duygu ve hatıra birliği de vardır. Faşizmde orta-sınıflar, hızlanan kapitalist modernleşme süreçleriyle toplumsal statülerini yitirmeye başlamıştır. İşçi sınıfından da destek alan

faşizm, büyük sermaye ile ittifak halindedir. Faşizmdeki orta sınıf karakterinin hakikatle bağlantısı zayıftır, fantastiğe eğilimlidir. Tutarsızlığa eğilimlidir. Neofaşizmin tabanı orta sınıf genç erkeklerdir. Neofaşistler, gelişmiş kapitalist ülkelerde beyaz işçi sınıfı içerisinde; az gelişmiş ülkelerde ise şehirli orta sınıftan destek bulur. Orta sınıflar, güvencesizleşmeye ve sosyoekonomik istikrarsızlığa tepki duymaktadır (Cinemre, 2017: 28). Neofaşistler, büyük sermaye ile ittifak kurmaya çalışmaktadır ancak siyasi anlamda etkili bir güç olmadıkları için büyük sermaye uzak durmaktadır.

Sonuç olarak giriş bölümünde ortaya konulan hipotezler hatırlanıldığında, çalışmada sağ popülizmin bir siyaset yapma tarzı; faşizmin ise bir ideoloji olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla faşizm ile sağ popülizm birbirleri yerine ikame edilmemesi gereken kavramlardır. Son dönemde yükselişe geçen sağ hareketler ise ideolojik anlamda faşist olarak tanımlanmaktan uzaktır.

Kaynakça

- Albayrak, Ö. (2018). *Neoliberalizm ve popülizm*. "Popülizm," Yeni E, 22. Sayı, Ağustos, EOS İletişim: İstanbul.
- Ateş, K. (2018). Popülizmin eleştirisinin eleştirisine giriş: Halkı savunmak gerekir. "Popülizm", *Birikim Dergisi*, 353. Sayı, Eylül 2018, İletişim: İstanbul.
- Belge, M. (2018). "Siz isterseniz..." *Popülizm Üzerine Yazılar*, İletişim: İstanbul.
- Berezin, M. (2019). Fascism and populism: Are they useful categories for comparative sociological analysis?. *Annual review of sociology*, 45, 345-361.
- Berman, S. (2016). Populism is not Fascism: But it could be a harbinger. *Foreign Aff.*, 95, 39.
- Brubaker, R. (2017). Why populism?. *Theory and Society*, 46(5), 357-385.
- Bull, A. C. (2012). Neo-fascism. *The Oxford Handbook of Fascism*. Oxford University Press.
- Caramani, D., ve Manucci, L. (2019). National past and populism: the re-elaboration of fascism and its impact on right-wing populism in Western Europe. *West European Politics*, 42(6), 1159-1187.
- Cinemre, C. (2017). *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*. Belge Yayınları: İstanbul.
- Copsey, N. (2013). 'Fascism... but with an open mind.' Reflections on the Contemporary Far Right in (Western) Europe. *First Lecture on Fascism—Amsterdam—25 April 2013*. *Fascism*, 2(1), 1-17.
- Diehl, P., & Cavazza, S. (2012). Populism and Fascism. *Totalitarismus und Demokratie*, 9(2), 207-210.
- Doğan, F. (2019). *Sağ popülizm fenomeni: Avusturya-FPÖ örneği*. Doktora tezi.
- Düğencioğlu, B. İ. (2019). *Radical Right-Wing Populism And Climate Action In Europe: The Case Of The Alternative For Germany (Afd)* (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi).
- Eatwell, R. (2011). *Fascism: A history*. Random House.
- Finchelstein, F. (2019). *Faşizmden Popülizme*. A. Karatay, Çev. İstanbul: İletişim.
- Gökalp, B. (2019). Otoriterizmin Yüzleri: Popülizm ve Faşizm. *Moment Dergi*, 6(1), 260-266.
- Griffin, R. (2014). *Faşizmin Doğası*, çev: Ali Selman. İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2018). *Fascism: An Introduction to Comparative Fascist Studies*. Cambridge, Polity.
- (2008). *A fascist century: Essays by Roger Griffin*. Springer.

- Hawkins, K. A., Read, M., Pauwels, T. (2017). Populism and its causes. *The Oxford handbook of populism*. Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). Oxford University Press.
- Hobsbawm, E. J. (2017). *Milletler ve milliyetçilik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Judis, J. B. (2016). *The populist explosion: How the great recession transformed American and European politics* (s. 16). New York: Columbia Global Reports.
- Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). (2017). *The Oxford handbook of populism*. Oxford University Press.
- Laclau, E. (2015). *Marksist Teoride İdeoloji ve Politika*. (Çev. Faruk Gültekin). Doruk Yayınları: İstanbul.
- Mann, M. (2015). *Faşistler* (çev. Ulaş Bayraktar). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Michel, H. (2017). *Faşizmler* (Çev. Füsun Üstel) . İletişim Yayınları: İstanbul.
- Moffitt, B. (2016). *The global rise of populism: Performance, political style, and representation*. Stanford University Press.
- Mudde, C. (Ed.). (2016). *The populist radical right: A reader*. Taylor & Francis.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2019). *Popülizm: Kısa Bir Giriş*, çev. S. Erdem Türközü, Nika Yayınları, Ankara.
- Neocleous, M. (2014). *Faşizm* (çev. Doğan Barış Kılınç). Notabene Yayınları: İstanbul.
- Ostiguy, P. (2017). A socio-cultural approach. *The Oxford handbook of populism*, 99-128. Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). Oxford University Press.
- Passmore, K. (2014). *Faşizm*, çev: Sinem Gül. İstanbul: Dost Yayınları.
- Paxton, R. O. (2007). *The anatomy of fascism*. Vintage.
- Payne, S. (1983). *Fascism: Comparison and definition*. University of Wisconsin Press.
- Poulantzas, N. (2016). *Faşizm ve Diktatörlük* (çev. Ahmet İnel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Robinson, W. I. (2019). Global capitalist crisis and twenty-first century fascism: Beyond the Trump hype. *Science & Society*, 83(2), 155-183.
- Saraçoğlu, C. (2017). Sağ Popülizm ve Faşizm Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma: Küresel Örüntüler ve Ulusal Özgüllükleri Birlikte Anlamak. *Praksis 44-45* | Sayfa: 1081-1104.
- (2016). *Faşizmin ham gerçekleri, ideoloji ve sol*, <https://www.birgun.net/haber/fasizmin-ham-gercekleri-ideoloji-ve-sol-132542>, (Erişim Tarihi: 23.03.2020).
- Sarica, M. ve Aybay, R. (1962). *Faşizm*. İzlem Yayınları: İstanbul.
- Savage, R. (2019). *Is it fascism or populism today?*, https://www.academia.edu/5889644/Is_It_Fascism_or_Populism_Today, (Erişim Tarihi: 23.03.2020).
- Sternhell, Z. (2012). *Faşist ideolojinin doğuşu*. Ayrıntı Yayınları.
- Şencan, M. (2019). *Populism, failures, and a sense of crisis* (Doktora tezi).
- Taggart, P. (2004). *Popülizm* (Çev. B. Yıldırım), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Taguieff, P. A. (1995). Political science confronts populism: from a conceptual mirage to a real problem. *Telos*, 1995(103), 9-43.

Traverso, E. (2019). *Fascisms Old and New*. AN INTERVIEW WITH ENZO TRAVERSO INTERVIEW BY Nicolas Allen Martín Cortés. <https://jacobinmag.com/2019/02/enzo-traverso-post-fascism-ideology-conservatism>. (Erişim Tarihi: 19.03.2020).

Yüksel, E. (2019). *Avrupa'da Yükselen Sağ Popülizm: Almanya, Avusturya ve Hollanda Örnekleri Üzerinden Sağ Popülist Liderlerin Yeni Medyayı Kullanma Pratikleri*. Yüksek lisans tezi.

Žižek, S. (2017), "Popülist Cazibe", *Büyük Gerileme* içinde, Yay. Haz. Heinrich Geiselberger, Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen, Ahmet Nüvil Bingöl, Orhan Kılıç, İstanbul, Metis Yayıncılık.

FERİDUN SİNİRLİOĞLU DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Şeyma Kızılay¹

ÖZ

Uluslararası ilişkiler disiplininde dış politika analiz düzeyi olarak bireyin ele alınması üzerine çok sayıda çalışma yapılmış fakat devletlerin davranışları ve kararları üzerindeki etkiler çoğunlukla liderler düzeyinde çalışılmıştır. Bürokrat ve diplomatların etkilerinin arka planda kalması ve bu çalışmaların lider odaklı olması nedeniyle söz konusu çalışmaların literatüre olan katkıları sınırlı olmuştur. Türk dış politikasında Feridun Sinirlioğlu döneminin ele alındığı bu çalışmada dış politika analizi literatüründeki bireysel düzeyli çalışma eksikliğinin giderilmesi kapsamında disipline katkı sağlamak amaçlanmıştır. Aynı zamanda çalışmada dışişleri bakanlığı, müsteşarlık, büyükelçilik gibi birçok önemli diplomatik görevde bulunan ve 2016 yılında Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi olan Sinirlioğlu'nun Türk dış politikasına, Türkiye'nin ikili ilişkilerine ve uluslararası alandaki konumuna etkisi, bu dönemdeki gelişmeler ele alınarak incelenecektir. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin uluslararası camiada etkin bir aktör olarak öne çıkmasında, Birleşmiş Milletler (BM) ve ikili ilişkiler düzeyindeki tutumlarında, Sinirlioğlu'nun Türk dış politikasına olan etkileri ve katkıları değerlendirilecektir.

ANAHTAR KELİMELER: Türk Dış Politikası, Dış Politika Analizi, Feridun Sinirlioğlu.

TURKISH FOREIGN POLICY IN THE ERA OF FERİDUN SİNİRLİOĞLU

ABSTRACT

In the discipline of international relations, many studies have been conducted on the individual as the level of foreign policy analysis, but the effects on the behavior and decisions of states have been studied mostly at the level of leaders. The contribution of these studies to the literature has been limited due to the fact that the effects of bureaucrats and diplomats remain in the background and these studies are leader-oriented. In this study, in which Feridun Sinirlioglu period in Turkish foreign policy is discussed, it is aimed to contribute to the discipline within the scope of eliminating the lack of individual level work in the foreign policy analysis literature. At the same time, this study will examine the influence of Sinirlioglu who has held many important diplomatic positions such as the foreign ministry, undersecretariat and embassy and has been the permanent representative of the United Nations since 2016, on Turkish foreign policy, bilateral relations and Turkey's position in the international arena by considering the developments in this period. In conclusion, the effects and contribution of Sinirlioglu on the Turkish foreign policy at the level of Turkey's prominence as an effective actor in the international community, Turkey to the United Nations (UN) and the attitude in bilateral relations levels will be evaluated.

KEY WORDS: Turkish Foreign Policy, Foreign Policy Analysis, Feridun Sinirlioglu.

---

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Ortadoğu Çalışmaları Doktora Öğrencisi, iletişim: kizilay.eylul@gmail.com, ORCID:0000-0001-8424-8633.

Giriş

Yıllar içerisinde gelişim, değişim ve dönüşüm yaşanan Uluslararası İlişkilerde günümüz konjonktüründe devletlerin dış politikaları, uluslararası alandaki tutumları yalnızca devletlerin yürüttüğü faaliyetler bütünü olmaktan çıkmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik, tehdit algılamaları, dış politika aktörleri, uluslararası kural koyucular ve ilişki düzenleyiciler konularında yaşanan aktör düzeyindeki hızlı dönüşüm ve değişim bakış açılarının ve politika oluşumlarının çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu minvalde devletlerin uluslararası alandaki davranışlarında belirleyici olan aktörler arasında uluslararası örgütler, devlet dışı aktörler ve bireyler öne çıkmaktadır.

Devletlerin politik davranışlarının değerlendirilmesinde dış politika analizi düzeyleri yol gösterici bir role sahiptir. Disiplin içerisinde zamanla bir alt alan haline gelen Dış Politika Analizi (DPA) geliştirdiği farklı perspektifle devletlerin davranışlarında ve dış politika tercihlerindeki belirleyici unsurları ortaya koyması bakımından önemlidir. Devlet, sistem ve birey düzeyinde gerçekleştirilen bu analizlerde birey seviyesinde çoğunlukla devlet liderleri ele alınmakta ve dış politikaya olan etkileri bireysel özellikler kapsamında incelenmektedir. Bu minvalde çalışmada ilk olarak bir çerçeve oluşturmak adına DPA'nın Uluslararası İlişkiler disiplindeki yeri ve katkıları incelenecektir. Ardından Türk dış politikasında Feridun Sinirlioğlu dönemi DPA'nın birey analizi düzeyi kapsamında ele alınacaktır. Birey analizli çalışmada teorik altyapı oluşturan Neoklasik Realist teoriden de bu noktada faydalanılacaktır. Son olarak Sinirlioğlu'nun Türk dış politikasında ne gibi etkileri olduğu, Türkiye'nin uluslararası alandaki pozisyonuna dair değişimleri değerlendirilerek, görevi süresince yaşanan önemli gelişmeler üzerinde durulacaktır.

Dış Politika Analizi (DPA)

En temel ifadeyle dış politika devletlerin birbirlerine yönelik davranışları, aldıkları kararlar ve birbirleriyle olan ilişkilerini şekillendiren etmenler olarak tanımlanmaktadır. Dış politika, ülkelerin diğer devletlere yönelik tutumlarından oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir ülkenin diğer devletlere ve bölgelere karşı takındığı siyasal tavır olarak nitelendirilmektedir. Dış politika devletin amaçları, çıkarları açısından uluslararası sisteme ve devletlere karşı izlenen davranışları izlemektedir (Arı, 2018: 8). Chris Alden ve Amnon Aran (2017: 1) *Foreign Policy Analysis* isimli eserlerinde dış politikayı uluslararası sistem içinde devletlerin ve halkların birbirleriyle kurdukları ilişkilerden oluşan dinamik bir yapı olarak nitelendirmektedirler. Andrew Heywood'a (2011: 128) göre ise dış politika; devletlerin diğer hükümetlerle ilişkilerini yönetmesi bakımından ve küresel siyasette seçimlerin ve kararların ne denli mühim olduğunu gösteren bir mekanizma olması hasebiyle önem taşımaktadır. Heywood dış politikanın karar, seçim ve niyet kapsamında hayati önem taşıdığından bahsetmektedir. Ona göre, dış politika hedeflerin belirlenmesinden ve bu hedeflere ulaşmak için seçilen araçlardan oluşmaktadır.

Uluslararası ilişkiler teorileri de dış politika konusunda farklı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Uluslararası savaşın önlenmesi ve barışın sağlanmasına odaklanan İdealizm; devlet yönetimi, yöneticilerin özelliklerinin dış politika ile dış politika kararları ve uygulamalarının ise uluslararası savaşlar ile ilişkili olduğunu desteklemektedir (Gözen, 2019: 86). Liberalizm iç ve dış politikanın birbirinden ayrı olmadığını savunurken Realizm için uluslararası sistemin temel aktörü olan devletlerin dış politikaları oldukça önemlidir. Devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen Realizm dış politikanın devletlerin ilişkilerini belirleyen stratejiler olduğunu savunur. Realistlere göre dış politika, güvenlik ve askeri konularla birlikte yüksek siyaset (high politics) unsuru olarak görülmektedir (Ersoy, 2019: 185). Realist anlayışa göre dış politikanın yürütülmesinde ya da yönlendirilmesinde tek bir temel hedef bulunmaktadır: devletin devamlılığını sağlayacak ulusal çıkarları gözetmek ve ulusal hedeflere ulaşmak için sürdürülen güç arayışı (Heywood, 2011: 130). Realistlere göre dış politikayı etkileyen temel etkenler devletlerin güç arayışları ile uluslararası sistemin anarşik yapısıdır. Başarılı bir dış politika sürdürmek devletlerin diğer bir ifadeyle iktidarın, merkeziliğini koruyabilmesi ve sistemin yapısının anarşiye dayanması hususlarından etkilenmektedir (Alden ve Aran, 2017: 5-6).

Post yapısalcılara göre ise dış politika diğer politikalardan ayrı olmakla birlikte onlarla birlikte anlam kazanan bir pratik olarak görülmektedir. Post yapısalcı bakışa göre dış politika aktör veya devlet söylemine dayanan bir pratik olmaktan ziyade dış politika konularına yönelik analiz, akademik yayın gibi faktörlerle ilişkilendirilmektedir. Bu ilişkilendirmede post yapısalcıların savunduğu nokta dış politikanın yöneticiye içerde tanınma ve meşruluk kazandırmasından kaynaklanmaktadır (Balcı, 2007: 69). Özetle post yapısalcılık; söylem, metin ve görsellerin dış politikadaki etkinliği üzerinde durmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde özellikle 1950’li yıllarda sistematikleşmeye başlayan dış politika analizi ise; dış politikanın oluşturulma süreciyle ilgilenmektedir. Dış politika analizi devletlerin dış politikalarının ortaya çıkışında etkili olan faktörlere odaklanmaktadır. Dış politika analizinde devletlerin dış politika oluşum süreçleri incelenirken üç analiz düzeyinden yararlanılmaktadır. Devlet, sistem ve birey odaklı bu düzeyler ile dış politika oluşumunda karar vericilerin nasıl ve hangi faktörlerden etkilenerek karar verdikleri ve dış politikanın oluşturulması incelenmektedir (Güleç, 2018: 83).

DPA’nın özelliklerini, dış politika karar verme sürecini ve karar vericileri etkileyen faktörleri sıralayan Valerie Hudson (2005: 2-3), ilk olarak dış politika analizinin çok boyutlu ve ikinci olarak da çok düzeyli yapısından bahseder. Çok düzeyde ele alınan nokta dış politika karar verme açıklamasını inceleyen analiz seviyelerinin birden fazla olmasıdır. Üçüncü özellik ise disiplinler arası (inter disiplinler) yapısıdır. Psikoloji, sosyoloji, ekonomi gibi birçok alan dış politika süreçlerini ve karar vericileri etkileyen faktörler olarak görülmektedir. Hudson’un belirttiği dördüncü özellik analiz düzeylerinde çeşitli bilgilerin bütünleştirilmesi kapsamında ele alınan bütünleştirici

teorik girişimdir. Devamında ise temsilci odaklı teori ve aktörü önceleyen yaklaşım gelmektedir. Uluslararası politikanın ve buradaki değişikliklerin kaynağı insanlardır. Burada devlet merkezli temelden ziyade birey odaklı bir yapı görülmektedir. Devlet birey ve birim oluşumundan meydana gelmektedir. Dolayısıyla DPA’da, dış politika karar süreçlerinde aktör (insan/birey) öncelikli bir yapıya sahiptir.

Liderlerin dünyayı algılama şekli, buna bağlı olarak seçimleri ve kararları, geçmişleri ve sahip oldukları altyapı dış politika analizinde oldukça önemli bir noktadır. DPA’nın birey odaklı analizi bireylerin kişiliklerine, tercihlerine, çevrelerine ve inançlarına odaklanmaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde bireyi önceleyen çalışmalar kapsamında öne çıkan bir yaklaşım olan Neoklasik Realizm dış politikanın birey düzeyinden ne derece etkilendiğinin anlaşılmasında önem taşımaktadır.

İlk olarak Gideon Rose tarafından ortaya konulan Neoklasik Realist anlayış dış politika konusunda dört önemli dış politika analizinden bahsetmektedir. Bu yaklaşımlar dış politikayı, iç politika, sistem ve içsel ve dışsal değişkenler kapsamında ele almaktadır. Neoklasik Realizmde içsel ve dışsal değişkenler ile realist yaklaşımı bir araya getirilmektedir. Bağımsız değişken olan sistematik faktörler ile devletlerin yerel dinamiklerinden oluşan ara değişkenlerin dış politika çıktısına dönüştürülmesi yöntemi Neoklasik Realizmin yöntemini oluşturmaktadır (Ersoy, 2019: 185).

Neoklasik Realizm devletlerin dış politikalarını etkileyen dört dinamik üzerinde durmaktadır. Bunlar; stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri, yerel kurumsal düzenlemeler ve ülke liderlerinin algılarıdır (Lobel vd. 2009: 59-60). Neoklasik Realizm dış politikada lider algılamalarının öneminde dikkat çekmektedir. Karar alıcıların etkisinin ne yönde olduğu ve sistematik faktörleri değerlendirme şekilleri Neoklasik Realizmin temel sorunsalını oluşturmaktadır. Dolayısıyla temel analiz birimi olarak karar alıcılar ve liderler ele alınmaktadır. Karar alıcıların bu kadar önemli olmasındaki faktör ise devlet verilerine ulaşabilmeleridir (Ripsman’dan aktaran Kiraz, 2020: 677). Karar alıcıların Neoklasik Realizm açısından iki noktada önem taşıdığından bahseden Kiraz (2020: 677) iki boyutlu önemi güç ve algı kapsamında ele almıştır:

“Karar alıcıların neoklasik realizmde iki boyutlu bir öneminden bahsedilebilir: ilk olarak, güç paylaşımı ve o devletin güç ve kapasitesi hususlarındaki bilgileri, ikinci olarak da bu bilgilere yönelik değerlendirmelerin alınacak kararların söz konusu karar alıcıların algı sistematiğiyle ilgili olması.”

Ara değişkenler bağlamında dış politika oluşumunda devlet içi unsurlar kapsamında karar alıcılar öne çıkmaktadır. Rasyonel olsun olmasın, doğru ya da değil her şekilde karar alıcıların nasıl ve ne yönde belirleyici özelliğe sahip oldukları önem taşımaktadır. Bu minvalde devlet liderlerinin temel alındığı çalışmalara odaklanılmıştır. Max Weber’in liderleri otorite, geleneksel ve rasyonel olarak üç kategoride incelemesi, Henry Kissinger’ın bürokratik, ideolojik ve doktriner liderler tipolojisi, Margeret

Hermann'ın lider özellikleri analizi, liderlere odaklanan bu çalışmalardan öne çıkanlardır (Gürel, 2018: 7). Hermann'ın çalışması dış politika analizi kapsamında değerlendirilmesi açısından bu çalışma için de diğerlerine göre ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Hermann dış politikayı ve karar alma süreçlerini önemli ölçüde etkileyen bireyleri dört temel özellik kapsamında değerlendirmektedir. İnançlar, güdüler, karar tarzı ve kişiler arası tarz olarak ifade ettiği bu özellikler siyasi liderlerin dünya hakkındaki temel varsayımlarını, çevresiyle ilgili yorumunu, kullandığı stratejileri, güç ihtiyacını ve üyelik ihtiyacını, karar verme yöntemlerini ve diğer karar vericilerle olan ilişkisini, şüphecilik ve manipülatif davranış kapsamında etkilemektedir. Söz konusu özellikler dış politikanın oluşumunu ve sürecini etkileyen etmenler olarak sayılmıştır (Hermann, 1980: 8-10).

Dış Politikada Diplomatların Rolü

Dış politika oluşum sürecinde ve uygulamasında birey düzeyinde ele alınan liderler kadar bürokratlar ve diplomatlar da etkili bir unsur olmakla birlikte söz konusu etkilerinin görünürlüğü konusunda eksiklik bulunmaktadır. Devletlerin uluslararası alandaki temsilcileri ve özellikle son yıllarda daha öne çıkan bir şekilde kamu diplomasisinin² uygulayıcıları olarak diplomatlar devletlerin dış politikalarında etkiye ve öneme sahiptirler. Diplomatların dış politikadaki rolünün geri planda kalmasının sebebini Barış Gülmez (2019: 66) dış politika analizi ile diplomasi çalışmalarının farklı alanlar olarak ayrılması eğiliminden kaynaklandığı şeklinde açıklamıştır.

Diplomatların dış politikadaki rolleri konusunda üç önemli başlıktan söz edilmektedir. Bu başlıkların oluşmasında ve diplomatların faaliyetlerinde rol oynayan yöntem ise arabuluculuk ve iknadır. İlk olarak; diplomatlar kendi ülkelerinin kararlarını ve uygulamalarını etkileyerek dış politikayı şekillendirebilmektedirler. İkinci olarak; diplomatlar hedef devletin kararları ve faaliyetleri üzerinde etkili olabilmektedirler. Bu iki etki dolayısıyla üçüncü olarak diplomatlar her iki devletin kararlarındaki şekillendirici rolü sonucunda ikili ilişkilerin seyrini, çatışma ve işbirliği alanlarını etkileyebilmektedir (Gülmez, 2019: 67-68). Bu etkilerin yanı sıra diplomatların karşılaştıkları birtakım sorunlar da bulunmaktadır. “Görev ikilemi” ve “bağlılık ikilemi” olarak ifade edilen bu zorluklar diplomatların verilen görevler üzerinden ya da kendi inisiyatifleri ile karar almaları ve kendi hükümetleri ile ev sahibi hükümete yönelik bağlılıkları ve sorumlulukları konusunda yaşadıkları ikilemleri açıklamaktadır (Gülmez, 2019: 68).

Diplomatlar sahip oldukları etkinlik ve kapasiteleri çerçevesinde ikili ilişkileri düzenlemeye yönelik adımlar atarak kendi devletlerinin ve ev sahibi ülkenin dış politikalarını yönlendirebilme yetisine sahiptirler. Hükümetler arası iletişimi geliştirmek ve etkileşimi güçlendirmek adına toplantılar düzenleme, üst düzey ziyaretlerde

² Son zamanlarda birçok devlet tarafından en etkin diplomasi yöntemi olarak tercih edilen bir alan olarak kamu diplomasisi; ülkelerin başka ülkelerin halkları üzerinde oluşturdukları etkiyi ifade etmektedir.

bulunma, müzakere ve işbirliği ortamı oluşturma konusunda önemli rol oynayabilmektedirler. Diğer yandan diplomatlar önemli ve güvenli bir arabulucu olma özelliğine de sahiptir (Gülmez, 2019: 69).

Ülkeler arası krizlerin aşılması, yeni işbirliği alanlarının açılması, geleceğe yönelik adımlar atılması konusunda etkin ve aktif yöntemler izleyen bir diplomat hem bulunduğu ülkenin hem de kendi ülkesinin dış politika kararlarına etki edebilmekte ve bunları şekillendirmektedir. Yukarıda bahsedilen görev ve bağlılık ikilemelerinin iyi yönetilmesi sonucunda ülkeler arası etkileşim konularında başarılı sonuçlar elde edilebilmektedir. Diplomatlar kadar dış politikanın uygulanmasında etkili bir faktör olarak öne çıkan ilgili bakanlıklar ve kurumlar da karar alma sürecinin kilit etmenlerindedir. Bu kapsamda bu çalışmada dış politika analizinin birey düzeyindeki incelemesi Türk dış politikası adına önemli adımlar atmış olan diplomat kimliği ile öne çıkan ve bir dönem Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Feridun Sinirlioğlu çerçevesinde yapılacaktır. Bu kapsamda Sinirlioğlu'nun hem diplomat ve müsteşar olarak hem de kısa bir dönem de olsa bakan olarak hizmet ettiği görevleri sırasında Türk dış politikasına ve Türkiye'nin dış ilişkilerine olan etkisi alanda diplomatlar özelindeki çalışma eksikliği kapsamında olduğu kadar Türk dış politikası tarihi kapsamında da önemli görülmektedir.

Feridun Sinirlioğlu Dönemi Türk Dış Politikası

Memur bir ailenin çocuğu olan Feridun Hadi Sinirlioğlu, İstanbul'daki lise eğitiminin ardından Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olmuş ardından Boğaziçi Üniversitesinde yüksek lisans ve doktora yapmıştır. Diplomatik kariyerine 1982 yılında başlamış, meslek memuru, başkâtip, müsteşar danışmanı, dışişleri danışmanı gibi görevlerin ardından 1996-2000 yılları arasında cumhurbaşkanlığı başdanışmanlığı, 2002-2007 yıllarında Tel Aviv büyükelçiliği, 2015 yılında Dışişleri Bakanlığı görevlerini yürütmüştür. İngilizce ve Almanca bilen Sinirlioğlu, 15 Ekim 2016 tarihinden itibaren Birleşmiş Milletler Türkiye Daimi Temsilciliğini sürdürmektedir (<http://turkuno.dt.mfa.gov.tr/Mission/Biography>).

Yürüttüğü görevler sırasında her zaman alışılmışın dışında, kararlı, inisiyatif alabilen, gizli görüşmelerin baş aktörü ve Türk dış politikasına damgasını vuran fakat emeği gizli kalan önemli bir diplomat Feridun Hadi Sinirlioğlu. Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri ile dış politika vizyonu üzerindeki etkisi ve sahip olduğu uluslararası imaj onu öne çıkaran etkenlerden birkaçını oluşturmaktadır.

Bireylerin kişisel özelliklerinin dış politikaya ve diplomatların ülkenin uluslararası alandaki konumuna etkisi konusunda Sinirlioğlu Türk dış politikası adına önemli bir örnek oluşturmaktadır. Çalıştığı kişilerce açıksözlü olarak nitelendirilen Sinirlioğlu'nun bu özelliği Türkiye-İsrail ilişkilerini kopma noktasına getiren Mavi Marmara olayı sonrasında kendini göstermiştir. Sinirlioğlu iki ülke ilişkilerinin ancak özür ile

düzelebileceği konusunda kesin bir tavır ortaya koymuştur. 1996-2000 yılları arasında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in dış politika başdanışmanlığını yapan Sinirlioğlu, Demirel'in terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'de barındırılmaması gerektiğini ifade eden sert konuşmasını hazırlayarak dönemin dış politikasına etki etmiştir. Söz konusu konuşma ilişkilerdeki tesirini göstermiş Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının ardından Şam yönetimi ile ilişkiler iyileştirilmiştir (<http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-feridun-sinirlioglu>).

Gizli görüşmeler ve arabuluculuk konusunda aktif olan Sinirlioğlu 2002-2007 yılları arasında yürüttüğü büyükelçilik görevi sırasında İsrail ile Suriye arasında gerçekleştirilen gizli görüşmelerde arabuluculuk yapmıştır. Bahsedilen görüşmelerin başlaması Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın isteği üzerine gerçekleşmiştir. 2006 yılında resmîyet kazanan görüşmelerde Sinirlioğlu sürecin İsrail kısmını yönetmiştir. 2008 yılında İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırısı ile sonlanan süreç için Sinirlioğlu "Ortadoğu'da barışa en çok yaklaşılan dönem" ifadelerini kullanmıştır (<http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-feridun-sinirlioglu>).

Ayrıca Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin normalleştirilmesi adına İsviçre'nin arabuluculuk yaptığı görüşmelerde de dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olan Feridun Sinirlioğlu Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından özel temsilci olarak görevlendirilmiştir. 2009 yılında imzalanan Zürih Protokolleri'nin gizli yürütülen görüşmelerinde Sinirlioğlu etkin isim olmuştur. Her ne kadar iki ülke arasındaki ilişkiler konusunda tam bir sonuca ulaşamamış olsa da dönemin içsel faktörü olan aktif diplomasi ve sıfır sorun politikası kapsamında ve Ermenistan ile Türkiye arasında kronikleşmiş olan sözde soykırım, Dağlık-Karabağ anlaşmazlıkları gibi sistemik faktörler kapsamında bir dış politika başarısı olarak görülmüştür (Görgülü vd. 2010: 13-17).

Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinin temel dinamiklerinden olan Kıbrıs sorunu da Feridun Sinirlioğlu'nun aktif olarak rol aldığı bir gelişme olmuştur. Uzun yıllar süren ve birçok adım atılmasına rağmen kalıcı bir çözüme ulaşmayan Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak, 11 Şubat 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Ban Ki Moon'un girişimiyle başlatılan kapsamlı çözüm müzakereleri çerçevesinde Sinirlioğlu, Kıbrıs Rum müzakereci heyetiyle görüşmelerde bulunmuş ve gizli diplomasinin sürdürüldüğü süreçte aktif olarak yer almıştır (Yazıcıoğlu, 2014).

Feridun Sinirlioğlu'nun aktif bir şekilde içinde bulunduğu bir gelişme de Türk-İsrail ilişkileri çerçevesinde meydana gelmiştir. 31 Mayıs 2010 tarihinde İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarının artması üzerine bölgedeki mağdur insanlara insani yardım ulaştırmak amacıyla yola çıkan, Mavi Marmara (Comoros), Sfondoni (Togo), Challenger I (US), Eleftheri Mesogios (Greek), Gazze I (Turkish) ve Defne-Y (Kiribati) gemilerinden oluşan uluslararası Gazze Özgürlük Filosu İsrail askerleri tarafından

yapılan saldırı sonucu durdurulmuştur. 9 yardım gönüllüsünün hayatını kaybettiğini ve 156'sının da yaralandığı saldırı sonrasında Türk-İsrail ilişkilerinde büyük bir kırılma yaşanmıştır. İsrail'in bu eylemini *devlet terörü* ve *korsanlık* olarak adlandıran Türkiye İsrail ile ilişkilerin normalleşebilmesi için özür dilenmesi, tazminat, Gazze ablukasının kalkması, olayla ilgili bir uluslararası komisyon kurulması ve el konulan gemilerin iadesi maddelerinden oluşan beş talepte bulunmuştur (Çakmakçı, 2014: 147-148).

Kriz sonrasında yapılan görüşmelerin ardından Türkiye ile İsrail ilişkilerinin normalleştirilmesi adına atılan en büyük adım Türkiye'yi Feridun Sinirlioğlu'nun İsrail'i ise Netanyahu'nun özel temsilcisi Joseph Ciechanover'in temsil ettiği Roma Mutabakatı olmuştur. Söz konusu mutabakat ile 20 milyar dolar tazminat alınması, Filistin'e uygulanan ambargonun kaldırılması, Aştod Limanı'na 10 bin tondan fazla insani yardım sağlanması ve TOKİ'nin Gazze'de toplu konut yapmasına karar verilmiştir (Göksedef, 2016).

2016 yılından itibaren BM Türkiye Daimi Temsilciliği görevine devam eden Feridun Sinirlioğlu, BM nezdindeki konuşmalarında Türkiye'nin dış politikası konusunda önemli noktalara değinmektedir. BM'de 25 Kasım 2020 tarihinde yaptığı konuşmada Sinirlioğlu, Türkiye'nin Suriye politikasına değinmiş, sınır ötesi operasyonlardan, insani yardımlara ve İdlid'te kalıcı çözümün sağlanmasına yönelik olarak Türkiye'nin BM ile uyumlu hareket ettiğini ifade etmiştir (<http://turkuno.dt.mfa.gov.tr/Mission/ShowSpeech/13923>).

Sonuç

Dış politika devletlerin uluslararası alanda takındıkları tavır ve tutumları, izledikleri yöntem ve yolu ifade etmektedir. Bu kapsamda dış politika analizi ise devletlerin hangi koşullarda, hangi unsurlardan etkilenecek dış politikalarını oluşturdukları üzerinde durarak dış politika oluşum süreçlerine odaklanmaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde bir alan olan DPA, barındırdığı farklı birim düzeyleri ile devletlerin dış politika oluşumları ve karar alma süreçleriyle ilgili analizleri mümkün kılmaktadır. Devlet, sistem ve birey odaklı bu analiz düzeylerinde bireyler üzerine odaklanan çalışmalarda devlet liderlerinin kişilik özellikleri, algı ve yönelimleri üzerinde durularak çalışmalarda bulunulmuştur. Liderlere yönelik yoğun çalışmalar arasında dış politika oluşumunda gerek kurumsal gerekse birey düzeyinde etkili bir faktör olan diplomatlar üzerinde gerektiği ölçüde durulmamıştır. Bu açığın kapatılmasında bir etki oluşturmak amacıyla hazırlanan bu çalışmada uzun yıllar farklı görevler yürüterek diplomasi ve dış politika süreçlerinde bulunan büyükelçi Feridun Sinirlioğlu'nun Türk dış politikasına etkisi değerlendirilmiştir. Sahip olduğu mizaç ve uluslararası platformlardaki duruşuyla ihtiram edilen bir diplomat olan Sinirlioğlu, Türk dış politikası yönelimlerine, ikili ülke ilişkilerine etki etmiş, arabuluculuk faaliyetleri ve gizli görüşmelerdeki girişimleriyle dikkat çekerek, açıklıslülülüğü ile tanınmış ve Türk dış politikasına damga vurmuştur. Mavi Marmara hadisesi ile bozulan Türkiye-İsrail ilişkileri, Suriye-İsrail arasındaki

gelişmeler, Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Kıbrıs meselesi gibi birçok konuda Sinirlioğlu büyük rol oynamış ve gelişmelere etki etmiştir.

BM bünyesinde Türkiye'yi temsil etmeye devam eden Feridun Hadi Sinirlioğlu Türkiye'nin gizli diplomasisinin ismi olmuştur. Diğer yandan BMGK toplantılarında Türkiye karşıtı ifadelerle verdiği kararlı ve sert cevaplarla dikkat çeken Sinirlioğlu, Türk dış politikası doğrultusunda atılan adımların haklılığını ve diğer ülkelerin hatalarını ifade etmedeki ustalığıyla uluslararası platformda ülkemizi hakkıyla temsil etmektedir. Gerek Türk dış politikasında gerekse ülke dışı temsiliyetindeki etkinliğini açıklamak için kendi cümlesi oldukça açıklayıcı. Öz ve net konuşmasıyla bilinen Sinirlioğlu'nun Al Jazeera'ya verdiği röportajdaki ifadesi gibi:

“Söyleyecek bir şeyiniz varsa dinlenirsiniz.”

Kaynakça

- Alden, C. & Aran, A. (2017). *Foreign Policy Analysis: New Approaches*, 2nd Edition, Routledge: New York.
- Arı, T. (2018). *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Aktüel: Bursa.
- Balcı, A. (2007). Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika. *Uluslararası İlişkiler* 4 (15) 67-87.
- Çakmakçı, Ç. (2014), İnşacılık Kuramı Bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi' nin Filistin Sorununa Yaklaşımı: 2001-2012, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Ersoy, E. (2019). “Realizm” içinde Uluslararası İlişkiler Teorileri. Ed. Ramazan Gözen, 2. Basım İletişim: İstanbul, 165-195.
- Göksedef, E. (2016). “Türkiye-İsrail Mutabakatının Detayları” *Al Jazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkiye-israil-mutabakatının-detaylari> (Erişim Tarihi: 12.12.2020)
- Görgülü, A. & Iskandaryan, A. & Minasyan, S. (2010). Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek *TESEV Yayınları Rapor*, ISBN 978-605-5832-56-8.
- Gözen, R. (2019). “İdealizm” içinde Uluslararası İlişkiler Teorileri. 2. Basım İletişim: İstanbul, 73-123.
- Güleç, C. (2018). Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri, *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1) 79-102.
- Gülmez, S. B. (2019). Do Diplomats Matter in Foreign Policy? Sir Percy Loraine and the Turkish-British Raapproachment in the 1930s. *Foreign Policy Analysis*, 15, 65-82.
- Hermann M. (1980). Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders, *International Studies Quarterly* 24(1) pp. 7-46.
- Heywood, A. (2011). *Global Politics*, Palgrave Macmillan: New York.
- Hudson, V. M. (2005). Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and The Ground of International Relations. *Foreign Policy Analysis* 1: 1-30.
- Kiraz, S. (2020). Bir Dış Politika Analizi Olarak Neoklasik Realizmin İncelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 665-686.
- Lobell, S. & Ripsmann, N. & Taliaferro, J. (2009). *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* Cambridge University Press. https://books.google.com.tr/books?id=AW4fniqn_koC, (Erişim Tarihi: 06.01.2021)

- “Portre: Feridun Sinirlioğlu” (2016). <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-feridun-sinirlioglu> (Erişim Tarihi: 12.12.2020)
- Sinirlioğlu, F. H. (2020). Permanent Representative of Turkey at the Security Council Meeting on “the Situation in the Middle East” <http://turkuno.dt.mfa.gov.tr/Mission/ShowSpeech/13923> (Erişim Tarihi: 12.12.2020)
- Yazıcıoğlu, Y. (2014). Kıbrıs İçin İlk Kez Çapraz Müzakere, <https://www.amerikaninsesi.com/a/kibris-icin-ilk-kez-capraz-muzakere/1860874.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2021)

INFERTİL ÇİFTLERDE PSİKOLOJİK; SOSYAL VE CİNSEL PROBLEMLER

Rukiye SARI¹

Jade Cemre ERCİYES²

ÖZ

İnfertilite, çiftler için tanı koyulması ile başlayan fakat ne zaman biteceği belli olmayan bir yaşam krizidir. Bu kriz çiftleri ayrı ayrı etkilese de ortak yürüyen evlilik yaşamında da çatışma ve problemlere neden olmaktadır. Bu makale Aile Danışmanlığı perspektifinden Türkiye’de yaşayan infertil çiftlerin ve bireylerin psikososyal ve cinsel problemlerini incelemektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile nitel bir araştırma tasarımı benimseyen çalışma kapsamında 9 çift ve 3 birey olmak üzere toplam 21 kişi ile pandemi sebebiyle online görüntülü görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çiftlerin bugün ve geçmişte yaşadığı psikolojik, sosyal ve cinsel problemleri ve infertilite ile başa çıkma süreçlerini anlamaya yönelik sorular sorulmuştur. Çalışma kapsamında ayrıca çiftlerin yaşanan olaylara verdiği tepkiler, cinsiyet rolleri, kadın ve erkek açısından infertilite ele alınmıştır. Çiftler sosyal baskıya, ekonomik ve psikolojik şiddete maruz kalarak kendilerini izole etmekte, psikolojik olarak depresyon ve anksiyete benzeri semptomlar göstermekte ve cinsel hayatla ilgili görüşme sorularına sınırlı cevap verseler de bu bağlamda da çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Bu çalışmada çiftlerin psikolojik tepkileri ve yaşadıkları sorunlarla baş etme süreçleri yas evreleri ile karşılaştırılmıştır. Araştırmanın ortaya koyduğu en önemli sonuç, infertil çiftlerin hayatlarının merkezine koydukları çocuk sahibi olma fikri ile ilgili birçok sorun, dayatma ve baskı yaşarken hayatlarının diğer kısımlarına odaklanamamış ve birçok alanda problem yaşamış olduklarıdır.

Anahtar Kelimeler: İnfertilite, İnfertil Çiftler, Aile Danışmanlığı

SOCIAL, PSYCHOLOGICAL, AND SEXUAL PROBLEMS OF THE INFERTILE COUPLES

ABSTRACT

Infertility is a life crisis that starts with the diagnosis but impossible to know when it will end. Although the crisis affects spouses individually, it also causes conflicts and problems in the married life. This paper examines psycho-social and sexual problems of infertile couples and individuals living in Turkey, from the perspective of Family Counseling. For this paper, using a qualitative methodology, 21 individuals - 9 couples and 3 infertile individuals - were interviewed by using a semi-structured interview. Video interviews were conducted online due to the pandemic. The questionnaire aims to understand psychological, social and sexual problems of the couples, their ways of coping up with infertility, in the past and present. In addition, couples’ reactions to related experiences, gender roles, female and male infertility are examined in the scope of the study. The study found out that the couples are exposed to social, economic and psychological repression and violence, display symptoms of anxiety and despite limited accounts they provide, live through various sexual problems. This study examines psychological reactions and problem management behavior of the couples with stages of grief. The most significant result of this study is that the infertile couples experience many problems and pressures related to putting the desire of having a child at the center of their lives while losing the focus on many aspects of their lives and experience many other problems.

Keywords: Infertility, Infertile Couples, Family Counselling

¹ Yüksek Lisans, İstanbul Aydın Üniversitesi rukiyesari@stu.aydin.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi jadecemre@gmail.com

Giriş

İnfertilite sadece çiftleri değil, ailelerini, sosyal çevrelerini, günlük yaşamlarını etkileyebilen beraberinde psikolojik, cinsel, sosyal sorunları getiren, strese ve kaygıya sebep olan karşılaşıldığında kriz sebebi olarak algılanabilen bir sorundur (Şen, Bulut ve Şirin, 2014: 18). En az bir yıllık süre boyunca herhangi bir korunma yöntemi kullanmaksızın düzenli cinsel ilişkiye rağmen gebe kalınmaması olarak tanımlanan infertilitenin görülme sıklığı Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından %15 olarak belirtilmektedir. Ülkemizde ise infertilitenin görülme sıklığının %10-20 arasında değiştiği tahmin edilmektedir (Taşçı, vd., 2008: 106). İnfertilite; hiç gebeliğin oluşmadığı primer infertilite ve gebeliğin olduğu fakat doğumun gerçekleşmediği sekonder infertilite olarak ayrılırken, kadın faktörlü, erkek faktörlü ve sebepsiz infertilite olarak da sınıflandırılmaktadır. İnfertilite sadece tıbbi bir sorun değildir, çiftlerin hayatını etkileyen bir süreçtir. Bu süreçte kişilerin içinde bulunduğu kültür, sosyal çevre, ekonomik düzey de büyük önem taşımaktadır. Geçmişten günümüze infertiliteye bakış açısı ve toplumun tutumu daha farkındalıklı hale gelmiş olsa da, hala infertil çiftlere karşı söylem ve davranışlar farklılık göstermektedir. Yüzlerce yıl önce yaşamış toplumlarda çocuksuzluk Tanrının bir cezalandırması olarak gösterilirken maalesef günümüzde de hala bu şekilde yaklaşan kültür ve toplumlar mevcuttur. İnfertilite sadece bahsedildiği gibi bir kültür sorunu değil aynı zamanda ekonomik bir problemdir. Her yıl artan çocuksuzluk sorunu ve buna çözüm arayan ailelerin sayısı, yadsınamaz bir ekonomik problemi de beraberinde getirmiştir. Modern tıbbın gelişmesi ile ilerleyen teknolojik kaynaklar maliyet oranlarının da artmasına ve yardımcı üreme tekniklerinin (YÜT) bir sektör haline gelmesine sebep olmaktadır. Böylece çiftler psikolojik, sosyal ve cinsel problemlerin yanında çok ciddi ekonomik problemlerle de baş etmek zorunda kalmaktadır. Yaşanan baskıların yanına eklenen ekonomik problemlerle beraber çiftler arasındaki evlilik uyumu azalırken çatışmalar ise artış göstermektedir.

Bu çalışma infertil çiftlerin yaşadığı psikososyal ve cinsel sorunların neler olduğu sorusuna cevap aramaktadır. Araştırma kapsamında, çiftler ve infertil bireyler ile yaşadıkları bireysel, sosyal ve cinsel problemler görüşülmüş ve bu konularda hazırlanan görüşme soruları yöneltmiştir. Ulusal ve uluslararası literatürde, infertilite ile ilgili öne çıkan psikolojik, sosyal ve cinsel sorunlara, aile danışmanlığı perspektifinden bütüncül ve ailenin korunması temelli bir bakış açısıyla yaklaşan bu çalışma, alanda önemli bir açığı ortaya koymaktadır.

İnfertilite ve Psiko-sosyal, Cinsel Sorunlar

İnfertilite, çiftlerin hayatına girdikten sonra birçok yönden yaşamlarını ve psikolojilerini etkileyen, öğrenildiği andan itibaren ne kadar sürüp hayatlarına dâhil olacağını bilmedikleri uzun, elde edemedikleri anne ve babalık duygusu açısından yıkıcı, tedaviye başvurma yolunu seçtikleri takdirde de karmaşık ve belirsiz bir süreçtir (Özçelik, vd., 2007: 140-148). Birçok çalışma infertiliteyi çiftlerin evlilik yaşamında bir kriz olarak tanımlamaktadır. Kriz durumu ile baş etmeye çalışan çift, infertilite teşhisini öğrendikleri

andan itibaren psikolojik, sosyal ve cinsel olarak bambaşka bir evreye geçtiklerini düşünmekte ve hayatlarını bu yeni duruma adapte etmek için çaba göstermektedir. Menning (1977) infertil çiftlerin tanı aldıktan sonra bazı duygusal süreçlerden geçmekte olduklarını söylemektedir. Geliştirdiği bu teoriye “yaşamsal kriz modeli” diyen Menning (1977) infertiliteyi depresyon, kaygı, stres ve anksiyete belirtilerine neden olan ve kişinin baş etme becerisini olumsuz etkileyen bir durum olarak niteler. Yaşamsal kriz modeline göre tanı aldıktan sonra çiftlerin geçtiği duygusal evreler olan şok, inkar, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme evrelerine aşağıda kısaca değinilmiştir (İlerisoy, 2012).

İlk evre şok evresi; çiftin infertil olduğunu öğrendiği ve bunun kendi başlarına geldiğine inanmadıkları evredir. İkinci evre inkâr/yadsıma evresi; “bu bizim başımıza nasıl geldi” sorusunun sorulduğu evredir. İnkâr evresi kısa süreli bir savunma mekanizması olarak kabul edilir. Üçüncü evre öfke evresi; suçluluk, suçlama ve kızgınlığın olduğu evredir. Çiftler birbirlerini, kendilerini ve çevrelerini suçlayabilir, “senin yüzünden”, “benim yüzümden” cümleleri sıkça kullanılabilir (Menning, 1977). Psikolojik olarak bunları yaşayan çift, sosyal çevrelerinden de bu süreçte baskı ve dayatma görmektedir. “Ne zaman çocuk yapacaksınız?”, “olmuyor mu?”, “sorun kimde?” gibi sorulara maruz kalan çiftin öfke ve stres duygusu da artar (Yanikkerem, vd., 2007: 112-121). Dördüncü evre pazarlık evresi; çiftin mucizevi değişimler beklediği, infertiliteyi inkâr ettiği, gerçeği değiştirmek istediği evredir. Bu aşama, “çocuğum olursa günah işlemeyeceğim”, “çocuğum olursa isyan etmeyeceğim” gibi pazarlık içerikli cümleler ile ifade edilebilir. Beşinci evre depresyon evresi; acı, keder ve yasın en yoğun olduğu evredir. Çift yalnızlaşır ve sosyal izolasyon yaşar, sosyal desteklerin kabul edilmediği evredir. Altıncı evre kabullenme/çözülme evresi; çiftin infertiliteyi kabul edip “artık ne yapabiliriz” diyerek yeni bir yol haritası çizip ihtimalleri değerlendirdiği evredir (Pulat, 2020: 71-72).

Kadın ve erkek psikolojik süreçlerde nasıl farklı tepkiler veriyorlarsa toplumsal olarak da gördükleri muamele ve gördükleri tepkiler de farklıdır. Infertilite durumunda kadın daha çok sosyal damgalanma ile karşılaşır ve sorular ile muhatap olurken, erkek infertilitesi üstü kapatılması gereken bir durum olarak algılanır (Oğuz, 2004). Bir yaşam krizi olarak tanımlanan infertilite, sadece çiftler için değil kadın ve erkeğin aileleri için de bir kriz durumu oluşturur. Çocuk sahibi olmak toplum nezdinde bir statü ve başarı iken çocuksuzluk da sosyal bağlamda başarısızlıkla beraber kadınlık ve erkeklik algısını olumsuz etkiler. Bu etkilenmenin sonucu olarak da; dışlanma, sosyal şiddet, zorla boşanma, ikinci evliliklerde artışlar görülür. Aile toplantıları ve arkadaş buluşmaları tanıdan önce hayatın bir parçası ve eğlenceli bir durumken, infertil tanısı aldıktan sonra bu aktiviteler acı ve stres kaynağına dönüşmektedir. Bu toplantılarda sorulan sorular, çocuk ile ilgili mahremiyeti ihlal edecek şekilde merak, çiftlerin bu tür toplantı ve görüşmelere katılmamasına ve zamanla sosyal olarak kendilerini izole etmesine sebep olmaktadır (Bayraktar, 2018; 234-238).

Kişinin ve çiftin ailesi, yakın çevresi ve toplum tarafından sağlanan sosyal destek, stresle başa çıkmada çok önemli bir role sahiptir. Sosyal destek, stres faktörünü yani infertiliteyi ortadan kaldırmaya bile çiftlerin stres düzeyini düşürme, kaygı durumlarını düşürme, daha

iyimser olma, kendini kontrol edebilme ve stresle başa çıkmada yeni yollar denemeye istek göstermesini sağlar (Taysi, 2000;7). İnfertil çiftler, psikolojik ve sosyal problemlerle baş etmeye çalışırken, infertilite sonrası cinsel hayatlarında da problemler ortaya çıkmaktadır. İnfertilite stresi ile başa çıkmak zorunda olan çiftin stresine tedavi süreci girişimsel işlemler, zorunlu ve zamanlı cinsel birliktelik de eklenince, çift uyumu ve çiftin başa çıkma becerileri ve cinsel hayatı olumsuz etkilenmeye başlamaktadır (Çoban ve Dinç, 2013: 47).

İnfertilite ile ilgili birçok çalışmaya rastlanırken infertilite sonrası cinsel problemlerden bahseden çalışma sayısı oldukça azdır. İnfertilitenin cinsel yaşam üzerine etkisini anlatan çalışmalarda oldukça çelişkili sonuçlar sunmaktadır. Güleç ve ark. 2011 de yaptıkları çalışmada fertil kontrol grubu ve infertil çiftlerin cinsel işlevlerindeki farklılıkları anlamlı bulmamışlardır. Pakpour ve ark. 2012 de yaptıkları araştırmada, infertil kadınların fertil kadınlara göre cinsel işlev bozuklarının daha fazla olduğu sonucuna varmışlardır. Zare, Golmakani ve Amirian (2017) fertil ve infertil çiftlerle yaptıkları çalışmada infertil erkeklerin, infertil kadınlara göre daha çok cinsel sorun bildirmiş olduğunu görmüş, fertil ve infertil kadınlar arasında cinsel problemler açısından anlamlı bir fark olmadığını saptamış, infertil erkeklerin fertil erkeklere göre daha çok cinsel probleme sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Cinsel yaşam sağlıklı hayatın bir parçasıdır, infertilitenin ortaya çıkması ile çift uyumunda etkili olan yoğun stres ve psikolojik baskı, cinsel yaşamda da problemlere sebep olmaktadır.

Yaşanan psikolojik, sosyal ve cinsel sorunlar ile baskılar sonucu çiftlerin uyum problemi artmakta, çatışmalar ortaya çıkmakta ve bu da beraberinde infertilite ve şiddeti konuşulması gerekli bir olgu haline getirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2002 yılında yayınladığı raporda şiddetin en çok aile ortamında ve kadına karşı olduğunu bildirmiştir (Krug, vd. 2002; 1083-1088). Annelik toplum nezdinde kadının öncelikli görevi olarak algılanır ve çocuksuzluk durumunda da birinci derecede kadın suçlanır ve baskıya maruz kalır. Sosyal çevresi, eşinin ailesi ve kendi ailesi tarafından birincil sorumlu olarak gösterilen kadın hem sosyal şiddetle hem de aile içi şiddetle daha çok karşılaşır. Birçok ülkede infertilite ve aile içi şiddet konulu araştırmalar yapılmasına rağmen literatür kadına yoğunlaşmıştır, erkeklerle ve çiftlerle ilgili çalışmalar hala kısıtlıdır. Akyüz ve arkadaşları, 2013 yılında Türkiye’de yaptıkları evlilik içi şiddetin kadınların infertilite sıkıntısındaki etkisi konulu 228 infertil ve 204 fertil kadınla yaptıkları çalışmada, infertil grubun ortalama şiddet skorunun fertil gruba göre daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. İnfertil kadınların fertil kadınlara kıyasla cinsel, ekonomik ve duygusal şiddete uğrama seviyeleri daha yüksek çıkmıştır. Aynı araştırmada, infertil kadınların çoğu eşlerinin infertilite nedeni ile kendilerini aşağılayıp küçük düşürdüğünü söylemiştir (Akyüz, vd., 2013; 286-293). Çelik ve Kırcı’nın (2018) Türkiye’de yaptığı bir diğer çalışmada ise; toplam 306 katılımcının %72’si aile içi şiddet yaşadığını beyan etmiştir. Kadınların %30’unun fiziksel şiddete, %6’sının cinsel şiddete, %62’sinin duygusal şiddete ve %19’unun ekonomik şiddete maruz kaldığını belirttiği tespit edilmiştir (Çelik ve Kırcı, 2018; 111-116).

Tüm dünya da bir sağlık ve üreme sorunu olan infertilite sadece bizim kültürümüzde değil birçok kültürde şiddet sebebi ve faktörüdür. Ardabily ve arkadaşlarının 2011'de İran'da 400 infertil kadınla yaptığı bir çalışmada; 247 (%61, 8) kadın infertilite nedeni ile aile içi şiddet yaşadığını bildirirken, en sık görülen şiddet türü %33,8 ile psikolojik şiddet ardından %14 ile fiziksel şiddet ve onu %8 ile cinsel şiddet takip etmekte, 24 kadın (%6) yaralanma bildiriminde bulunurken failin kocası olduğunu bildirmiştir (Ardabily vd., 2011: 16). Afrika'da infertil erkeklere yönelik bir çalışma erkeklerin de fiziksel olmasa da psikolojik ve sosyal şiddete maruz kaldıklarını göstermiş, çalışmaya 27 infertil erkek katılmış ve sosyal olarak kendilerinin ve eşlerinin aşağılandığını, arkalarından konuşulduğunu bildiklerini ve sosyal ortamlarda aşağılayıcı şakalara maruz kaldıklarını anlatmışlardır (Dyer vd., 2004: 964). Ancak genel olarak kadınlar aile içinde özellikle de infertilite durumunda daha fazla istismar edilmekte, toplum infertiliteyi çoğunlukla bir kadın sorunu olarak görmektedir.

İnfertilitenin çok az konuşulan yönlerinden birisi olan cinsellik, cinsel işlev ve cinsel şiddet konularında doğrudan çiftlerle yapılmış Türkçe bir araştırmaya rastlanmamıştır. Uluslararası düzeyde de az çalışılmış bir konu olan infertil çiftlerin psiko-cinsel sorunları ile ilgili yapılan bir derlemede Tao ve arkadaşları (2011) 1990-2011 yılları arasında İngilizce yazılmış 25 araştırma makalesini incelemiş ve cinsel sorunların infertilite ile başa çıkma sürecinin her aşamasında ortaya çıkabildiğini ve infertilitenin cinsellik üzerinde negatif bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. İncelenen araştırma makalelerinde infertil erkeklerin cinsel tatmininin daha düşük olduğu, erkeğin ve kadının tedavi sürecinde kendine güveninin düştüğü, tedavi başarısızlığının kadınların evlilik memnuniyetini ve cinsel tatminini daha da düşürdüğü; infertilitenin yarattığı stresin cinsel aktiviteyi azalttığı, infertil erkeklerin cinsel isteksizlik, sertleşme problemi ve erken boşalma gibi sorunlar yaşadığı; infertil kadınların cinsel isteksizlik ve tatminsizlik yaşadığı gibi sorunlara dikkat çekilmiştir. Ancak bazı araştırmaların da infertilite ve cinsel sorunlar arasında bir ilişki bulamadığı yönünde sonuçlar ortaya koyduğu görülmüştür. (Tao, vd., 2011).

Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma, insanların olayları nasıl nitelediğine ve ne tür anlamlar yüklediklerine yönelik sorulara cevap aramaktadır (Özdemir, 2010: 325). Bu çalışma, infertil çiftlerin psikososyal ve cinsel problemlerini anlamak, infertiliteyi nasıl anlamlandırdıklarını görmek için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiş nitel bir çalışmadır.

Araştırma kapsamında çiftlere ve bireylere infertilite ile ilgili hisleri, infertilite ve sosyal hayatları ile ilgili yaşadıkları, infertilitenin psikolojik, sosyal ve cinsel yaşamlarında oluşturduğu sorunlar, infertiliteye bağlı şiddet algısı, aile danışmanlığı ve bireysel danışmanlığa yönelik bakış açıları, süreç boyunca yaşadıkları ve hissettikleri stres ve baskıya dair sorular yöneltilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Türkiye’de yaşayan infertil çiftler/bireylerdir. Araştırma kapsamında Mart-Mayıs 2021 tarihleri arasında gönüllülük esasıyla belirlenmiş 9 çift ve 3 infertil birey olmak üzere toplam 21 kişi ile görüşme yapılmıştır. Çiftlerin infertilite sürecini beraber anlamlandırmaları istendiğinden görüşmeler birlikte gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar görüşme yapılmadan önce araştırma hakkında bilgilendirilmiş, sözlü ve online form aracılığıyla onamları alınmıştır. Onam alındıktan sonra pandemi şartları ve araştırma katılımcılarının bazılarının farklı şehirlerde yaşıyor olması sebebiyle online ortamda yüz yüze (görüntülü) görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma verilerinin sunumunda kolaylık sağlaması ve görüşmecilerin anonimliğinin korunması amacıyla, yürütülen çalışmaya katılan 9 çift ve 3 tek birey ile yapılan görüşmelerden alıntılar yapılırken kısaltmalar kullanılmıştır. Çift 1, 2, 3... çiftleri temsil ederken, Çift 1- K kadın partneri, Çift 1- E erkek partneri, Tek 1 K tek kadın katılımcıları, Tek 1- E tek erkek katılımcıları belirtecek şekilde kodlanmıştır. Araştırmaya katılan çift ve tek bireylerin bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1 Araştırmaya Katılan Çift ve Tek Bireylere İlişkin Bilgiler

Çift	Cinsiyet	Yaş	Evlilik süresi	Mezuniyet	Meslek	İnfertilite sebebi
Ç1	Kadın	38	13 yıl	Lisans	Öğretmen	Erkek faktörlü
	Erkek	40		Yüksek lisans	Öğretmen	
Ç2	Kadın	43	25 yıl		Ev hanımı	Erkek faktörlü
	Erkek	50			Askeri per.	
Ç3	Kadın	31	4 yıl	Ön lisans	Bilgisayar Teknisyeni	Erkek faktörlü
	Erkek	32			Lisans	
Ç4	Kadın	32	6 yıl	Lisans	Öğretmen	Erkek faktörlü
	Erkek	32		Lisans	Öğretmen	
Ç5	Kadın	42	15 yıl	Doktora	Öğretim Ü.	Erkek faktörlü
	Erkek	41		Doktora	Öğretim Ü.	
Ç6	Kadın	34	7 yıl	İlköğretim	Ev hanımı	Erkek faktörlü
	Erkek	37		İlköğretim	İşçi	
Ç7	Kadın	37	5 yıl	Lisans	Bankacı	Erkek faktörlü
	Erkek	36		Lisans	Mühendis	
Ç8	Kadın	31	2,5 yıl	Lisans	Memur	Sebepsiz
	Erkek	38		Lisans	Eczacı	

	Kadın	38	5 yıl	Lise	Sigortacı	Kadın faktörlü
Ç9	Erkek	43		Lisans	Mali müş.	
T1	Erkek	39	Boşanmış		İşletmeci	Erkek faktörlü
T2	Erkek	28	3 yıl	Lisans	Mühendis	Erkek faktörlü
T3	Kadın		3 yıl	Lisans	Hemşire	Erkek faktörlü

BULGULAR

Araştırmaya katılanların yaşları 28 ile 50 aralığındadır. Çiftler evlidir, tek katılan kişilerden 1'i evli, 1'i boşanmış ve ikinci evliliğini yapmıştır, 1'i boşanmış ve bekar. İki tek görüşmeci boşanma sebeplerinin infertilite olduğunu belirtmiştir. Yedi çiftin infertilite sebebi erkek faktörlüdür, bir çiftin sebepsiz infertilite ve bir çiftin ise kadın faktörlü infertilitedir. Tek olarak katılan kişilerin ise üçü de erkek faktörlü infertilitedir. Evlilik süreleri 2,5 yıl ile 25 yıl arasında değişiklik göstermektedir. Katılımcılardan bir çift hariç diğer hepsine İnfertilite ile Mücadele Araştırma ve Dayanışma Derneği (İMADDER) aracılığı ile ulaşılmıştır. Tablo 1'de de görüldüğü gibi araştırma grubunda erkek faktörlü infertil bireyler ağırlıktadır. İMADDER Türkiye'de infertilite alanında hasta dayanışması anlamındaki eksikliği doldurmak amacı ile kurulmuş, kadın ya da erkek infertilitesi anlamında sınırlaması olmayan, fakat erkek faktörlü infertil üyelerin fazla olduğu bir dernektir. Bu durum çalışmanın kısıtlılık alanlarından birini oluşturmaktadır.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen veriler, duygusal evreler, sosyal problemler, şiddet, cinsel sorunlar, infertilite ve aile danışmanlığı başlığı altında incelenecektir.

İnfertil Çiftlerin Geçirdiği Duygusal Evreler

Literatürün de ortaya koyduğu gibi infertil olduğunu öğrenen çiftler tanı aldıktan sonra bazı duygusal evrelerden geçer. Bunlar yas süreci ile ilişkilidir ve şok, inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme olarak sıralanır.

1. evre şok evresidir. Katılımcıların çoğunun infertil olduklarını öğrendiklerinde anlattıkları davranışlar, şok evresinin nasıl yaşandığını gösterir.

Bir erkek katılımcı "*Psikolojik olarak ağır bir süreç geçirdim. İlk toslama anında sabır diyor ya peygamberimiz. İlk toslama anında çok ağır bir travma geçirdim, o hastaneye bir daha gidemedim. Bir özel hastanede doktor direk bana dedi ki sizin çocuğunuz olmaz, sizin hiç sperminiz yok! Bir anda kulaklarım çınlamaya başladı doktor bir şeyler daha anlatıyor. Dudaklarının hareket ettiğini görüyorum ama hiçbir şekilde sesini duyamadım. Ayağa kalktım odadan çıktım hastanenin koridorunda ışığı gördüğüm tarafa doğru*

yürüyorum. Eşim o sırada bana sesleniyormuş, ne oldu, nereye gidiyorsun, falan. Tamamen dünya ile bağlantım koptu. Dışarı çıktım, banka oturdum. Düşündüm, düşündüm, düşündüm. O travma, bir daha onu hiç unutmuyorum. Eşime bile söylemedim ama gerçekten rüyalarımın girdiği günler bile oldu o anı tekrar tekrar yaşadığım zamanlar oldu.” (Çift 1- E) şeklinde anlatmaktadır.

2. Evre inkâr evresidir. İnkâr evresinde çift bu bizim başımıza gelmiş olamaz gibi düşüncelerle iç içedir. Tetkiklere inanmamak, doktor değiştirmek bu evreye özgü savunma mekanizmalarıdır.

Bir erkek katılımcı “İlk öğrendiğimizde baktığımızda bu nedir ne değildir ne demek şimdi ne yapacağız ne yapacağımızı tam kestiremem, bir boşlukta hissetme gibi bir şey oluştu. Şimdi ne olacak? izleyeceğimiz yol ne? sebebi nedir? bir sürü soru gelişti bir anda kafamızda hem eşimde hem bende ilk başta teyit etmek gerek belki doğru değildir, ikinci bir şeye gidelim başka bir laboratuvara gidelim, bir doktora gidelim, doktora gösterelim gibi bir sürü şey oluştu kafamızda” (Çift 3- E) şeklinde bu evreyi anlatmaktadır.

3.Evre öfke evresidir. Bu evre çiftin ya da bireyin duruma duyduğu öfke ve suçluluğu gösterir, durumun bir sorumlusu aranır ve öfke oraya yöneltilir.

Öfke evresini anlatan erkek katılımcı şunları söylemektedir: “İnfertilite sebebini bulduktan sonra daha çok çocukken almış olduğum darbe olsun, yetersiz beslenme kuvvetsiz kalma bunların başlıca sebeplerindedir. Bir nevi ailemi suçlu olarak gördüm. Sadece ailemi değil herkesi ve herkese cephe almaya başladım.” (Tek 1- E).

4. Evre pazarlık evresidir. Bu dönemde çift ya da kişi mucizevi değişimler bekler, inkâr ettiği gerçeği değiştirmek ister. “Çocuğum olursa kurban keseceğim”, “çocuğum olursa bir daha günah işlemem” gibi pazarlık içeren cümlelerin en çok kullanıldığı evre pazarlık evresidir.

Bir kadın katılımcı pazarlık evresini ve yaptıklarını “Annem çok üzülüyor, her sabah saatlerce hem Kuran okuyor, hem dua ediyor ağlaya ağlaya. Abim de çok üzülüyor. İki tane kurban kestik. Allahım ikiz çocuğum olsun dedim, adak adadım. Adağı da baştan kesmek lazım, gittik onları da kestik. Kuranlar okuttuk. Ne yapmadık ki? Hatimler falan ama, Allah nasip etmeyince olmuyor işte.” şeklinde anlatıyor (Çift 7- K). Katılımcı kadın anlatırken ses tonu çatallaşmış gözleri dolmaktadır.

5. Evre depresyon evresidir. Acı ve kederin en yoğun yaşandığı ve çiftin gerçeği tüm çıplaklığı ile gördüğü evredir. Bu evrede çift içine kapanır, yalnızlaşır, kimse ile görüşmek istemez. Özellikle çocuklu ailelerden, hamile arkadaş ya da akrabalarından uzak durur.

Depresyon evresinin acı ve kederini bir kadın katılımcı şu cümleler ile ifade ediyor: “O zaman yeni evlenmiştik bu evi almıştık taşınma esnasında bebek kolileri, bebekler için bebek yastığı, bebek kıyafetleri falan vardı. Onları kapatırken koyarken çok ağladım. Yani üç ay boyunca sürekli ağladım ama eşime belli etmemeye çalıştım, onu üzmemeye

çalıştım. Sonra dayanamadım ister istemez annem gördü çok ağladığım bir gün. Servise biniyordum ağlıyordum, güneş gözlüğü takıp ağlıyordum. Çocukları sevemedim belli bir süre çok kötü oldum, hala da çocukları severken vs böyle öksüzmüşsün yetimmişsin de, bir çocuğun babası olur bir çocuğun olmaz, o babasını severken diğer çocuk kıskanır gibi. Diğer çocuğu severken acaba annesi nazar mı değdirecek onun çocuğu yok ya acaba böyle mi hissedecek yani böyle çekinerek artık çocuklardan da biraz uzak durmaya başladım.” (Çift 3- K).

6.Evre kabullenme/çözülme evresidir. Çiftin infertil olma durumunu kabul ettiği evredir, “bundan sonra ne yapabiliriz?” sorusu ile yeni bir yol ve yaşam haritası çıkartılır.

Bu evreyi bir kadın katılımcı şu sözlerle ifade etmektedir: “Biz ilk çıktığında ki süreçten sonra panik şeyini çok hızlı atlattık hızlı atlattığımız için de açıkçası bir panik duygusu olmadı. En başından beri bu konuda olursa olur, olmazsa mantıksız uğraşmanın yani biz elimizden geleni yapalım, olursa olur olmazsa da Allahtan dedik yani. Bizi en çok yoran şey ilaçlar, sürekli ilaç kullanmak.” (Tek 3- K). Çalışmaya yalnız katılan kadın katılımcı süreci rahat kabullenmesinde sağlık çalışanı olmasının da etkisi olduğunu belirtmiştir.

İnfertil çiftlerin geçirdiği duygusal evreler tüm bireylerde görülmekle birlikte bazı çift ve bireylerin çözülme evresine ulaşmalarının uzun zaman aldığı; bazı çift ve bireylerin ise bir evrede takıldıkları ve infertilitenin oluşturduğu kriz durumunu hala yaşadıkları görülmüştür.

İnfertilite ve Sosyal Problemler

Bu alandaki araştırmalar, infertil çiftlerin yaşadıkları baskıyı kadın ve erkeğin algılama şeklinin ve verdiği tepkinin farklılık gösterdiğini söylemektedir. Kadınlarda depresyon ve anksiyete problemleri daha çok gözlemlenirken erkeklerde ise damgalanma korkusu, yetersizlik ve güç kaybı korkusunun daha yoğun olduğundan bahsedilmektedir. Sosyal çevre tarafından yapılan baskı, çiftin izole olmasına ve içe kapanmasına da sebep olabilmektedir. Kadınlar arkadaşları ile daha rahat konuşup paylaşırken, erkekler daha çok bu konuyu konuşmamayı tercih etmektedir.

Bir erkek katılımcı infertil oluşunu sosyal çevresi ile nasıl paylaştığını ve damgalanma korkusunu şu şekilde anlatıyor: “Mahalle kültürü derler ya öyle bir semtte büyüdüm ben, bir kişi duyduğu zaman bütün mahalle duymuş oluyordu. Benim için ayıptı, dalga geçilecek konuydu mahallede öyleydi aaa F.... (adını söylüyor) çocuğu olmuyor kısırmış diye o yüzden çok ter döktüm o konuda. Söyleyeyim, söylemeyeyim... Arkadaşlar arasında evlenenler, çocuğu olanlar oldu. İnsan eziliyor, üzülüyor, ama en sonunda zaman geçince mecbur açıklamak zorunda kalıyor insan çünkü artık göze batıyor. Ne oldu, bir sıkıntı mı var gibisinden. Açıklamak zorunda kaldık, açıkladığımda korktuğum gibi de olmadı kimse de yüzüne vurmuyor insanın. O baskı sırtımdan gitti rahatladım.” (Çift 6- E).

Bir kadın katılımcı ise kendileri gibi infertil aileler ile daha kolay iletişim kurduklarını ifade etmektedir: “Bizi en iyi bizim gibi durumda olanlar anlar diye düşünüyorum. Yeri

geliyor ailelerimiz bize destekler ama bizi bir şekilde anlayamıyorlar ya da eksik anlıyorlar. Bizi en iyi bizim durumumuzda olanlar onlar diye düşündüğümüz için daha çok onlarla iletişim kuruyoruz. Tanıştığımız kişilerle muhabbet ediyoruz onların numarasını alıyoruz, onlarla böyle abla kardeş olduk ya da kendi kız kardeşlerim oldular. Yani her zaman birbirimiz için dua ediyoruz her zaman da birbirimize destek oluyoruz. Bu şekilde bir sosyal çevre değişikliğimiz oldu. İster istemez biraz içe kapanıklık da oluyor. Bunun çevremiz de farkında mesela onlarla bir ortamdayız ama onlar o ortama daha motive oluyorken biz o kadar motive olamıyoruz ya da hani bir muhabbet ediyorlar biz bir kelimeyi dinlemediğimizden dolayı sohbetin dışında kalabiliyoruz. Bu da istem dışı bir şey odaklanamamaktan dolayı.” (Çift 4- K).

Beş yıllık evliliğinin infertilite ve sosyal çevre baskısı nedeni ile bittiğini anlatan erkek katılımcı o süreçten şöyle bahsediyor: *“Her şey güzel gidiyordu, ta ki sıkıntılar baş gösterene kadar. Çocuksal sıkıntılar, çevre baskısı, çevredeki insanların bunu yargılaması, sorması bir yandan psikolojik çevre baskısı bizim mutluluğumuzun önüne geçti. Ben kabullendim o kabullenemedi belli bir yerden sonra bitti. Boşandıktan sonra daha iyi gitmeye başladı hayatım. En azından sorular kesildi. Kendi başıma da kabullenmişim bu durumu o yüzden daha kolay gidiyor şu anda” (Tek 1-E).*

Yaşadığı sosyal problemler sebebi ile çiftlerin zorlandıkları, içlerine kapandıkları ya da ilişkilerini sonlandırdıkları açık bir şekilde görülmektedir. Erkekler konuşmakta zorlanırken, kadınlar konuşup paylaşmayı tercih etmektedir.

İnfertilite ve Şiddet

Şiddet dendiğinde toplumsal algıda ilk akla gelen fiziksel şiddet olmakta, fakat literatür infertil çiftlerin duygusal şiddete uğrama oranının daha fazla olduğunu göstermektedir. Duygusal şiddeti; fiziksel, ekonomik ve cinsel şiddet takip etmektedir. Katılımcılardan infertilite sebebi ile fiziksel ve cinsel şiddetten bahseden olmamıştır, fakat anlatılarda duygusal ve ekonomik şiddetle ilgili çarpıcı ifadeler bulunmaktadır.

Bir çift, yaşadıkları ekonomik ve duygusal şiddeti birlikte şu şekilde anlatmaktadır: *“...(tedavi gördükleri tüp bebek merkezinin adını söylüyor) oradaki doktorun tavrı ve orada kurduğu ortam beni gerdi. Psikolojik şiddeti orada yaşadık. Merkezin sistemi çok kötüydü. Önce kasaya uğra, para yatır, test ver. Bir şey soracaksın, kasaya uğradınız mı? Kasana da başlayacağım! Biz buraya soyguna mı geldik, kaçan yok zaten zorlu süreçten geçiyor insanlar kaçmıyorlar da, imzalı kâğıt alıyorsun insanlardan öyle ya da böyle. Embriyon oluşurken, transfer yaparken zaten parayı alırsın. Para da çarpı iki, üç. Yani parayı da ona göre alıp gelmişiz ödeyeceğiz. Her gün uçağa binip gelen adam ne yapacak zaten varı yoğu vereceğiz, yorgun geliyorsun mesela en basiti birçok insan birçok yerden geliyor. Çayı 1TL'ye satıyor. Çay dediğin nedir ki? Adam orada milyar koyup gidiyor. İki yıl önce 30 bin TL verdik oraya. Paraya bağlıyor gibi anlamayan. Parasız olsak bu işe girmeyiz! O bize şey oldu oradaki adamın şeyi, soygunculuk gibi geldi bize o şekilde bizce. Orada hem para hem sözel şiddet ikisini birden yaşadık orada.” (Çift 5- K ve E).*

Bir diğer erkek katılımcı ise şiddet denildiğinde iş yerinde yaşadığı bir olayı örnek vermektedir: *“İşyerinde yönetici pozisyonundayım. Sendika temsilcisiyim, askeri personelim. Sendika temsilciliği seçim ile oluyor, ben seçildim karşı muhalefetin tek eline alıp da suçladığı konu benim gıyabımda hırsız, namussuz diyemiyor yalancı diyemiyor ama zürriyetsiz diyor. Tek maruz kaldığım konu bu. Sessiz kalmak çok zor, bu tür söylemlere maruz kalmak bir erkek için daha zor. Bir kadın biraz daha hafif atlatılabilir ama zürriyetsiz demek erkek için çok zor bu imtihanlar zorlaştıkça sevabımızın daha arttığını düşünüyorum.”* (Çift 2 –E).

Yine şiddet dendiğinde bir erkek katılımcı ekonomik olarak yıpratıldıklarını düşündüğünü şu cümleler ile ifade etmektedir: *“Bu konuda söylemek istediğim genel olarak bu durumdaki kişilerin yaşadıklarını gördüğüm zaman daha çok ekonomik bir tarafı var bu işin. Sonuçta bu gözle görülmeyen sadece uzmanların mikroskop altında göreceği bir şey. Gidip test veriyoruz, var diyorlar ya da yok diyorlar, ya da şu aşamada diyorlar. Bunu biz teyit edemiyoruz. Hangi aşamaya geldik? Ne durumdayız bilemiyoruz. Sürekli acaba bu tamamen ticarete mi döndü, bizi bu konu da kullanıyorlar mı şeklinde her zaman kafamızda bir soru işareti var aslında. Birine gidiyoruz iyi diyorlar, daha sonra bir taraftan farklı şeyler duyuyoruz sadece para odaklı paraya yönelik olduğunu duymaya başlıyoruz bu da bizi yıpratıyor etkiliyor. Bunu düşündüğümüzde ekonomik açıdan dolayı olarak da psikolojik yıpranma oluşturuyor. Ben buna ekonomik şiddet derim.”* (Çift 3- E).

Araştırmada katılımcıların anlatılarından şiddetin infertilitenin ve infertil kişilerin yadsınamaz bir problemi olduğu çok net görülmektedir.

İnfertilite Sonrası Cinsel Problemler

Cinsel problemlerle ilgili çalışmalar infertilitenin ortaya çıkışı ile artan stres ve baskıya bağlı olarak cinsel işlev problemlerinin de ortaya çıktığını göstermektedir. Çalışmaya katılanlarla yapılan görüşmeler literatürü destekler niteliktedir.

Bir katılımcı çift, bu sürecin kadın ve erkek için nasıl olduğunu ayrı ayrı şöyle ifade etmektedir: *“Ben şeyleri hatırlıyorum o işte yumurta takibinde şeye düşmemeye çalışıyordum yani cinsel birlikteliğin sadece çocuk için yapılmasına düşmek istemiyordum. O yüzden böyle keyif alabileceğimiz bizim için yapıyoruz bunu. Mum yakmadım ama, ışıklar, işte müzikler, birazcık da böyle keyifli olsun diye. Ama ne oluyor? İnsanoğluyuz. Bu işi yaparken tabi ki çocuk aklıma geliyor. Şu pozisyon mu olsa? Sonrasında kadınlar ne yapıyordu? Yok ayaklarını yukarı dik bunlar aklında. İşte insanların söylediklerinin hep aklında olması mutlaka bir şekilde bu işi çocuk için yapıyorsuna geliyor. Özellikle yumurta takibi yaparken buna düşmemeye çalıştım ama bilmiyorum bedenim nasıl etkilendi hissetti mi bunu.”* (Çift 8- K)

Aynı çiftin erkek partneri ise süreci kendi açısından şöyle anlatıyor *“Mesela yumurta takibi yaparken bende mesela oluyor. Böyle şey iki gün sonra, bugün yapman lazım orada insan bir mecburiyet hissediyor. İşin böyle şeyini kaçıran bir nokta bence o. Hani çocuk*

için yapmak gerekiyor durumuna giriyoruz. O artık vücutta nasıl bir etki yapıyor onu bilemiyorum. Burada stres faktörü de devreye giriyor. Belki bizim durumumuzda stresi çıkarttığına belki normal yolla da olma şansı var bize söyledikleri. Ama bilmiyorum şimdi bakış açımız değişti. Belki bu yaşadığımız süreçle o stresi kaldırdık bilmiyorum süreç nasıl geçecek bizim adımıza.” (Çift 8- E).

Boşanma sebebinin infertilite olduğunu söyleyen erkek katılımcı ise infertilitenin cinsel hayatını önemli şekilde etkilediğini “*Kötü etkiledi cinsel isteksizlik yönünden isteksizlik vardı. Ne bileyim daha boş geliyordu. Bana insanların çoğalması için bu işin olması gerekiyor ama bizim bir şeyimiz olmayacağı duygusu insan olarak beni kötü hissettiriyordu. Çok fazla istemiyordum açıkçası benim açımdan çok fazla bir şey ifade etmiyordu. Boşanmamızın %50 sebebi de buydu zaten çocuktan ziyade %50 sebebi de cinsel mutsuzluktu” (T1-E)* sözleri ile çarpıcı bir şekilde ifade ediyor.

İnfertilite sonrası cinsel hayatlarını literatürde bahsedildiği gibi ilaçların etkisiyle kaybettiklerini ve artık ‘*başka bir amaca hizmet etmek*’ şeklinde anlatan kadın katılımcı şunları aktarıyor: “*Kesinlikle çok etkiliyor, hele o ilaçlar zamanında inanılmaz derecede etkiliyor. O olmasa bile artık o kadar yorgun tamamen tedavi odaklısınız ki hani karı koca ilişkisinden çok artık başka bir amaca hizmet etmek gibi oluyor. Değişik oluyor cinsel hayattaki şey bile yok belki 10-15 güne uzuyor süreler ya da erkeğin o gücü olmuyor eşim daha iyi anlatır ama çok etkiliyor ilaçlar.” (Çift 7 –K).* Erkek partner ise teşhis sonrası cinsel hayatları ile ilgili “*hasta hemşire ilişkisine döndü biraz” (çift 7- E)* yorumunu yapmaktadır.

İnfertil Çiftlerde Aile Danışmanlığı

Ülkemizde aile danışmanlığı yeni yeni yer bulmaya başlayan bir disiplindir. İnfertil ailelerde ise bu alanda yapılmış bir çalışma yoktur. Yurt dışında infertilite danışmanlığı adı altında uzun yıllardır devam eden ve yardım alınan bir alan mevcuttur. Örneğin, İngiltere’de 1990 İnsan Döllenmesi ve Embriyolojisi adlı bir yasa ile infertilite danışmanlığı gebelik kliniklerinde zorunlu hale getirilmiştir. Avrupa İnsan Üreme ve Embriyolojisi Derneği (ESHRE) tedavi sürecindeki danışmanlığın, tedavinin devamı ya da sonlandırılması kararını kolaylaştırma; evlat edinme ya da çocuksuz hayatla ilgili alınan kararlara yardımcı olma; donör tedavilerinde kişileri nelerin beklediği konusunda bilgilendirme; yas, psikolojik sorunlar, cinsel problemlerle ilgili tedavinin başından sonuna kadar terapötik destek sağlama yönünde katkılarından bahseder (Joy ve McCrystal, 2015: 83-84). İnfertilite merkezlerinde bulunan bu danışmanlar, çiftler ile sürecin başından başlayarak süreci sonlandırma, hamilelik oluşması, evlat edinme, donöre başvurma gibi yol ayrımlarında da çiftin yanında yer almaktadır. Türkiye’de ise bu alanı infertilite merkezlerinde çalışan sağlık profesyonelleri doldurmaya çalışmakta, oysa aile danışmanlığı multidisipliner bakış açısı ile bu boşluğu kolaylıkla doldurabilir niteliktedir.

Yapılan çalışmada görüşülen 21 kişinin hiçbiri aile danışmanlığı almamıştır, infertilite faktörü erkek olan 4 çiftten kadın partnerler bu süreçte bir ruh sağlığı profesyoneline destek aldığını belirtmiştir. Erkek partnerlerden ise destek aldığını söyleyen 1 kişi mevcuttur. Tek katılımcılardan destek alan yoktur, 5 çift ise psikolojik ya da psikiyatrik destek almadıklarını ve almayı düşünmediklerini belirtmiştir. Katılımcılardan 3 çift en az bir kez infertilite sebebi ile boşanmayı düşündüklerini dile getirmiştir. Tek katılımcılardan 2 erkek de infertilite sebebi ile boşanmış ve boşanma sonrası bir tanesi tekrar evlilik yapmıştır. İkinci evliliğini yapan erkek katılımcı ise yine infertilite sebebi ile çift çatışmaları yaşadığını söylemiştir. Görüşülen çiftlerden psikolojik ya da psikiyatrik destek alan ya da almayı düşündüğünü söyleyenlerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Görüşülen çiftlerin hepsinde çift çatışmaları, bireysel problemler, sosyal baskı, cinsel problemler, stres, kaygı, gelecek korkusu gibi sorunların en az biri muhakkak görülmüştür. Bu dönemde çiftin hem bireysel hem de çift olarak yaşadıkları kriz durumlarında alacakları danışmanlık hizmetleri ile kriz durumu aşılabılır ya da etkisi azaltılabılırdi. İnfertilite sürecinde aile danışmanlığı ailenin dinamiklerinin fark edilmesini, çiftlerin birbirlerini anlamalarını ve desteklemesini, infertilite tecrübesinde cinsiyet farklılıklarının görülmesini ve çift arasındaki iletişimin artmasını sağlayarak çiftin yaşadığı kriz dönemi ile en sağlıklı şekilde baş etmesine yardımcı olmaktadır (Van den Broeck, vd. 2010: 427). Bu bağlamda Türkiye’de aile danışmanlığının infertil çiftlerin sağlıklı-huzurlu bir evlilik sürdürebilmesi açısından oynayabileceği rol anlaşılmalıdır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada elde edilen nitel verilerle infertil çiftlerin yaşadığı psikososyal ve cinsel problemler incelenmiştir. İnfertilite, çiftler ve bireyler için ne zaman sonlanacağı bilinmeyen ve baş edilmesi zor, uzun bir süreçtir. Her evlilik beraberinde anne baba olma, hamile kalma, hamile bırakma beklentilerini de getirmekte, beklenmedik bir şekilde infertil olduğunu öğrenen kişilerin hayatlarında bir kaos hakim olmaktadır. Çalışmaya katılan çift ve tek bireylerin hepsinin kavramsal çerçevede anlatılan Menninge (1977) tarafından önerilen yaşamsal kriz modelinin tüm evrelerini yaşadıkları görülmüştür. Bazı katılımcıların ise bir evrede takıldıkları ve çözülme evresine henüz geçemedikleri de altı çizilmesi gereken önemli bir noktadır. Süreci kadınlar daha yoğun ağlama, hüzün, anksiyete, kaygı gibi duygusal tepkilerle geçirirken; erkekler suçluluk, iktidar kaygısı, gelecek kaygısı, içe çekilme gibi duygulardan daha çok bahsetmiştir. Çiftlerin yaşadıkları sosyal problemler sonucu evlilik içerisinde çatışma yaşadıkları, aileleri ve sosyal çevreleri ile görüşmelerini azaltarak sosyal izolasyon yaşadıkları görülmüştür. İki katılımcı sosyal çevre ve aile baskısı sebebi ile evliliklerini sonlandırdıklarından bahsetmiştir. Kadınlar infertil olduklarını sosyal çevreleri ve aileleri ile daha kolay paylaşırken, erkekler bu durumu konuşmak istememektedir. Erkekler daha çok damgalanma ve güç kaybı korkusu yaşamaktadır. Kadınların ise damgalama konusunda toplumsal baskıya karşı eşlerini koruma çabasında oldukları görülmüştür. Bir kadın

katılımcı 25 yıllık evliliklerinin 23 yılı boyunca eşinin infertilitesini gizleyerek infertil olanın kendisi olduğunu söylediğini ifade etmiştir.

Yabancı kaynaklarda infertiliteye bağlı yaşanan şiddetle ilgili çalışmalar varken yerli kaynaklarda bu konu infertiliteye bağlı kadınların yaşadığı şiddet üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada şiddetle ilgili sorulara çiftler ve kişiler farklı yorumlar yapmıştır, fakat katılımcıların hepsi infertiliteye bağlı olarak şiddete uğradıkları alanlar olduğundan bahsetmiştir. Özellikle psikolojik ve ekonomik şiddeti çok daha yoğun bir şekilde yaşadıklarını anlatırlarken cinsel şiddet konusu daha az ifade edilmektedir. Şiddetin infertil çiftlerin hayatlarının herhangi bir alanında yaşadıkları, yadsınamaz bir problem olduğu katılımcıların ifadeleri ile de net bir şekilde görülmektedir. Katılımcıların yaşadıkları tüm bu süreçler ve baş etmek zorunda kaldıkları zorluklar çift ilişkileri ile ilgi de çatışma ve problem yaratmaya başlarken, bu konuda ruh sağlığı profesyonellerinden destek aldığı ifade eden kişi sayısı oldukça azdır, aile danışmanlığı alan çift ise yoktur. Literatürde infertil çiftler ve aile danışmanlığı ile ilgili yerli çalışmaya rastlanmamıştır.

İnfertil çiftlerin yaşadığı psikolojik problemler, sosyal baskılar, ekonomik zorluklar çiftler arası çatışmayı da arttırmaktadır. İnfertilite ile ilgili tedavi planlayan çiftlerin tüm yaşam streslerine bir de tedavi stresi eklenmektedir. Yabancı literatürde çiftlerin stresini azaltmak için infertilite danışmanlığı adı altında profesyonel destekler mevcutken Türkiye’de bu konuda henüz oturmuş bir danışmanlık sistemi bulunmamakta, birçok merkezin infertilite ve tüp bebek ekibinin içerisinde ruh sağlığı çalışanı bir danışman bulunmamaktadır. Devlete ait infertilite ve doğum kliniklerinde de uygulanan bir danışmanlık politikası yoktur. Mevcut danışmanlık hizmetleri tüp bebek merkezlerindeki hemşireler tarafından verilmekte ve danışmanlık alanındaki yerli literatürün ise çoğunlukla hemşirelik yaklaşımları üzerinden ele alındığı görülmektedir. Bu alandaki açıklık ve eksiklik aile danışmanları tarafından kolayca doldurulmaya uygun görülmektedir. Tüp bebek merkezinde çalışan sağlık profesyonelleri kişiyi bireysel olarak ele alıp destek sağlarken, aile danışmanları bütüncül bir bakış açısı ile çiftlere tedavinin başından sonuna kadar gerekli desteği sağlayabilir. Daha önce bahsedildiği gibi infertilite sürecinde çiftler yoğun stres ve baskı altındadır. Bu baskı ve yoğun stres düzeyinin, azalmış oosit (oosit; üremede görev alan dişi gametosit ya da germ hücresidir), zayıf fertilizasyon gibi parametreler üzerinde doğrudan olumsuz etki ettiği düşünülmektedir. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda danışmanlık hizmetleri, tedavinin vazgeçilmez bir parçası olmalıdır (Poehl, vd., 1999: 303-304). Tedavi sürecinde verilen danışmanlık hizmetleri özellikle kadınlarda olumlu sonuçlar vermektedir fakat bu süreçte kültürel yapılar göz ardı edilmemeli ve danışmanlık sınırları ona göre belirlenmelidir (Chow, vd., 2016: 11). Bu araştırma kapsamında çiftlere aile danışmanlığı desteği almayı düşünüp düşünmedikleri sorulduğunda çoğunluk düşündüklerini fakat başvurmadıklarını söylemiştir. Bu da çift ilişkilerinde desteğe ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. İnfertil çiftlere ve kişilere sürecin başından sonuna kadar verilen profesyonel desteğin tedavinin olumlu sonuçlanmasında büyük katkı sağlayacağı literatürde ortaya konulmuştur.

Araştırma bulgularından yola çıkarak infertil çiftlerle ilgili yapılabilecek çalışmalar konusunda aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

- İnfertilitenin toplumsal hayatta normal kabul edilmesi konusu ile ilgili çalışmalar yapılmalıdır.
- Yerli literatürde ağırlıklı çalışma konusu infertil kadınlar üzerinedir. Erkek infertilitesi ve infertil çiftlerle ilgili çalışmalar artırılmalıdır.
- İnfertil çiftlere sürecin başından itibaren bireysel destek ve aile danışmanlığı desteği sağlanmalı ve çiftlerde oluşan krizin etkisi azaltılmalıdır.
- Çiftler ekonomik olarak zorlanmaktadır. Bu konu ile ilgili özel merkezlerin ve devletin uyguladığı ekonomik politikanın bir standardı olmalıdır.
- Aile danışmanlığı devlet destekli ve özel tüp bebek merkezlerinin tedavi protokolünün içerisine dahil edilmeli ve sürecin parçası haline getirilmelidir.
- İnfertil aile ve bireylere süreçle beraber koruyucu aile olma ve evlat edinme prosedürleri ile ilgili bilgi verilmelidir. Kişiler ve aileler biyolojik anne babalık dışında başka bir alternatif olduğunu da bilmelidir.

KAYNAKÇA

Akyüz, A., Şahiner, G., Seven, M. & Bakır, B. (2014). The effect of marital violence on infertility distress among a sample of Turkish women. *International Journal of Fertility & Sterility*, 8(1), ss. 67-76.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya Yayıncılık, 5. Basım. Sakarya.

Ardabilly, H. E., Moghadam, Z. B., Salsali, M., Ramezanzadeh, F. & Nedjat, S. (2011). Prevalence and risk factors for domestic violence against infertile women in an Iranian setting. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 112(1), ss. 15-17.

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), ss. 368-388.

Bayraktar, E. (2018). Toplumsal Cinsiyet, Kültür ve Şiddetin İnfertilite İle İlişkisi. *Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences)*, 27(3), ss. 234-238.

Chow, K. M., Cheung, M. C. & Cheung, I. K. (2016). Psychosocial interventions for infertile couples: a critical review. *Journal of Clinical Nursing*, 25(15-16), ss. 2101-2113.

Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, Çev. Ed. Bütün M. ve Demir, S. B. Ankara, Siyasal Kitapevi.

Çelik, A.S. ve Kırca, N. (2018). Prevalence and risk factors for domestic violence against infertile women in a Turkish setting.. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 231, ss. 111-116.

Çoban, T. K. ve Dinç, A. (2013). İnfertilitenin cinsel yaşam üzerine etkisinin incelenmesi. *Uluslararası Klinik Araştırmalar Dergisi*, 1(2), ss. 46-53.

Dyer, S. J., Abrahams, N., Mokoena, N. E., & van der Spuy, Z. M. (2004). You are a man because you have children: experiences, reproductive health knowledge and treatment-seeking behaviour among men suffering from couple infertility in South Africa. *Human Reproduction*, 19(4), ss. 960-967.

Güleç, G., Yalçın, E. G. & Yenilmez, Ç. (2019). İnfertil Çiftlerde Kaygı, Öfke, Başa Çıkma Yöntemleri, Yeti Yitimi ve Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi *Kocatepe Tıp Dergisi Kocatepe Medical Journal*, 20(1), ss. 1-8

İlerisoy, M. (2012). *Aile sistemleri kuramı çerçevesinde infertilite tedavisi gören ailelerde aile yaşam döngüsünün nitel yöntemlerle araştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Joy, J., ve McCrystal, P. (2015). The role of counselling in the management of patients with infertility. *The Obstetrician & Gynaecologist*, 17(2), ss. 83-89.

Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L. & Zwi, A. B. (2002). The world report on violence and health. *The Lancet*, 360(9339), ss. 1083-1088.

Menning, B. E. (1977). *Infertility: A guide for the childless couple*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Oğuz, H. D. (2004) *İnfertilite Tedavisi Gören Kadınlarda İnfertilitenin Ruh Sağlığına, Evlilik İlişkileri ve Cinsel Yaşama Etkileri*. Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi 12. Psikiyatri Birim (Tıpta Uzmanlık Tezi)

Özçelik, B., Karamustafaloğlu, O. & Özçelik, A. (2007). İnfertilitenin psikolojik ve psikiyatrik yönü. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8, ss. 140-148.

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), ss. 323-343.

Pakpour, A. H., Yekaninejad, M. S., Zeidi, I. M. & Burri, A. (2012). Prevalence and risk factors of the female sexual dysfunction in a sample of infertile Iranian women. *Archives of Gynecology and Obstetrics*, 286(6), ss. 1589-1596.

Poehl, M., Bichler, K., Wicke, V., Dörner, V. & Feichtinger, W. (1999). Psychotherapeutic counseling and pregnancy rates in in vitro fertilization. *Journal of Assisted Reproduction and Genetics*, 16(6), ss. 302-305.

Pulat, F. (2020). *Psikoterapinin Sonsuz Yolculuğu*, İstanbul, Balkan Sanat Yayın Yapım, 1. Baskı.

Sönmez, V. Ve Alacapınar, F. G. (2011). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Anı Yayıncılık., 7. Baskı.

Şen, E., Bulut, S. & Şirin, A. (2014). Primer İnfertil Kadınlarda Eşler Arası Uyumun İncelenmesi. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 22(1), ss. 17-24.

Taşçı, E., Bolsoy, N., Kavlak, O. ve Yücesoy, F. (2008) İnfertil kadınlarda evlilik uyumu. *Türk Jinekoloji ve Obstetri Derneği Dergisi*, 5(2), ss. 105- 10.

Tao, P., Coates, R., & Maycock, B. (2011). The impact of infertility on sexuality: A literature review. *The Australasian medical journal*, 4(11), ss. 620-627.

Taysi, E. Y., (2000). *Benlik saygısı arkadaşlardan ve aileden sağlanan sosyal destek: Üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Sosyal Psikoloji Bilim Dalı.

Türnüklü, A. (2000). Eğitim bilim araştırmalarında etkin olarak kullanılacak nitel bir araştırma tekniği: *Görüşme. Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, 24(24), ss. 543-559.

Van den Broeck, U., Emery, M., Wischmann, T., & Thorn, P. (2010). Counselling in infertility: individual, couple and group interventions. *Patient Education and Counseling*, 81(3), ss. 422-428.

Yanıkkerem, E., Kavlak, O., & Sevil, Ü. (2008). İnfertil çiftlerin yaşadıkları sorunlar ve hemşirelik yaklaşımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(4), ss. 112-121.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (6. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zare, Z., Golmakani, N., Amirian, M. (2017). Comparison of sexual problems in fertile and infertile couples. *Journal of Caring Sciences*, 6(3), ss. 269-279.

TEKNOLOJİ TEMELLİ ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME (AR-GE) FAALİYETLERİNİN GENEL İSTİHDAM ÜZERİNE ETKİSİ: SİSTEMATİK DERLEME ÇALIŞMASI

Canan TİFTİK¹

ÖZ

Bu çalışma, Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam arasındaki ilişki ve Ar-Ge çalışmalarının istihdama katkısını konu alan alanyazınının yıllar içinde nasıl bir gelişim gösterdiğini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden sistematik derleme yöntemi ile gruplandırma teknikleri kullanılmıştır. DergiPark Portalı üzerinde “Ar-Ge”, “Ar-Ge Faaliyetleri”, “Ar-Ge Çalışmaları”, “İstihdam” anahtar kelimeleri kullanılarak tarama çalışması yapılmıştır. Önceden belirlenmiş kriterleri karşılayan ampirik makaleler tespit edilerek içerik ve tematik analize tabi tutulmuştur. Teknolojik Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam ilişkisini konu alan meta-analiz ya da sistematik derleme çalışmasının olmadığı tespit edilmiştir. Teknolojik gelişmelerin ve Ar-Ge Faaliyetlerinin, beklentinin aksine genel istihdamı artırmadığı, işsizliği artırdığını gösteren araştırma bulgularına ulaşılmıştır. Teknolojinin istihdamı azaltan etkilerinin istihdamı artırıcı etkilerinden daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; ülkelerdeki ekonomi faaliyetleri içerisinde yer alan Ar-Ge faaliyetleri ve harcamalarının istihdama etkisi olmadığı söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Teknoloji, Ar-Ge Faaliyetleri, İstihdam, Sistematik Derleme

THE EFFECT OF TECHNOLOGY-BASED RESEARCH AND DEVELOPMENT (R&D) ACTIVITIES ON GENERAL EMPLOYMENT: A SYSTEMATIC REVIEW

ABSTRACT

This study was carried out in order to reveal how the literature on the relationship between R&D activities and employment and the contribution of R&D studies to employment has developed over the years. Among the qualitative research methods, systematic review method and thematic and content analysis techniques were used. A literature review was conducted on the DergiPark Portal (Academic Journal Database) using the keywords "R&D", "R&D Activities", "R&D Studies", "Employment". Empirical articles meeting predetermined criteria were identified and subjected to content and thematic analysis. It has been determined that there is no meta-analysis or systematic review study on the relationship between technological R&D activities and employment. Contrary to expectations, research findings showing that technological developments and R&D activities do not increase overall employment and increase unemployment have been reached. It has been observed that the employment-reducing effects of technology are higher than the employment-increasing effects. According to the results of the research, it can be said that R&D activities and expenditures in the economic activities in countries do not affect employment.

Keywords: Technology, R&D Activities, Employment, Systematic Review

---

¹ Dr. Öğr Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, ctiftik@gelisim.edu.tr

Giriş

Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) ve yenilik çalışmaları kapsamında; robotik teknoloji, dijitalleşme ve yapay zeka uygulamaları yaşamın ve ekonominin her alanına girmekte ve insanları bir şekilde etkilemektedir. Bu gelişmeler, aynı zamanda çalışanların ve iş arayanların iş bulamama olasılığını artırmaktadır. Emek ve istihdam tasarrufu sağlayan teknolojik gelişmeler, işgücü ve makineleşme arasındaki rekabetin makineleşme adına avantaja yol açtığı ve benzersiz bir teknoloji kaynaklı işsizlik sorununu beraberinde getirdiği için eleştirilmektedir (Cengiz ve Şahin, 2020:162-163). Ar-Ge faaliyetlerinin istihdam ve işsizlik üzerindeki etkilerine yönelik çalışmaların temeli, ekonomik büyümenin belirleyicileri arasında Ar-Ge'nin yer alıp almadığına ilişkin tartışmalara konu olmaktadır (Gerçeker, Özmen ve Mucuk, 2019).

Avrupa Birliği (AB) ortalaması ve Türkiye'deki Ar-Ge harcamaları 2015 yılı özelinde karşılaştırılmıştır. AB'nin yaklaşık yüzde 2, Türkiye'nin ise yaklaşık yüzde 0,9 oranında Ar-Ge harcaması yaptığı belirlenmiştir. (Göze Kaya, 2019:808) Türkiye merkezli Ar-Ge harcamalarının oranı, gelişmiş ülkelerin, Avrupa Birliği ortalaması ile gelişmiş ülkeler ve hatta eşik değer olarak kabul edilen yüzde bir oranına bile ulaşamadığı tespit edilmiştir. AB ülkelerinde yapılan araştırma ve geliştirme çalışmaları yüksek oranda özel teşebbüs eliyle yapıldığı; Yunanistan, Türkiye ve Polonya ve benzeri ülkelerde ise kamu sektörü payının daha yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır (Göze Kaya, 2019:806). Ar-Ge Faaliyetleri denilince, yatırım ve harcama konuları gündeme gelmektedir. Ülkeler ve bölgeler arası kıyaslamalı Ar-Ge harcamalarına ilişkin veriler, analiz edilmektedir. Ar-Ge harcamaları analiz verilerinden hareketle, Ar-Ge Faaliyetlerinin, istihdam ve işsizlik potansiyeline etkisine dair çıkarımlar yapılmaktadır.

Türkiye'de Ar-Ge çalışmaları ile ilgili, düzenli sektörel araştırma çalışması yapan Turkishtime isimli ekonomi ve iş dünyası portalı, Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyerek, sadece Ar-Ge merkezlerinde istihdam edilen lisans ve lisansüstü eğitimli personel sayılarını raporlamaktadır (Haberekonomi.com.tr, 2021; Turkishtime, 2020). Bu sektörel araştırmada, Ar-Ge Faaliyetleri ya da harcamalarının genel olarak istihdama etkisini değerlendirecek veri toplanmamakta ve raporlama yapılmamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) da Ar-Ge Faaliyetlerine yönelik araştırma yapmakta ve veri toplamaktadır. Araştırma kapsamında toplanan veriler arasında araştırma merkezlerinde istihdam edilen Ar-Ge personeli sayısı ve bu personele yönelik harcama miktarları bulunmaktadır (TÜİK, 2020). Fakat Ar-Ge harcamaları ya da faaliyetlerinin genel istihdama katkısı ve etkisine yönelik veri toplama, analiz ve değerlendirme bilgilerine ait veriler TÜİK raporlarında yer almamaktadır.

Ar-Ge faaliyetleri alanında yapılan araştırma sayısının, bir hayli fazla olduğu (Arısoy, 2017; Alçın ve Güriş, 2017; Özer ve Çiftçi, 2015; Mercan, Göktaş ve Gömleksiz, 2011); fakat bu çalışmalara yönelik bibliyometrik, meta-analiz ya da sistematik derleme çalışmalarının çok

sınırlı olduğu, bu çalışma ile ilgili literatür taraması sürecinde görülmüştür. DergiPark portalı üzerinde yapılan taramada, Yaman (2020) tarafından yapılan meta-analiz ve Tok ve Uzunöz (2019) tarafından yürütülen sistematik derleme çalışmaları, tespit edilen sınırlı çalışmalara örnek gösterilebilir. Tespit edilen bu sınırlı durum ve araştırma boşluğundan hareketle, bu alanda sistematik derleme, bibliyometrik analiz ya da meta-analiz yöntemine dayalı araştırmaların yapılmasına ihtiyaç olduğu değerlendirilmiştir. Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam arasındaki ilişkiyi konu alan bir sistematik derleme çalışmasının, DergiPark portalında olmadığı yapılan tarama çalışmasında belirlenmiştir. Tespit edilen araştırma boşluğu, bu sistematik derleme çalışmasının gerekçesi yapılmıştır.

Bu çalışma, Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam arasındaki ilişki ve Ar-Ge çalışmalarının istihdama katkısını konu alan literatürü tespit etmek ve süreç içerisinde ortaya çıkan akademik birikimin gelişimini ortaya çıkarma amacıyla yapılmıştır. Bütünsel yaklaşımla değerlendirme yapmakta ve dolayısıyla ilgili alan yazına katkı sağlaması hedeflenmektedir. Ar-Ge Faaliyetlerinin istihdama katkısı ya da etkisini konu alan çalışmalarda, bilgi üretim sürecinin gelişimi nedir sorusu temelinde aşağıda yer alan ve formüle edilen alt soruların cevapları araştırılmıştır:

- Makalelerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Makalelerin çalışma başlıkları nedir?
- Makalelerin çalışmaları konuları nelerdir?
- Makalelerin kullandığı yöntemler nelerdir?
- Makalelerde kullanılan değişkenler nelerdir?
- Makalelerde ulaşılan araştırma bulguları nelerdir?

Ruhanen, Weiler, Moyle ve McLennan (2015) sistematik derleme ya da bibliyometrik analiz çalışmalarını, bir bilim dalında ya da ilgili disiplinde yürütülen araştırmaların profilinin tespit edilmesi ve bilimsel bilginin üretiminde geline gelişim düzeyinin sistemli bir şekilde gösterilmesi olarak açıklamaktadır. Bu tür analiz çalışmaları, bilgi üretme sürecinin ağırlık noktalarını, ilerleme alanlarını ve eksiklikleri belirleme ve benzeri amaçlar için de kullanılabilir. Sistematik derlemeler, genel olarak belli bir araştırma sorusuna cevap verebilmek amacıyla, araştırma sorusu ile ilgili yayınların önceden belirlenmiş ölçütler çerçevesinde bir araya getirilerek sentezlenmesi yöntemidir.

Ar-Ge Faaliyetlerinin istihdama etkisini konu alan çalışmaların taranması işlemi, Mayıs 2021 – Haziran 2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Alanyazın taraması yapılırken makalelerin başlığında ve anahtar kelimelerinde “Ar-Ge”, “Ar-Ge Faaliyetleri”, “Ar-Ge Çalışmaları”, “İstihdam” anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

Türkiye’de yapılan Ar-Ge Faaliyetlerinin istihdama katkısını veya etkisini araştıran ampirik makaleleri, tespit etmek için TÜBİTAK ULAKBİM tarafından yönetilen “DergiPark” portalı üzerinde tarama yapılmıştır. Bilimsel ve hakemli dergiler, DergiPark portalı üzerinde depolanmakta ve araştırmacıların erişimine sunulmaktadır. Ülke içinde üretilen makalelerin, bu portal üzerinde erişime açık olması ve belirli düzeyde akademik nitelikli dergilerin portala akredite olması, bu portal üzerinde tarama işlemi yapmada açıkca tercih nedeni olmuştur.

Çalışmaya dahil etme kriterleri, şu şekilde belirlenmiştir. Sadece ampirik makaleler kapsama alınmıştır. Makalelerin güncel olması için son 10 yıl içinde üretilen makalelerin olmasına dikkat edilmiştir. Ulusal nitelikte yayın olması ve çalışmanın tam metnine ulaşılabilmesi gözetilmiştir. Güncel çalışmaların incelenmesi amacıyla 2011 yılı ve sonrası yıllarda yayınlanan makaleler değerlendirilmeye alınmıştır.

Tarama işleminde tespit edilen makaleler çalışma konusunun, Ar-Ge Faaliyetleri ve istihdam ile ilgili olup olmadığını tespit edebilmek için özet ve yöntem bölümleri gözden geçirilmiştir. DergiPark Portalı üzerinde “Ar-Ge” AND “İstihdam” ile “İstihdam” AND “Ar-Ge” anahtar kelimeleri ve ifadeleri taratılmıştır. İlk tarama işleminde 72 sonuç gelmiştir. Özet incelemesi sonucunda ulaşılan 5 makalenin, çalışma kapsamı içerisinde olduğuna karar verilmiştir. İkinci tarama işleminde ise 243 sonuç gelmiştir. Özet incelemesinde, 2 makalenin araştırma amacına uygun olduğuna karar verilmiştir. Böylece 7 makale tespit edilmiştir. Google Scholar üzerinde yapılan tarama işleminde ise araştırma kapsamında uygun 3 makale daha tespit edilmiştir. Toplamda 10 makaleye ulaşılarak tarama işlemine son verilmiştir.

Araştırmanın en önemli sınırlılığı, Türkiye’de üretilen ve DergiPark portalında yer alan makalelerin araştırılmasıdır. Diğer bir sınırlılık ise sistematik derlemeye alınan makale sayısının az olmasıdır. Bunun nedeni ise yapılan taramada, Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam ya da Ar-Ge harcamaları ile istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmanın fazla olmadığına tespit edilmesidir.

Bu sistematik derleme çalışmasında, öncelikle araştırma gerekçesi; çalışmanın amacı, yöntemi ve sınırlılıkları açıklanmaktadır. Ar-Ge Faaliyetleri ve istihdam kavramları tanımlanmakta; teknolojik gelişmelerin istihdama etkisini ele alan iyimser-olumlu, kötümser-olumsuz ve emek tasarrufu görüşlerinin temel noktaları tartışılmaktadır. Sistematik derleme analizi sonucunda ulaşılan bulgular, analiz kriterleri başlığı altında sunulmaktadır. Sonuç anlamında değerlendirmeler yapılarak bir dizi öneri derlenmiştir.

Ar-Ge ve İstihdam

Çalışmanın bu bölümünde literatürdeki Ar-Ge faaliyeti ve istihdam kavramları, Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam hakkında kavramsal tanım ve tartışmalara yer verilmektedir.

Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri

Ar-Ge Faaliyetlerine ilişkin veri toplama ve tanımlamalara yönelik evrensel standardizasyon çalışmaları, yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Bu çalışmalardan birisini, Organisation for Economic Co-operation and Development - Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) yürütmüştür. OECD tarafından 2015 yılında, Ar-Ge ve sonuçları, hakkında aynı dilin konuşulması için Frascati kılavuzu (OECD ülkelerinin İtalya'daki Frascati şehrinde toplanarak, araştırma, yenilik ve tasarım faaliyetlerinin ve buna bağlı oluşturulan projelerin geçerlilik kriterlerini belirlediği bir doküman) adıyla bir çerçeve belge yayınlanmıştır. Bu Kılavuzda, Ar-Ge'ye tahsis edilen mali kaynaklar ve insan kaynakları hakkında veri toplamak için kullanılan araştırma ve deneysel geliştirmenin (Ar-Ge) tanımı sağlanmıştır. Bir başka OECD (2012) çalışmasında Ar-Ge çalışmaları, bilgi birikimini sağlama ve oluşan bilginin yeni uygulamalar geliştirmek üzere kullanılmasını sağlamak amacıyla sistematik bir şekilde yürütülen yaratıcı çalışmalar şeklinde açıklanmıştır. FRASCATİ kılavuzunda, araştırma ve geliştirme teriminin üç tür faaliyetten oluştuğu açıklanmaktadır (OECD, 2015:29). Bunlar, temel ve uygulamalı araştırma ile deneysel geliştirmedir. Anılan kılavuzda bu faaliyetlerin tanımı yapılmış ve tanımlar aşağıya çıkarılmıştır.

Temel araştırma: Görünürde herhangi bir özel uygulama veya kullanım olmaksızın, öncelikle fenomenlerin ve gözlemlenebilir gerçeklerin altında yatan olgular hakkında yeni bilgiler elde etmek için üstlenilen deneysel veya teorik çalışmadır.

Uygulamalı araştırma: Öncelikle, belirli ve pratik bir amaca veya hedefe yönelik yeni bilgi edinmek için yapılan özgün araştırmaları açıklamak için bu standart terim geliştirilmiştir.

Deneysel geliştirme: Araştırma ve pratik deneyimden elde edilen bilgilerden yararlanan ve yeni ürünler veya süreçler üretmeye veya mevcut ürün veya süreçleri iyileştirmeye yönelik ek bilgi üreten sistematik çalışmalar için ifade edilmektedir.

FRASCATİ Klavuzu, Türkiye'deki araştırma ve geliştirme faaliyetlerini düzenleyen ve teşviklerin gözetimini sağlayan 4691 ve 5746 sayılı kanunlarda yer alan Ar-Ge Faaliyetlerini tanımlanmasına da öncülük etmiş ve yol gösterici bir kaynak niteliği olmuştur. Ar-Ge; *“bilim ve teknolojinin gelişmesini sağlayacak yeni bilgileri elde etmek ya da var olan bilgilerle yeni malzeme, ürün ve araçlar üretmek, yazılım üretimi dahil olmak üzere yeni sistem, süreç ve hizmetler oluşturmak veya var olanları geliştirmek amacı ile yapılan düzenli çalışmalardır”* (Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu). Ar-Ge Faaliyetleri; *“kültür, insan ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi dağarcığının arttırılması ve bunun yeni süreç, sistem ve uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmaları, çevre uyumlu ürün tasarımı veya yazılım faaliyetleri ile alanında bilimsel ve teknolojik gelişme sağlayan, bilimsel ve teknolojik bir belirsizliğe odaklanan, çıktuları özgün, deneysel,*

bilimsel ve teknik içerik taşıyan faaliyetleridir” (Ar-Ge Faaliyetlerinin Desteklenmesi Kanunu).

Kaymakçı (2006:21) araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin şu şekilde tanımlamaktadır:

“Ar-Ge faaliyetleri, yeni bir ürünün üretilmesi, ürünün kalitesi yükseltilmesi, yeni tekniklerin uygulanması ve maliyet düşürücü üretim teknolojilerinin geliştirilmesi, geliştirilen teknolojinin yurttaki var olan koşullara adaptasyonunun sağlanması, var olan teknolojilerin iyileştirilmesi ve bu teknolojilere yenilerinin uyarlanması için, bilimsel esaslara göre yürütülen çalışmaları ve bu çalışmaların sonuçlarını kapsamaktadır.”.

Bulut ve Yenipazarlı (2020:16) ise Ar-Ge Faaliyetlerine Ar-Ge harcamaları üzerinden bir tanımlama getirmektedir: *“Ar-Ge harcamaları hem üretilen ürünlerin yeniden tasarlanması ve üretim süreçlerinin geliştirilmesi hem de yeni ürünlerin üretilmesi için kullanılmaktadır. Bu nedenle, teknoloji girdisi yerine kullanılabilen temel bir veri özelliğine sahiptir.”.*

Görüldüğü üzere, Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri literatüründe tanımlar ve kavramsal açıklamalar ile OECD kaynaklı terminoloji arasında benzerlikler bulunmaktadır.

İstihdam

İstihdam, ekonominin ve işgücü sektörünün temel unsurlarından biridir. İstihdam, ekonominin ve siyasetin nabzını tutan göstergeleri içinde barındırmaktadır. İstihdam, aynı zamanda politika yapımcıların sürekli gözönünde bulundurduğu önemli bir değişkendir. Diğer yandan, istihdam üretimin olmazsa olmazlarından biridir. Dolayısıyla, istihdam için üretimin içinde bulunan işgücü ifadesi de kullanılmaktadır.

Ekonomik açıdan istihdam, birden fazla konuyu içinde barındırarak, sözleşme olarak da konuyu ele almaktadır (Economist Dergisi, 2020). Bu sözleşmede, birey ile bir işletme arasındaki sorumlulukları, ödeme koşulları ve kurallar düzenlenmektedir. Yine işyerinin, genel kuralları belirlenmektedir. Aynı zamanda, hükümet tarafından da tanınan bir sözleşme olarak kabul edilmektedir.

İktisat literatüründe, istihdam olgusunun geniş ve dar kapsamlı olarak açıklandığı da görülmektedir. Geniş anlamda istihdam, bir ekonomideki tüm üretim faktörlerinin üretime koşulmasını ve dar anlamda istihdam ise ekonomide çalışmak istek ve arzusunda olan tüm yetişkin insanların iş bulup çalışmalarını ifade etmektedir (Dinler, 2016).

Alan yazındaki ortak noktanın, teknolojinin mevcut iş türlerini etkilediği yönünde olduğuna dair tespitler bulunmaktadır (Bayar ve Öztürk, 2021). Bu tespiti doğrulayan değerlendirmeler, bulunmaktadır. Dördüncü sanayi devriminin, en büyük tartışmalarından birisi ise işsizlikte bir artış olacağına dikkat çekilmektedir. Bu artışı açıklayan birçok farklı görüş olduğu alan yazında yer aldığı görülmektedir. Benzer şekilde ilgili literatür

incelendiğinde, teknoloji ile istihdam arasında olumlu ya da olumsuz ilişki olduğu hakkında birbirleriyle rekabet eden iki tür görüşün öne çıktığı görülmektedir.

Olumlu ya da iyimser bakan görüş, teknolojinin yeni işler ve istihdam fırsatları yarattığı ve bazı işleri ortadan kaldırdığı; olumsuz ya da kötümser bakan görüş ise işgücüne uygun istihdam olmadığı için teknolojinin işsizlik koşulları yarattığı argümanlarına dayanmaktadır (Bayar ve Öztürk, 2021:120). Farklı terimleştirme ile istihdam ve teknoloji, arasındaki ilişkiyi ele alan emek yanlısı ve emek tasarrufu görüşleri de bulunmaktadır. Emek yanlısı ya da iyimser görüş, teknolojinin yeni iş alanları yarattığını iddia ederken; emek tasarrufu görüşü ise teknoloji ve makinenin, işgücü yerine sermaye araçlarını koyduğunu ileri sürmektedir (Çelik, 2020:413).

Dünya genelinde, ülkelerin ekonomilerinde, her geçen gün ekonomik büyüme oranları artışı karşısında işsizlik oranlarının da artışı paradoksal bir durum ortaya çıkarmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, dışarıdan doğrudan yatırım ile birlikte teknoloji ve Ar-Ge Faaliyetlerini kendilerine çekebilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler bağlamında, bir yandan doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye destek olduğu savunulmakta diğer yandan bu ülkelerdeki düşük maliyetli kaynakların sömürülmesi ya da işsizliği artırması eleştirilmektedir (Yalman ve Koşaroğlu, 2017). Paradoksun diğer tarafında ise teknolojinin kalkınmanın sonucu ortaya çıkan işsizliği önlemeye yönelik istihdam yaratmayla ilgili öncelikli telafi mekanizmasının işe yaracağı savunması yer almaktadır (Piva ve Vivarelli, 2017).

Bulgular ve Değerlendirme

Ülkemizde Ar-Ge Faaliyetlerinin istihdama etkisini veya katkısını araştıran ampirik çalışmaların profilini belirlemek için ULAKBİM dergipark portalı üzerinde tarama yapılmış ve önceden belirlenmiş kriterleri karşılayan 10 makale tespit edilmiştir. Analiz ve değerlendirme bulguları bu bölümde detaylı olarak sunulmuştur.

Makale Başlıkları ve Üretim yılı Bulguları

Makalenin çalışma başlıkları, Tablo 1’de sunulmuştur. Yayımlanma yılı kriteri açısından makaleler incelendiğinde, en fazla makalenin 2020 ve 2016 yıllarında üretildiği görülmektedir (Tablo 1). Diğer yıllarda ise birer makalenin yayınlandığı görülmüştür. Araştırmaların konu kapsamı, belli bir düzeyde bu başlıklardan çıkarılabilmektedir. Tablo 1: İncelenen Makalelerin Çalışma Başlığı ve Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Araştırmacılar	Yıl	Çalışma Başlığı
Demir ve Alpaslan	2016	Ar-Ge ve yeniliğin finansal performans ve istihdam üzerine etkileri
Bulut ve Yenipazarlı	2020	Endüstri 4.0 ve Teknolojinin İstihdam Üzerindeki Etkisi, Panel Veri Analizi
Cafri ve Selci	2020	Teknolojik gelişmeler ve kadın istihdamı ilişkisi: AB ülkeleri ve Türkiye açısından bir değerlendirme

Cengiz ve Şahin	2020	Teknolojik ilerlemenin istihdam yaratmadaki rolü ve önemi: Türkiye Örneği
Bayar ve Öztürk	2021	Teknolojinin istihdam üzerine etkisi: VAR Analizi
Çelik	2020	The impact of technology on employment at regional level: The case of Turkey
Bayraktar ve Uysal	2019	Türkiye’de Ar-Ge yatırımlarının ve nüfusun istihdam üzerindeki etkisi
Aydın	2018	Türkiye’de teknolojik ilerleme ile istihdam yapısındaki değişme projeksiyonu: Endüstri 4.0 bağlamında ampirik analiz
Sönmez	2016	Determinants of human capital intensity: An empirical analysis on automotive suppliers in Turkey
Yalman ve Koşaroğlu	2017	Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve işsizlik üzerindeki etkisi

İncelenen Makalelerin Çalışma Konusu İle İlgili Bulgular

Ar-Ge harcamaları ve yeniliğin etkisi ile istihdam arasındaki ilişki Demir ve Alpaslan (2016), teknoloji göstergeleri ile istihdam arasındaki ilişki Bulut ve Yenipazarlı (2020), teknolojik gelişmeler ile kadın istihdamı arasındaki ilişki Cafrı ve Selci (2020), teknolojik ilerleme ve gelişme ile istihdam arasındaki ilişki Cengiz ve Şahin (2020), emek-sermaye ikamesi olabileceği varsayımı temelinde teknolojik göstergeler ile istihdam arasındaki ilişki Bayar ve Öztürk (2021), teknoloji ile istihdam arasındaki ilişki Çelik (2020), nüfus artış hareketleri ve Ar-Ge yatırımlarının ile istihdam arasındaki ilişki Bayraktar ve Uysal (2019), teknolojik ilerleme ile istihdam yapısı arasındaki ilişki Aydın (2018), otomotiv sektöründeki firmaların yabancı sahiplik yapısı ve Ar-Ge Faaliyetleri ile beşeri sermaye yoğunluğu arasındaki ilişki Sönmez (2016), doğrudan yabancı yatırım ve büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkilerin çalışma konusu olarak belirlendiği incelenen makalelerde görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: İncelenen Makalelerin Çalışma Konusu ile ilgili Özet Bulgular

Araştırmacı	Çalışma konusu
Demir ve Alpaslan (2016)	-Ar-Ge harcamaları ile yenilik çalışmalarının etkisinin gözlemlenmesi, -Ar-Ge harcaması ile yenilik, firma performansı ve istihdam değişkenleri arasındaki ilişkinin araştırılması
Bulut ve Yenipazarlı (2020)	-Zaman itibariyle teknoloji göstergeleri ile istihdam değişkeni arasındaki ilişkinin incelenmesi -Teknolojik gelişmelerin istihdam üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması
Cafrı ve Selci (2020)	-Teknolojik gelişmelerin kadın istihdamı üzerindeki etkisinin incelenmesi
Cengiz ve Şahin (2020)	-Teknolojinin istihdam üzerindeki etkilerinin araştırılması
Bayar ve Öztürk (2021)	-Emek-teknoloji ikamesi olabileceği varsayımı altında teknolojinin istihdam üzerindeki etkisi açısından teknolojik göstergeler ile istihdam arasındaki ilişkinin araştırılması,
Çelik (2020)	-Türkiye özelinde bölgesel düzeyde teknolojinin istihdam üzerindeki etkisinin araştırılması,

Bayraktar ve Uysal (2019)	-Türkiye’deki nüfus artış hareketleri ile Ar-Ge yatırımlarının istihdam üzerindeki etkilerini ortaya çıkarılması,
Aydın (2018)	-Belirli bir dönemde Türkiye ekonomisinde kaydedilen teknolojik ilerlemenin istihdam yapısına etkilerinin araştırılması,
Sönmez (2016)	-Otomotiv sektöründeki firmaların yabancı sahiplik yapısı ve Ar-Ge Faaliyetleri ile beşeri sermaye yoğunluk seviyelerine etki eden faktörlerin tespit edilmesi,
Yalman ve Koşaroğlu (2017)	-Doğrudan yabancı yatırım değişkeni ile büyüme ve işsizlik değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesi,

Makalelerde Kullanılan Araştırma Yöntemi, Veri Toplama ve Analiz Tekniklerine Ait Bulgular

Tablo 3 incelendiğinde, çalışmaların tümünde araştırma yöntemi olarak nicel araştırma yöntemi kullanıldığı görülecektir. İncelenen makalelerde belirtilen araştırma amacını gerçekleştirmede kullanılan verilerin meta-veri olduğu gözlenmiştir. Sadece bir çalışmada birincil veri yani araştırmacının doğrudan veri topladığı görülmüştür.

Yararlanılan verilerin kaynağı ise, çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşlar olduğu görülmüştür. Kullanılan veri analiz teknikleri arasında en çok öne çıkan ise regresyon analizi olmuştur. Regresyon analizinden sonra, en çok “genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testinin” kullanıldığı görülmüştür. Çalışmaların tamamında ise ileri düzey veri analiz tekniklerinin kullanıldığı gözlenmiştir.

Tablo 3: Makalelerde Kullanılan Araştırma Yöntemi, Veri Toplama ve Analiz Teknikleri ile İlgili Özet Bulgular

Araştırmacı	Yöntem	Veri	Veri analiz teknikleri
Demir ve Alpaslan (2016)	Nicel	Meta-veri (ikincil veriler)	Spearmen testi, K-Ortalamlar Kümesi analizi, Varyans analizi, t Testi, Ki-Kare Testi, Fisher Kesinlik Testi, Pearson testi
Bulut ve Yenipazarlı (2020)	Nicel	Meta-veri	Regresyon analizi, en küçük kareler yöntemi, beklenti maksimizasyonu algoritması, Hausman testi,
Cafrı ve Selci (2020)	Nicel	Meta-veri	İki aşamalı GMM yöntemi,
Cengiz ve Şahin (2020)	Nicel	Meta-veri	En küçük mutlak sapma tahmin analizi, en küçük kareler analizi, QR testi,
Bayar ve Öztürk (2021)	Nicel	Meta-veri	Johansen eşbütünleşme analizi, VAR analizi, ADF testi, varyans ayrıştırma ve etki-tepki varyansları
Çelik (2020)	Nicel	Meta-veri	Dinamik panel veri analizi, GMM yöntemi, regresyon analizi
Bayraktar ve Uysal (2019)	Nicel	Meta-veri	Granger nedensellik testi, en küçük kareler testi, ADF testi, regresyon analizi, zaman serisi analizi

Aydın (2018)	Nicel	Meta-veri	ADF testi, PP testi, regresyon analizi
Sönmez (2016)	Nicel	Birincil veri- anket	Yüzde, frekans ve ortalama vb. tanımlayıcı istatistikler, OLS regresyon analizi,
Yalman ve Koşaroglu (2017)	Nicel	Meta-veri	ADF birim kök testi, Granger nedensel testi, regresyon testleri, Toda-Yamamoto nedensellik testi,

Makalelerde Kullanılan Kavramsal Değişkenlere Ait Bulgular

Analiz edilen makalelerde, çeşitli kavramsal değişkenlerin araştırma kapsamına alındığı, aralarındaki ilişkilerin incelendiği, test edildiği ve değerlendirildiği görülmüştür. Değişkenler ve hesaplanan frekanslardan en fazla olanlardan ilk üçü sırasıyla; Ar-Ge harcaması (9), milli gelir düzeyi (5), yüksek teknolojili ürün ihracatı (4), istihdam (3), toplam istihdam (3) ve yabancı yatırım miktarı (3)'dir.

Tablo 4: Makalelerde Kullanılan Kavramsal Değişkenlere ait özel bulgular

Araştırmacı	Kullanılan değişkenler
Demir ve Alpaslan (2016)	-Yenilik, firma performansı, araştırma geliştirme harcamaları ve istihdam değişkenleri -Bu değişkenler arasındaki ilişki ölçülmüştür.
Bulut ve Yenipazarlı (2020)	-Toplam istihdam, milli gelir (GDP), işgücünün nüfusa oranı, toplam nüfus, Ar-Ge harcamaları, yüksek teknolojili ürün ihracatı değişkenleri -Bu değişkenler arasında ilişki ölçülmüştür.
Cafrı ve Selci (2020)	-Kadın istihdamı, istihdam oranı, teknoloji değişkenleri -Bu değişkenleri arasındaki ilişki ölçülmüştür.
Cengiz ve Şahin (2020)	-İşsizlik oranı, araştırma geliştirme harcamaları ve ekonomik büyüme oranı değişkenleri -Bu değişkenler arasındaki ilişki ölçülmüştür.
Bayar ve Öztürk (2021)	-istihdam, bağımlı değişken -Ar-Ge harcamaları, patent sayısı, teknolojik ürün ihracatı ise bağımsız değişken -bu değişkenler arasındaki ilişki ölçülmüştür.
Çelik (2020)	-Toplam istihdam sayısı, kadın istihdamı sayısı, erkek istihdam sayısı, yüksek öğretim mezunu istihdam edilen sayısı, GDP, Ar-Ge harcamaları -Bu değişkenler arasındaki ilişki ölçülmüştür.
Bayraktar ve Uysal (2019)	-Nüfus, istihdam ve araştırma geliştirme harcamaları bağımlı değişken; Ar-Ge harcaması ve nüfus ise bağımsız değişken belirlenmiştir. -Bu değişkenler arasındaki ilişki ölçülmüştür.
Aydın (2018)	-Bağımlı istihdam değişkeni olarak yüksek öğretim mezunu istihdam sayısı, bağımsız teknolojik ilerleme değişkeni olarak Ar-Ge harcamaları ve bilgi iletişim ihracat verileri kullanılmıştır. -Bu değişkenler arasındaki ilişki ölçülmüştür.
Sönmez (2016)	-Bağımlı değişkenler mühendis yoğunluğu, beyaz-yakalı istihdam yoğunluğu, eğitim düzeyi yoğunluğu; bağımsız değişkenler ise yabancı

	yatırım, firma yaşı, firma büyüklüğü, ihracat yoğunluğu, Ar-Ge birimi, doğrudan tedarikçi firma olması değişkenleri kullanılmıştır. -Bu değişkenler arasındaki ilişki ölçülmüştür.
Yalman ve Koşaroğlu (2017)	-Bağımlı değişken olarak Doğrudan yabancı yatırım miktarı, açıklayıcı değişken olarak ise işsizlik oranı ve ekonomik büyüme kullanılmıştır. -Bu değişkenler arasındaki ilişki ölçülmüştür.

Makalelerde Ulaşılan Temel Bulgular

Teknolojik Ar-Ge Faaliyetleri ve harcamaları ile istihdam arasında ilişkiyi araştıran çalışmalarda ulaşılan bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, istihdam ile Ar-Ge arasındaki ilişki temelinde bir ortaklaşmadan ziyade farklılaşma olduğu gözlenmiştir (Tablo 5). Çalışmaların bir kısmında teknolojik Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam arasında pozitif ve anlamlı ilişkinin varlığını raporlarken, bir kısmının ise negatif ilişki ya da ilişki olmadığı bildirilmiştir. Orta düzeyde araştırma geliştirme harcaması yapan şirketlerin az veya çok harcama yapan firmalara göre daha fazla çalışana sahip olduğu; Ar-Ge harcaması arttıkça, çalışan sayısının arttığı fakat bunun karşılığında firmaların performans ve verimliliklerinin düştüğü raporlanmıştır (Demir ve Alpaslan, 2016). Başka bir araştırmada Ar-Ge harcamalarında yüzde bir artış oranı, işsizlik oranını yüzde 5,73 azalttığı, fakat ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde bir etkisinin olmadığı saptanmıştır (Cengiz ve Şahin, 2020). Kadın istihdamı özelinde ise teknoloji değişkenleri ile kadın istihdamı arasında olumlu bir ilişki olduğu bulunmuştur (Cafri ve Selci, 2020).

Teknolojinin, özellikle yükseköğretim mezunlarının istihdamında güçlü bir etkisi olduğu gözlenmiştir (Çelik, 2020). Bir başka ifadeyle, teknolojik ilerleme arttıkça yükseköğretim mezunu istihdamının arttığı bulunmuştur (Aydın, 2018). Bu bulgular ile ortaklaşan bir tespit ise teknolojik Ar-Ge yoğunluğuna sahip firmaların yabancı sahipliği özelinde, yabancı menşeli tedarikçi firmalar ile beşeri sermaye yoğunlukları arasında pozitif bir ilişki olduğu; bu firmaların beyaz yaka özelinde yoğun şekilde mühendis istihdam etme oranlarının yüksek olduğunu gösteren bulgular bulunmuştur (Sönmez, 2016).

Yenilik anlamında teknolojik Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam arasındaki ilişki somutlaştırılması açısından yeni ürün üretimi ile istihdam arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğuna dair bulguların raporlandığı görülmüştür. Bulut ve Yenipazarlı (2020) tarafından yapılan araştırmada, yeni ürün üretimine dayalı yüksek teknolojik ürün ihracatı ile istihdam arasında olumlu yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, alanyazındaki bulgular ile kısmen örtüşmektedir. Yeni ürün üretimi, istihdamı arttırdığı, fakat üretim süreçlerinde kullanılan teknolojik ilerlemelerin ise istihdamı azaltması, anılan kısım örtüşmeye örnek gösterilebilir (Vivarelli, 2013)

Bulut ve Yenipazarlı (2020), işgücünün istihdamı ve araştırma geliştirme harcamaları arasında anlamlı fakat negatif bir ilişki olduğunu; üretimde teknolojik yeniliklerin

kullanılmasının istihdamı azalttığı bulunmuştur. Diğer yandan, teknolojinin istihdamı etkilemede tek başına açıklamaya yetmediği; Ar-Ge harcamalarının iş gücü piyasasına etki araştırmalarında tek başına kullanılmasına yetmeyeceği belirlenmiştir (Bayar ve Öztürk, 2021). Cafrı ve Selci'nin (2020) ulaştığı belirli teknoloji değişkenleri ile kadın istihdamı arasındaki olumlu ilişkiden farklı olarak kadın istihdamı ile teknoloji arasında güçlü bir ilişki olmadığı (Çelik, 2020) bulunmuştur. Bunun sebebi ise kadınların iş gücü piyasasına katılımının erkeklere göre daha az olması gösterilmiştir.

Zaman serisi çalışmalarında, istihdam ile teknolojik Ar-Ge Faaliyetleri arasında negatif bir ilişki olduğu ya da ilişki olmadığına dair bulgulara ulaşılmıştır. Türkiye özelinde belirli bir dönemde nüfus sayısındaki yüzde bir oranında artışın, istihdama etkisi ortalama yüzde üç olmak üzere olumlu bir artış sağladığı gözlenmiştir. Ancak araştırma geliştirme harcamalarının, istihdam artışı sağlamadığı araştırma bulgularına yansımıştır. Bir başka deyişle, Türkiye özelindeki dönemsel kesit çalışmasında, “işsizlik” ile “ekonomik büyüme” ve “doğrudan yabancı yatırımlar” arasında sebep sonuç ilişkisinin olmadığı bulunmuştur (Yalman ve Koşaroğlu, 2017).

Teknolojik yenilik ya da teknolojik Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam ilişkisini araştıran ampirik çalışmalarda ulaşılan diğer bulgular özet olarak Tablo 5'te detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 5: Makalelerde Ulaşılan Özet Bulgular

Araştırmacı	Temel bulgular
Demir ve Alpaslan (2016)	<ul style="list-style-type: none"> -Firma performansı değişkeni göz önüne alındığında az veya çok araştırma ve geliştirme harcaması yapmanın firma performansı değişkenine bir etkisi olmamıştır. -Firmaların çalışan sayısı ile Ar-Ge harcaması firma grupları (az, orta ve çok) arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Orta düzeyde Ar-Ge harcaması yapan firmaların diğer gruplardaki firmalara göre daha fazla çalışana sahiptir. En yüksek araştırma geliştirme harcaması yapma düzeyi, çok harcama yapan şirketlerde değil, orta düzey araştırma ve geliştirme harcaması yapan şirketlerde gözlenmiştir. -Ar-Ge harcamaları arttıkça, firmaların çalışan sayısı da artmıştır. Fakat bu sefer firma performanslarının düştüğü görülmüştür. Ar-Ge harcama miktarlarının verimlilik ve istihdam üzerinde etkisi olmamıştır. -Firmaların yenilikçi ve Ar-Ge harcamalarına göre gruplandırılması özelinde, en yenilikçi firmaların araştırma geliştirme harcama miktarları, en çok araştırma geliştirme harcaması yapan firmaların harcamalarına göre daha düşük olmuştur. -Yenilikçi ya da Ar-Ge'ci firma olsun, bu firmalar arasında verimlilik açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. -Yenilikçi firmalarda Ar-Ge harcaması arttıkça çalışan sayısının arttığı bulunmuştur.
Bulut ve Yenipazarlı (2020)	<ul style="list-style-type: none"> -İstihdam ile araştırma geliştirme harcamaları arasında olumsuz bir ilişki bulunmuştur. Ürün üretimi süreçlerinde kullanılan teknolojik yeniliklerin, istihdam üzerinde azaltıcı bir etki yaptığı görülmüştür. -Yeni ürün üretimi anlamında ileri teknoloji ile istihdam ile ürün ihracatı arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur.

	<p>-Teknolojinin istihdamı azaltan sonuçlarının istihdamı artırıcı sonuçlarından daha fazla olduğu gözlenmiştir.</p>
Cafrı ve Selci (2020)	<p>-Teknoloji değişkenlerinin, kadın istihdamı üzerinde anlamlı ve olumlu yönde etkilediği bulunmuştur.</p> <p>-Kadın istihdamını etkileyen kontrol değişkenleri açısından araştırma geliştirme harcama miktarları ile kadın istihdamı arasında ve internet kullanıcı sayısı ile kadın istihdamı arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur.</p>
Cengiz ve Şahin (2020)	<p>-Araştırma geliştirme harcama miktarları ile işsizlik arasında bir ilişki bulunmuştur. İlişkini yönü ise negatiftir. Bir başka ifadeyle, araştırma geliştirme harcamalarında oluşan yüzde bir oranlı artış, işsizlik oranını yüzde 5,73 düzeyinde azalttığı bulunmuştur.</p> <p>-Ekonomik büyüme ile işsizlik arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Bu bulgu, istihdam yaratmayan bir ekonomik büyümenin var olması şeklinde yorumlanmıştır.</p> <p>-Türkiye ekonomisi özelinde teknolojik gelişmeleri gösteren araştırma geliştirme harcamalarının işsizlik üzerinde azaltıcı etkisi olduğu gözlenmiştir.</p>
Bayar ve Öztürk (2021)	<p>-Zaman serisi analizi bulgularına göre değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği gözlenmiştir. Bu bulgunun Teknolojinin istihdamı etkilemeyi tek başına açıklamaya yetmediği tespit edilmiştir.</p> <p>-Ar-Ge harcamalarının iş gücü piyasasına etki araştırmalarında tek başına kullanılmasına yetmeyeceği belirlenmiştir.</p> <p>-Teknolojik ürün ihracatının ise istihdamı daha fazla açıklayıcı değişken olduğu sonucuna varılmıştır.</p> <p>-Etki tepki analizi bulgularına göre Ar-Ge harcamaları ve patent başvuru sayısının istihdamı artırıcı etkisi olduğu ancak orta-ileri ve ileri teknolojik ürün ihracatının istihdamı azaltıcı etkisi olduğu gözlemlenmiştir.</p>
Çelik (2020)	<p>-Türkiye’de bölgesel düzeyde Teknolojinin istihdam üzerindeki etkisi araştırılmıştır.</p> <p>-Teknoloji ile toplam istihdam, erkek istihdamı ve yüksek öğretim mezunlarının istihdamı arasındaki kayda değer bir ilişkinin var olduğu bulunmuştur. Özellikle, Teknolojinin yükseköğretim mezunlarının istihdamında güçlü bir etkisi olduğu gözlenmiştir.</p> <p>-Kadın istihdamı ile teknoloji arasında güçlü bir ilişki bulunamamıştır. Bunun sebebi ise kadınların iş gücü piyasasına katılımının erkeklere göre daha az olması gösterilmiştir.</p>
Bayraktar ve Uysal (2019)	<p>-Ar-Ge harcamalarının istihdamı anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucuna varılmıştır.</p> <p>-Nüfus ve Ar-Ge harcama değişkenleri, istihdam değişkeninin nedeni olarak belirlenmiştir. Ancak istihdam değişkeni ile nüfus ve araştırma geliştirme harcamaları arasında sebep sonuç ilişkisi gözlenmemiştir.</p>
Aydın (2018)	<p>-Türkiye özelinde yaşanan teknolojik ilerlemenin istihdam talebini yüksek öğretim mezunlarının aldığı yönünde bir değişim gözlenmiştir. Teknolojik ilerleme arttıkça yükseköğretim mezunu istihdamının arttığı bulunmuştur.</p>
Sönmez (2016)	<p>-Firmaların yabancı sahipliği, tedarikçi firmaların beşeri sermaye yoğunlukları üzerinde pozitif etkiye sahip tek etken olduğu belirlenmiştir.</p> <p>-Yabancı sahipliğin tedarikçi firmaların sermaye yoğunluğu üzerine etkisi mühendis yoğunluğuna göre beyaz-yaka istihdam yoğunluğu için daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.</p>

	-Eski ve büyük ölçekli tedarikçi firma olma ile spesifik beşeri sermaye yoğunluğu arasında negatif bir ilişki olduğu gözlenmiştir. -Ar-Ge Faaliyetlerinde bulunma ve doğrudan tedarikçi olma ile spesifik beşeri sermaye yoğunluğu arasında pozitif bir ilişki görülmüştür.
Yalman ve Koşaroğlu (2017)	-Türkiye özelinde belirli bir dönem açısından doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ile işsizlik olgusu arasında sebep sonuç ilişkisinin olmadığı gözlenmiştir.

Sonuç

Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam arasındaki ilişki ve Ar-Ge çalışmalarının genel istihdama etkisini inceleyen çalışmalardan hareketle, alan yazında ilgili bilimsel çalışmaların nasıl bir eğilim gösterdiğini araştırmak amacıyla, sistematik derleme yöntemine dayalı olarak nitel bir literatür taraması çalışması yapılmıştır. DergiPark Portalı, üzerinde belirli anahtar kelimeler ile yapılan tarama işleminde yine belirli kriterler uygulanarak son 10 yılda yayınlanan makaleler arasından sadece 10 akademik makalenin olduğu tespit edilmiş ve analize tabi tutulmuştur. Analiz bulguları, değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Sonuç kapsamında yer alan değerlendirmeler ve öneriler ise aşağıda sunulmuştur.

Teknoloji için, bir genel kabul bulunmaktadır; teknoloji, ekonomik büyümeyi sağlar, işgücüne katılımı artırır ve refahı yükseltir. İncelenen makalelerde yer alan araştırma bulgularının, bu genel yargıyı tam olarak desteklemediği görülmüştür. Ekonomik büyüme ile işsizlik arasında, anlamlı bir ilişki olmadığını ya da negatif ilişki olduğunu ortaya koyan araştırma bulgularından hareketle Türkiye’de istihdam yaratmayan bir ekonomik büyümenin var olduğu çıkarımı yapılmıştır (Cengiz ve Şahin, 2020; Demir ve Alpaslan, 2016). Yani, teknolojik imkânların ve yeniliklerin kullanımı sayesinde, üretilen ürün sayısını artmıştır. Üretim sonucunda ortaya çıkan ürünler nicelik ve nitelik bakımından verimli olması karşısında; teknoloji, üretim süreçlerindeki iş gücünü azaltmış ve insanların yerini makine ve otomasyonun alması sonucunda işsizlik artmıştır (Börü ve Çelik, 2019:198).

Bulut ve Yenipazarlı (2020:33), teknolojinin istihdamı azaltan etkilerinin istihdamı arttıran etkilerinden daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Bu tespit, işsizlik oranlarının artacağına işaret etmektedir. Bu nedenle, teknoloji kullanımı ile istihdam arasındaki olumsuz farkın sürdürülebilir istihdam artırıcı politikalar ve uygulamalar ile kaldırılması gerekmektedir. Bu bulgular, literatürde yer alan emek yanlısı ve kötümser görüşlerin argümanlarını desteklemektedir.

Teknolojik Ar-Ge Faaliyetlerinin artması ve kullanımına bağlı istihdam artışı ya da işsizliğin artışı, sektöre ya da iş koluna göre değişebilmektedir. Teknoloji yoğunluğunun yüksek olduğu bir sektör olarak bankacılık sektöründe, teknolojik bankacılık kanallarının kullanım artışı ile istihdam arasında ilişki inceleyen araştırma bulguları, gelecek dönemde bankacılık

sektöründe istihdam edilen çalışan sayısında azalma olacağı öngörüsünü güçlendirmiştir (Tüzün, 2020).

Teknoloji, beraberinde makineleşmeyi getirmiştir. Dolayısıyla teknoloji kadınların, ev işlerine daha az zaman harcamasını sağlamış ve işlerini kolaylaştırmıştır. Böylece teknolojinin kadınların işgücüne katılmasını ve istihdam fırsatlarını arttırdığı görülmüştür. Araştırma bulguları (Cafri ve Selci, 2020:3277), teknolojinin kadınlar için iş ve çalışma fırsatları yarattığını göstermiştir. Bu bulgu, işgücü piyasalarının dezavantajlı gruplar için daha esnek ve şeffaf hale geldiği argümanını desteklemektedir.

Sistematik derleme bulguları, Türkiye ekonomisi hakkında söylenen “istihdam yaratmayan büyüme” söylemini destekler niteliktedir. Bir başka ifadeyle, doğrudan yabancı yatırımların, bilgi, teknoloji, piyasa, üretim ve istihdam kalemlerine getireceği avantaj ve faydalar beklendiği gibi olmamıştır (Yalman ve Koşaroğlu, 2017:202).

Teknolojik gelişmeler, üretim ve iş gücü süreçlerinde dönüşümlere neden olmuştur. Bu dönüşümler sonucunda ortaya işgücü fazlası çıkmıştır. Oluşan emek fazlalığı, uygulanan teşvik ve istihdam politikaları ile hizmet sektöründe var olan iş gücü talebi ile karşılanmıştır. Dördüncü Sanayi Devriminin devreye girmesiyle, hizmet sektöründe yüksek oranda işgücü fazlasının ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir. Hükümetler ve diğer ilgili paydaşların önlerine çıkacak olan bu büyük çaplı teknoloji kaynaklı işsizliği karşılayabilecek bir politika çerçevesine sahip olmadığı değerlendirilmektedir. Bu nedenle Endüstri 4.0 sürecinin etkilerinden hareketle, ortaya çıkacak istihdam sorunun önlenmesi için uygun politikaların geliştirilmesi ve yeni yatırım stratejilerinin üretilmesinin Türkiye için hayati bir zorunluluk olduğuna dikkat çekilmiştir.

Yenilik çalışmaları ile araştırma geliştirme faaliyetleri, arasında ilk bakışta görülebilen bir ilişkinin olmadığı; bu nedenle, yenilik için daha fazla ölçüt olması gerektiği önerilmiştir (Demir ve Alpaslan, 2016:781). Ar-Ge politikalarının belirlenmesinde üniversite-sanayi-devlet iş birlikleri ile kamu ve özel sektördeki bilimsel projelere yönelik mali desteklerin miktar ve kapsamının artırılması tavsiye edilmiştir (Çelik, 2020:426).

Daha doğru analizlerin yapılmasını sağlayacak belirli verilerin araştırmacıların ulaşımına kapalı olduğu tespit edilmiştir (Demir ve Alpaslan, 2016:784). Örnek olarak, Ar-Ge teşviklerini organize eden ve düzenleyen TÜBİTAK ve KOSGEB Kurumları'ndaki verilerin araştırmacıların erişimde olmaması bir eksiklik olarak tespit edilmiştir. Bu kurumların verdikleri teşviklerin uygulanması sonucunda elde edilen bulguların ne olduğu belirsizdir. Bu bulguların görülmesi gerekmektedir. Anılan kurumların, arşivlerinde verileri araştırmacıların erişimine açmasının gerekli olduğu önerilmiştir.

Teknolojinin işgücü piyasasında istihdama etkisini incelenmesi ve ilgili politikaların üretilmesi için teknolojik ürün üretiminin temel alınmasının gerekli olduğu önerilmiştir (Bayar ve Öztürk, 2021:126).

Ekonomi ve iş dünyası portalı, Turkishtime tarafından düzenli olarak hazırlanan Ar-Ge 250 araştırması ve TÜİK'in yürüttüğü Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri araştırması birlikte incelendiğinde, her iki veri setinde de Ar-Ge Faaliyetlerinin istihdama etkisi ya da katkısını gösterecek şekilde veri toplanmamaktadır. Dolayısıyla Ar-Ge harcamaları, faaliyetleri ve teşviklerinin istihdam artışı ya da işsizliğin azaltılmasına katkısı belirlenmemektedir. Bu tespitten hareketle, Ar-Ge Faaliyetleri ile istihdam arasındaki ilişkiyi gözlemlemeyi sağlayacak verilerin toplanması ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Alçın, S. ve Güriş, B. (2017). Türkiye’de Ar-Ge Harcamalarının Makina İhracatına Etkisi: 1990-2012 Dönemi için Ampirik bir Analiz. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39 (2), 389-402.
- Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun. (2008, 28 Şubat). Resmi Gazete (Sayı: 26814). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5746.pdf>.
- Arısoy, İ. (2017). Araştırma-Geliştirme Faaliyetlerinde Türkiye’nin Konumu ve Geleceği: Genel Bir Değerlendirme ve Öneriler. *Maliye Dergisi*, 172: 152-176.
- Aydın, E. (2018). Türkiye’de Teknolojik İlerleme ile İstihdam Yapısındaki Değişme Projeksiyonu: Endüstri 4.0 Bağlamında Ampirik Analiz. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (31), 461-471.
- Bayar, H. ve Öztürk, M. (2021). Teknolojinin İstihdam Üzerine Etkisi: VAR Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 119-127.
- Bayraktar, M. ve Uysal, Ö. (2019). Türkiye’de Ar-Ge Yatırımlarının ve Nüfusun İstihdam Üzerindeki Etkisi. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ek Sayı, 23-41.
- Börü, M. ve Çelik, D. (2019). Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları, İnovasyon ve Ekonomik Büyüme ilişkisi. *Research Studies Anatolia Journal*, 2 (5), 196-206.
- Bulut, E. ve Yenipazarlı, A. (2020). Endüstri 4.0 ve Teknolojinin İstihdam Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 7 (2), 15-35.
- Cafri, R. ve Selci, F. (2020). Teknolojik Gelişmeler ve Kadın İstihdamı ilişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (5), 3264-3278.
- Cengiz, S. ve Şahin, A. (2020). Teknolojik İlerlemenin İstihdam Yaratmadaki Rolü ve Önemi: Türkiye Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (45), 160-172.
- Çelik, O. (2020). The Impact of Technology on Employment at Regional Level: The Case of Turkey. *Öneri Dergisi*, 15 (54), 412-430.
- Demir, A.Z. ve Alpaslan, F. (2016). Ar-Ge ve Yeniliğin Finansal Performans ve İstihdam üzerine etkileri. *Journal of International Social Research*, 9 (47), 777-785.
- Dinler, Z. (2016). *İktisada Giriş*. Gözden Geçirilmiş 22. Basım. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Economist Dergisi. (2020). *İstihdam nedir?* Erişim: <https://www.economist.com.tr/genel/istihdam-nedir.html>, 10.06.2021.
- Gerçekler, M., Özmen, İ. ve Mucuk, M. (2020). Ar-Ge Harcamaları ve İşsizlik arasındaki Nedenselliğin Ampirik Analizi: G7 Ülkeleri Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41 (2), 413-431.
- Göze Kaya, D. (2019). Ar-Ge Harcamalarının Gelişimi: Tr-Ab Üzerine bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (3) , 791-812.
- Haberekonomi.com.tr.(2021). “Türkiye Ar-Ge 250 Araştırması” Sekizinci yılında. Erişim: <http://www.haberekonomi.com.tr/index.asp?sayfa=haber&icerik=14218>, 26.05.2021.
- Kaymakçı, O. (2006). *Yeni Ekonomi Rekabet Piyasa ve Ar-Ge*. Nihal Kargı (der.), “Bilgi Ekonomisi” içinde. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Mercan, Y. Gökteş, A. ve Gömlüksiz, Y. (2011). Ar-Ge Faaliyetleri ve Girişimcilerin İnovasyon Üzerindeki Etkileri: Patent Verileri üzerinde bir uygulama. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7 (2), 27-44.
- OECD (2012). *Main Science and Technology Indicators*. Paris: OECD Publishing.

- OECD (2015). *FRASCATI Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development*, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities. Paris: OECD Publishing.
- Özer, M. ve Çiftçi, N. (2015). Ar-Ge Harcamaları ve İhracat ilişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 1-9.
- Piva, M. ve Vivarelli, M. (2017). Technological Change and Employment: Were Ricardo And Marx Right?. *IZA Institute of Labor Economics*, January 2017, s. 1-36.
- Ruhanen, L., Weiler, B., Moyle, B. ve McLennan, C. (2015). Trends and Patterns in Sustainable Tourism Research: A 25 Year Bibliometric Analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(4), 517-535.
- Sönmez, A. (2016). Determinants of Human Capital Intensity: An Empirical Analysis on Automotive Suppliers in Turkey. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (2), 327-345.
- Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu. (2001, 26 Haziran). Resmi Gazete (Sayı:24454). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4691.pdf>.
- Tok, D. ve Uzunöz, M. (2019). Gelişmekte olan Ülkelerde Orta Gelir Tuzağı: Literatür Taraması. *Yıldız Social Science Review*, 5 (1), 23-38.
- TÜİK. (2020). *Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması, 2019*. Basın Bülteni. Erişim: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Research-and-Development-Activities-Survey-2019-33676>, 26.05.2021.
- Turkistime. (2020). *Ar-Ge 2019: Türkiye'nin Ar-Ge Harcamaları en yüksek 250 Şirketi Raporu*. İstanbul: Turkistime Dergi.
- Tüzün, P. (2020). "Türk Bankalarında Dijital Bankacılık Uygulamalarının İnsan Kaynakları Stratejileri Kapsamında İşe Alımlar üzerine bir tahmin", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı:433-452.
- Yaman, H. (2020). Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) Faaliyetleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Meta Analiz Yöntemiyle Değerlendirmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (4) , 1247-1254.
- Yalman, N. ve Koşaroğlu, Ş.İ. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İşsizlik üzerindeki etkisi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 1 (2) , 191-205.
- Vivarelli, M. (2013). Technology, Employment and Skills: An Interpretative Framework. *Eurasian Business Review*, 3(1), 66-89.

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ SONRASINDA TÜRKİYE'DEKİ SOL OYLARIN YILLAR İÇERİSİNDEKİ SEYRİ

Ozan ÖRMECİ¹

ÖZ

Türkiye’de sol siyaset, büyük ölçüde devleti kuran parti olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tekelinde geliştiği için, aydınlarca genelde halkla bütünleşememek noktasında eleştirilmiştir. Tesadüfi değildir ki, Türkiye’de sol partiler, popülist (halkçı) karakterli merkez sağ ve İslamcı sağ akımlar karşısında birkaç istisna (1961, 1973, 1977, 1999 genel seçimleri) dışında seçim performansı anlamında daima arka planda kalmışlardır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında kurulan yeni siyasal düzende de, Türkiye solu, tüm çabalara karşın, sağın gölgesinde kalmaya devam etmiştir. Bu durum, kuşkusuz, Türkiye siyasetinin fazlasıyla milliyetçi ve muhafazakâr temelde yapılmasına ve çalışanların hakları ve diğer sosyal haklar konusunda toplumsal muhalefetin cılız kalmasına neden olmuştur. Bu araştırmada, Türkiye solunun 1980 sonrasındaki seçim performansları istatistiksel olarak değerlendirilecek ve solun toplumsal tabanı ve gücüne dair bazı tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Sol Siyaset, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkların Demokratik Partisi, Türk Siyasal Sistemi.

THE PROGRESS OF LEFT-WING VOTES IN TURKEY FOLLOWING THE SEPTEMBER 12, 1980 MILITARY COUP

ABSTRACT

Left-wing politics in Turkey is often criticized by intellectuals in terms of not being integrated enough with the public since it has been mainly developed around the Republican People’s Party (CHP), the party that established modern Turkey. It is not surprising that except for a few exceptions (1961, 1973, 1977, and 1999 elections), left-wing parties have always left behind the populist right-wing parties in Turkey in elections. The new regime that was established after the September 12, 1980 military coup also did not change this trend and left-wing parties continued to stay behind of right-wing parties at the elections. The weakness of left in Turkey caused the mainstream politics in the country to be too nationalistic and conservative in addition to other problems caused in terms of the lack of societal opposition concentrated on worker rights and other social rights. This study aims to analyze the performance of the Turkish left after the 1980 military coup with the statistical results in order to understand the social roots and power of the left-wing politics in Turkey.

Keywords: Left-wing politics in Turkey, Republican People’s Party, Peoples’ Democratic Party, Turkish Political System.

---

¹ Doçent Doktor, Siyaset Bilimi, İstanbul Kent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: ozan.ormeci@kent.edu.tr / ozanormeci@gmail.com.

Giriş

Türkiye'de sağ-sol dengesinin Batılı ülkelere kıyasla daha orantısız olduğu ve seçmenlerin yoğun olarak sağ siyasete meylettiği Türkiye Siyaseti üzerinde çalışan yerli ve yabancı Siyaset Bilimi uzmanlarınca sıklıkla ifade edilen bir husustur. Bu durum, birçok aydına göre, solun devletle ve devleti kuran askeri-bürokratik seçkinci kadrolarla özdeşleşmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) elinde ve tekelinde gelişmesinin doğal bir sonucudur. Bu nedenle, 1960'lı ve 1970'li yılların zengin entelektüel tartışmaları ışığında, CHP'nin 1950 yılından itibaren uygulanan özgür ve adil seçimlerde yaşadığı yenilgileri analiz eden İdris Küçükömer gibi farklı solcu entelektüeller, "*Türkiye'de sağ aslında soldur*" şeklinde özetlenebilecek, CHP'nin devletçi yapısını eleştiren ve Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP) ve günümüzde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) gibi merkez sağ/İslamcı sağ partilerin popülist (halkçı) karakterlerine dikkat çeken önemli tespitlerde bulunmuşlardır (Küçükömer, 1994). 1970'li yıllarda, Küçükömer'e benzer şekilde, CHP'nin sınıfsal politikalarla dindar-muhafazakâr seçmene açılması gerektiğini öğütleyen İsmail Cem gibi birçok farklı sol figür karşımıza çıkmıştır (Örmeci, 2020). Akademik alanda ise, Prof. Dr. Şerif Mardin'in "*merkez-çevre*" olarak kategorize ettiği yaklaşımla (Mardin, 1973); "*merkez*"i oluşturan Kemalist bürokratik ve askeri elite, "*çevre*"yi oluşturan köylüler ve orta sınıflardan oluşan heterojen kitle arasındaki rekabetin Türkiye'deki sağ-sol ayrımının temellerini oluşturduğu ve ana akım siyaseti karakterize ettiği görüşü ilgi çekmiş ve özellikle 1950'lerde büyük ölçüde kırsal durumdaki Türkiye'de DP'nin CHP karşısındaki seçim zaferlerini açıklamakta oldukça işlevsel bir vazife görmüştür (Çarkoğlu, 2007: 255-256).

Türkiye'de seçmen nezdinde sağ siyasetin baskın karakteri ve sol siyasetin dezavantajlı durumuna işaret eden tespitlerden birkaç güncel örnek vermek gerekirse, tanınmış Türk sosyal bilimcilerinden olan Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu ve Prof. Dr. Ali Çarkoğlu, 2006 yılında yaptıkları bir saha çalışması sonucunda, Türkiye'de sol siyasetin seçmen nezdinde giderek dar yüzde 20'lik bir banda hapsedildiği sonucuna ulaşmışlardır (Çakmakçı, 2006). Dünya Değerler Araştırması'nın Türkiye ayağını yöneten ve özellikle istatistiksel saha çalışmalarıyla bilinen bir diğer önemli sosyal bilimci olan Prof. Dr. Yılmaz Esmer de, yakın tarihli bir mülakatında, Türkiye'deki yaygın oy vermenin büyük ölçüde kimlikler üzerinden yapıldığını vurgulamış ve sol oyların geniş kitlelere açılmakta bazı zorlukları olduğunu ve sağ seçmeni ikna etmenin ekonomik krize rağmen kolay olmadığını vurgulamıştır (Cumhuriyet, 2018). Buna karşın, Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünden Prof. Dr. Hakan Yılmaz ise, 2017 yılında yaptığı bir araştırma sonucunda, Türkiye'de bazı konularda halkın sol değerlere sanıldığı kadar kapalı olmadığını ve sağ-sol eğilimlerin konudan konuya değişiklik gösterdiğini belirtmiştir (Kırnalı ve Kocael, 2017). Dolayısıyla, sağ-sol dengesizliği ve CHP ve sol partilerin Türkiye'de sandık başarısı anlamında yetersiz kalması konuları, Türkiye'de entelektüel

hayat ve Siyaset Bilimi tartışmalarının merkezinde yer alan önemli bir sorunsalı oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’deki sol oyların destek düzeyi, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında gerçekleştirilen demokratik seçimler doğrultusunda istatistiki olarak analiz edilecektir. Bu doğrultuda; doğrudan halk oyuyla yapılan 2014 ve 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile 1983, 1987, 1991, 1995, 1999, 2002, 2007, 2011, 2015 (iki defa) ve 2018 genel seçimleri incelenerek, sol oyların toplumsal dayanakları ve gücü tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışma, siyasal tarih bilgileri ile istatistiki verileri harmanlayarak, Türkiye’deki sol siyasetin desteğine yönelik olarak şu temel hipotezleri test edecektir:

1. Türkiye’de salt sol menşeli oyların oranı 12 Eylül sonrasında hiçbir zaman yüzde 40 düzeyini aşmamıştır.
2. Türkiye’de sol siyaset, 2002 sonrasında, Kemalist, sosyal demokrat ve laik yaşam tarzını müdafaa eden bir parti olarak sivrilen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Kürt siyasal hareketini temsil eden Halkların Demokratik Partisi (HDP) temelinde iki ana koldan ilerlemiş ve diğer sol partilerin oyları çok sınırlı kalmıştır.
3. Türkiye’de sol siyasetin AK Parti’nin domine ettiği sağ siyaset ile rekabet edebilmesi için, mutlaka AK Parti’den farklı sağ partilerin ve Kürt siyasal hareketinin desteğini alması gerekmektedir. Bu durum, sol partilerin özellikle Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iddialı olması için olmazsa olmaz koşul durumundadır.

Çalışmada, “sol” tabiriyle, Türkiye’de siyasal skalanın merkez solunda ve aşırı solunda yer alan sosyal demokrat, demokratik sol, sosyalist ve komünist partilerle, genelde “*Kürt solu*” kapsamında değerlendirilen (Celep, 2018: 1-25) Kürt siyasal hareketinin partileri değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Seçilen partilerin siyasal yelpazede “sol” olarak değerlendirilmeleri ise, hem parti tüzükleri, hem de yaygın kamuoyu algısına göre yapılmıştır. Bu bağlamda, CHP’nin kendisini “*çağdaş demokratik sol bir parti*” (Cumhuriyet Halk Partisi, 2018), HDP’nin kendisini “*mevcut anti-demokratik siyasal sisteme karşı, halklardan, ezilenlerden, yok sayılanlardan, doğadan, hayvan haklarından, emekten, özgürlükten, eşitlikten, barıştan ve adaletten yana olan demokratik halk iktidarını hedefleyenlerin partisi*” (Halkların Demokratik Partisi, 2014), Demokratik Sol Parti’nin kendisini “*insanca ve hakça gelişmeyi dirlik düzen içinde hızlandıran demokratik sol bir parti*” (Demokratik Sol Parti, 2019)), İşçi Partisi’nin devamı olan Vatan Partisi’nin kendisini “*Türk Devrimi’nin milliyetçi, halkçı ve sosyalist birikimini, Parti’nin Tüzük ve Programı temelinde, tek bir disiplin altında kucaklayan bir parti*” (Vatan Partisi, 2019) olarak tanımlamaları, bu partiler ve öncülerinin “sol” siyaset kapsamına girdikleri ve bunu benimsediklerine dair somut verilerdir. Çalışma, 1980 sonrası Türkiye solunun seçim

başarısı ve toplumsal desteğini istatistiki olarak değerlendireceği için, başka bir çalışmanın konusu olabilecek Türkiye solunun gelişim sürecine makalede yer verilmeyecektir.

1. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Darbeyi gerçekleştirilen 7. Cumhurbaşkanı Orgeneral Kenan Evren'in kendisini sistem üzerinde konumlandırmak ve Cumhurbaşkanlığı makamını güçlendirmek istemesi nedeniyle, 1982 anayasası, Türkiye'de yarı-Başkanlık ile parlamenter sistem arasında konumlanan melez bir rejimin kurulmasını sağlamıştır. Bu sistemde, TBMM tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'na; gerekli gördüğü takdirde yasama yılının ilk günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde açılış konuşmasını yapma, TBMM'yi gerekli gördüğünde toplantıya çağırma, yasaları veto etme veya halkoyuna sunma, seçimlerin yenilenmesine karar verme gibi yasama ve gerekli gördüğü takdirde Bakanlar Kurulu'na Başkanlık etme, diğer ülkelere Türk temsilcilerini atama ve yabancı devlet görevlilerini kabul etme, uluslararası antlaşmaları onaylama, TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Başkomutanlığını temsil etme, Silahlı Kuvvetler'in kullanılmasına izin verme, Genelkurmay Başkanı'nı atama, Milli Güvenlik Kurulu'nu toplantıya çağırma ve toplantıya Başkanlık etme, sıkıyönetim ve olağanüstü hâl ilan etme ve kanun hükmünde kararname çıkarma, özel durumu olan kişilerin cezalarını hafifletme ya da kaldırma, Devlet Denetleme Kurulu'na inceleme ve araştırma yaptırma, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) üyelerini ve üniversite Rektörlerini seçme gibi yürütme yetkileri tanınmıştır (*T.C. Resmi Gazete*, 20 Ekim 1982). Bu şekilde, klasik bir parlamenter sistemde olmayan ekstra yetkilerle donatılan Cumhurbaşkanlığı makamı, 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan bu konuma seçilene kadar ise Başbakanlık makamına göre yürütme erki anlamında daha etkisiz bir konumda olmuştur. Fakat Türkiye'de 2017 yılında kabul edilen anayasa değişikliği halkoylaması sonucunda, Cumhurbaşkanlığı, en üst ve en önemli siyasi makam olma özelliğini pekiştirmiş ve Başbakanlık makamının kaldırılmasıyla birlikte, yürütmedeki tek ve en etkili aktör durumuna yükselmiştir. Bu nedenle, Türkiye'deki sol oyların durumunu öncelikle en önemli makam olan Cumhurbaşkanlığı seçimleri temelinde incelemek gerekmektedir.

1.1. 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi

29 Haziran 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimi, Türkiye'de parlamenter sistemin uygulanmaya devam edildiği, ancak dönemin Başbakanı ve AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın Başkanlık sistemi yönünde reform taleplerinin giderek arttığı bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu, aynı zamanda halkoyuyla yapılan ilk Cumhurbaşkanlığı seçimi olarak da Cumhuriyet tarihine geçmiş bir seçim olmuştur. Seçimi, ilk turda yüzde 51,79 oranında ve 21.000.143 toplamında oy alan AK Parti adayı ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan kazanmıştır (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, "12. Cumhurbaşkanlığı Seçimi"). Erdoğan'ın rakibi olan ve CHP ile birlikte Türk milliyetçisi/aşırı sağ çizgideki Milliyetçi

Hareket Partisi'nin (MHP) desteklediği İslam Konferansı Örgütü (şimdinin İslam İşbirliği Teşkilatı) eski Genel Sekreteri (2004-2014) Türk diplomat ve akademisyen Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu yüzde 38,44 (toplam 15.587.720 oy) oy alırken, Kürt siyasi hareketinin partisi olarak bilinen Kürt solu çizgisindeki Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) adayı Selahattin Demirtaş da yüzde 9,76 (toplam 3.914.359) oy almıştır. Bu seçimde, MHP'nin de CHP adayını desteklemesi nedeniyle sol oyların düzeyini belirlemek kolay değildir. Ancak İhsanoğlu'nun CHP'nin adayı olması bağlamında aldığı tüm oylar sol oy kabul edilirse, sağdan da destek almayı başaran solun oylarının -HDP/Demirtaş'ın oylarıyla birlikte- yüzde 48,2'yi bulduğu iddia edilebilir. Sol oylardaki bu yüksek başarı grafiği, kuşkusuz, MHP'nin CHP adayını kurumsal olarak desteklemesi ve parti tabanından AK Parti ve Erdoğan'a kayan oylar olmasına karşın, önemli bir bölüm MHP'linin İhsanoğlu'na oy vermesi sayesinde olmuştur. Ayrıca o güne kadar barajı geçmekte zorlanan Kürt siyasi hareketinin partilerine büyük ivme kazandıran Selahattin Demirtaş gibi genç ve karizmatik bir liderin varlığı da, HDP oylarını yüzde 10 seviyesine yükseltmiş ve sol oyların artışına neden olmuştur.

1.2. 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Türkiye'de 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumu sonucunda, yüzde 51,18'lik oy oranıyla az bir farkla olsa da kabul edilen yeni sistemle birlikte (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, "16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması"), Cumhuriyet tarihinde ilk kez "*Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*" adı verilen Başkanlık sistemi uygulamaya sokulmuştur. Dolayısıyla, 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimi, yeni sistemde düzenlenen ilk Cumhurbaşkanlığı seçimi olarak tarihe geçmiştir. 24 Haziran 2018 tarihinde düzenlenen bu seçimi, ilk turda yüzde 52,59 oranında ve 26.330.823 toplamında oyla çoğunluk sağlamayı başaran ve yeniden seçilen Cumhur İttifakı (AK Parti, MHP ve diğer bir aşırı milliyetçi-İslamcı parti olan Büyük Birlik Partisi-BBP'nin kurdukları seçim ittifakı) adayı ve 12. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan kazanmıştır (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, "Cumhurbaşkanı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi"). Seçimde, sol siyaset kapsamında değerlendirilen CHP'nin adayı Muharrem İnce yüzde 30,64 (toplam 14.951.788), Kürt siyasi çizgisini temsil eden HDP'nin desteklediği Selahattin Demirtaş yüzde 8,40 (toplam 4.039.390) ve ulusalcı sol çizgideki Vatan Partisi'nin desteklediği Doğu Perinçek yüzde 0,20 (toplam 95.928) oy almışlardır. Böylelikle, toplam sol menşeli oyların -her ne kadar CHP, HDP ve Vatan Partisi gibi sol partiler arasında ciddi siyasi/ideolojik farklılıklar olsa da- yüzdeler diliminin yüzde 39,24 oranına ulaştığı iddia edilebilir. Ayrıca yüzde 7,29 oy alan (toplam 3.649.030) laik, milliyetçi ve Cumhuriyetçi sağ çizgideki İYİ Parti lideri Meral Akşener ve yüzde 0,2 oy alan (toplam 98.955) İslamcı Saadet Partisi (SP) lideri Temel Karamollaoğlu'nun da Erdoğan ve AK Parti'ye karşıt ve Millet İttifakı (CHP'nin önderliğinde İYİ Parti ve SP'nin

de destekledikleri seçim ittifakı) kapsamında yarışan adaylar oldukları düşünülürse, sol muhalefete destek veren oyların yüzde 46,7 seviyesine ulaştığı iddia edilebilir.

Tablo 1: Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CHP ve diğer sol partilerin desteklediği adaylar ve oy oranları

	2014 (%)	2018 (%)
CHP	38,44 (MHP de desteklemiştir)	30,64
HDP	9,76	8,40
Vatan Partisi	-	0,20
Toplam	48,2	39,24

2. Milletvekili Seçimleri

Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilene kadar, ülkedeki yürütme erkinin belirlenmesinde etkili olan en önemli seçim genel seçimler veya milletvekili seçimleri olmuştur. Bu bölümde, 1983'den itibaren Türkiye'de düzenlenen tüm genel seçimler incelenerek, sol oyların ilerleyen yıllar içerisindeki seyri analiz edilecektir.

Tablo 2: 1980 sonrası genel seçimlerde CHP ve diğer sol partilerin desteklediği adaylar ve oy oranları

	1983 (%)	1987 (%)	1991 (%)	1995 (%)	1999 (%)	2002 (%)	2007 (%)	2011 (%)	2015-H (%)	2015-K (%)	2018 (%)
HP/SHP/CHP	30,5	24,8	20,8	10,7	8,71	19	20,88	25,98	24,95	25,32	22,65
DSP	-	8,5	10,8	14,6	22,2	1,22	-	0,25	0,19	0,07	-
SP/İP/VP	-	-	0,44	0,22	0,18	0,51	0,36	Bağımsız adaylar	0,36	0,25	0,23
HADEP/DEHAP/DT P/BDP/HDP	-	-	-	4,17	4,75	6,22	Bağımsız adaylar	Bağımsız adaylar	13,12	10,76	11,7
ÖDP	-	-	-	-	0,80	0,34	0,15	-	-	-	-
SİP/TKP	-	-	-	-	0,12	0,19	-	0,15	-	-	-
YTP	-	-	-	-	-	1,15	-	-	-	-	-
HYP	-	-	-	-	-	-	0,51	-	-	-	-
EMEP	-	-	-	-	-	-	0,07	0,04	-	-	-
HKP	-	-	-	-	-	-	-	-	0,13	0,17	-
HAK-PAR	-	-	-	-	-	-	-	-	0,13	0,23	-

Anadolu Partisi	-	-	-	-	-	-	-	-	% 0,06	-	-
KP	-	-	-	-	-	-	-	-	% 0,03	-	-
Toplam	30,5	33,3	32	29,7	36,7	28,5	21,97	26,42	38,78	36,8	34,58

2.1. 1983 Genel Seçimleri

12 Eylül 1980 askeri darbesi ve 1982 anayasasının kabulünden sonra düzenlenen ilk genel seçim olan 6 Kasım 1983 genel seçimlerinde, sol siyasi geleneği temsil eden Necdet Calp liderliğindeki Halkçı Parti (HP), yüzde 30,5 oyla (toplam 5.285.804), seçimi, yüzde 45,1 oy alan (toplam 7.833.148) Turgut Özal liderliğindeki ve daha çok merkez ve merkez sağdaki seçmene hitap eden Anavatan Partisi'nin (ANAP) ardından ikinci sırada tamamlamıştır (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, "Cumhurbaşkanı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi"). Seçime giren üçüncü parti olan ve milliyetçi sağ geleneği temsil eden Turgut Sunalp liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ise, seçimde ancak yüzde 23,3 oy (toplam 4.036.970) alabilmiştir. Dolayısıyla, 12 Eylül darbesi sonrasında Türkiye'de sol oyların yüzde 30,5 destek düzeyi ile demokratik yarışa sağa kıyasla daha dezavantajlı olarak başladığı tespiti yapılabilir.

2.2. 1987 Genel Seçimleri

29 Kasım 1987 genel seçimlerini, yüzde 36,3 oy alan (toplam 8.704.335) Başbakan Turgut Özal liderliğindeki ANAP kazanmıştır (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, "Cumhurbaşkanı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi"). 1983 seçimlerine giren ve seçimi ikinci sırada tamamlayan Halkçı Parti ile aynı yıl içerisinde kurulmasına karşın 1983 seçimlerine girmesine askeri yönetimce izin verilmeyen, ancak 1984 yerel seçimlerinde ANAP'ın ardından ikinci olarak HP'yi gölgede bırakan Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) birleşmesiyle 1985 yılında kurulan Prof. Erdal İnönü liderliğindeki Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP), seçimden yüzde 24,8 oyla (toplam 5.931.000) ikinci olarak çıkmıştır. Seçimde üçüncü sırayı ise, siyasi yasağı kalkınca siyasete dönen Süleyman Demirel liderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) yüzde 19,1 oyla (toplam 4.587.062) almıştır. Ayrıca 1985 yılında Raşan Ecevit tarafından kurulan ve 1987'de siyasi yasağının kalkmasının ardından Bülent Ecevit'in Genel Başkanı olduğu Demokratik Sol Parti (DSP) de yüzde 8,5 oyla (toplam 2.044.576) yüzde 10 barajı altında kalmasına karşın yüksek bir desteğe sahip olmayı başarmıştır. Bir diğer baraj altı kalmasına rağmen yüksek oy oranı yakalayan parti ise, 1983 yılında kurulan ve liderliğini 1987'de siyasi yasağının kalkmasının ardından Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın üstlendiği, bu seçimde yüzde 7,2 oy alan (toplam 1.717.425) Refah Partisi (RP) olmuştur (*Seçim.Haberler.com*, "1987 Genel Seçim Sonuçları"). Böylelikle, 1987 seçimleri sonucunda Türkiye'deki sol oyların 33,3 seviyesine (SHP ve DSP oyları birlikte hesaplanınca) çıktığı ve solun yükselişe geçtiği görülmektedir. Nitekim bu durum, bu araştırmanın konusu olmayan 1989 yerel seçimlerini

SHP'nin yüzde 32,76 oyla önde tamamlaması ve üç büyükşehir (İstanbul, Ankara, İzmir) başta olmak üzere onlarca belediyeyi kazanmasıyla da tescil edilecektir. Bu dönemden itibaren, HP-SHP-CHP ve DSP olarak, Türkiye solu, iki büyük ve merkezi parti temelinde iki kollu bir gelişim gösterecektir.

2.3. 1991 Genel Seçimleri

20 Ekim 1991 genel seçimlerini, Süleyman Demirel liderliğindeki DYP yüzde 27 (toplam 6.600.726) oyla kazanırken, ikinci sırayı Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP yüzde 24 oyla (toplam 5.862.623) almıştır (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, “Cumhurbaşkanı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi”). Erdal İnönü liderliğindeki SHP ise, yüzde 20,8 oyla (toplam 5.066.571) bu seçimde üçüncü olmuştur. Dördüncü sırayı Refah Partisi (RP) yüzde 16,9 oyla (toplam 4.121.355) alırken, Bülent Ecevit liderliğindeki DSP de yüzde 10,8 oyla (toplam 2.624.301) baraj geçmeyi başarmıştır. Ayrıca Doğu Perinçek liderliğindeki ulusalcı sosyalist çizgideki Sosyalist Parti de seçimde yüzde 0,44 (toplam 108.369) oy almayı başarmıştır. Böylelikle, iki büyük sol parti (SHP ve DSP) ile Sosyalist Parti'nin temsil ettiği Türkiye solunun bu dönemdeki oy oranını yüzde 32 seviyesinde tuttuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu seçimde solun oylarında 1989 yerel seçimlerine kıyasla (o seçimde SHP ile DSP'nin toplam oyları yüzde 39'u buluyordu) azalma yaşandığı ortaya çıkmıştır.

2.4. 1995 Genel Seçimleri

24 Aralık 1995 genel seçimlerinde, Cumhuriyet tarihinde ilk kez Siyasal İslam geleneğinden gelen bir parti olan Necmettin Erbakan liderliğindeki RP, yüzde 21,4 oyla (toplam 6.012.450) seçimi ilk sırada tamamlamıştır (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, “Cumhurbaşkanı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi”). Mesut Yılmaz'ın Genel Başkanı olduğu ANAP yüzde 19,6 oyla (toplam 5.527.288) ikinci olurken, Prof. Dr. Tansu Çiller liderliğindeki DYP yüzde 19,2 oyla (toplam 5.396.009) seçimi üçüncü sırada tamamlamıştır. Sol partilerden DSP yüzde 14,6 oyla (toplam 4.118.025) dördüncü olurken, 1992'de Doç. Dr. Deniz Baykal-İsmail Cem ikilisi öncülüğünde yeniden kurulan ve 1995 yılında SHP ile kendi çatısı altında birleşmeyi başaran CHP, Deniz Baykal liderliğinde yüzde 10,7 oyla (toplam 3.011.076) beşinci olmuştur. Ayrıca 1994 yılında kurulan sol çizgideki ve Kürt siyasal hareketini temsil eden Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) Murat Bozlak liderliğinde girdiği seçimde yüzde 4,17 (toplam 1.171.623) ve Doğu Perinçek liderliğindeki İşçi Partisi (İP) de yüzde 0,22 (toplam 61.428) oy almışlardır. Böylelikle, iki büyük sol parti ile birlikte sol çizgideki HADEP ve İP oylarıyla, Türkiye solunun seçmen desteğinin 1995 genel seçimlerinde yüzde 29,7 seviyesine indiği anlaşılmaktadır. Bu seçimle birlikte Türkiye'de solun olumsuz gidişatı belgelenirken, solun düşüşüne paralel olarak Siyasal İslamcı hareketin de yükselişe geçmesi ülkedeki yerleşik laik-bürokratik gruplarda büyük endişeye neden olmuştur. Bu durumun öncü sinyali ise,

1994 yerel seçimlerinde RP'nin Ankara'yı Melih Gökçek, İstanbul'u da Recep Tayyip Erdoğan ile sürpriz bir şekilde kazanması ve artık marjinal bir parti olarak kabul edilemeyeceğini ispatlaması olmuştur. Bu endişelerin de etkisiyle, Türkiye, 28 Şubat 1997 tarihinde “*postmodern darbe*” olarak tarihe geçen 28 Şubat sürecine sürüklenmiş ve ordunun siyasete müdahalesi tartışmaları yeniden alevlenmiştir. 1995'ten itibaren Türkiye'de sol siyaset içerisinde Kürt siyaseti ve Kürt solu partilerinin de artık ayrı bir bileşen haline geldiği ve seçim sonuçlarını etkileme potansiyeline sahip etkin bir güce dönüşüm sürecini başlattığı belirtilmelidir.

2.5. 1999 Genel Seçimleri

18 Nisan 1999 tarihinde yapılan genel seçimleri, azınlık hükümeti ile iktidarda kaldığı kısa sürede PKK terör örgütü elebaşısı Abdullah Öcalan'ı yakalayarak ülkeye tutuklu olarak geri getirmeyi başaran Bülent Ecevit liderliğindeki DSP yüzde 22,2 oyla (toplam 6.919.670) kazanmayı başarmıştır (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, “1983-2007 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri”). Seçimde ikinci sırayı, 12 Eylül darbesi ardından Muhafazakâr Parti ve Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) gibi partilerle siyasal geleneğini devam ettiren, ama genel seçimlerde pek bir varlık gösteremeyen, ancak 1993 yılında Alparslan Türkeş liderliğinde MÇP'nin adını değiştirmesiyle adeta yeniden kurulan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), yeni Genel Başkanı olan Dr. Devlet Bahçeli liderliğinde yüzde 18 oyla (toplam 5.606.583) almıştır. MHP'nin bu beklenmedik oy artışında, yeni ve toplumda pek bilinmeyen gizemli bir siyasi lider olan Bahçeli'nin karizmasının ve partinin Öcalan'ı idam etmek konusunda kararlı olmasının etkili olduğu görüşü o dönemde Türk medyasında sıklıkla işlenmiştir (Aydemir, 2004; Öztürk, 2014: 211). Seçimde üçüncü sırayı, 28 Şubat süreci ardından kapatılan RP'nin yerini alan Recai Kutan liderliğindeki Fazilet Partisi (FP) yüzde 15,4 oyla (toplam 4.805.381) alırken, Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP yüzde 13,2 (toplam 4.122.929) ve Tansu Çiller liderliğindeki DYP yüzde 12 oy (toplam 3.745.417) almışlardır. CHP'nin Deniz Baykal liderliğinde yüzde 8,71 oyla (toplam 2.716.094) yüzde 10 seçim barajının altında kalarak TBMM'ye giremediği seçimlerde, Kürt siyasal hareketini temsil eden Kürt solu çizgisindeki Murat Bozlak liderliğindeki HADEP yüzde 4,75 (toplam 1.482.196), Ufuk Uras liderliğindeki liberal sol çizgideki Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) yüzde 0,80 (toplam 248.553), Doğu Perinçek liderliğindeki İP yüzde 0,18 (toplam 57.607) ve Aydemir Güler liderliğindeki Sosyalist İktidar Partisi (SİP) yüzde 0,12 (toplam 37.680) oy almışlardır (*Seçim.Haberler.com*, “1999 Genel Seçim Sonuçları”). Böylelikle, meclis temsili düşmesine karşın, aslında Türkiye solunun bu dönemde seçmen desteğinin yeniden yüzde 36,7 seviyesine kadar yükseldiği ve bunun da büyük ölçüde DSP'nin başarısından kaynaklandığı görülmektedir.

2.6. 2002 Genel Seçimleri

17 Ağustos 1999 depremi ve 2001 ekonomik krizinin ardından Türkiye'de siyasetin yerle bir olduğu 3 Kasım 2002 genel seçimlerini, yüzde 35 civarında oy alan (toplam 10.808.229) Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti kazanırken, TBMM'ye giren ikinci parti de yüzde 19 oy alan (toplam 6.113.352) Deniz Baykal liderliğindeki CHP olmuştur (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, "22. Dönem Milletvekili Genel Seçimi"). Seçim sonucunda, Tansu Çiller liderliğindeki DYP (yüzde 9,54), Devlet Bahçeli liderliğindeki MHP (yüzde 8,36), işadamı Cem Uzan liderliğindeki yeni bir popülist parti olan Genç Parti (GP) (yüzde 7,25), Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP (yüzde 5,13) ve Recai Kutan liderliğindeki Saadet Partisi (SP) (yüzde 2,49) gibi sağ partiler, yüksek oy oranlarına karşın baraj altında kalarak TBMM'ye girememişlerdir. Sol partilere bakıldığında ise; Mehmet Abbasoğlu liderliğindeki ve HADEP'in devamı niteliğindeki Kürt siyasal hareketinin partisi olan Demokratik Halk Partisi (DEHAP) seçimi yüzde 6,22 (toplam 1.960.660), Bülent Ecevit liderliğindeki DSP yüzde 1,22 (toplam 384.009), DSP'nin başarılı Dışişleri Bakanı İsmail Cem liderliğinde yeni kurulan Avrupa Birliği (AB) tam üyeliği yanlısı liberal sol çizgideki Yeni Türkiye Partisi (YTP) yüzde 1,15 (toplam 363.869), Doğu Perinçek liderliğindeki İP yüzde 0,51 (toplam 159.843), Ufuk Uras liderliğindeki ÖDP yüzde 0,34 (toplam 106.023) ve Aydemir Güler liderliğindeki Türkiye Komünist Partisi (TKP) yüzde 0,19 oyla (toplam 59.180) tamamlamışlardır. Böylelikle, TBMM'de sadece CHP ile temsil edilmesinin yanında, bu seçimde Türkiye'deki sol oyların yüzde 28,5 seviyesine indiği görülmüştür. Bunda en büyük etken ise, kuşkusuz, DSP'nin kurduğu üçlü koalisyon hükümetinin (DSP-MHP-ANAP koalisyonu) cezaevi reformunun yapılması, 1982 anayasasının demokratikleştirilmesi ve AB reformlarının hayata geçirilmesi gibi bazı başarılarına karşın, 2001 ekonomik krizinin etkileri tam olarak atlatılmadan seçime gitmeyi göze alması olmuştur. Nitekim Ecevit'in getirip süper yetkilerle donattığı Ekonomi Bakanı Dr. Kemal Derviş'in reformlarıyla Türkiye ekonomisi ilerleyen yıllarda yeniden yükselişe geçmesine karşın, ekonomik krizin faturası seçmence DSP ve Türkiye soluna çıkarılmıştır. DSP'nin oylarında yaşanan büyük düşüşün de etkisiyle, bu seçimde Türkiye solunun oy oranları hızla azalmıştır.

2.7. 2007 Genel Seçimleri

Türkiye'nin ekonomik performansının çok iyi olmasına karşın Cumhurbaşkanlığı seçimi krizi ve Cumhuriyet mitingleri sürecinde gerçekleştirdiği 22 Temmuz 2007 genel seçimlerini, yüzde 46,58 oy alan (toplam 16.327.291) Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti kazanmıştır (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, "23. Dönem Milletvekili Genel Seçimi"). Deniz Baykal liderliğindeki CHP ise, seçimde beklentilerin altında kalarak yüzde 20,88 oyda (toplam 7.317.808) kalmıştır. Yüzde 14,27 oy alan (toplam 5.001.869) Devlet Bahçeli liderliğindeki MHP seçimi üçüncü sırada tamamlamış ve TBMM'ye giren son parti olmuştur. Yüzde 10 seçim barajına en yaklaşan partiler

Mehmet Ağar liderliğindeki Demokrat Parti (DP) (yüzde 5,44), Cem Uzan liderliğindeki GP (yüzde 3,04) ve Recai Kutan liderliğindeki SP (yüzde 2,34) olurken, sol kabul edilebilecek olan partilerden laiklik yanlısı ilahiyatçı Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk'ün kurduğu Halkın Yükselişi Partisi (HYP) yüzde 0,51 (toplam 178.219), Doğu Perinçek'in İP'si yüzde 0,36 (toplam 127.042), Bekir Kemal Ulusaler liderliğindeki ÖDP yüzde 0,15 (toplam 51.001) ve Haydar Kaya liderliğindeki Emek Partisi (EMEP) yüzde 0,07 (toplam 25.770) oy almışlardır. Bu seçimde, sol oyların toplamının 22'yi bile bulamadığı görülmekte ve AK Parti'nin ekonomik ve siyasi başarısı sonucunda, sola yönelik desteğin iyice azaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Kürt siyasal hareketinin yeni partisi olan Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) bu seçime parti kurumsal kimliği ile girmek yerine, yüzde 10 barajına takılmamak adına, ÖDP, EMEP ve Sosyalist Demokrasi Partisi-SDP gibi küçük sol partilerle birlikte "*Bin Umut Adayları*" adıyla ve bağımsız milletvekillerini destekleyerek katıldığı ve bunun da sol oy oranını düşük gösterdiği belirtilmelidir. Nitekim DTP'nin desteklediği 22 bağımsız milletvekili bu seçimin ardından TBMM'ye girebilmiştir. Bu seçimde, üçlü koalisyon döneminde başlatılan ekonomik reformların meyvelerini toplayan AK Parti'nin üstün ekonomik performansının ödüllendirildiği ve muhalefetin geliştirdiği yaşam tarzına ve Atatürk/Cumhuriyet imgelerine dayalı negatif siyasetin seçmenlerce pek de desteklenmediği görülmüştür. Zira yüzbinlerce insanın katıldığı coşkulu Cumhuriyet mitinglerine karşın, CHP'nin oyu, önceki seçime göre yüzde 2 düzeyinde bile artmamıştır. Ayrıca AK Parti'nin 1999 Helsinki sürecinin devamı olarak 2005 yılında AB ile tam üyelik müzakerelerini başlatması da, Türk seçmenlerin Siyasal İslamcı kökten gelmesine karşın bu partiye yönelmesinde etkili olmuştur.

2.8. 2011 Genel Seçimleri

12 Haziran 2011 genel seçimlerini yine Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti yüzde 49,83 oyla (toplam 21.399.082) birinci olup rahat bir zafer kazanırken, yeni lideri Kemal Kılıçdaroğlu ile çıkış arayan CHP de yüzde 25,98 (toplam 11.155.972) oy almayı başarmıştır (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, "24. Dönem Milletvekili Genel Seçimi"). Devlet Bahçeli'nin MHP'si yüzde 13,01 oya (toplam 5.585.513) ulaşırken, seçimde başka hiçbir parti barajı aşamamıştır. Seçimlere katılan CHP dışındaki sol partilere bakıldığında ise; Masum Türker liderliğindeki DSP'nin yüzde 0,25 (toplam 108.089), Erkan Baş liderliğindeki Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) yüzde 0,15 (toplam 64.006) ve Haydar Kaya liderliğindeki EMEP'in yüzde 0,04 (toplam 15.222) oy aldıkları görülmektedir. Bu şekilde, daha çok İslamcı siyaset karşısında laik yaşam tarzının savunusuna dayalı hale gelen sol oyların, Kılıçdaroğlu rüzgarına karşın, bu dönemde ancak yüzde 26,4 seviyesine çıkabildiği görülmektedir. Ayrıca sol oyların düşük kalmasında, Kürt siyasal hareketini temsil eden Barış ve Demokrasi Partisi'nin (BDP) seçime kurumsal kimliğiyle katılmak yerine, yüzde 10 barajına takılmamak adına, birçok küçük sol partiyle birlikte "*Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloku*" çatısı altında bağımsız adayları destekleme

kararı almasının etkili olduğunu ve bu ittifak sonucunda tam 35 bağımsız adayın milletvekili seçildiğini hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla, 2007 ve 2011 seçimlerinde sol oyların miktarında Kürt oylarının dahil olmadığını belirtmek gerekir.

2.9. 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri

Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu liderliğinde 7 Haziran 2015 genel seçimlerine giren AK Parti, yüzde 40,87 oyla (toplam 18.347.747) seçimi birinci bitirmesine karşın, ilk kez hükümet kuracak meclis çoğunluğunu kazanamamıştır (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, "25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi"). Seçimi Kemal Kılıçdaroğlu liderliğindeki CHP yüzde 24,95 oyla (toplam 11.338.681) ikinci sırada tamamlamıştır. Devlet Bahçeli'nin MHP'si yüzde 16,29 oyla (toplam 7.423.555) atılım yaparak üçüncü olurken, Selahattin Demirtaş-Figen Yüksekdağ eşbaşkanlığındaki HDP (Halkların Demokratik Partisi) de yüzde 13,12 oyla (toplam 5.847.134) ciddi bir çıkış gerçekleştirmiştir. Sol partilerden Doğu Perinçek'in Vatan Partisi yüzde 0,36 (toplam 161.674), Masum Türker liderliğindeki DSP yüzde 0,19 (toplam 85.810), Nurullah Anku liderliğindeki komünist çizgideki Halkın Kurtuluş Partisi yüzde 0,13 (60.396), Fehmi Demir liderliğindeki federalizmi savunan ve Kürt siyasal hareketi dahilinde kurulan Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) yüzde 0,13 (toplam 58.716), CHP'den ayrılan hukukçu Emine Ülker Tarhan liderliğindeki Anadolu Partisi yüzde 0,06 (toplam 27.688) ve Özlem Şen Abay liderliğindeki Komünist Parti yüzde 0,03 oy (toplam 13.780) oy almayı başarmıştır. Böylelikle, HDP'nin yükselişiyle birlikte bu seçimde toplam sol oyların yüzde 39 seviyesine yaklaştığı ortaya çıkmıştır. Solun bu seçimdeki hızlı yükselişinde, Türkiye'de muhalefetin ekonomik sıkıntıları ve artan İslamcı-milliyetçi siyasetin yol açtığı sorunları (Suriye iç savaşına Türkiye'nin aktif şekilde müdahil olması ve milyonlarca Suriyeli'nin Türkiye'ye yerleşmesi gibi) seçmene anlatabilmesi (KONDA, 2015: 54) ve Erdoğan'ın yokluğunda AK Parti'nin eski gücünde olmaması gibi faktörlerin rol oynadığı o dönem Türk basınında yapılan yorumlarda öne çıkarılmıştır. Ayrıca sol oyların CHP ve HDP gibi iki büyük parti ve ekseninde gelişmesi ve küçük sol partilerin seçimde varlık gösterememesi trendi bu seçimde de artarak devam etmiştir. Nitekim birçok sol parti seçime girmesine karşın, hiçbiri yüzde 0,5 düzeyinde bile oy oranını yakalayamamıştır.

2.10. 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri

7 Haziran 2015 genel seçimleri sonrasında koalisyon hükümeti kurulamaması ve Türkiye'de yaşanan büyük terör olayları ardından gidilen 1 Kasım 2015 genel seçimlerini, Ahmet Davutoğlu liderliğindeki AK Parti yüzde 49,5 oyla (toplam 23.681.926) kazanmayı bilmiş ve yeniden tek parti hükümetini kurmuştur (*T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal*, "26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi"). AK Parti'nin ardından Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP'si 25,32 oyla (toplam 12.111.812) ikinci olmuş; seçim sonucunda

MHP'nin oyu yüzde 11,9'a (toplam 5.694.136), HDP'nin oyu da yüzde 10,76'ya (toplam 5.148.085) düşmüştür. Sol partilerden Vatan Partisi yüzde 0,25 (toplam 118.803), HAK-PAR yüzde 0,23 (toplam 108.583), Halkın Kurtuluş Partisi yüzde 0,17 (toplam 83.057) ve DSP yüzde 0,07 (toplam 31.805) oy almıştır. Böylelikle, Türkiye genelinde sol oylar yüzde 36,8 düzeyinde kalmıştır. Bu dönemde genel anlamda sol oylarda vahim bir düşme yaşanmamasına karşın, HDP'nin de ortağı olduğu seçim hükümetinin yönetimde yeterince etkili olamadığının düşünülmesi ve 10 Ekim 2015 Ankara Garı terör saldırısı gibi büyük ve travmatik olaylar (KONDA, 2015: 80), seçmeni güçlü ve istikrarlı bir hükümet konusunda cesaretlendirmiş ve yeniden AK Parti'ye yönlendirmiş ve HDP oylarında kayda değer bir azalma yaşanmıştır.

2.11. 2018 Milletvekili Seçimleri

24 Haziran 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimiyle eşzamanlı olarak yapılan son milletvekili seçimlerini, yüzde 42,56 oy alan (toplam 21.338.693) AK Parti kazanmıştır (T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal, "Cumhurbaşkanı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları"). İkinci sırayı yüzde 22,65 oyla (toplam 11.086.897) CHP alırken, Kürt siyasal hareketini temsil eden Halkların Demokratik Partisi (HDP) yüzde 11,7 oyla (toplam 5.606.622) seçimi yüzde 11,1 oyda kalan (toplam 5.444.728) MHP'nin önünde üçüncü sırada tamamlamıştır. Bu seçimde sol oyların toplamı CHP ve HDP ile birlikte ancak yüzde 34,5 seviyesine ulaşabilmiştir. Ancak Vatan Partisi'nin yüzde 0,23 oyu (toplam 110.849) ile AK Parti ve MHP'nin oluşturdukları Cumhuriyet İttifakı'na karşı CHP'nin kurduğu Millet İttifakı'na destek veren İYİ Parti'nin yüzde 9,96 (toplam 4.993.479) ve SP'nin yüzde 1,34 (toplam 660.749) oyları da düşünüldüğünde, bu seçimde sol muhalefete destek yüzde 47'ler seviyesine yaklaşmaktadır. Bu seçimde de, Türkiye'de solun CHP ve HDP olarak iki ana ekseninde geliştiği durumu bir kez daha teyit edilmiş ve diğer partilerin oy oranları seçim sonucunu etkilemekten hayli uzak kalmıştır.

3. Hipotezlerin Değerlendirilmesi

3.1. Hipotezlerin Cumhurbaşkanlığı Seçimlerine Göre Değerlendirilmesi

2014 ve 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçları, üçüncü hipotezimize (*Türkiye'de sol siyasetin AK Parti'nin domine ettiği sağ siyaset ile rekabet edebilmesi için, mutlaka AK Parti'den farklı sağ partilerin ve Kürt siyasal hareketinin desteğini alması gerekmektedir*) dair önemli bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Zira 2014 seçiminde AK Parti'ye karşı aşırı milliyetçi-sağ çizgideki MHP'nin kurumsal desteğini almayı başaran CHP'nin adayı Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, yüzde 38,44 gibi sol oyların parlamento seçimlerinde neredeyse hiç ulaşamadığı yüksek bir oy düzeyine ulaşmayı başarmıştır. HDP oylarının da olası bir ikinci turda sol adaya yönelebileceği öngörülürse, ilk turdaki sağ destekli sol oyların yüzde 48'i dahi aştığı iddia edilebilir. Benzer şekilde, 2018 Cumhurbaşkanlığı seçiminde de, yüzde 30,64 oy alan Muharrem İnce'nin ve sol muhalefetin oyu, Kürt sol

partisi HDP ve İYİ Parti ve SP gibi muhalif sağ partilerin de oyları eklendiğinde 46-47 seviyesine ulaşmaktadır. Bu durum, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iddialı olmak isteyen CHP ve sol muhalefetin, AK Parti dışındaki sağ partiler (şimdilerde İYİ Parti ve SP dışında Ali Babacan'ın DEVA Partisi ve Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun Gelecek Partisi de iddialı ve hükümet karşıtı çizgideki yeni sağ partilerdir) ve Kürt siyasal hareketinin (HDP) desteğini alması gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.2. Hipotezlerin Genel Seçimlere Göre Değerlendirilmesi

1983'ten itibaren Türkiye'de yapılan 11 milletvekili seçimi değerlendirildiğinde, makalede araştırılan ilk iki hipotezin büyük ölçüde doğrulandığı görülmektedir. İlk hipotez (*Türkiye'de salt sol menşeli oyların oranı 12 Eylül sonrasında hiçbir zaman yüzde 40 düzeyini aşamamıştır*), açısından bakıldığında; 1999 genel seçimlerinde DSP, CHP ve diğer küçük sol partilerle birlikte toplam oyda ulaşılan yüzde 36,7, 7 Haziran 2015 seçimlerinde CHP ve HDP ile birlikte küçük sol partilerle birlikte ulaşılan yüzde 38,9, 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde yine aynı partilerle ulaşılan yüzde 36,8 ve 2018 milletvekilliği seçiminde CHP, HDP ve Vatan Partisi toplamında ulaşılan yüzde 34,75 seviyesi haricinde, salt Türk solu ve Kürt solu oyları hiçbir zaman yüzde 39'a yaklaşmamıştır. Bu da, bize, üçüncü hipotezimizin (*Türkiye'de sol siyasetin AK Parti'nin domine ettiği sağ siyaset ile rekabet edebilmesi için, mutlaka AK Parti'den farklı sağ partilerin ve Kürt siyasal hareketinin desteğini alması gerekmektedir*) geçerliliği konusunda sağlam bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Öyle ki, bazı sağ partilerin de sol muhalefete desteğinin sağlandığı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve 2018 milletvekilliği seçimleri gibi farklı ittifaklar temelinde girilen seçimlerde, sol partilerin başını çektiği muhalefetin oylarının yüzde 46-48 seviyesine ulaşabildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, sol partilerin muhalefet stratejileri ve aday seçimlerinde muhalif sağ partileri ve kesimleri de kucaklayan, ama sol siyasal gündemden (işçi hakları, sosyal haklar, inançlara saygılı laiklik vs.) vazgeçmeyen bir strateji izlemeleri durumunda, bilhassa Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iddialı olmaya devam etmeleri mümkün gözükmemektedir.

Sonuç

Bu makalede, Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında kurulan siyasal düzende halkoyuyla yapılan tüm genel ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri istatistiki olarak değerlendirilerek, Türkiye siyasetine ve Türkiye'deki sol siyasetin toplumsal tabandaki gücüne dair temel bazı saptamalar yapılmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda, araştırma sonucunda "Giriş" bölümünde belirtilen hipotezlerin (1. Türkiye'de salt sol menşeli oyların oranı 12 Eylül sonrasında hiçbir zaman yüzde 40 düzeyini aşamamıştır. 2. Türkiye'de sol siyaset, 2002 sonrasında, Kemalist, sosyal demokrat ve laik yaşam tarzını müdafaa eden bir parti olarak sivrilen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Kürt siyasal hareketini temsil eden Halkların Demokratik Partisi (HDP) temelinde iki ana koldan ilerlemiş ve diğer sol

partilerin oyları çok sınırlı kalmıştır. 3. Türkiye’de sol siyasetin AK Parti’nin domine ettiği sağ siyaset ile rekabet edebilmesi için, mutlaka AK Parti’den farklı sağ partilerin ve Kürt siyasal hareketinin desteğini alması gerekmektedir.) seçim sonuçları itibarıyla istatistiksel olarak doğrulandığı anlaşılmaktadır. Seçim sonuçlarının onlarca farklı faktör (ekonomi, dış politika, toplum psikolojisi vs.) tarafından etkilenebildiği de düşünüldüğünde, elbette bu çalışmanın bir başlangıç olarak kabul edilmesi ve bu verilerin daha farklı parametreler de eklenerek geliştirilmesi mümkündür.

Araştırmadan çıkarılabilecek temel sonuç ise, Türkiye’de solun sağ siyaset karşısında etkili olabilmek için, sağdan da oy alabilecek adaylara yönelmesi ihtiyacıdır. Bu bağlamda, son dönemde 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda CHP’nin merkez sağdan gelen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu ve milliyetçi sağdan gelen Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş gibi iki önemli siyasi yıldız yaratması dikkat çekmektedir. Öyle ki, güncel anketlerde, bu iki ismin Cumhurbaşkanlığı seçimi ikinci turunda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a karşı yüzde 10’un üzerinde anlamlı farklarla üstün gelebilecekleri ortaya çıkmaktadır (Selçuki, 2021). Bu da, makalede işlenen genel görüşü destekleyen aktüel bir veridir. Türkiye’de neden sağ siyasetin ve muhafazakâr değerlerin ağır bastığı konusu ise, ayrı bir araştırmada değerlendirilmesi gereken temel bir sorunsaldır.

Son olarak, Türkiye’de solun başarılı olabilmek için sağdan da oy alabilecek adaylara yönelmesi gerektiği tespitinin yanı sıra, Türkiye solunun en önemli ikinci bileşenin son birkaç seçimdir artık Kürt siyasal hareketi olduğu da unutulmamalıdır. Bu bağlamda, önemli seçimler öncesinde Kürt Sorunu konusunda reform vadeden ancak sağdan da oy alabilecek ılımlı adayların seçilmesi gerektiği ideal formülasyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydemir, S. R. (2004), “19 Şubat 2001-3 Kasım 2002 Dönemi Türk Siyasal Hayatına Yön Veren Aktörler: Dr. Devlet Bahçeli”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 77, Mayıs 2004.

Celep, Ö. (2018), “The moderation of Turkey’s Kurdish left: the Peoples’ Democratic Party (HDP)”, *Turkish Studies*, 19 (3), ss. 1-25.

Cumhuriyet (2018), “Prof. Yılmaz Esmer: Soğan 3 lira değil 5 lira bile olsa seçmen oyunu değiştirmez”, 01.07.2018, Erişim Tarihi: 27.12.2020, Erişim Adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/prof-yilmaz-esmer-soğan-3-lira-değil-5-lira-bile-olsa-seçmen-oyunu-değistirmez-1014080>.

Cumhuriyet Halk Partisi (2018), “Tüzük (9-10 Mart 2018 Tarihli 19. Olağanüstü Kurultayda Kabul Edilmiştir)”, Erişim Tarihi: 06.01.2021, Erişim Adresi: https://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf.

Çakmakçı, N. (2006), “Sağ radikal bir ülke olduk”, *Hürriyet*, 11.06.2006, Erişim Tarihi: 27.12.2020, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sag-radikal-bir-ulke-olduk-4557868>.

Çarkoğlu, A. (2007), "The Nature of Left-Right Ideological Self-placement in the Turkish Context", *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı: 2, ss. 253-271.

Demokratik Sol Parti (2019), "Tüzük", Erişim Tarihi: 06.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.dsp.org.tr/wp-content/uploads/2016/03/DSPTuzuk2019.pdf>.

Halkların Demokratik Partisi (2014), "Halkların Demokratik Partisi Tüzüğü (22 Haziran 2014 tarihli 2. Olağanüstü Kongre'de kabul edilmiş son hali)", Erişim Tarihi: 06.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.hdp.org.tr/tr/parti-tuzugu/10/>.

Kırnalı, G. & Kocaeli, İ. (2017), "Toplum ve Siyaset (18) : Hakan Yılmaz ile Türkiye'de sağ ve sol değerleri konuştuk", *Medyascope*, 01.06.2017, Erişim Tarihi: 27.12.2020, Erişim Adresi: <https://medyascope.tv/2017/06/01/toplum-ve-siyaset-18-hakan-yilmaz-ile-turkiyede-sag-ve-sol-degerleri-konustuk/>.

KONDA (2015), "7 Haziran Sandık ve Seçmen Analizi", 18 Haziran 2015, Erişim Tarihi: 26.08.2021, Erişim Adresi: https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/03/KONDA_7HaziranSand%C4%B1kveSe%C3%A7menAnaliziRaporu.pdf.

KONDA (2015), "Kasım'15 Barometresi", Siyasal ve Toplumsal Araştırmalar Dizisi, Erişim Tarihi: 26.08.2021, Erişim Adresi: https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/03/KONDA_1Kas%C4%B1m2015SandikveSecmenAnaliziRaporu.pdf.

Küçükömer, İ. (1994), *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Mardin, Ş. (1973), "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*, Cilt 102, Sayı: 1, Post-Traditional Societies (Kış 1973), ss. 169-190

Örmeci, O. (2020), *A Turkish Social Democrat: İsmail Cem*, İstanbul: Libra Books.

Öztürk, S. (2014), "Siyasal İkna ve Seçim Müzikleri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 3, ss. 195- 218.

Seçim.Haberler.com, <https://secim.haberler.com/>.

Selçuki, C. (2021), "Muhalefetin Zor Seçimi", Türkiye Raporu, Erişim Tarihi: 26.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.turkiyeraporu.com/arastirma/muhalefetin-zor-secimi-4593/>.

T.C. Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 20 Ekim 1982, Erişim Tarihi: 28.12.2020, Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>.

T.C. Yüksek Seçim Kurulu - YSK Web Portal, <https://www.ysk.gov.tr/>.

Vatan Partisi (2019), "Tüzük", Erişim Tarihi: 06.01.2021, Erişim Adresi: <http://vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/temel-belgeler/tuzuk-4125>.

SIYASAL REKLAMDA SEÇİM AFİŞLERİ: CHP SEÇİM AFİŞLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ “1950 VE 2018 SEÇİMLERİ”

Aslı AYDEMİR¹

ÖZ

Siyasal iletişim çalışmalarında, seçim dönemlerinde hedef kitleye ulaşabilme noktasında büyük bir öneme sahip olan seçim afişleri, aynı zamanda dönemin siyasi kimliğini de yansıtmaktadır. 1950 genel seçimleri de demokratikleşme yolunda yapılmış ilk genel seçimlerdir. Bu bakımından hem seçimler hem de önemli bir kampanya aracı olan seçim afişleri günümüzde hâlâ konuşulmakta, bilimsel çalışmalara konu olmaktadır. Siyasi partilerin seçim çalışmalarında kullandıkları afişlerin hangi kriterler göz önünde bulundurularak tasarlandığının ortaya koyulabilmesi amacıyla yapılan bu çalışma, Atatürk'ün kurduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olma özelliğine sahip olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin seçim afişlerinin incelenmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Türkiye tarihinin ilk demokratik seçimi olarak kabul edilen 1950 genel seçimleri ve son seçim dönemi olan 2018 genel seçimlerinde CHP'nin kullanmış olduğu seçim afişleri analiz edilmiştir. Afişler, nitel araştırma yöntemlerinden göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Gösterenin arkasındaki gizli kodların ortaya çıkarılmasını sağlayan göstergebilimsel yöntemle CHP'nin demokratik şartlarda yapılan ilk ve son seçim dönemi afişlerinin arka planında yer alan görsel, dilsel ileti ve ideolojik kodlardaki farklılıklar ortaya koyulmuştur. Çalışmanın sonucunda, CHP'nin çok partili hayata geçiş ile birlikte kampanya afişi olarak kullandığı 1950 dönemi seçim afişinde, görsel, dilsel ve ideolojik kodlar açısından dönemin siyasi ve toplumsal durumunu yansıttığı, 2018 seçim afişinde ise dönemin şartlarından ziyade kurumsal kimliğin baskın olduğu bir sunum tarzının benimsendiği ulaşılan önemli bulgulardandır.

Anahtar kelimeler: Siyasal Reklam, Seçim Afişleri, Göstergebilim, CHP, 1950 ve 2018 Seçimleri

ELECTION POSTERS IN POLITICAL ADVERTISING: TRANSFORMATION OF CHP ELECTION POSTERS; “1950 AND 2018 ELECTIONS”

ABSTRACT

Election posters, which are of great importance in terms of reaching the target audience during election periods, also reflect the political identity of the period. The 1950 general elections were also the first general elections held in the path of democratization. In this respect, election posters, which are both elections and an important campaign tool, are still talked about today and are the subject of scientific studies. This study, which was carried out in order to reveal which criteria the posters used by the political parties in their election campaigns were designed, is important in terms of examining the election posters of the Republican People's Party (CHP), which was founded by Atatürk and which is the first political party of the Republic of Turkey. In this context, the election posters used by the CHP in the 1950 general elections, which is considered the first democratic election in Turkey's history, and the 2018 general elections, the last election period, were analyzed in this study. The posters were analyzed by semiotic analysis method, one of the qualitative research methods. The differences in the visual, linguistic message and ideological codes in the background of the posters of the CHP's first and last election period, which were made under democratic conditions, were revealed with the semiotic method that enables the revealing of the secret codes behind the signifier. As a result of the study, the election poster of the 1950 period, which the CHP used as a campaign poster with the transition to multi-party life, reflected the political and social situation of the period in terms of visual, linguistic and ideological codes, and the 2018 election poster adopted a presentation style in which corporate identity predominated rather than the conditions of the period.

Keywords: Political Advertisement, Election Posters, Semiotics, CHP, 1950 and 2018 Elections

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ORCID: 0000-0002-0396-154X, asliaydemir6@hotmail.com

Giriş

Siyasal iletişimde aday ya da partinin hedef kitlesine yönelik yapmış olduğu her türlü iletişim faaliyetini kapsayan siyasal reklamcılık, tarihsel süreç içerisinde gelişerek dönüşüme uğramıştır. Özellikle seçim öncesi dönemlerde kısa sürede sonuç almak için yoğun bir şekilde gerçekleştirilen siyasal reklamcılık faaliyetleri seçmenin zihninde yer edinebilmek ve istenilen yönde davranış değişikliği yaratabilmek için yapılmaktadır.

Siyasal reklamcılık faaliyetleri aracılığıyla seçmen kitlesine yüz yüze ulaşabilme imkânı bulan liderler, partilerinin ya da bizzat kendilerinin gerçekleştirmeyi düşündükleri projelerini sunarak halkı bilgilendirmek ve etkilemek isterler. Bu anlamda siyasal iletişimde çok önemli yere sahip olan siyasal reklamcılık faaliyetleri için siyasi partiler ve liderler tarafından çok büyük bütçeler ayrılmaktadır. Hedef kitleye doğru zamanda doğru yöntemlerle ulaşabilmek için de genellikle işin profesyonelleri olan danışmanlardan destek alınmaktadır.

1950’li yıllarla birlikte iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimler, sonrasında kitle iletişim araçlarının, özellikle de televizyonun etkisiyle propaganda faaliyetleri ile reklamcılık arasındaki bağ güçlenmiş ve siyasal reklamcılığın yolu açılmıştır. Siyasal reklamcılığın kavramsal olarak olmasa da varlığının hissedilmeye başlandığı dönem olan 1946-1950 dönemi Türkiye’nin siyasal hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde, 1923’te Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde kurulmuş olan CHP’nin tek parti yönetiminden, çok partili yönetime geçiş söz konusu olmuştur. Bu nedenle artık her siyasi partinin kendini diğer partilerden öne çıkarması gereken çalışmalar yapması gerekmiştir.

1946 seçimlerinde seçmen kitlesine ulaşabilmenin en önemli aracı mitingler olmuştur. 1950 seçimleri ise demokratikleşmenin önünün açıldığı bir seçim dönemidir. Bu dönemde bütün partilere radyodan yayın yapma imkânı tanınmış, seçim yasasına gizli oy, açık tasnif ilkesi vb. değişikliklerin getirilmesiyle seçim dönemlerinde artık partilerin kendilerini öne çıkarabilmeleri için çaba sarf etmeleri gerekmiştir. Söz konusu dönemde partiler, özellikle seçim afişleriyle yapacakları icraatları halka sunmuştur. CHP de bu anlamda afişlere önem vererek seçmenin tercihini etkilemeye çalışmıştır. Bu bağlamda çalışmada incelenen afişlerde, hedef kitleye sunulmak istenen mesajın hangi görsel ve dilsel iletilerle sunulduğunun ortaya koyulması amaçlanmıştır.

1950’den günümüze kadar gelen süreçte, siyasal reklamcılık yöntemlerinde -örneğin, afişlerde işlenen konular, tasarım vb.-değişiklikler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada, CHP’nin 1950 yılındaki ilk seçim afişleri ile 2018 yılındaki son seçim afişlerinin karşılaştırmalı bir analizi yapılarak söz konusu değişiklikleri ortaya koyabilmek amacıyla seçim afişleri göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu yöntem çerçevesinde, incelenen afişlerdeki görsel öğelerin çözümlenmesi için Saussure’nin gösterge, gösteren ve gösterilen ilişkisi temeline oturtulan analiz, düz anlam ve yanan anlam düzeyinde de irdelenmiştir.

1. Siyasal Reklam

Reklamcılık, bir ürün ya da hizmetin hedef kitleye sunularak dikkati çekmek, ilgi uyandırmak ve satın alma davranışına doğru yönlendirmek amacı taşımaktadır. Siyasal reklamcılıkta da ticari reklamlarda olduğu gibi parti ya da aday tarafından hedef kitlenin dikkatini çekebilme amacıyla yapılan faaliyetlerle seçmeni sandıkta kendi lehine oy kullanabilmesi yönünde harekete geçirebilme isteği bulunmaktadır.

Siyasal içeriğe sahip reklamcılık olarak betimlenen siyasal reklamcılık, Lynda Lee Kaid tarafından, bir siyasal partinin ya da adayın, seçmenlerin siyasi düşüncelerini, tutumlarını ve davranışlarını etkileyebilmek için kitle iletişim araçlarında zaman ve yer satın alarak siyasal mesajların verilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Tokgöz, 2010: 172). Kaid'e göre, siyasal reklamcılık hem övülür hem de kötülenir. Bu tanımdaki siyasal reklamcılık kavramı dünya üzerinde bazı ülkelerde daha geniş bir kullanımla uygulanabilmektedir. Örneğin, birçok ülkede adayların ya da siyasi partilerin siyasal reklam için yer ve zaman satın almalarına izin verilmez. Buna karşılık bazı ülkelerde de aday ya da partinin kendisini ve fikirlerini tanıtabilmesi için kamu yayın kuruluşlarına serbest zaman sağlanır. Kaid, modern siyasal reklamcılığı, mesajın kontrolü ve mesaj dağıtımını için kitle iletişim araçlarının kullanılması olarak ifade etmiştir. Kitleye sunulan mesajı tamamen kontrol etme yeteneği her türlü siyasal reklamın en büyük avantajlarından biridir (Kaid, 2008: 156). Kontrol edilemeyen mesaj, siyasal reklamcılık faaliyetlerinin olumlu yönünün olumsuz duruma dönüşmesine neden olabilir. Çünkü siyasal reklamların amacı, hedef kitleye ulaşabilmek ve onların düşüncelerini etkileyerek istenen yönde davranış değişikliği yaratmak iken kontrol edilmeden verilecek bir mesaj, yanlış içerik ile yanlış zamanda farklı bir seçmen kitlesine gidebilir. Bu durumda siyasi lider ya da parti, hedef kitlenin gözünde istenmeyen bir duruma düşebilir.

Siyasal reklamlar, seçmenlerin bilişsel ve duyuşsal yönelimlerine bir ölçüde katkıda bulunmaktadır. Siyasal reklamlar, haberler ve kişiler arası iletişim ile sunulanın etkisi, seçmenlerin siyasi yönelimleriyle neredeyse eşit ölçüde ilişkilidir. Bu ilişkinin sonucu olarak yayın medyasında iyi tasarlanmış ve iyi finanse edilmiş bir siyasi reklam kampanyası, seçmenlerin aday ve öne çıkan konu pozisyonları hakkındaki bilgi düzeyini artırmaya, üzerinde durulan konuları ve nitelikleri seçmenlerin karar kriterleri gündeminde daha üst sıralara çıkarmaya, seçmenlerin kampanyaya olan ilgisini teşvik etmeye, bir kişi olarak adaya karşı daha olumlu bir etki yaratmaya ve adayın değerlendirmelerinin kutuplaşmasını yoğunlaştırmaya etki etmektedir (Charles ve Gary, 1976: 227). Bu bakımdan siyasal reklamlar, dünya genelinde seçimlerden olumlu sonuç alabilmek isteyen her siyasi partinin üzerinde titizlikle çalışması gereken bir alandır. Nitekim çalışmanın örnekleminde de yer aldığı gibi demokratik seçimlerle birlikte partilerin seçim yarışını kazabilmesi için önemli bir siyasal reklam aracı olan afişler, CHP tarafından ivedilikle tasarlanmıştır.

Hedef kitleyi etkileyebilmek için yapılan siyasal reklamların dünya üzerinde uygulanma biçimleri de farklılık göstermektedir. Holtz-Bacha ve Kaid'in 28 ülke üzerinde yapmış oldukları çalışmada siyasal reklamların ülkelerdeki uygulanma biçimine göre 3 farklı gruplandırma ortaya çıkmıştır. Birinci grupta, Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan sistem yer almaktadır. Bu sistem, televizyon reklamlarının tamamının yalnızca adaylar ve taraflar tarafından satın alındığı, özel bir ticari televizyon sistemi aracılığıyla sağlandığı ve ticari veya kamu kanallarında hiçbir zaman ücretsiz verilmediği dünyadaki tek sistemdir. İkinci grupta, kamu yayıncılığı sisteminin adaylara veya partilere boş zaman sağladığı, ancak kamu veya ticari televizyonda siyasi reklam için zamanın satın alınmadığı ülkeler yer almaktadır. Üçüncü grupta ise kamu ve özel ticari yayıncılığın çeşitli kombinasyonlarının, adaylara ve taraflara çeşitli farklı yayın kuruluşlarında hem serbest zaman verilmesi hem de zaman satın alınmasıyla sonuçlanabileceği ikili yayın sistemleri uygulanmaktadır (Holtz-Bacha ve Kaid, 2006: 13).

Geçmişten günümüze siyasal reklamların uygulanışında farklı iletişim araçları kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, Amerika'da Harry S. Truman 1948 başkanlık kampanyası sırasında, 50 bin km seyahat edip yarım milyondan fazla el sıkışırken, sadece dört yıl sonra, Dwight D. Eisenhower televizyonun gücünden yararlanarak reklamların çok daha büyük bir kitleye çok daha düşük maliyetle ulaşmasını sağlamıştır. Bugün, siyasi reklam, adayların Amerika Birleşik Devletleri'ndeki seçmenlere ulaşmasının birincil yöntemidir. (Jörg ve David, 2018: 1982). Zaman içerisinde iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve kampanya araçları alternatiflerinin artmasıyla dünya üzerinde seçmene ulaşabilmek için yapılan siyasal kampanyaların yapılış şekilleri ve tekniklerinin de değiştiği görülmektedir. Çalışmanın analiz kısmında incelenen CHP'nin seçim afişlerinde de teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak gerek kullanılan görsellerin çekim kalitesinin artması gerekse yaratılmak istenen algının dönemin şartlarına uygun olarak görsel-dilsel iletiye yansımaları farklılık göstermektedir.

2. Seçim Afişleri

Kampanyalarda merkezi işlevleri yerine getiren siyasi afiş, gelenekler açısından zengin ve çağdaş siyasi söylemde hâlâ önemli olan belirli, köklü bir görsel siyasi iletişim aracıdır. İlk gelişiminden bu yana, afişin siyasal iletişim işlevleri çok az değişmiştir. Afişler metinsel veya resimsel olarak oldukça yoğunlaştırılmış bilgilerin aktarılması ve siyasi meselelerin ve aktörlerin hayata geçirilmesi bakımından her zaman hızlı bir iletişim aracı olmuştur. Siyasi kampanya sırasında siyasi afişler, siyasi aktörler, partiler, adaylar ve en alakalı kampanya konuları hakkında bir genel bakış açısı elde edilmesine imkân tanır. Bilimsel kaynak olarak, tarihsel ve çağdaş siyasal iletişime canlı bir bakış açısı sağlarlar (Geise, 2015). Afişler, seçim dönemlerinde siyasi lidere ve partiye imaj oluşturmaktadırlar. Aynı zamanda seçim dönemi bittikten sonra da çok fazla konuşulmakta bu bakımdan da kampanyalar için etkin bir kitle iletişim aracı vazifesi görmektedirler. Çalışmada incelenen 2018 seçim afişinde olduğu gibi

günümüzde siyasi partiler afişlerde genellikle partinin liderinin yer aldığı çalışmalar yapmakta böylelikle hem liderin hem de partinin imajı güçlendirilmeye çalışılmaktadır.

Siyasal reklamcılığın Türk siyasal hayatında yerini alması ve ilk kampanya çalışmalarının başlaması çok partili hayata geçiş ile 1950 seçim döneminde gerçekleşmiştir. Siyasal rekabet ortamının artmasıyla tanıtım ve reklam faaliyetlerine ağırlık veren partilerin öne çıkan kampanya araçları, afişlerdir. 1950 seçimlerinde “Yeter Söz Milletindir” temasıyla iktidara gelmeyi başaran Demokrat Parti’nin afiş çalışması günümüzde hâlâ konuşulan bir afiş çalışmasıdır (Balcı, 2008: 214). Bu çalışmada olduğu gibi afişler, açık hava reklamları arasında önemli bir yeri olan, çok güçlü bir reklam aracıdır. Fransız reklamcı Séguéla afişi, bir söz ile bir görüntünün ihtiraslı buluşması olarak tanımlar ve afişi bir yumruk ya da darbeye benzeter (Uztuğ, 2004: 344). Afişlerdeki görsel ve kelimeler birbirini tamamlayarak aday ya da partinin mesajının seçmen kitlesinin aklında kalmasını kolaylaştıran bir bütün olarak sunulur.

Seçim afişlerinin siyasal reklamcılık faaliyetleri içerisinde, üzerinde önemle durulmasının en önemli nedeni, sağladığı faydalardır. Bunlar (Gattermann ve Vliegthart, 2019: 465); seçim afişlerinin hazırlanması ve çok sayıda seçmene ulaşması diğer araçlara kıyasla nispeten daha hızlı ve daha ucuz olması, en önemlisi de iletişimden sorumlu olanın bu afişi hazırlayanlar olması, bu bakımdan kampanya mesajının dağıtılması için medyaya güvenmek zorunda olmamalarıdır.

İmaj ağırlıklı siyasal afişlerde, liderin kişiliği, niteliği, insani yönü üzerinde önemle durulur, doğruluk ve dürüstlük gibi özelliklerden hareketle yapılmış olan ya da yapılacak olanlar hakkında bilgi verilir. Bütün bu bilgiler, seçmenin oy verme davranışı için karar verme sürecine yardım etmektedir (Özel, 2007: 207). Karar verme sürecinde tekrarlar ve görsellerle akılda kalıcılığın etkisi büyüktür, böylelikle afişlerle çok sık karşılaşan seçmen, görsel olarak da süzgeçten geçirdiği aday ya da partinin afişini zihninde konumlandırmaktadır.

3. Göstergebilim

Her insan çevresinde var olan sözsüz ya da sözlü göstergeleri farklı şekillerde algılayıp farklı anlamlar çıkarabilmektedir. Görünenin arka planında yer alan anlamları ortaya çıkarabilmek göstergebilim sayesinde mümkün olmakta ve göstergeler daha anlamlı bir bütün olarak sunulabilmektedir.

İnsanların birbirleriyle iletişim kurmak için kullandıkları diller, çeşitli jestler, davranışlar, görüntüler, trafik işaretleri, sağır-dilsiz alfabesi, müzik yapıtı, resim, film, tiyatro gösterisi, reklam afişi, moda, bir mimari yapı vb. bildirişim amacı taşıyan, taşımayan her anlamlı bütün çeşitli birimlerden oluşan bir dizgedir. Bu dizgelerin birimleri de genellikle gösterge olarak adlandırılır ve gerçekleşme düzlemleri farklıdır (Rifat, 2013: 113). Göstergebilimin temel odak noktasında gösterge yer almaktadır. Bu göstergelerin ve çalışma şekillerinin araştırılmasına göstergebilim denmektedir. Göstergebilimde anlam çalışmaları genel olarak 3 öge üzerine odaklanır; gösterge, göstergenin gönderme yaptığı şey, göstergenin kullanıcıları. Bu temel öğelerden

hareketle bir gösterge, kendisinden farklı bir şeye gönderme yapan, duyularla anlaşılan fiziksel bir şey olup varlığı kullanıcıların onu bir gösterge olarak görmelerine bağlıdır (Fiske, 2003: 62).

Göstergebilim kuramcılarında Saussure’a göre göstergenin oluşturucuları, gösteren ve gösterilendir. Saussure gösterilenin zihinsel özneliliğini kavram terimiyle açıklamıştır; öküz sözcüğünün gösterileni, hayvanın kendisi değil onun zihinsel imgesidir. Gösterenin öz niteliği ise gösterileninkiyle aşağı yukarı aynı türden gözlemlere yol açar; bu, katıksız bir bağlantısal ögedir ve tanımı, gösterilenin tanımından ayrılmaz. Tek ayırım ise gösterenin bir aracı olmasıdır (Barthes, 1985: 54-65). Dilbilimci Saussure için göstergebilim, bir bilim iken, işaretlerin toplumsal hayatın bir parçası olarak rolünü inceleyen Charles Peirce için göstergebilim, mantık ile yakından ilişkili olan göstergelerin biçimsel doktrindir. Ona göre, gösterge, herhangi bir açı veya kapasitede biri için bir şeyin yerini tutan şeydir ve her düşünce bir işarettir. Louis Hjelmslev ise sırasıyla gösteren ve gösterileni ifade etmek için “ifade” ve “içerik” terimlerini kullanmaktadır. Gösteren ve gösterilen arasındaki ayırım bazen bilindik “biçim ve içerik” ikiliğiyle eş tutulmuştur. Böyle bir çerçeve içinde gösteren, göstergenin biçimi, gösterilen ise içerik olarak görülür (Chandler, 1994). Roland Barthes’a göre ise göstergebilim dilbilimsel düzleme oturtularak; dil ve söz, gösterilen ve gösteren, dizim ve dizge, düzanlam ve yananlam olarak çerçevesinde incelenir (Rifat, 2014: 314). Barthes’a göre dilsel ileti çifttir; düzanlam ve yananlama sahiptir (Barthes, 2014: 25). Bütün bu kuramcılar ekseninde bir şeye bakıldığında görünen ile görülenin arkasında gizli olan kodların çözümlenmesi göstergebilimsel analiz sayesinde mümkün olabilmektedir.

Reklamlar, görsel ve işitsel kodlarla bir algı oyunu yaparak psikolojik açıdan etkilemiş olduğu bireyi bir tüketiciye dönüştürmeye çalışır. Çünkü algı psikolojik bir temele sahip olduğu için bireyi yönlendirebilme gücüne sahiptir. Algı süzgecinden geçen mesajlar yeniden anlamlandırılır (Tuncer, 2020: 476). Siyasal reklamlar için de aynı süreç söz konusudur; görsel ve işitsel kodlarla sunulan mesajlarla seçmen etkilenip istenilen yönde oy verme davranışı sergilenmesi beklenir. Bunun için de algı oluşturabilme gücüne sahip, önemli bir kampanya aracı olan seçim afişleri, seçmeni etkileme ve harekete geçirebilme noktasında stratejik bir bakış açısıyla tasarlanmalıdır. Bu çalışmanın örnekleminde yer alan CHP’nin seçim afişlerinde, gösterenin arka planında yer alan gösterilenin ortaya çıkarılması da göstergebilimsel analiz sayesinde mümkün olmuştur.

4. CHP Seçim Afişlerinin Dönüşümü: 1950 ve 2018 Seçim Afişlerinin Analizi

Siyasi afişler, aday ya da siyasi partinin özellikle seçim dönemlerinde hedef kitlenin dikkatini çekebilme, ilgisini uyandırmak böylelikle de istenilen yönde davranış değişikliği yaratabilmek için yapılan önemli kampanya araçlarından bir tanesidir. Afişlerin siyasal kampanyalarda kullanımına çok partili döneme geçiş ile başlanmış, günümüzde de hâlâ siyasal reklamcılık faaliyetlerinde üzerinde önemle durulan kalıcı ve

etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bu bakımdan çalışmada, CHP'nin 1950 seçimlerindeki ilk afişleri ile son seçim dönemi olan 2018 yılı afişleri göstergebilimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de çok partili hayata geçiş ile birlikte siyasi kampanyalarda seçmeni etkileyebilme açısından büyük bir güce sahip olan afişlerde, hedef kitleye hangi mesajın hangi görselle sunulduğunu ortaya koyabilmektir. Bu amaçtan hareketle, Türkiye'nin ilk siyasi partisi olan CHP'nin seçim kampanyası afişlerinin zaman içerisinde görsel, dilsel ve ideolojik kodlar bakımından nasıl bir değişimle sunulduğunu gösterebilmek çalışmanın önem noktasıdır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada, CHP'nin ilk ve son seçim döneminde kullandığı siyasi afişlerin zaman içerisinde nasıl değiştiğini, hangi mesajın hangi görsel ile hangi yöntem kullanılarak aktarıldığı ortaya koyabilmek için göstergebilimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Göstergebilimsel analizi gösterge, gösteren ve gösterilen üçgeninde ele alan Saussure'ye göre, bütünü belirtmek için gösterge sözcüğü, işitimi yerine gösteren, kavram yerine de gösterilen kavramları benimsenmelidir (Saussure, 1985: 72). Bu görsel öğelerin ilişkilmesi ile de düzanlam ve yananlam oluşmaktadır. Burada iki düzlemden faydalanılır. İlk düzlem, nesnelere seçildiği dizisel (düzanlam) boyutu, ikinci düzlem ise seçilen öğeleri anlamlandırarak bir bütün oluşturmak için kullanılan dizimsel (yananlam) boyutudur (Karaman, 2017: 31). Barthes'ın anlamlandırma sürecinin odak noktasında iki düzey bulunmaktadır. Birincisi, Saussure'nin de üzerinde çalıştığı düzanlamdır. Düzanlam, göstergenin göstereni ve gösterileni arasındaki ilişkiyi betimler ve göstergenin ortak olarak algılanan, belli olan anlamına gönderme yapar. Yananlam ise göstergenin, kullanıcıların duygusu ve kültürel değerleriyle birleştiğinde ortaya çıkan etkileşimi betimlemektedir. Burada anlam, yorumlayıcının yorumuyla öznelliğe kaymaktadır (Fiske, 2003: 116). Bu nedenle de göstergeye bakan her kişi orada gördüğünü farklı şekilde yorumlayabilmektedir.

Seçim afişlerinde görsel ve dilsel öğeler kullanılarak partinin genel ideolojisi yansıtılır. Bu bakımdan çalışmada analizi yapılacak olan afişlerde yer alan görsel öğeleri çözümleyebilmek amacıyla göstergeler, gösteren ve gösterilen bağlamında tablolaştırılmış, anlambilimsel olarak dilsel iletileri çözümleyebilmek için de sloganlar düzanlam ve yananlam ekseninde yorumlanmıştır.

4.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 1950 ve 2018 seçimlerine katılan bütün siyasi partilerin afişlerini kapsamaktadır. Ancak çalışma, siyasal kampanyalarda büyük bir önemi olan ve her seçimde üzerinde titizlikle çalışılan bir araç olan afişlerdeki görsel ve dilsel iletilerin süreç içerisinde ne gibi değişikliklerle aktarıldığını ortaya çıkarabilmeyi amaçladığı için hem 1950 hem de 2018 seçimlerinde yer alan tek siyasi parti olan CHP'nin siyasi

afişlerinin analizi ile sınırlıdır. Bu sınırlılık çerçevesinde çalışmanın amacına ve önemine uygun olarak görsel ve dilsel iletilerin sunumunun karşılaştırılması için Türkiye’de demokratik yöntemlerle yapılan ilk ve son seçim döneminin incelenmesi yeterli görülmüştür.

4.4. Bulgular

4.4.1. CHP’nin Afişlerinin Çözümlemesi: 1950 Seçimleri

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 1923 yılında Atatürk tarafından kurulmuş ve 23 yıl boyunca tek başına iktidarda kalmıştır. 1946 yılında Demokratik Parti (DP)’nin kurulmasıyla Türkiye’de çok partili döneme geçilmiş, bu nedenle 14 Mayıs 1950’de yapılacak olan seçim öncesi yoğun siyasal kampanya çalışmalarının yapıldığı bir seçim dönemi olmuştur. Türkiye’nin siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olan 1950 seçim kampanyasında, radyo yayınlarının yanı sıra daha çok duvar afişleri ve el ilanları gibi yazılı, basılı araçlar kullanılmıştır (Aziz, 2007: 137). Seçimi DP kazanmış ve her iki partinin seçim afişleri de günümüzde hâlâ konuşulan, bilimsel çalışmalara konu olan afişler olmuştur. CHP 1946 yılında gücünü kaybetmeye başladığı için 1950 seçimlerinde Atatürk destekli bir afiş çalışmasıyla gücünü toparlamaya çalışmıştır. Çalışma öncesi Resim 1’de görülen seçim afişiyle ilgili olarak dönemin gazeteleri taranmış ve CHP Genel Merkezi’yle iletişim kurulmuş ancak seçim afişinin hangi seçim dönemine (1946-1950) ait olduğu ile ilgili olarak net bir bilgiye ulaşılamamıştır. İncelenen akademik çalışmalarda da farklı kaynaklarda farklı tarihler yer aldığı görülmüştür. Bu nedenle alanyazında 1950 seçim afişinin tarihi ile ilgili fikir birliği bulunmamaktadır. Ancak akademik çalışmalarda ağırlıklı olarak afişin, Türkiye’nin ilk demokratik seçim dönemi olan 1950 seçimlerinde kullanıldığı görülmüştür.

Resim 1: CHP’nin 1950 Seçim Afişi

Kaynak: (Eşidir, 2015)

Tablo 1: 1950 Seçim Afişinin Göstergebilimsel Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İmaj	Atatürk/İnönü CHP amblemi	Lider ve parti imajı birlikte kullanılarak “biz” bilinci oluşturmak
Konu	Ellerinde zarf olan insanlar	Ellerindeki zarf ile CHP için oy kullanmaya giden insanlar
Slogan/Mesaj	Atatürk ve İnönü Cumhuriyet Halk Partisi'nin Başlarıdır, Oylarımızı Onların Partisi'ne Verelim	Karara yönelik bir mesaj verilmek istenmiştir. CHP'nin kurucusu Atatürk ve genel başkanı İnönü'nün imajından yararlanma isteği
Hedef kitle	Kadın-erkek/Genç-yaşlı	Cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik statü ayrımı yapılmadan kapsayıcı bir yaklaşım
Renk	Siyah, sarı, kırmızı, kahverengi	Parti rengini hatırlatan, hareketlilik, canlılık, kararlılık, cesur olmayı simgeleyen kırmızı, umudun, ışığın, samimiyetin rengi sarı, asaleti, gücü simgeleyen siyah, insanın hızlı hareket etmesini sağlayıcı özelliği olan kahverengi
Amblem	CHP amblemi	Partinin imzası
Fotoğraf/Yazı	Fotoğraf ve yazı	Hem fotoğraf hem yazı kullanılarak oy istemeye yönelik olan yazı, oy vermeye giden insanların görseliyle desteklenmiştir
Logo	-	-

CHP'nin 1950 seçim dönemi için hazırlanmış afişte 1946 yılında güç kaybetmeye başlaması ile birlikte, halkın gözünde tekrar eski gücünü kazanabilme arzusunun, yapılan afişe yansıdığı görülmektedir. Bir afişte olması gereken en önemli özellik, karışıklıktan uzak sade bir görünüştür. CHP bu bakımdan vermek istediği mesajı, yazı ve görselle net bir şekilde vererek mesajla uyumlu renklerle desteklemiştir. Afişlerde yazı kısa, kolay anlaşılabilir şekilde sunulmalıdır ki kısa zamanda istenen etki yaratılabilsin. Afişe ilk bakıldığında dikkat çeken büyük puntolarla, koyu renkte yazılmış “Atatürk ve İnönü” isimleridir. Bu *gösterenden* hareketle, kaybettiği gücünü toparlayabilmek için partinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve genel başkanı İsmet İnönü'nün lider imajından faydalanmak isteği arka planda *gösterilen* şeydir. Afişte aynı zamanda CHP ambleminin yer alması da *parti ve aday imajlı* bir çalışma olduğunu göstermektedir. Afişlerde amblemler genellikle sağ alt köşede insanların odaklanma noktasına yerleştirilir ki dikkat çekici olsun. Çünkü amblem, siyasi partinin ideolojisini yansıtan bir imza niteliğindedir ve dikkat çekici olmalıdır ki afişe bakan kişinin parti

algısı pekişsin. CHP'nin afişinde amblemin sağ alt köşede değil Atatürk yazısının hemen üstünde hafif eğik olarak, okların sağ üst köşeye bakacak şekilde konumlandırıldığı görülmektedir. Burada yine parti, *mesajını simge ile bir bütün olarak* sunmuş, CHP ve kurucusu olan Atatürk'ün gücü birleştirilerek zihinsel bir algı yaratılmış, bu sayede “biz” bilinci oluşturulmak istenmiştir.

Siyasi afiş çalışmalarında genellikle halktan insanlar kullanılarak halkla bütünleşmek istenir. Afişte yer alan kişilerin kıyafet sunumunda *kültürel öğelere gönderme yapıldığı* görülmektedir. Türk kültüründe o dönemlerde, fötr şapkanın, kravat, takım elbise sosyo-ekonomik statü olarak daha üst seviyede olan fabrika sahibi vb. insanlar tarafından kullanılırken, kasket, kravatsız, üstten iki düğmeli gömlek sosyo-ekonomik statüsü daha düşük olan genellikle tarım vb. işlerle uğraşan kişilerin giyim tarzını simgelemektedir. Yine o dönemde çalışan kadını simgeleyen döpiyes takım elbiseli, başı açık genç bir kadın ile başı örtülü ileri yaşta çalışmadığı anlaşılan bir kadın birlikte sunulmuştur. Sosyo-ekonomik statü olarak farklı seviyelerde, farklı yaş ve cinsiyette olan insanların birlikte, samimi ve yüzlerindeki gülümsemeyle, CHP'ye oy vermeye gittikleri için mutlu oldukları *imajı* veren sunum ile CHP'nin halkı bütünleştirici bir tavırla kucakladığı *gösterilendir*. İnsanların birbirleriyle yakın planda samimi bir şekilde gösterilmesi için *diz çekim (Amerikan plan)* kullanılmış ancak CHP'nin amblemi kadınlardan birinin belden dize kadar olan kısmını kapattığı için önde yer alan diğer kadınında bele kadar olan kısmı bütünlük sağlamak adına kesilmiştir.

Kadınların erkeklerin önünde konumlandırılması da Atatürk'ün kadınlara verdiği değeri CHP'nin devam ettirdiği *çıkarsaması* yapılabilmektedir. Ellerinde zarf olan insanlar *göstereniyle*, seçmeni CHP yönünde oy kullanmaya yönlendirebilmek *gösterilendir*. Atatürk'ün 1930 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkını getirmesi kadınların ellerindeki zarfla oy kullanmaya yönelmesi afişte *gönderme* yapılan öğelerdir. Bu bakımdan kadın seçmen kitlesine bu hakkı veren Atatürk'ün kurduğu partiye oy vermeleri isteğinin olduğu *yananlamı* çıkarılabilir.

Sloganın amacı, insanları harekete geçiren gücün ne olduğunun farkına bile varmadan harekete geçmelerini sağlayabilmektir. Sloganın önemli bir özelliği kısa olmasıdır, böylelikle daha fazla tekrarlanabilir ve akılda kalıcı olur. Bir diğer özelliği, alıcının içerikle ilgili düşünmesini engelleyebilmektir. Slogan herhangi bir yanıt beklemez (Sığırcı, 2014: 161). Bu afişte seçmene verilmek istenen mesaj, “*Atatürk ve İnönü Cumhuriyet Halk Partisi'nin Başlarıdır, Oylarımızı Onların Partisi'ne Verelim*” sloganıyla aktarılmak istenmiştir. Slogan *liderliği ve kişisel özellikleri vurgulayan* bir slogandır. Sloganda oy verme isteği *düzanlam* olarak görülse de Atatürk'ün kurmuş olduğu bir parti olmasından dolayı halkın Atatürk'e olan bağlılığı ve minnet duygusuyla zihninde oy vermek için CHP'yi tercih etmesi isteğinin uyandırılması *yananlamı* çıkarılabilir. Aynı zamanda İnönü'nün genel başkan olmasından dolayı hem İnönü hem de Atatürk'ün liderlik ve kişilik özelliklerini vurgulayarak imajlarından faydalanılmak istenmiştir. Sloganda cümle tipi *etken* yapıda, 1. çoğul şahıs kullanılarak oluşturulmuştur. Bu bakımdan “biz bilinciyle” birlikte hareket etme duygusu

oluşturmak istenmektedir. Ancak geri planda cümle yapısı anlam olarak *zorunluluk* ifade eden bir biçimde sunulmuştur; “CHP Türkiye’nin ilk siyasi partisidir, Türkiye Cumhuriyeti’nin ve partinin kurucusu Atatürk olduğu için oyunuzu CHP’ye vermelisiniz, başka bir partiye oy vermemelisiniz, en güvenilir parti Atatürk’ün kurmuş olduğu partidir” *yananlamları* sloganın arka planından çıkarılabilecek anlamlardır. Sloganda “Atatürk ve İnönü”nün yazı birimleri dikkat çekici olması bakımından sloganın tümündeki *dilsel iletinin* yazı birimlerinden daha büyük olarak tasarlanmıştır. Sloganın tümünün yazı rengi siyah iken “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Başlarıdır” sözü partinin amblemiyle uyumlu olarak dikkat çekici ve harekete geçirici olması bakımından kırmızı renkte sunulmuştur.

Renkler, insanların duygusal, fizyolojik ruhsal yönlerine seslenmekte ve simgesel bir iletişim aracı olarak eski dönemlerden beri kullanılmaktadır. İletişimde de anlam yaratıcı öğe olarak fonksiyonları bulunmakta, bu fonksiyonlar da kullanıldıkları bağlam ve kültüre göre farklılık göstermektedir (Sığırcı, 2014: 178). Afiş çalışmalarında, renklerin seçimi ve birbiriyle uyumu görsel bütünlük açısından çok önemlidir. Bu afişte kullanılan renkler, birbiriyle ve partinin renkleriyle uyumlu olarak, siyah, sarı, kırmızı ve kahverengidir.

Kırmızı CHP’nin ambleminde yer alan bir renk olup hareketlilik, canlılık, cesur olma gibi yanlarıyla dikkat çekici, insanı kendine çekici bir özelliğe sahiptir. Genelde afişlerde çok fazla tercih edilen bir renktir. Afişte yer alan insanların kıyafetlerinde, sarı ve siyah renkler tercih edilmiştir. Sarı samimiyetin, siyah asaletin rengidir, bu bağlamda CHP’nin insanlar arasındaki samimi, birleştirici tavrı betimleyebilmek adına yerinde bir karar verdiğini söylemek mümkündür.

Dikey olarak tasarlanan afişin *hiyerarşik düzeninde* önce erkek ve kadınların görseli, sonrasında CHP’nin amblemi, ardından slogan öne plana çıkmaktadır. Yazı ve görselin birlikte kullanımıyla verilmek istenen mesaj güçlendirilmiştir. Son olarak, afişte logo kullanılmamıştır.

4.4.2. CHP’nin Afişlerinin Çözümlemesi: 2018 Seçimleri

2016 yılındaki 15 Temmuz darbe girişimi ve ardından 2017 yılında Türkiye anayasa değişikliği referandumu sonrasında gelen 2018 Türkiye genel seçimleri, 24 Haziran’da gerçekleşmiştir. Bir önceki seçim döneminden sonra yaşanan bu siyasi ve askeri gelişmeler, CHP’nin de kampanyasına yansımış, kampanya mesajı “milli birlik ve beraberlik” temasıyla oluşturulmuştur. 2018 seçim sonuçlarına göre ilk parti olarak Ak Parti, ikinci parti olarak ise CHP mecliste yerini almıştır.

Resim 2: CHP'nin 2018 Seçim Afişi

Kaynak: <http://secim2018.chp.org.tr/vekil.html>

Tablo 2: 2018 Seçim Afişinin Göstergibilimsel Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İmaj	Kemal Kılıçdaroğlu/Parti ismi ve amblemi	Lider imajını yansıtmak için fotoğraf kullanımı ve parti ismi ve amblemiyle bir bütün içinde kurumsallık oluşturma
Konu	Genel başkan, slogan, oy pusulası	Halkı için çalışan bir liderin partisine oy kullanma algısı yaratmak
Slogan/Mesaj	Millet İçin Geliyoruz!	Olumlu bir mesaj ile partinin yapacakları icraatlarının, birlik ve beraberlik duygusu ile yansıtılması
Hedef kitle	Millet	Ayrım yapılmaksızın bütün halk
Renk	Kırmızı, lacivert, beyaz	Hareketlilik, canlılık, kararlılık, cesur olmayı simgeleyen kırmızı, bağlılık, güven otorite, kontrol, sorumluluk ve başarıyı temsil eden lacivert, güven, umut, saf, adalet simgesi beyaz, bütün bu renkler aynı zamanda partinin renkleri olup partinin zihindeki algısını pekiştirme
Amblem	CHP amblemi, Evet mührü	Partinin imzası ve evet mührü ile CHP lehine oy kullanılması için algı oluşturmak
Fotoğraf/Yazı	Fotoğraf ve yazı	Milletin için çalışacağını slogana taşıyan CHP, parti lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun fotoğrafı ile halkın lideri imajını yansıtarak yazıyı desteklemiştir
Logo	Artık Tamam	İktidara gelineceğine emin olma

CHP'nin 2018 seçimleri için tasarlanmış olan afişinde 1950 seçiminin aksine halkın görseli değil partinin genel başkanı Kılıçdaroğlu'nun fotoğrafı kullanılmıştır. Afişin hem dikey hem de yatay olarak, bez afiş, el ilanı, pankart, broşür vs. seçim araçları için farklı boyutlarda tasarlanmış hâli bulunmaktadır. Bu durum araştırmanın amacına uygun olarak, 1950 yılından günümüze gelişen teknoloji ile afiş çalışmaları, genelinde ise kampanya görselleri açısından CHP'nin kurumsallaştığını göstermektedir.

Bir siyasi partinin seçim afişi için hazırlanmış tasarım, parti lideri, slogan, logo, parti isminin ve logosunun yer aldığı oy pusulası ile bir bütün olarak sunulmuştur. Aynı zamanda afişte kullanılan renklerin birbiriyle uyumu ve partinin ambleminin renklerinden oluşması CHP'nin kurumsallığına yapılan önemli bir *arka plan* bilgisidir. Lider imajının öne çıkarıldığı afişte Kılıçdaroğlu tebensümle başı hafif yukarı doğru kalkık ve afişin sağ tarafına dönük bir şekilde konumlandırılmıştır. Beden dili göstergelerinden hareketle arka planda mavi gökyüzünün aydınlık bir şekilde sunulması, Kılıçdaroğlu'nun seçimlerde CHP'nin birinci parti olmasıyla aydınlık, temiz ve özgür bir geleceğe doğru olan bakış *gösterileni* ile seçmene *gönderme* yapılmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun ceketi lacivert, gömleği beyaz kravatı da kırmızı tonlarında tercih edilerek CHP'nin ambleminde yer alan renklerle bir uyum içinde sunulmuştur. *Renklerin algılanma biçimlerine* bakıldığında, beyaz saflığı, temizliği, lacivert bağlılık, güven, otorite, sorumluluk ve başarıyı, kırmızının ise canlılığı, kararlılığı temsil eden renk olması itibarıyla kararlı, güven veren, şeffaf bir yönetimin olacağı *çıkarsaması* yapılabilir. Kılıçdaroğlu'nun ceketindeki parti rozetiyle de kurumsal bir algı oluşturulmak istenmektedir. Afişte çekim ölçeği olarak, baş boşluğunun bırakılarak vücudun göğüsten yukarı kısmının kadraja alındığı "*göğüs plan*" kullanılmıştır. Göğüs çekim, kişinin yüz ifadesi, mimikleri ve jestlerindeki duygusal ve psikolojik duyguyu verebilmek için kullanılan bir tekniktir. Burada da Kılıçdaroğlu'nun umut dolu, samimi, mutlu ve kararlı duruşu göğüs plan ile çok baskın olmadan aktarılacak istenmiştir.

Afişte kullanılan "Millet için geliyoruz!" sloganı, Kılıçdaroğlu'nun fotoğrafıyla aynı hizada konumlandırılmıştır. Bu konumlandırma ile genel başkanın iktidara geldiği zaman halkını önemseyerek onlar için çalışacakları, birlik, beraberlik duygusuyla icraatlar gerçekleştirecekleri *göstereni* ile kendi ağzından söylenmiş algısı yaratılmak istenmiştir. Sloganın, "millet için..." bölümü, "geliyoruz" yazı biriminden daha küçük puntuyla ve lacivert renkle yazılmış, otorite ve güveni simgeleyen lacivert ile hedef kitlede kendisi için çalışacak bir lider *algısı* oluşturulmak istenmektedir. Sloganın diğer yarısı olan, "...geliyoruz!" bölümü ise afişin tümündeki *dilsel iletinin yaz birimlerinde* daha büyük ve kırmızı renkte tasarlanmış, böylelikle kırmızı renk ve sonundaki ünlem işareti ile iktidar olma konusunda kararlı ve canlı oldukları *yananlamı* çıkarılabilir. Bu kararlılık ve canlılığı anlatabilmek için de cümle tipi olarak, *etken yapıda ünlem cümlesi* kullanılmıştır. Cümlede kullanılan 1. çoğul şahıs eki *düzanlamından*, CHP liderinin partiye olan aidiyet duygusu *yananlamı* çıkarılabilir. Sloganın hemen altında konumlandırılan "Artık tamam" yazılı logo ve CHP'nin amblemi ve adının -açık ve kısaltılmış hâliyle- oy pusulasının üzerindeki "evet" mührü ile yer alması, "milleti için

çalışacak olan bir liderin olduğu ve “artık tamam” diyen her seçmenin oy pusulasında CHP’nin olduğu yere evet mührünü basması gerektiği” *yananlamı* ile *gösterilendir*.

Afişte *hiyerarşik düzen* olarak Kılıçdaroğlu’nun fotoğrafı, ardından “Millet için geliyoruz!” sloganı, sonrasında CHP’nin ismi ve ambleminin bulunduğu “evet” mührürlü oy pusulası, son olarak da seçim için hazırlanan “Artık Tamam” yazılı logo ön plana çıkmaktadır. Logoda yer alan, “Artık Tamam” *göstereni*, diğer partilerin şansı yok, biz iktidar olacağız *gösterilendir*. Bu logo ile iktidara gelineceğinden emin olma düşüncesi de *yananlam* olarak ifade edilebilir. 1950 seçimlerindeki afişte logo yer almazken 2018 seçimleri için logo ve üzerindeki yazı ile afiş *görsellik* ve *içerik* olarak desteklenmiştir.

Sonuç

Geçmişten günümüze zaman içerisinde değişen ve gelişen siyasal reklamcılık faaliyetleri, hedef kitleyle iletişim kurabilmek için çok çeşitli araçları barındıran bir siyasal iletişim süreci hâline gelmiştir. 1950’li yıllarda siyasi parti liderleri seçim döneminde yapmayı planladıkları icraatlarını sınırlı sürede bile olsa radyo aracılığıyla hedef kitleye ulaştırabilmek için günlerce sırasını beklerken günümüz seçim kampanyaları için radyo, televizyon, gazete şöyle dursun, kişisel ve kurumsal sosyal medya hesapları üzerinden istedikleri zaman, sınırsız sayıdaki iletilerini seçmene ulaştırabilmektedirler.

Yaşanan bu dönüşüm içerisinde kampanya araçları çeşitlense de seçim dönemlerinde hazırlanan siyasi afişler günümüzde hâlâ önemini korumaktadır. Siyasi parti veya adaylar seçim öncesi hazırlanan afişler için büyük bütçeler ayırarak işin profesyonelleri ile birlikte çalışıp titizlikle tasarlarlar afişleri. Çünkü afişler görsel ve dilsel iletişimin bir arada sunulduğu ve seçmenin herhangi bir girişimi olmadan dahi gün içerisinde billboardlarda, metroda, otobüs beklediği durakta vb. her yerde karşısına çıkan bir kampanya aracıdır. Bu sayede görsel ve görselin desteklediği sloganla gün içerisinde defalarca karşı karşıya kalınmakta, tekrarlanan mesaj da zihninde yer edinmesini sağlamaktadır.

Türkiye’de çok partili hayata geçiş ile birlikte 1950 seçimlerinde siyasi partilerin rekabet etmek durumunda kaldığı ve afişlere önem verdiği bilinmektedir. Afişlerin hedef kitleye sunulurken hangi kriterler ile tasarlandığı ve o dönemin koşullarında tasarlanan afişler ile günümüz koşullarında tasarlanan afişler arasında ne gibi farklılıklar olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla yapılan bu çalışmada, kurucusu Atatürk olan Türkiye’nin ilk siyasi partisi CHP’nin 1950 seçim afişi ile son seçim dönemi olan 2018 seçim afişi göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Göstergebilim, okuyucuya görünenin arka planında asıl gösterilmek isteneni görme fırsatı sunduğu için dönemin genel durumu hakkında da bilgi vermektedir.

Afişler ülkenin ekonomik durumu, yönetim biçimi, işsizlik vb. konular hakkında, tasarlandığı döneme ait izler taşır. İncelenen 1950 dönemi seçim afişinde, 23 yıl tek başına iktidarda olan CHP’nin gücünü kaybetmeye başladığını hissettiği an, partinin

kurucusu Atatürk ve genel başkanı İnönü'nün imajından faydalandığı görülmüştür. 1950 seçim afişinde görsel olarak halkın sunulduğu, 2018 seçim afişinde ise genel başkan Kılıçdaroğlu'nun fotoğrafının yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda, 1950 seçim afişinde halkın dâhil olduğu kısım görsel iken, 2018 seçimlerinde dilsel ileti olarak, sloganda halkın gücünden faydalanılmıştır. Atatürk'ün kurucusu olduğu bir parti için kadın haklarına gösterdiği hassasiyetten dolayı 1950 seçim afişinde, kadınların ön planda yer almasıyla kadın seçmen kitlesinin etkilenmek istendiği görülmüştür.

Slogan kullanımı açısından incelendiğinde, 1950 afişinde, 2018 afişine göre daha uzun bir slogan kullanıldığı görülmüştür. Sloganların kolay anlaşılması ve akılda kalıcı olması bakımından kısa ve anlaşılır olması gerekmektedir. Bu önemli noktaya, 1950 seçim afişinde dikkat edilmemiştir. Parti amblemi afişlerde, dikkat çekici olması amacıyla sağ alt köşede insanların odaklanma noktasına yerleştirilir. Bu ayrıntı, 1950 seçim afişinde dikkat edilmeyen bir hususken 2018 seçim afişinde partinin imzası olan amblemin en sağ tarafta konumlandırıldığı görülmüştür. Renklerin kullanımı bakımından 2018 seçim afişinde daha canlı ve partinin renkleriyle uyumlu olarak kırmızı, lacivert ve beyazın kullanılmasıyla kurumsal bir yapının var olduğunu gösterilen şeydir. Çekim ölçeği olarak 1950 seçimi afişinde, diz çekim kullanılmıştır. Ancak siyasi afişlerde verilmek istenen duyguyu net bir şekilde hissettirebilmek için genel olarak göğüs çekim kullanılmaktadır. 2018 seçim afişinde de aktarılmak istenen duygunun yüz ifadesinde net bir şekilde görülebilmesi için göğüs çekim kullanıldığı görülmüştür.

1950 seçim afişinde logo kullanılmazken, 2018 seçim afişinde metin ile destekli logo kullanılmıştır. Afişlerde imaj, duruş, bakış vs. göstergelerin olduğu beden dili, görsel ve dilsel iletinin uyumu, renklerin kullanımı, kullanılan öğelerin konumlandırılması, çekim ölçeği bakımından incelenen seçim afişlerinde 1950 döneminden 2018 yılına kadar değişen teknolojik koşullarla da bağlantılı olarak CHP'nin seçim afişlerinde daha detaylı bir şekilde, dönemin koşullarından ziyade kurumsal kimliğe uygun bir şekilde tasarım yaptığı görülmüştür.

Çalışmanın amaç ve önemine uygun olarak araştırma kapsamında, CHP'nin 1950 ve 2018 seçim dönemi afişleri incelemiştir. Bu durum, çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Ancak çalışmanın, örnekleme genişletilerek CHP'nin 1950'den günümüze kadar gerçekleştirdiği tüm seçim dönemi kampanyalarında kullanmış olduğu afişlerin, detaylı incelendiği akademik çalışmalara örnek teşkil edeceği düşünülmektedir. Özellikle yüksek lisans ve doktora tezleri kapsamında yapılacak incelemelerle alana katkı sağlanması önerilmektedir.

Kaynakça

- Aziz, A. (2007), *Siyasal İletişim*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Balcı, Ş. (2008), *Medya ve Siyaset İlişkilerinde Siyasal Reklam: Güncel Örnekler Üzerinden Bir Değerlendirme*, İçinde Z. Damlapınar (Ed.), *Medya ve Siyaset* (s. 209-244). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Barthes, R. (1985), *Göstergibilimsel Serüven*. (Çev.: M. Rifat, & S. Rifat) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Barthes, R. (2014), *Görüntünün Retoriği, Sanat ve Müzik*. (Çev.: A. Koç ve Ö. Albayrak) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Chandler, D. (1994). *Semiotics for Beginners*. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem02.html>, (Erişim Tarihi: 10.06.2021).
- Charles, A. ve Gary, H. (1976), Effects of Political Advertising. *Public Opinion Quarterly*, 40(2), 216–228.
- CHP Resmi Web Sitesi, <http://secim2018.chp.org.tr/vekil.html> (Erişim Tarihi: 05.05.2021.)
- Eşidir, O. V. (2015), *Basın Tarihimizden 1950 Seçimleri...*. <https://www.basinhayati.net/basin-tarihimizden-1950-secimleri/>, (Erişim Tarihi: 02.05.2021).
- Fiske, J. (2003), *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gattermann, K. ve Vliegthart, R. (2019). The writing is on the wall: the limited professionalization of European parliament election campaign posters. *Journal of European Integration*, 41(6), 763-782.
- Geise, S. (2015), Posters, Political. İçinde, M. Gianpietro (Ed.), *The International Encyclopedia of Political Communication*. Malden: Wiley Blackwell.
- Holtz-Bacha, C. ve Kaid, L. L. (2006), Political Advertising in International Comparison. İçinde, L. L. Kaid ve C. Holtz-Bacha (Ed.) *The Sage Handbook of Political Advertising*, (s. 3-13). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Jörg, L. S. ve David, T. (2018), Political Advertising and Election Results. *The Quarterly Journal of Economics*, 133(4), 1981–2036.
- Kaid, L. L. (2008). Political Advertising. L. L. Kaid içinde, *Handbook of Political Communication Research* (s. 155-202). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
- Karaman, E. (2017), Roland Barthes ve Charles Sanders Peirce’in Göstergibilimsel Yaklaşımlarının Karşılaştırılması. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 25-36.
- Özel, Z. (2007), 22 Temmuz Genel Seçim Afişlerinde Lider İmajları. *Medya ve Siyaset Uluslararası Sempozyumu* (s. 205-218). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Rifat, M. (2013), *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rifat, M. (2014), *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları 2. Temel Metinler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Saussure, F. D. (1985), *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev.: B. Vardar) Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Sığırcı, İ. (2014), Göstergibilimsel Yaklaşım: Yazılı Basın Sloganlarının İncelenmesi. İçinde, A. Güneş (Ed.), *İletişim Araştırmalarında Göstergibilim, Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı* (s. 155-182). Konya: Literatürk Academia.
- Tuncer, E. S. (2020), Sıradışı Bir Reklama Göstergibilimsel Bir Yaklaşım: Magnum “İçindeki Seni Serbest Bırak”. *Intermedia International e-Journal*, 7(13), 474-498.
- Tokgöz, O. (2010), *Seçimler Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Uztuğ, F. (2004), *Siyasal İletişim Yönetimi*. İstanbul: MediaCat Kitapları.

AĞ TOPLUMU VE HİPERMODERNİTE AÇISINDAN YENİ SOSYAL MEDYA PLATFORMU CLUBHOUSE'UN KISA DEĞERLENDİRMESİ

Ahmet İlkay CEYHAN¹

F. Ahu ÖZMEN AKALIN²

ÖZ

Clubhouse sosyal ağ uygulaması, Mart 2020'de COVID-19 salgının ortasında piyasaya sürüldü. Yaklaşık bir yıl içerisinde 10 milyondan fazla kullanıcı kazanan Clubhouse, kullanıcılarına istedikleri konu üzerine sesli olarak tartışma ve dinlenebilirlik imkânı veren bir uygulama olarak kurgulandı. Bu yapısı onu, sosyal ağlar arasında “özel” ve “alternatif” bir yapıda konumlanmasına neden oldu. Özellikle sosyal mesafelendirme politikalarının yürürlükte olduğu COVID-19 dönemde Clubhouse, insanlara birbirleriyle sesli olarak, eşzamanlı iletişim kurabilecekleri bir platform oluşturdu. Ancak tüm bu “özel” ve “alternatif” yapısına rağmen pandemi sonrası dönemde, Clubhouse sosyal ağ uygulamasının ne şekilde gelişeceği, neye evrileceği konusunda halen tartışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada, ağ toplumu ve hipermodernite çerçevesinde Clubhouse yapısı ve neden etkin olduğu konularına değinilecek ve nereye evrilebileceğine dair senaryo ve öngörüler üzerine tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Clubhouse, Sosyal Ağ Uygulaması, Dijitalleşme, Ağ Topluluğu, Hipermodernite, Sosyal Medya

A BRIEF REVIEW OF THE NEW SOCIAL MEDIA PLATFORM CLUBHOUSE IN TERMS OF NETWORK SOCIETY AND HYPERMODERNITY

ABSTRACT

Clubhouse, the social networking application was launched in March 2020 in the middle of the COVID-19 outbreak. Clubhouse, which gained more than 10 million users in about a year was designed as an application that allows its users to discuss and listen to the topic they want. This structure has caused it to be positioned in a "special" and "alternative" structure among social networks. Especially during the COVID-19 period, when social distancing policies were in effect, Clubhouse created a platform where people can communicate with each other audibly and simultaneously. However, despite all this "special" and "alternative" structure, there are still discussions about how the Clubhouse social network application will develop and evolve in the post-pandemic period. In this study, the Clubhouse structure within the framework of the network society and hypermodernity why it is effective will be addressed, and scenarios and predictions about where it can evolve will be discussed.

Keywords: Clubhouse, Social Networking Application, Digitalization, Network Society, Hypermodernity, Social Media

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, ilkayceyhan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1414-9805

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ahu.akalin@kent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9382-3393

Giriş

COVID-19 pandemi süreci içerisinde faaliyete geçen Clubhouse, pandemi kısıtlaması nedeniyle aniden evlerinde kilitli kalan insanlara kendilerini ifade etmeleri ve birbirleriyle etkileşim kurmalarına olanak sağlayan ve bunun için kullanıcılarının ekranlarına bakmasını dahi gerektirmeyen ilk sosyal ağ uygulamasıdır. İlk önce iOS işletim sistemine sahip iPhone kullanıcılarının indirebildiği Clubhouse uygulamasının, Mayıs 2021’de Android sürümü de çıktı. Clubhouse, gerçek zamanlı olarak gerçekleştirilen sesli sohbetler aracılığıyla yeni bir sosyal ağ yapısını sunmaktadır. Tüm bu gerçek zamanlı gerçekleştirilen süreçlerin depolanmaması veya bir yerde kaydedilmemesi, Clubhouse’un yüz yüze gerçekleştirilen iletişim yapılarını kullanıcılarına sunabilmesini sağlamaktadır. Her ne kadar Zoom, Microsoft Teams ve Google Meet gibi uygulamalar birer sosyal ağ yapısı oluştursa da pandemi döneminin getirdiği evden çalışma yapısının önemli bir parçası olmaları, kamera karşısında yer almayı ve konuşmayı gerektirmeleri, insanların belirli giyim tarzlarına ve davranış kurallarına uymak zorunda olmaları, vb. nedenlerle resmi bir yapıdadır. Clubhouse ise başka insanlarla amaçsız bir şekilde sohbet edebilme esnekliğini kullanıcılarına sunmaktadır.

Clubhouse adı her ne kadar sosyal ağ uygulaması olarak karşımıza çıksa da bu sosyal ağ içerisinde kullanılan benzer iletişim yapıları ve uygulamaları, grup anlatı terapisi veya zihinsel bozuklukların ve kronik rahatsızlıkların tedavisi için psikoloji alanında sıklıkla kullanılmaktadır (Adler vd., 2008; Phillips, 2017). Clubhouse kullanıcıları, uygulama içerisinde çeşitli konuşmaları dinleyebilir, bu konuşmalara, istedikleri takdirde, katkıda bulunabilir veya kendi sohbet odalarını oluşturarak belirledikleri konular üzerinden etkileşim kurabilir. Daha önce de belirtildiği üzere tüm bu sohbetler, kaydedilmez veya belirli bir alanda saklanmaz. Bu nedenle insanların birbirleriyle olan temel etkileşimlerinin neredeyse aynısını sosyal ağ üzerinden kurmalarını sağlar. Buna ek olarak, sohbet odalarında sık sık yer alan ünlü iş adamları, aktörler, şarkıcılar, sanatçılar ve politikacılar toplum içerisinde gerçekleşen hemen her konu üzerinde sıcak tartışmalar yapabilmekte, kişisel görüşlerini paylaşabilmekte ve markalar buradaki yapıları kullanarak çeşitli pazarlama stratejileri uygulayabilmektedir.

Bu kapsamda çalışmada Clubhouse sosyal ağ uygulamasının işleyişi, Manuel Castells’in ve Jan Van Dijk’in ortaya koyduğu, internetin ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla ağlar üzerinde oluşan ortak payda ve hedef birlikteliklerini ağ toplumu kavramı (Castells, 2013:22) açısından incelenecek ve hipermodernite kavramı açısından aşağıda belirtilen hipotezler çerçevesince açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışma içerisinde çeşitli kısıtlar bulunmaktadır. İlk kısıt, Ağ Toplumu Kavramı, İletişim Bilimleri, Sosyoloji, Siyaset Bilimi, vb. birçok bilimsel alanı kapsayan geniş bir konudur. Bu nedenle, çalışma konusu sadece Clubhouse nezdinde oluşturulan sosyal ağların ağ toplumu kavramı içerisinde incelenecektir. İkinci kısıt, Clubhouse sosyal ağ uygulamasının pandemi dönemi yaşam koşullarının içerisinde incelenmiş olmasıdır.

Pandemi sonrası dönem, tüm insanlar ve toplumsal yapılar açısından belirsizliğini korumaktadır. Üçüncü kısıt, Clubhouse uygulamasını hayata geçiren yazılımcıların asıl amaçlarının ne olduğunun tam olarak bilinmemesidir. Bu nedenle, Clubhouse sosyal ağ uygulamasının sadece pandemi dönemi içerisinde şekil alan işlevi üzerinden yola çıkmış ve bu yapının incelenmesi sağlanmıştır.

Tüm bu kısıtlara rağmen, bu çalışmanın amacı, ağ toplumunun, özellikle iletişim teknolojilerinin yardımı ile toplumsal olarak nasıl hareket ettiğini ve bu doğrultuda gerçekleşen iletişimsel hareketlerin bağlantısını ortaya koymaktır.

Ağ Toplumu Kapsamında Sosyal Etkileşim

Manuel Castells, ağ toplumu kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

“Bir ağ toplumu, toplumsal yapısı mikro elektroniğe dayalı, dijital olarak işlenen enformasyon ve iletişim teknolojilerinin harekete geçirdiği ağlar tarafında örgütlenmiş bir toplumdur. Toplumsal yapılardan kastım, kültürün kodlandığı anlamlı iletişimle ifade edilen üretim, tüketim, üreme, deneyim ve iktidar ilişkilerinde insanların örgütsel düzenlemeleridir. Dijital ağlar küreseldir, zira programcıların yönlendirdiği biçimde, iletişim içindeki bilgisayar ağları sayesinde ülkesel ve kurumsal sınırları aşarak kendi kendilerini yeniden şekillendirme yetisine sahiplerdir. Gelgelelim ağ teknolojisi ve ağlara dayalı örgütlenme, toplumsal yapıya kazanmış eğilimleri harekete geçirmeye yönelik yollar olmaktan ibarettir. (...) Dolayısıyla ağ toplumu küresel toplumdur. Ne var ki bu, her yerde insanların bu ağlara dâhil olduğu anlamına gelmez. Şimdilik çoğu insan dâhil değildir. Ama herkes toplumsal yapıyı oluşturan küresel ağlarda gerçekleşen süreçlerden etkilenir. Gezegenin her köşesinde insan hayatını şekillendiren ve kontrol eden kilit faaliyetler küresel ağlarda örgütlenir: Finans piyasaları; mallar ve hizmetlerin ulus-aşırı üretimi, yönetimi ve dağıtımı; son derece vasıflı iş gücü; yüksek eğitim de dâhil bilim ve teknoloji; kitle medyası; etkileşime dayalı çok amaçlı iletişimi sağlayan internet ağları; kültür, sanat, eğlence, spor; küresel ekonomi ve hükümetler arası ilişkileri idare eden uluslararası kurumlar; din; suç ekonomisi; yeni, küresel bir sivil toplumun haklarını ve değerlerini ileri süren ulus aşırı hükümet dışı örgütler ve toplumsal hareketler” (2016: 59-60).

Van Dijk ise ağ toplumunu şu şekilde tanımlamaktadır:

“Ağ toplumu kavramı, bilgi işleme ve değişimin biçimini ve organizasyonunu vurgular. Sosyal ve medya ağlarından oluşan bir altyapı bununla ilgilenmektedir. Dolayısıyla, ağ toplumu, her düzeyde (bireysel, grup / örgütsel ve toplumsal) birincil örgütlenme biçimini mümkün kılan bir sosyal ve medya ağları altyapısına sahip bir sosyal oluşum olarak tanımlanabilir. Bu ağlar, bu oluşumun tüm birimlerini veya bölümlerini (bireyler, gruplar ve kuruluşlar) giderek daha fazla birbirine bağlamaktadır. Batı toplumlarında, ağlarla bağlanan birey, ağ toplumunun temel

birimi haline gelmektedir. Doğu toplumlarında ise bu yine de ağlarla bağlantılı grup (aile, topluluk, çalışma ekibi) olabilir” (2006: 20).

Van Dijk, ağ toplumunun yapısını açıklarken “görünmez yollar” dan bahsetmektedir (2006:1). Bu yollar, soyut ve zar zor görülebilen bir gerçekliğin parçası olarak tanımlanmakta ve insanlar toplumsal olarak sadece elektrik kablolarına, su borularına, gaz hatlarına, kanalizasyonlara, posta kutularına, telefon tellerine ve kablolu televizyona değil, aynı zamanda internet gibi bilgisayar ağına da bağlıdır (a.g.e.). Bu görünmez yollar ve internet aracılığı ile oluşan toplumsal etkileşim bir insanlar ağı; birbirine bağlı bir bireyselleşme durumunu oluşturmaktadır. Bu bağlantılı bireyselleşme, özellikle internetin ve sosyal medyanın sağlamış olduğu platformlar nezdinde çoğalmakta ve sanal bir toplumsal etkileşimi gerçek hale getirmektedir. Bu etkileşim aynı zamanda, sosyal, siyasal ve ekonomik etkileşimin de ana unsurunu oluşturmaktadır.

Medya ile insan mutluluğu arasında bağ vardır (Poe, 2014: 401-435). Medya, insanların maddi mutluluğunu arttırmıştır. Medya, diğer insanların yaşam biçimlerini ortaya koymuş ve örnek oluşturmuş ve o yaşam biçimlerinin talep edilmesini sağlayarak yaşam standartlarını arttırmıştır. Bununla birlikte, ekonomik üretkenliğin de artırılmasına neden olmuş, medya da dahil olmak üzere tüm üretim araçlarının daha gelişmiş araçlara evrilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu yapı toplumsal işleyişi de hızla değiştirmiştir. Nüfus artışı, hem ekonomik işleyişin ve işlevin artışı hem de teknolojik gelişimin de artışı sağlamıştır. Teknoloji geliştikçe, nüfus büyüme oranı da teknoloji ile gelişmiş aynı zamanda toplumsal bilgi üretimi, kapasitesi ve birikimini de genişletmiştir. Poe’ya göre, insanlar geçmişe göre daha fazla buluş yapan insan sayısı vardır. İnsanlar geçmişe göre daha yaratıcıdır (A.g.e.). Bu yaratıcılık ve gelişme çizgisi arttıkça yeni ekonomik koşullar dizisi oluşmuş ve bu koşullar yeni medya teknolojilerinin üretilmesine; daha geniş kapsamda kullanılacak medya yapılarını bulma ihtiyacına itmiştir. Poe bu durumu şu şekilde açıklar:

“Mesela bir konuşma ağı ile internet ağını karşılaştırın. Konuşma ağı bağlanmış olacaktır (herkes herkesin mesajlarından haberdar olacaktır); simgesel olacaktır (mesajlar kodlanmış olacaktır); kısıtlı olacaktır (mesajlar kısa olacaktır); dar olacaktır (ağda yalnızca az sayıda nokta olacaktır) ve eksilmeli olacaktır (mesajlar pek iyi birikmeyecektir). (...) Böyle bir ağın çok az “ağ etkisi” (ağ ölçeğinde büyük büyük artış gösteren gelirler gibi) ve “bilgi taşma etkisi” (girişimler arasında fikir alışverişleri gibi) olacaktır ki uzmanlara göre bu ikisi uzun dönemli ekonomik büyümenin motorlarıdır. Şimdi de internet ağını ele alalım. Bölümlenmiştir (mesajlar gizlenebilir ya da paylaşılabilir); ikoniktir (mesajlar resim ya da sözcükler olabilir); kısıtlanmamıştır (mesajlar çok küçük de çok büyük de olabilir); geniştir (mesajlar birkaç kişiye de milyonlarca kişiye de gönderilebilir) ve son olarak ilavelidir (mesajlar sonradan başvurulmak üzere kaydedilebilir). Bütün bu özellikler ekonomik faaliyete katkı yapar. Yeni teknolojiler ve başarılı pratikler yaygın biçimde paylaşılabilirler, kamusal ya da

özel hale getirilebilirler. Her formatta, her boyutta aktarılabilirler ve sonsuza kadar arşivlenebilirler. Dolayısıyla internet ağının çok sayıda “ağ etkisi” ve “taşma etkisi” olacaktır” (2014: 412-413).

Bununla birlikte medya bireylere mutluluk hissi de verebilmektedir. Bireyler, kullanabilecekleri, ulaşabilecekleri ve güvенеbilecekleri yeniliklerin hayatlarına renk kattığını bilmektedirler. Aynı zamanda insanlar, bu güvenilir yeniliklerin sürdürülebilirlik noktasında gelişeceğinden emindir ve neden bu güvenli yeniliklerin artması gerektiğinin de bilincindedir. Ayrıca insanlar, güvenli yeniliklerin getirmiş olduğu çeşitliliği ve o çeşitliliğe ulaşabilme yapısını da benimsemişlerdir, deneyim bazlı bir haz içermektedir. Poe bu yapıyı şu şekilde açıklamaktadır:

“Mesela elyazması yazımını ve interneti karşılaştırın. Yazı ağı şöyle olacaktır: Yoğunlaşmış (okuma yazma öğrenmenin yüksek maliyeti nedeniyle çoğu insan tam olarak ağda olmayacaktır); simgesel (mesajlar kodlanmış olacaktır); kısıtlı (mesajlar kısa olacaktır); monolojik (mesajlar yavaş hareket edeceklerdir) ve haritalanmamış olacaktır (mesajların bulunması zor olacaktır). Açık bir şekilde yazılı bir ağ deneyim alışverişi için pek etkili (ya da eğlenceli) bir yol sunmaz. Deneyim içeren mesajların okunması gerekiyorsa, sadece bir azınlık onları alımlayabilecektir. Görüntü veya ses gerektirdiklerinde, alışverişleri yapılamayacaktır. Hedeflerine hızlı varmaları gerekiyorsa, alışverişleri yapılamayacaktır. Arşivlendiklerinde bulunamayacaklar ve bu yüzden paylaşamayacaklardır. Şimdi de internet ağına bakalım: Dağınık (herkes ona ulaşabilir); ikonik (mesajlar kelime, görüntü ve ses içerebilir); diyalojik (mesajlar hızla hareket eder) ve haritalanmıştır (mesajların bulunması kolaydır). İnternet deneyim alışverişi için olağanüstü bir araçtır. Deneyim taşıyan mesajlar geniş kesimlere dağıtılıp, kolaylıkla anlaşılabilir hem metin hem resim hem de ses olabilirler; istediğiniz kadar kısa veya uzun olabilirler, hızla hedeflerine varırlar; kaybolduklarında ise kolaylıkla bulunabilirler. İnternetin çeşitliliği yeniliğe dönüştüren bir makine olduğu kesindir. İnsan deneyiminin uçsuz bucaksız bir evrenini yaratır. İnternette sörf yaparken diğer insanların duyularının arasında sörf yaparız” (2014: 420-421).

Söz konusu etkileşimler, toplumsal örgütlenmenin de yapısını değiştirmiştir. Goffman (2010), toplumsal etkileşimi odaklı ve odaksız etkileşim olarak iki aşamada tanımlamaktadır. Goffman'a göre odaksız iletişim, kişilerin aynı ortamda bulunması nedeniyle oluşan kişiler arası iletişimi kapsar. Odaklı etkileşim ise, insanların bir sohbet esnasında, yüz yüze etkileşimde olduğu gibi, bir süre bilişsel ve görsel dikkatin tek noktaya odaklandığı durumlardır (2010, 79). Toplumsal ağlar, medya ağları tarafından desteklenir ve toplumun her düzeyinde, toplumun alt sistemlerinde mevcuttur. Bu kapsamda, bireysel ilişkiler, grup ve organizasyonel ilişkiler, toplumsal ilişkiler, son olarak küresel ilişkiler olarak dört temel yapıda incelenebilir (Van Dijk, 2006: 25-27).

Sosyal yapılanma içerisinde internet tabanlı sosyal ağlar, yeni toplumsal yapıların önünü açtığı gibi, bireylerin yeni ilişkiler kurabileceği ortamlarında gelişimini sağlamıştır. Aynı mekan içerisinde bulunulmasa dahi eşzamanlı olarak etkileşimde sağlayan sosyal medya mecraları beraberinde getirmektedir. Rowe ve Wyss bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Artık güvenle söylenebilir ki, bir ortamın belirli özellikleri ve kullanımları, iletişimin doğasını ve genellikle sonuçta ortaya çıkan biçimini güçlü bir şekilde etkilemektedir” (2009: 1).

Benzer bir biçimde Scollon “odaklanmanın sosyal etkileşimde ortak bir temel bulmak üzerine olduğunu” (1998: 6) belirtir. Bu açıdan bakıldığında sosyal medya uygulamaları sosyal ortamlardaki katılımcılara aracılı eylemde bulunma fırsatı sunmaktadır. Stadler'e göre dijital teknolojilerin toplumsal anlamı, “sosyal hayata nasıl yerleştirildikleri ile şekillenir ve yeniden yapılandırılır” (2012: 242). Tersine, Castells (2009), dijital teknolojilerin toplumun örgütlenme biçimini dönüştürdüğünü ifade eder ve yeniden düzenlenen yapıyı ağ bağlantılı bir toplum olarak nitelendirir. Sosyal medya alanlarında kullanıcılar, sosyal etkileşimlerde bulunmak ve metinsel bilgiler veya konuşmalar, fotoğraflar, resimler veya videolar gibi içeriği paylaşmak ve filtrelemek için ağ toplulukları oluşturur veya bunlara katılır (Boyd, 2007). Sosyal medya, temelde insanlarla bağlantı kurmak ve sohbet etmek için bir alandır.

Yeni Sosyal Ağ Uygulaması: Yükselen Değer Clubhouse

Clubhouse, bilişim teknolojileri alanında geniş deneyime sahip iki Stanford Üniversitesi mezunları Paul Davison ve Rohan Seth tarafından yaratıldı (Strielkowski, 2021: 2). Kısa zaman içerisinde Clubhouse, davet ile girilen ve bu yolla insanların kendilerini ayrıcalıklı olarak hissettiği alternatif bir sosyal ağ olarak kendini konumlandırmaya başladı (Gkritsi, 2021). Bununla birlikte, kendini Facebook, Instagram, TikTok, WhatsApp ve YouTube gibi metin, fotoğraf, video veya bunların birleşimlerini kullanan sosyal ağ uygulamalarından sadece ses ile etkileşim sağlama özelliği ile ayırdı (Radcliffe, 2021). Clubhouse, eski tarz sohbet odalarının yapısı ile insan sesinin yakınlığını birleştirerek, sesin yaratmış olduğu samimiyet, özgünlük ve insanlık yapısından yararlanarak bir anda yükselen bir değer haline geldi. Radcliffe'in (2021) değerlendirmesine göre Clubhouse, Mayıs 2020 yılında 1500 kullanıcıdan haftalık 2 milyon aktif kullanıcıya çıkmış ve şirket değerini potansiyeli olan 100 Milyon ABD dolarından 1 Milyar ABD Dolarına yükseltmeyi başarmıştır.

Clubhouse'un bu başarısında, ses ögesinin sosyal ağlar içerisine adapte edebilmesinin yanı sıra başka unsurları da bünyesine eklemesi büyük rol oynamaktadır. Clubhouse içerisinde katılımcılar, sadece sosyal etkileşim ile sınırlı değillerdir, aynı zamanda alan profesyonelleri veya sektörel bilirkişiler ile de etkileşim kurabilme şansı elde etmektedirler. Bu durum Clubhouse kullanıcılarına profesyonel etkileşim kurabilme, profesyonel anlamda etki alanını genişletebilme imkânını da vermektedir. Buradaki odak nokta, kaliteli ve yüksek değerli içerik üretimi ve bunun en geniş etki ile paylaşılmasıdır.

Clubhouse'un bu yapısı, eğitim alanında eğitimcilere, sektörel etkinlik oluşturulması ve marka bilinirliği nezdinde markalara, bu marka ve sektörel etkinliklerle iş birliği yapan sanal etkinlik/içerik üreticisi ve uygulayıcılarına, siyasal kurum/kuruluşlara geniş bir faaliyet alanı sunmaktadır. Bunun yanı sıra Clubhouse, bu yapısı ile çeşitli projeler ve ağlar için de iş birliği imkânı oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, Clubhouse, gerçek hayata benzer çevrim içi sohbetler sunması ile diğer sosyal ağlardan farklı olarak bireylere sosyal ve duygusal olarak tatmin olma, beceri geliştirme fırsatı da vermektedir. Mutschler ve diğerlerine (2021) göre, Clubhouse uygulamasının adı, akıl sağlığı bozukluğu olan hastalar için çeşitli programlar kullanarak topluluklarıyla aktif olarak etkileşime girmelerini ve sosyal yaşamlarına katılmalarını sağlayan bir tür psiko-sosyal rehabilitasyonu temsil eden Clubhouse modeli olarak adlandırılan modele çarpıcı bir benzerlik göstermektedir. Bu yapı, bireylerin dertlerinden ve sorunlarından yabancılara bahsederek rahatlayabilecekleri bir sosyal ağ sunmaktadır.

Tüm açılardan bakıldığında, Clubhouse sosyal medya uygulaması, bireylere yeni ağlar kurmalarını, bilgi değiş tokuşunu, diğer bireylerle eşzamanlı ve sese dayalı bir etkileşim kurmalarını sağlamaktadır. Bununla birlikte, kullanıcılar toplumsal yaşam içerisinde kolaylıkla ulaşılamayacak olan profesyonellere ulaşabilme ve onların paylaşımlarından faydalanabilmektedir. Bu yapıların yanı sıra, bireyler, eşzamanlı sohbet odalarında çeşitli konulardan konuşarak yeni sosyal bağlantılar edinebilmektedir. Clubhouse bu özelliği ile yaşamın getirmiş olduğu psikolojik sıkıntılarını sıyrılmayı da sağlayan bir psikoterapi alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Clubhouse ve Hipermodernite

Toplumsal değişimin sonucu olarak ortaya çıkan yeni değerlerin, yaşam tarzlarının, düşünce biçimlerinin, günümüz medya ve medya araçları ile olan etkileşimlerini de değiştirdiği ve dönüştürdüğü sosyologların dikkatini çeken bir nokta olarak belirlemektedir. 21. yüzyıl modernitesinin hipermodernite olarak tanımlandığı günümüz toplumsal yapısında, toplumların ve bireylerin davranışlarında ciddi bir değişimin olduğu ve bu değişimin de toplumun her alanına sirayet ettiği düşünülmektedir. Özellikle Batı toplumları ile ilişkilendirilen hipermodernite, toplumun her alanında ve davranış biçimlerinde meydana gelen aşırılık ve sınırsızlık olarak tanımlanmaktadır. Fransız sosyolog Gilles Lipovetsky'nin ortaya koyduğu bu kavram, kapitalist toplumlara özgü ve neo-liberal değerler ile hayat bulan bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır (Lipovetsky, 2018). Hipermodernitenin başlıca özellikleri olarak tanımlanan aşırı tüketim ve aşırı bireysellik sadece materyal öğelerin tüketimi ve bireyin kendine dönük bir hayat yaşaması ile sınırlı olmamakla beraber, medya sektörünün yeni platformlar türetmesinde ve toplumların da bu medya platformlarının kullanma alışkanlıklarında da kendini göstermektedir.

Gilles Lipovetsky ve Jean Serroy'un yazdıkları "L'écran global: culture-médias et cinéma à l'âge hypermoderne" başlıklı kitapta, özellikle sinema sektörünün toplum üzerinde yarattığı aşırılıkları ele almışlar ve bu aşırılığın "écranocratie" adını verdikleri, ekranın küreselleşmeyle birlikte her yerde olma ve her an herkese ulaşabilme özelliğine değinmişlerdir (Lipovetsky ve Serroy, 2007). Yazarlara göre, günümüz toplumları, sinemaya ve ekrana aşırı bağımlılık sergilemekte ve bu araçların müptelası haline gelmektedirler. Ekranın ve ekran görüntülerinin insanların yaşamlarında bu denli etkili olduğu bir dönemde, benzer şekilde, medya iletişim araçlarının da etkin olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle, pandemi döneminde kurulan "Clubhouse" uygulaması, çok kısa bir zamanda, dünyanın birçok ülkesini etkisi altına almış, hem yeni bir sosyalleşme aracı olarak hem de tartışma platformu olarak insanların ilgi odağı haline gelmiştir. Çok hızlı yayılan ve bir o kadar da rağbet gören Clubhouse uygulaması, Instagram, Facebook ve TikTok gibi platformları gerisinde bırakmıştır. Clubhouse uygulamasının—gerek yapısı gerek kullanılma şekli gerek kullanıcıların platformda geçirdikleri süre gerek ise tartışma alanları ve konularıyla, Lipovetsky'nin hipermodern dönemin özelliği olarak ortaya koyduğu aşırılık ilkesi ile bağdaştığı düşünülmektedir.

Hipermodernite, sadece bireysellik, tüketim, pazarlama ve kapitalizm alanlarında boy gösteren aşırılığı değil, aynı zamanda da teknoloji, medya sektörü ve medya kullanımına bağlı aşırılığı da temsil etmektedir. Lipovetsky ve Charles, postmodern ve sonrasında gelen hipermodern dönemde, medyanın ve medya iletişim araçlarının toplumlar üzerindeki etkisinin önemini vurgulamışlar ve medyanın insanların yaşamlarında belirleyici bir rolü olduğuna işaret etmişlerdir (Charles, 2010; Lipovetsky, 2018). Sosyal bilimciler tarafından dördüncü güç olarak tanımlanan medya, günümüz koşullarında evrimleşmiş; medya iletişim ağları da özellikle toplumlarda seyreden hızlı değişim, esneklik, eşzamanlılık gibi öğeler ve "o ana" odaklanma arzusu ekseninde yeniden yapılanmıştır. Facebook ile başlayan, Twitter, Instagram ve son olarak da Clubhouse ile şekillenen yeni medya araçları, toplumların "her şeyi o an paylaşma" isteklerine cevap vermeye başlamış ve günümüz yaşam biçiminin çok önemli birer aktörü haline gelmişlerdir. Kapitalist sistemin ve küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu araçlar, toplumların aşırılık ile tanımlanan davranış biçimlerine ve isteklerine en iyi karşılık veren bilgi paylaşım ve tartışma platformları şeklini almışlardır.

Fransız iletişim alanları araştırmacısı Bertrand Naivin, yaptığı bir röportajda, Facebook'u hipermodern bir medya aracı olarak tanımlamıştır. Naivin, günümüz çağının en önemli özellikleri olan aşırı-vites (hypervitesse), aşırı bağlantısallık (hyperconnectivité) ve aşırı ilişki (hyperrelation) gibi değerlerin toplumlar ve bireyler arasında aşırı mesafe (hyperdistant) olarak tanımladığı yeni bir ilişki bağı kurulmasına sebep olduğunu vurgulamaktadır (Naivin, 2016). Aşırı uzaklık ve mesafenin Facebook gibi bir iletişim aracıyla ortadan kalktığı, toplumların hem bilgiye hem de o an dünyada olup bitene saniye hızıyla ulaşabilme imkanının olduğu bu yeni çağda, zaman mevhumu ve mekân gerçekliğinin tekrar şekillendiği ve bu bağlamda da iletişim dünyasının tekrar yapılandığı

görülmektedir (Giddens, 1990). Naivin, modern dönemin iletişim aracının gazete olduğunu; postmodern dönemin iletişim aracının televizyon olduğunu ve hipermodern dönemin iletişim aracının ise İnternet olduğunu dile getirmektedir. İnternetin yarattığı bu iletişim devriminin etkileri, iletişim ağlarının oluşması ve sürekli gelişmesiyle toplumlar üzerinde derin değişimlerin oluşmasına sebep olmaya devam etmektedir. Hipermodern dönemin özelliği olan aşırılık ve davranışlarda aşırılığa kaçma durumunun, Nicole Aubert gibi sosyologlar tarafından toplumsal patolojilere sebep olduğu gerçeği medyalar için de geçerli gibi görünmektedir. Aubert (2008:24), hipermodern toplumun, ekonominin küreselleşmesi ve küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan akışkanlık ve değişkenlik ekseninde değiştiğini ve dönüştüğünü vurgulamaktadır. Hipermodern toplumlar da bu değişime ve hıza adapte olabilmek için, yeni davranış biçimleri geliştirmek durumunda kalmaktadırlar. Özellikle, iletişim teknolojilerinde yaşanan bu hızlı değişim ve dönüşümün toplumların zaman ile olan ilişkilerini değiştirdiği ve bunun sonucunda da bireylerin anında ve derhal tepki verme zorunluğunu hissettikleri görülmektedir. Haliyle, bu yeni düzende, orta ya da uzun vadeli düşünmek ve uzun vadeli değerlere göre yaşama durumu ortadan kalkmaktadır. Toplumlar, her an ve her yerde var olan bir sosyal medya zinciri tarafından yönetilmekte olup, anı kaçırmama ve her şeyden anında haberdar olmak arzusuyla da medya araçlarının esiri haline gelmektedirler. Medya ile ilişkili olan aşırılık durumu, medyanın dördüncü güç olarak, toplumlarda her an hükmetme gücüyle açıklanabilmektedir.

Medya iletişim araçlarına olan bu bağımlılığın, aynı aşırı bireysellik ve aşırı tüketicilik de ortaya çıkan hedonist davranış ve narsist davranış biçimlerinin oluşmasına sebep olduğu düşünülmektedir. İletişim alışkanlıklarına bağlı olarak bireylerde gelişen hedonist duygular, kendini çevreye gösterme ve beğendirme arzusu, uzun vadede, Aubert'in ifade ettiği şekliyle, patolojik durumlara sebep olabilmektedir (Aubert, 2006).

Charles, iletişim ağlarının toplumlar ve bireyler üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin yanında, olumlu etkilerinin de olduğunu savunmaktadır. Medyaların yansıttığı negatifliğin yanında, pozitif etkilere de sebep olduğunun altını çizen Charles, medyaların, modern insanın gelişiminde, bağımsızlaştırıcı bir rolü olduğunu ifade etmektedir (Lipovetsky, 2018: 43). Bu fikre ek olarak, Lipovetsky (2018:43) de medyaların bireylere, meydana gelen toplumsal, politik, kültürel olaylar ile ilgili kendi fikirlerini sunma ve paylaşma imkanını tanıdığından, düşünce özerkliğinin sağlanmasına ve gelişmesine büyük katkı sağladığını savunmaktadır. Medyaların, özellikle günümüz Clubhouse gibi tartışma platformlarının, toplumların gerek siyasi gerek toplumsal gerekse ideolojik fikir ve görüşlerini ifade etmek ve/ya da yaymak için ne denli önemli bir araç oluşturduğu görülen bir gerçektir.

Charles, günümüz toplumlarının uzlaşısı ile değil, aksine, medyaların büyük ölçüde katkıda bulunduğu ve de etkili olduğu sürekli bir tartışma ortamı ile "karakterize" olduğunu savunmaktadır (Lipovetsky, 2018: 43). Medya iletişim araçları, günümüz hipermodern

düzende, kaybolan bazı toplumsal değerlerin tekrar dirilmesine aracı olurken, diğer taraftan da insanların kendi sosyal ortamlarında dile getiremedikleri düşüncelerinin birer aracı olarak belirmektedir. Özellikle, kolektivist değerlerin etkisini yitirdiğinin düşünüldüğü günümüz çağında, Clubhouse gibi uygulamalar, insanların kaybettikleri ya da unuttukları bazı değerleri ve fikirleri tekrar keşfetmelerine olanak sağlayabilmektedir.

Bilhassa, içinde yaşanan günün ya da yakın zamanın konularını ele alan Clubhouse tartışma odaları, o odada bulunan her bireye kendini özgürce ifade edebilme olanağını sunmakta ve demokratik olduğuna inanılan bir ortamda bir tartışma alanı yaratmaktadır. Bilindiği üzere, Jürgen Habermas, insanların özgürce kendi fikirlerini ortaya koymasının önemini “kamusal alan” (public sphere) kavramı çerçevesinde ortaya koymuştur. Habermas, 18.yüzyılda, Fransa’daki kafelerde, insanların özgürce tartıştığını, kendi özerk fikirlerini sergilediğini ve bunun sonucunda da oluşan kamusal alanın, demokrasi, insan hakları, eşitlik gibi değerlerin gelişiminde büyük bir rol oynadığını savunmuştur (Habermas, 1991). 20. yüzyılın ikinci yarısında, modernitenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kitle iletişim araçları, kültür endüstrisi kavramının ve toplumsal gerçekliğin oluşmasına sebep olmuş, Frankfurt Ekolüne mensup neo-marksist sosyal bilimciler tarafından da büyük bir eleştiriyle ele alınmıştır. Örneğin, Max Horkheimer ve Theodor Adorno, kapitalist sisteme ve liberalizme bağlı olarak gelişen kültür endüstrisinin toplumları tüketime sevk ettiğini, materyal değerlere olan bağımlılığı pekiştirdiğini ve böylece tüketim sistemine bağımlı toplumların oluşmasına sebep olduğunu savunmuşlardır (Horkheimer ve Adorno, 1947/1974).

Tüketim kültürünün postmodern dönemde daha da ilerlediğini ve hipermodern dönemde de aşırılığa ve hatta sınırsızlığa eriştiği görülmektedir. Medya iletişim araçları ise özellikle İnternet’in ortaya çıkması ve günümüzde en etkin araç haline gelmesiyle, bir taraftan Frankfurt Ekolü’nün ifade ettiği olumsuz yönlerini sürdürmeye devam etmek de olup olumlu olarak tanımlanacak değerler de sergilemektedir.

Sonuç olarak, Clubhouse’un kendine has yapısı ve barındırdığı tartışma konularıyla, günümüz hipermodern medya kültürünü yansıttığı görülmektedir. Tartışma odalarının konu başlıklarının, tartışmalara katılan katılımcıların söylemlerinin bazen aşırılığa kaçtığı gözlemlense de insanların kendilerini özgürce ifade edebilmeleri ve istedikleri hemen hemen her konuyu konuşabilme imkanlarının olması, Clubhouse uygulamasını bu noktada diğer uygulamalardan farklı kılmaktadır. Tüm aşırılıklarda olduğu gibi, medya iletişim araçlarının yaygınlığına ve gücüne bağlı olarak ortaya çıkan söylemlerde ya da davranış biçimlerindeki radikallik ve sınırsızlık, Clubhouse gibi uygulamaların olumsuz yönlerini ortaya koyarken, aynı platformlar, insanların kendilerini özgürce ifade edebilmelerine olanak sağlamaktadır. Küreselleşmeye bağlı olarak gelişen hipermodern yapı, hiç kuşkusuz zaman içerisinde doğuracağı yeni özellikleriyle sosyal bilimcilerin ilgisini çeken bir konu olmaya devam edecektir.

Sonuç

Clubhouse, farklı yapılanması ve yoğun etkileşim sağlaması nedeniyle diğer sosyal ağlardan farklı bir yapılanma içerisindedir. Sağlamış olduğu etkileşim yapısı, bireylerin sosyal ağlar içerisinde daha esnek bir biçimde hareket etmesini sağlamakta, yeni iletişim yapıları oluşturmakta ve bu iletişim yapılarından yola çıkarak farklı sosyal ağlara adapte olmaktadır. Söz konusu yapılar, Castells ve Van Dijk'ın temellendirdiği ağ toplumu yapısının özelliklerini barındırmakta ve Clubhouse'u bu tanımlamanın örnekleme haline getirmektedir. İş yaşamı, sosyal yaşam, eğlence, psikolojik rahatlama, vb. amaçlarla kullanılan Clubhouse uygulaması, birbirlerini tanımayan ve daha önce birbirlerini hiç görmemiş insanların bir araya gelmesini sağlamakta ve bu birlikten yüksek etkileşim elde edilmektedir.

Bunun yanı sıra, özellikle pandemi dönemiyle birlikte yayılan ve toplumsal kitleler tarafından büyük ilgi gören Clubhouse uygulamasının, hipermodern özellikler taşıdığı ve bu yeni modern dönemin önemli bir temsilcisi olduğu fikrinin yapılan gözlemlerde açığa çıktığı görülmektedir. Yaşam biçiminde ve davranışlarda aşırılık, sınırsızlık ve radikallikle tanımlanan hipermodernitenin, sosyal medya ortamında da belirlediği; aşırı bağlantısallık, aşırı hız gibi özelliklerin sonucu olarak cereyan eden aşırı ilişki kurma arzusu gibi istekler ekseninde şekillendiği dikkat çekmektedir. Clubhouse uygulamasının genel yapısı, bireylerin söz konusu bu aşırılığı ve sınırsızlığı hissetmelerine ve yaşamlarına olanak sağlamakla birlikte, fikirlerini de bağımsız ve hiçbir kamu baskısı olmadan sergileyebilmelerine de aracı olmaktadır. Özellikle, günümüz toplumlarında kaybolduğu ve yitirildiği düşünülen manevi ve kültürel değerlerin, Clubhouse gibi uygulamalar ekseninde tekrar dirildiği ve kazanıldığı düşünülmektedir.

Fakat, bu platformların, bahsedilen olumlu yönlerinin yanında, olumsuz yönlerinin de olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle, geçirilen zamanın aşırılığına bağlı olarak bireyler bu uygulamaların bağımlısı haline gelmekte ve bu durum da davranışlarına sirayet etmektedir. Hipermodernitenin de bir özelliği olarak ortaya çıkan, bireyin kendini çok fazla ortaya koyma ve bağlantıda olduğu insanlara beğendirmeye istediği, zaman içerisinde, hedonist ve narsist davranışlar geliştirmesine sebep olabilmektedir.

Teknolojik, ekonomik ve kültürel değişime paralel olarak gelişen Clubhouse gibi yeni medya araçları, hipermodernitenin önemli bir ögesi oluşturmakla birlikte, toplumlara ve bireylere sunduğu imkanlar ile bir yandan bağımsızlaştıran diğer yandan bağımlılık yaratan ve bunun sonucunda da bireye zarar verebilen araçlar olarak belirmektedir. Hipermodernitenin halen devam eden anlamsal belirsizliğine rağmen ortaya konulan temel özelliklerinin, medya ve medya kullanım alışkanlıkları ve de özellikle Clubhouse uygulamasının amacı ile bağdaştığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Adler, J. M., Skalina, L. M., ve McAdams, D. P. (2008). The narrative reconstruction of psychotherapy and psychological health. *Psychotherapy Research*, 18 (6), 719-734. <https://doi.org/10.1080/10503300802326020>
- Aubert, N. (2006). "L'hypermoderne et ses pathologies", *L'information Psychiatrique*, 82 (7), 605-610. DOI: <https://doi.org/10.3917/inpsy.8207.0605>.
- Aubert, N. (2008). Violence du temps et pathologies hypermodernes. *Cliniques Méditerranéennes*, 78, 23-38. <https://doi.org/10.3917/cm.078.0023>.
- Boyd, D. (2007). Social Network Sites: Public, Private, or What? *Knowledge Tree* http://kt.flexiblelearning.net.au/tkt2007/?page_id=28
- Castells, M. (2009). *Communication Power*, Oxford: Oxford.
- Castells, M. (2013). *İsyân ve Umut Ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2016). *İletişimin Gücü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Charles, S. (2010). "Modernité, postmodernité, hypermodernité: limite et transgression de concepts", *Contemporary French and Francophone Studies*, 14 (3), 315-322, DOI: 10.1080/17409292.2010.484292.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, Stanford, California: Stanford University Press.
- Gkritsi, E. (2021). Clubhouse invites for sale on Alibaba's used goods app. Available at: <https://technode.com/2021/02/02/clubhouse-invites-for-sale-on-alibabas-used-goods-app> (Accessed on 24.03.2021)
- Goffman, Eric. (2010). Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam. A. Giddens (Der.), içinde *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*. İstanbul: Say Yayınları.
- Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry Into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T.W. (1947/1974). *La Dialectique de La Raison*. Paris: Gallimard.
- Lipovetsky, G. (2018). *Hipermodern Zamanlar*, (Çev. A. Altınörs), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Lipovetsky, G. ve Serroy, J. (2007). *L'écran global: culture-médias et cinéma à l'âge hypermoderne*. Paris: Le Seuil.
- Mutschler, C., Junaid, S. ve McShane, K. (2021). Clubhouses Response to COVID-19: member Challenges and Clubhouse Adaptations. *Community Mental Health Journal*, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s10597-02>
- Naivin, B. (2016). Facebook, média d'information hypermoderne, *Courrier International*. https://www.huffingtonpost.fr/bertrand-naivin/facebook-media-dinformati_b_11083010.html.
- Phillips, L. U. (2017). A narrative therapy approach to dealing with chronic pain. *International Journal of Narrative Therapy and Community Work*, (1), 21-30.
- Poe, Marshall T. (2014). *İletişim Tarihi*. İstanbul: Işık Yayınları.
- Radcliffe, D. (2021). Audio chatrooms like Clubhouse have become the hot new media by tapping into the age-old appeal of the human voice. theconversation.com/audio-chatrooms-like-clubhouse-have-become-the-hot-new-media-by-tapping-into-the-age-oldappeal-of-the-human-voice-155444 (Erişim Tarihi: 24.08.2021).
- Rowe, C. and Wyss, E. L. (2009). Introduction. C. Rowe and E. L. Wyss (Eds.) içinde *Language and New Media: Linguistic, Cultural, and Technological Evolutions*, 1-9. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Scollon, Ronald. (1998). *Mediated Discourse as Social Interaction: A Study of News Discourse*. London and New York: Longman.
- Stadler, F. (2012). Between Democracy and Spectacle: The Front-End and Back- End of the Social Media, M. Mandiberg (Ed.) içinde, *The Social Media Reader*, 242-256. New York University Press.
- Strielkowski, W. (2021). The Clubhouse Phenomenon: Do We Need Another Social Network? Preprints, DOI: 10.20944/preprints202103.0503.v1.
- Strielkowski, W. (2021). Clubhouse: Yet Another Social Network? *Academia Letters*, Article 2181. DOI: <https://doi.org/10.20935/AL2181>.
- Van Dijk, (2006). *The Network Society: Social Aspect of New Media*. Second Edition. SAGE Publications.

GEÇİCİ SİĞINMACI STATÜSÜNDEKİ 12-18 YAŞ ARASINDAKİ SURİYELİ TÜRKMEN ÇOCUKLARIN SOSYAL ANKSİYETE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hakan YAĞCI¹

ÖZ

Bu araştırma, geçici sığınmacı statüsündeki 12-18 yaş arasındaki Suriyeli Türkmen çocukların sosyal anksiyetelerini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu planlanmış rastlantısal olarak seçilmiş 312 kişiden oluşmaktadır. Çalışma grubundaki her çocuğa “Sosyo-Demografik Bilgi Formu” ile “Sosyal Anksiyete Ölçeği” uygulanmıştır. Araştırma verileri Mayıs 2017-Haziran 2017 tarihleri arasında toplanmıştır. Çalışmanın sonuçları %95 güven aralığı ve %5 hata payına göre değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; kız ve erkek, okula devam eden ve okula devam etmeyen, ayrımcılığa uğrayan ve ayrımcılığa uğramayan, gelir algısı düzeyi düşük olan ile yüksek olan arasında istatistiksel anlamlı fark bulunmuştur. Bu fark incelendiğinde kız çocukların erkek çocuklara oranla, okula devam etmeyen çocukların devam eden çocuklara oranla, ayrımcılığa uğrayan çocukların ayrımcılığa uğramayan çocuklara oranla ve düşük aile gelir algısına sahip çocukların orta gelir algısına sahip çocuklara oranla daha yüksek sosyal anksiyete seviyesine sahip olduğu belirlenmiştir. Zorunlu göç etmiş çocukların yaşları ile sosyal anksiyete seviyeleri arasında da negatif anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sığınmacı Çocuklar, Sosyal Anksiyete, Göç, Zorunlu Göç

1. Giriş

Sanayi devriminden bu yana siyasi karışıklıkların ve istikrarsızlıkların artması ile birlikte göç olgusu; ekonomik, sosyolojik ve psikolojik olarak yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Zorunlu göç olgusu, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca birkaç kez tecrübe edilmiştir. Bulgaristan-Türkiye mübadelesi, 6-7 Eylül’de gayrimüslimlerin yurdu terk etmesi ve son olarak Almanya ile yapılan sosyo-ekonomik amaçlı işçi göçleri bu durumlara örnek gösterilebilir (Danış, 2004:221). Türkiye 2011 yılında Suriye’de başlayan olaylar sonucunda 4,7 milyon sığınmacıyı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu kişi sayısı, cumhuriyet tarihi boyunca sığınmacı olarak kabul edilen en fazla insan sayısıdır (Harunoğlu, 2016:37).

Zorunlu göç genellikle sosyo-ekonomik yetersizlikler, savaşlar, azınlık olma durumu, siyasi durumlar ve istihdam politikaları gibi birçok neden ile gerçekleşebilmektedir (Yılmaz, 2014:1691). Çevresel koşullar öznenin veya grubun temel yaşamsal gereksinimlerini karşılayamadığı durumda sosyo-ekonomik nedenli zorunlu göç kaçınılmaz bir hal almaktadır. Bu durum, zorunlu olan göçün sosyo-ekonomik nedenli olan türüdür. Zorunlu göç, sosyo-ekonomik sebeplerle olabildiği gibi siyasi olayların sonucunda da gerçekleşebilmektedir. Siyasi sebepli zorunlu göç durumları sıklıkla silahlı

¹ Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yoksulluk Çalışmaları Doktora Öğrencisi,100/2000 Doktora Bursiyeri. hakanyagcist@gmail.com ORCID: 0000-0003-4629-4748

çatışmayı içerisinde barındırmaktadır. Bu tür göçlerin zorunlu olma niteliği hayati tehditleri içermesinden ileri gelmektedir. Psikolojik açıdan zorunlu göç olgusu ise bu hayati tehditlerin yarattığı olumsuz psikolojik duruma odaklanmaktadır (Yılmaz, 2014:1701).

Olumsuz yaşantıya maruz kalma birçok psikopatolojik duruma neden olmasının yanı sıra ayrımcılığa uğranmasına neden olabilmektedir (Aker vd., 2002:97). Sığınmacı kişilerin psikolojik durumları; zorunlu göç öncesinde nasıl bir ortamdan göç ettikleri, göç etme nedenleri, göçün ilk anını nasıl tecrübe ettikleri gibi değişkenlerin yanı sıra göç sırasında nasıl bir yolculuk yaşadıkları, bu yolculuk sırasında ve sonrasında yaşanabilecek durumlar hakkında nasıl bir algıya sahip oldukları ve en sonunda göç ettikleri yerde nasıl bir hayat bekledikleri ile yakından ilişkilidir. (Tuzcu ve Bademli, 2014:56).

Kitlelerce insanın yer değiştirmesi sonucunda insan grupları, göçe başladıkları ve vardıkları noktaların toplumsal psikolojik durumunu değiştirebilmektedir. Bu değişimin tahmin edilebilir ve kaçınılmaz olduğu zamanlarda olumsuz etkiyi hafifletebilmek amacıyla psikolojik destekler sunulabilmektedir. Bu psikolojik müdahalelerde öncelikle var olan durumu tanımlamak önemli bir parametredir (Sır vd., 1998:84). Bunun nedeni ise psikolojinin tanı ve teşhis odaklı çalışılan uygulamalı bir sağlık alanı olmasıdır. Bu araştırmanın da amacı olan sığınmacı çocukların sosyal anksiyete açısından değerlendirilmesi olgusunun, önleyici hizmetlerin sağlanmasına ve akademik araştırmaların gerçekleştirilmesine katkı sunması beklenmektedir.

1.1. Göç

Suriye'den Türkiye'ye tecrübe edilen büyük ölçekteki göç dalgasının sosyal kurumlara ve demografik yapıya yapacağı etkiyi öngörebilmek, göç dalgasının negatif etkilerini iyileştirme noktasında önemli satır başı konumundadır. Araştırma bulgularının ışığında oluşturulabilecek oryantasyon grupları, kaliteli ve uyumlu bir göç deneyimine öncelik edebilir (Gün ve Bayraktar, 2008:10).

12-18 yaş çocuğunun hayatını devam ettireceği konuma yönelik uyumu/uyumsuzluğu, kişinin davranış örüntüsünden psikopatolojisine kadar her alanda önemli etkiye sahiptir (Örsel vd., 2011:132). Çocuklara ek olarak göçten büyük ölçüde etkilenen diğer demografik grup ise kadın göçmenlerdir. Özellikle göçün ilk dönemlerinde duygusal bir boşluk yaşayan göçmen kadınlar, zamanla yalnızlık hissiyle yüzleşmektedir. Araştırmalara göre göçmen kadınlar, kadın ve göçmen nitelikleri ile fiziksel ve psikolojik yük altında kalmaktadırlar. Göçmen kadınların çalıştıkları işler sıklıkla daha düşük ücretli ve kalıcı olmayan işlerdir. Aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliğinin ikinci planda olduğu, ruhsal ve fiziksel istismara açık çalışma koşullarında istihdam edildikleri belirtilmiştir (Akdeniz ve Öz, 2009:30). Çalışmadan kazanılan ücrete olan ihtiyaç çalışma koşullarındaki kötüleşmenin en önemli belirleyicilerinden biridir. Söz konusu kadınlardan beklenen bakım verme rolü ise çalışmadan doğan durumun sonuçlarından bağımsız şekilde gerçekleşmektedir. Ekonomik olarak dezavantaja sahip olma durumu, bakım verme yükünü azaltmadığı gibi arttırmaktadır. Travma ve travma sonrası stres

bozukluğu, göçmen kadınların göçmen erkeklere göre daha fazla mustarip olduğu bir durumdur. Bu durum aynı zamanda çocuk ile olan ilişkisi nedeni ile annelerin araştırmanın çalışma grubu olan çocuklara olan etkisini de dolaylı olarak ölçmektedir (Başterzi, 2017:381). Çocuklar bu ve buna benzer travmatik durumları ebeveynlerinden dolaylı şekilde öğrenmektedir. Ebeveyn travmatik olayı nasıl işliyorsa çocuk da ebeveyni modelleyerek algılamakta ve davranışta bulunmaktadır. Bu nedenle travma uyarıcılarına annenin verdiği olumsuz yanıtlar çocuklar tarafından yansıtılmaktadır (Baş vd., 2017:4). Nedenleri bakımından farklılaşan zorunlu göçün en şiddetli şekli savaş durumuna tanıklık ile ortaya çıkmaktadır. Çatışma ya da savaş durumuna maruz kalan insanların öngörülemez gelecek algıları, bu kişilerin kaygı seviyelerini arttırmaktadır (Aydın vd., 2017:11).

Çocukların göç esnasında; ebeveyninden ayrılmak, fiziksel ve sözlü şiddete maruz kalmak, yetersiz gelişim koşullarına sahip yerlerde yaşamak (toplama kampları gibi), yetersiz beslenme, gelecekle ilgili belirsizlik gibi durumlar ile karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir (Özden, 2013:4). Göç sonrasında ise göç eden grubun uyumu ile ilgili güçlükler, yeni bir dil ve yabancılaşma, farklı kültürlere uyum problemleri ile yüzleştikleri gözlemlenmiştir (Palabıyık ve Koç, 2011:341).

Zorunlu göç olgusu bir şekilde ebeveyni, bakım vereni ve toplumsal sosyal çevresi yolu ile de çocuğu etkilemektedir. Brener'in bahsettiği çevresel etki, çocuğun psikolojik durumunu somutlaştırmaktadır. Brener'in kuramı çerçevesinde bir bakış açısı olarak çocuk, sosyal politikaların, kültürel kurumların ve sosyal çevrenin ortaklığında yetişen ve gelişen bir özne olarak kabul edilmektedir (Bronfenbrenner, 1991:61).

Her göç kendi karakteristik özellikleri ile var olmaktadır. Bu nedenle hem kendi özellikleri ve oluşumu içerisinden bakıp hem de multidisipliner bir bakış açısı ile tanımlamalarda bulunmak gerekmektedir (Faist, 2000:201). Büyük sosyolojik ve sosyal psikolojik açıklamalara sahip olan göç olgusu, çok çeşitli değişkenler ve değişken kümeleri ile etkileşim içerisinde olduğundan tanımlanması veya çalışılması zor bir araştırma öznesi durumundadır. Bu değişkenlerin oluşturduğu etkiler, göç ve göçmen münasebeti çerçevesinde geniş bir bakış açısı gerektirmektedir (Faist, 2008:32).

Ravenstein'in "Göç Yasaları" (Ravenstein, 1885:187) ve Farr'ın "Kaotik Göç" tanımlaması birbirlerine göç konusunda karşıtlık oluşturmaktadır. Farr'a göre göç; kaos ve karmaşaya sahip bir sosyal olgudur (akt. Lee, 1966). Ravenstein ise göçün yasalara sahip ve bir kurala bağlı olarak gerçekleştiğini belirtmiştir. Ravenstein'a göre; mesafe açısından kısa mesafeli göçler, uzun mesafeli göçlere nazaran daha yaygındır. Ravenstein'in 1885 yılında yayımladığı çalışmasının, göç olgusunu konu alan ilk kaynak olduğu literatür tarafından kabul edilmektedir. Sonraki dönemde göç olgusunu işleyen bütün kuramcılara yol gösteren bu çalışma, ilk olması yönüyle oldukça değerlidir.

Ravenstein teoreminde, sanayileşme ve kentleşme durumları konu edilmiştir (Ravenstein, 1885:191). 19 yy. İngilteresinde hızlanan sanayileşme durumu ve insanların sosyo-ekonomik beklentileri, kademeli bir göç olgusu yaratmıştır. Ravenstein bu göç dalgasını

konu olarak yayımladığı çalışmasında göç yasalarını kurgulamıştır (Ravenstein, 1885:192). Bu yasalar;

- **Göç ve mesafe:** Göç yaşayan insanların, genellikle kısa mesafelerde yapılan göçleri tercih etmekte olduğu belirlenmiştir. Bu durumun nedeni olarak sanayi bölgelerindeki nüfusun yoğunluğunun belirleyici bir ölçüt olduğunu varsaymıştır (Ravenstein, 1885:193)
- **Göç ve basamakları:** Sanayileşme sonucunda görece gelişen merkezlere sosyo-ekonomik kaygılar ile göç dalgası oluşmaktadır. Göçmenler, sanayileşen kentlerin çevresinden yerleşimin daha seyrek olduğu bölgelere yerleşerek göçü sonlandırmaktadır. Uzaktan gelen göçmenler gelme zamanlarına göre merkezden çepere doğru yayılır ve merkeze yakın olma durumu, refahı paylaşım oranı ile özdeş tutulmaya başlanmaktadır. Bu kuramın mesafe odaklı tanımlanmasının nedeni merdiven yapısına benzer bir dizilimde gerçekleşmesinden ileri gelmektedir (Ravenstein, 1889:211).
- **Yayılma ve emme süreci:** Ravenstein göç kavramını, yayılma ve emilme yasası ile devam ettirmektedir. Sanayileşen kentin iş gücü ihtiyacı göç sayesinde karşılanmış ve bu sayede bir emilme yaşanmıştır. Kentin merkezine yakın lokasyonların istihdam açığının tamamlanması ile göçmenler yayılma eğilimi göstermektedirler (Ravenstein, 1889:211).
- **Göç zincirleri:** Ravenstein'a göre, göç almak ve göç vermek karşılıklı işleyen ve birbirini besleyen iki durumdur. Bu nedenle zincirleme bir reaksiyon ile ilerlediği ve kademeli geliştiği varsayılmaktadır (Ravenstein, 1885:197).
- **Doğrudan göç:** Ravenstein, uzun mesafeli göç tanımını ilk dört yasasından ayrı olarak ele almaktadır. Bu yasaya göre ekonomik kaygılar ile yapılan uzun mesafeli göçler, direkt olarak sanayileşmiş kentlere yapılmaktadır (Ravenstein, 1885:197).

Göç olgusunu somutlaştıran bir başka kuramcı olan Lee, (1966) yılında kurguladığı göç teorisi ile Ravenstein'in çalışmasına atıfta bulunmuştur. Everett Lee kuramını itme ve çekme etkisi üzerine kurgulamıştır. Göç ile ilgili itici ve çekici değişkenlerin olduğunu belirlemiştir. Lee, itici ve çekici faktörleri dört temel şekilde açıklamaya çalışmıştır (Lee, 1966:51). Bunlar;

- Yaşanan yerle ilgili faktörler,
- Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler,
- Göç engelleri,
- Bireysel faktörler.

Lee, oluşturduğu itme ve çekme kuramının bileşenleri olarak bulunduğu yerdeki olumsuz durumların itme etkisi ve göç edilecek yerdeki olumlu durumların çekme etkisi olarak bir

göç tanımlaması yapmaktadır. Bu faktörler izafi bir değere sahiptir. Bu kuramda negatif ve pozitif olarak belirlenen durumlar cinsiyet, eğitim, ırk gibi etkenlere göre farklılık göstermektedir (Lee, 1966:54).

Toplum bilimci Stouffer, Kesişen Fırsatlar Kuramı'nda göç eden bireyleri kuramının merkezine almaktadır. Stouffer, evlerinden edilen bireyleri konu alarak onlardan bir veri havuzu oluşturmuştur. Kuramın önemli noktaları Lee'nin tasvir ettiği itme ve çekme etkisinin yanında mesafeyi de araştırmasıdır. Aynı zamanda mesafe değişkenini diğer değişkenlerden bir adım öne alarak incelemiştir (akt. Lee, 1966)

Stouffer, (1960) göç olgusunun hedefinin belirlenmesinde çekme etkisinin diğerlerinden daha belirleyici olduğunu varsaymıştır. Belirlenen mesafenin uzaklığı, çekme etkisi ile ilişkili olarak belirlenmiştir. Örneğin; göç edilmesi hedeflenen iki lokasyon da eşit yakın çekme etkisine sahip ise mesafe ancak bu durumda belirleyici bir nitelik kazanabilmektedir. Bu parametreler göz önünde bulundurulduğunda sanayileşmenin gerçekleştiği kentlerin cazibesi, çekme etkisi ve mesafenin yakınlığı bakımından doğru orantılıdır.

1.2. Sosyal Anksiyete ve Çocuk

İnsan sosyal bir fenomendir. Bu sosyal olma ihtiyacı, kişilerin sosyal anksiyete ile karşı karşıya kalmalarına neden olabilmektedir. Sosyal anksiyete, toplum içerisinde küçük düşme ve hor görülme gibi bozulmuş ve otomatikleşmiş fikirlerin sahip olduğu ruhsal bir bozukluktur. Bu anksiyete türü zamanla kişinin gündelik hayatındaki olumsuzlukların nedeni haline gelebilmektedir. Sosyal anksiyete, sosyal fobi veya sosyal kaygı olarak literatürde yer edinen bu ruh sağlığı sorunu, çalışmamızda ele alınacaktır.

Anksiyete, ortada anlamlı bir neden olmamasına rağmen kişinin gündelik hayatındaki faaliyetleri kısıtlayacak düzeyde endişe duyma halidir. DSM-V sosyal anksiyete bozukluğunu; bireyin tanımadığı insanlarla karşılaştığında kendini oldukça rahatsız hissettiği, yetişkinler için panik atakların, çocuklar için ise ağlama, boşalma, stupor veya katatoni gibi davranışların oluşabileceği ruh sağlığı bozukluğu olarak tanımlamaktadır (American Psychiatric Association, 2013:182). Anksiyeteyi gösteren vücuttaki en belirgin değişiklikler arasında terleme, çarpıntı ve seyirme sayılabilmektedir. Yetişkin bireyler anksiyetelerinin yersiz ve manasız olduğunu bilirken, çocuklar için aynı farkındalık söz konusu olmamaktadır (Dilbaz, 2000:17).

“Sosyal anksiyete” olgusunun tarihçesine bakıldığında ilk defa 1903 senesinde Janet tarafından kullanıldığı varsayılmaktadır. Marks ve Galder tarafından da geliştirilerek bugünkü formuna kavuşturulmuştur (Akt., Mulcahy vd., 2008:310). İlk kez DSM-III'te yer bulan sosyal anksiyete kavramı sosyal olma niteliği ile sosyal bilimler alanında sıklıkla araştırılmaktadır (American Psychiatric Association, 1980:115)

Sosyal anksiyetenin başlangıcı sıklıkla 13-24 yaş arası olmaktadır. Araştırmalar sosyal anksiyete bozukluğunun çocukluk çağında veya ergenlik döneminin başlangıcında kendini gösterdiğini, kronik bir hal alabilme ihtimalinin olduğunu belirtmektedir.

Literatüre bakıldığında sosyal anksiyete maruziyetinin en çok görüldüğü dönemin, ergenlik dönemi olduğu varsayılmaktadır (Türkçapar, 1999:251). Yapılan araştırmalar bu tanının popülaritesinin oldukça yüksek olduğunu ve en çok karşılaşılan üçüncü büyük psikiyatrik rahatsızlık olarak literatürde yerini aldığını saptamıştır. Türkiye’de sosyal anksiyete ile ilgili yapılan bir araştırma ise üniversitedeki genç popülasyonun sosyal anksiyete bozukluğunun oranının normal nüfusa oranla daha fazla olduğunu göstermiştir (Demirkaya Karakoç, 2015:57).

Sosyal anksiyete bozukluğuna sebep olan durumlar incelendiğinde, biyolojik ve psikolojik etmenlerin varlığı belirtilmiştir. Buna ek olarak; bireyin çevresinin anksiyetenin oluşmasında aktif rol oynadığı saptanmıştır (Deniz, 2014:45). Sosyal anksiyetenin hangi durumlarda meydana geldiğini saptamaya çalışan araştırmalar, dört durumun etkisini varsaymıştır. Birinci grubu büyük kitlelere hitap etmek, sunum yapmak; ikinci grubu daha önce bir bağı olmadığı halde zorunlu olduğu için etkileşime geçilen resmi toplantılar; üçüncü grubu itirazda bulunma, herhangi bir ürünü geri teslim etme; dördüncü grubu ise toplum içerisinde yemek yeme gibi zorunlu ihtiyaçlar oluşturmaktadır (Liebowitz, 1987:153)

Göç ile birlikte alışmış olduğu ve aidiyet hissettiği topraklardan ayrılan çocuklar, göç ettikleri bölgelerde kendilerini yabancılaştırmaktadır. Birçok stresörün varlığı çocukları korku ve panik ile çevrelerken, bu durumu ileri boyutlara taşıyarak içinden çıkılmaz bir hale dönüştürebilmektedir (Polat, 2007:91).

2. Yöntem

Bu araştırmanın modeli taramadır. Tarama modellenmiş araştırmalar var olan durumu betimleyen araştırmalardır (Karasar, 1995). İlişkisel tarama modelinin de kullanıldığı bu araştırma da iki veya daha fazla değişkenin birbirleri açısından görece durumları tespit edilerek bir analiz gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Alan araştırması şeklinde hazırlanan bu araştırma İstanbul ilinde yaşayan 12-18 yaş arasındaki Suriyeli Türkmen çocukları evren olarak belirlemiştir. Bu evren içerisinde örneklemine ise Suriyeli sığınmacı kişilere yardım sağlayan dernek ve yardım kuruluşları aracılığıyla ulaşılmıştır. Araştırmanın örneklem seçimi sırasında tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde genellemek istenen evrenin özellikleri belirlenerek çalışma grubunda temsil edilmesinin sağlanmaya çalışıldığı bir yöntemdir. Araştırmanın örnekleme Suriyeli Türkmen 12-18 yaşındaki 312 çocuk ve gençten oluşmaktadır. Araştırmanın uygulama kısmı yüz yüze, anket yolu ile gerçekleştirilmiştir. Kişilere kimi zaman kamusal alanda kimi zaman ise özel alanların da ulaşılarak uygulama gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan her kişiye tam bilgilendirilmiş onam formu verilmiştir.

Uygulama esnasında 312 kişiden toplanan veriler ölçek formuna uygun olarak veri analiz programına girilmiştir. Bu araştırmada veri değerlendirme programı olarak IBM SPSS v26 kullanılmıştır. İstatistiksel analizler gerçekleştirilmeden önce varsayımlar test edilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda verinin normal dağıldığı ve varyansların

homojen olduğu belirlenmiştir. Kategorik şekilde sınıflandırılmış bağımsız değişken grupların sayısına göre farklı parametrik testleri uygulanmıştır. İlişkinin test edilmesi gerektiğindi ise pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma için sosyal bilimlerde belirlenmiş 0,05 önem değeri referans alınacaktır.

2.1. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın kuramsal çerçevesine ters düşmeyecek şekilde, yöntem olarak seçilen araştırma modeline uygun ve cevaplanabilir araştırma soruları üretilmiştir. Araştırma soruları oluşturulurken çalışma grubunun demografik değişkenlerinden yararlanılmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Bilgi Formu

Çalışma grubunun demografik durumunun belirlenmesi ancak araştırmanın uygulama formuna kişisel bilgi formunun eklenmesi ile mümkündür. Gerçekleştirilen bu araştırmada zorunlu göç etmiş olma durumunun sosyal anksiyete düzeyine olan etkisi araştırılmaya çalışılacaktır. Kişisel bilgi formunda; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, göç edilen yer, yaşanılan yer, çalışma durumu ve algılanan gelir düzeyi gibi demografik değişkenleri değerlendiren sorulara yer verilmiştir. Formun uygulandığı katılımcı çocuklara, bir ebeveyni eşlik etmiştir.

2.2.2. Çocuklar İçin Sosyal Anksiyete Ölçeği

Türkay Demir ve arkadaşları (2000) tarafından uyarlanan bu ölçeğin orijinal formu La Greca ve diğerleri tarafından geliştirilmiştir (La Greca ve Stone, 1993). Öz bildirime dayalı olan bu ölçek 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin orijinal formunu hazırlayan araştırmacılar maddelerin sosyal anksiyete oluşturan iki bileşenini de değerlendirebilecek düzeyde olduğunu belirtmiştir. Bu bileşenler olumsuz değerlendirilme korkusu ve sosyal ortamlarda duyulan sıkıntı/rahatsızlık durumudur. Ölçek beşli Likert şeklinde hazırlanmıştır. Bu ölçekten alınabilecek puanlar en az 18 en fazla 90'dır (Demir vd., 2000:46)

Tablo 1. Güvenirlilik Analizi

Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
0,771	18

3. Bulgular

3.1. Demografik Bulgular

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın sorularını cevaplayabilmek için istatistiksel analizler yapılmıştır. Farklılık testlerinden bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi için ise Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 2. Katılımcılara Uygulanan Ölçeğin Ortalama, Standart Sapma, Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal Anksiyete	312	43,2	8,95	-,314	,231

Tablo 2’de araştırmada kullanılan ölçeklere uygulanan normallik analizleri sonucunda elde edilen çarpıklık ve basıklık değerlerinin kabul edilebilir oranların içinde olduğu saptanmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1.5 ile-1.5 arasında olması sosyal bilimlerde analizlerin gerçekleştirilmesi için yeterlidir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 213).

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyet Grupları açısından Sosyal Anksiyete Durumlarının t-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	T	P
Sosyal Ank.	Kız	187	45,2	9,47	-1,868	,046
	Erkek	125	41,0	8,35		
Ayrımcılığa uğrama durumu						
Sosyal Ank.	Evet	243	50,7	13,17	2,826	,002
	Hayır	69	42,3	9,82		
Okula devam durumu						
Sosyal Ank.	Evet	245	39,6	7,92	1,782	,034
	Hayır	67	48,4	8,31		
Aile gelir algısı						
Sosyal Ank.	Düşük	301	49,6	8,15	,641	,027
	Orta	11	40,1	7,86		

Tablo 3’e göre cinsiyet grupları arasında sosyal anksiyete açısından $P < .05$ düzeyinde ($P = 0.46$) istatistiksel anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu farkı tanımlamak için sosyal anksiyete ölçeğinden cinsiyet gruplarının aldıkları puanlara bakıldığında zorunlu göç yaşamış kız çocuklarının zorunlu göç yaşamış erkek çocuklarına sosyal anksiyetelerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3’te ayrımcılığa uğrama durumuna göre gruplanan çocuklar arasında sosyal anksiyete açısından $P < .01$ düzeyinde ($P = 0.02$) istatistiksel anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu farkı tanımlamak için sosyal anksiyete ölçeğinden ayrımcılığa uğrama gruplarının aldıkları puanlara bakıldığında ayrımcılığa uğramış çocukların ayrımcılığa uğramamış çocuklara göre sosyal anksiyete seviyesinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Aynı tabloya bakıldığında okula devam etme ve etmeme durumu açısından gruplanan çocuklar arasında sosyal anksiyete açısından $P < .05$ düzeyinde ($P = 0.034$) istatistiksel anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu farkı tanımlamak için sosyal anksiyete

ölçeğinden okula devam eden çocuklar ile okula devam etmeyen çocukların aldıkları puanlara bakıldığında okula devam edemeyen çocukların sosyal anksiyete seviyesinin okula devam eden çocuklara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3'te aile gelir algısı durumuna göre gruplanan çocuklar arasında sosyal anksiyete açısından $P<.05$ düzeyinde ($P= 0.027$) istatistiksel anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu farkı tanımlamak için sosyal anksiyete ölçeğinden katılımcı çocukların aldıkları puanlara bakıldığında ailesini düşük gelire sahip olduğunu düşünen çocukların, orta gelir düzeyine sahip olduğunu düşünen çocuklara göre sosyal anksiyete seviyesinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Birbirleriyle Olan İlişkilerine Dair Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2
1. Yaş	*	
2. Sosyal Anksiyete	-,292**	*

** $p<0.01$, * $p<0.05$

Tablo 4'te katılımcı çocukların yaşları ile sosyal anksiyete ($r=-.292$, $p<0.01$) arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

4. Sonuç

Araştırmada cinsiyet grupları açısından yapılan analizlerde kız çocuklarının erkek çocuklara göre sosyal anksiyete düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu farkın niteliği hakkında ataerkillik, kız çocuklarına özgü kısıtlı sosyal yaşam, bağımlı gelişim süreci gibi birçok öngörüde bulunulabilir. Gelecekte benzer değişkenler ile yapılacak olan araştırmaların cinsiyet değişkeni özelinde derinlemesine analiz yapılması önerilmektedir.

Zorunlu göç yaşamış kişilerin kamusal alanda özgür ve sağlıklı şekilde var olmaları ancak psikolojik iyi oluş durumu ile mümkündür. Çalışmanın okula devam etme durumu açısından yapılan analizleri, okula devam eden zorunlu göç etmiş çocukların devam etmeyen çocuklara oranla daha düşük sosyal anksiyete seviyesine sahip olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle bir sosyal alan olarak eğitim kurumlarına devam etme durumunun, sosyal anksiyete açısından olumlu fark yaratabileceği görülmektedir.

Sığınmacı, göçmen ya da mülteci olmak bu niteliklere yönelik var olan önyargıların da tecrübe edilmesine neden olmaktadır. Gelir eşitsizliklerinden, çalışma güvenliğine kadar birçok alanda olumsuz duruma maruz kalan sığınmacıların yaşadıkları en temel negatif durum ayrımcılığa uğramadır. Ayrımcılığın odağında olmak bazı toplumlarda suçlu olarak algılanırken bazı toplumlarda istismara ve ihmale açık olma olarak anlaşılabilir. Bu araştırmada değerlendirilen çocukların ayrımcılığa uğrama durumu açısından sosyal anksiyete düzeylerine bakılmıştır. Yapılan analizler sonucunda

ayrımcılığa uğrayan çocukların ayrımcılığa uğramayan çocuklara göre daha yüksek seviyede sosyal anksiyete seviyesine sahip olduğu saptanmıştır. Bu durum ayrımcılığın psikolojik yıkıcılığına örnek olarak kullanılabilir.

Düşük aile gelir algısına sahip olan çocukların gelir algısı görece daha iyi olanlara göre sosyal anksiyetesinin daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Yapılan araştırmanın göç sonrasında gerçekleştirilen bir araştırma olduğu göz önüne alınır ise göç etmiş insanların zorunlu göç ile yoksullaştıkları söylenebilir. Zorunlu göçün yoksullaştırıcı bir etkiye sahip olduğu varsayılmaktadır. Araştırmanın demografik sorularına verilen cevaplar arasında yapılan değerlendirme sonucunda araştırmaya katılan hiçbir çocuğun aile gelir algısının yüksek olmadığını bildirmiştir.

Araştırmaya katılan çocukların yaşları ile sosyal anksiyete seviyeleri arasında yapılan korelasyon analizi sonucunda iki değişken arasında negatif anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sosyal anksiyete seviyesi arttıkça yaş seviyesi azalıyor veya sosyal anksiyete seviyesi azaldıkça yaş seviyesi artıyor. Bu analiz göstermektedir ki erken yaşlar travmatize olmaya ve zorunlu göçün sosyal sonuçlarından etkilenmeye daha açık bir dönem olabilir. Aynı zamanda yetişkinliğe doğru ilerlemenin zorunlu sosyal katılımı içerisinde barındırması ise sosyal anksiyete düzeyini negatif etkileyebilir.

Yapılan bu çalışma ve daha önceki çalışmalar göstermiştir ve göstermektedir ki zorunlu göç başlı başına biyopsikososyal bir etki alanı yaratarak bu negatif etkilenimi daha şiddetli bir hale getirmektedir. İnsanların tecrübe ettiği zorunlu göç durumunun kaçınılmaz olduğu durumlarda yani göç eden kişilerin vücut bütünlüğünden endişe edildiği durumlarda göç psikolojik önleyici hizmetler beraber yürütülmelidir.

5. Tartışma

Bu araştırmanın amacı; günümüzde göç ve göçmen konularında yaşanan problemlere bir bakış açısı sunmaktır. Zorunlu göç, diğer birçok sosyal olgu gibi sosyal olma niteliğini etkilediği ve etkilendiği insanlardan almaktadır. Bir olay veya durum sonucu zorunlu yer değiştirme olarak tanımlanan bu olgunun bu kadar basit olmadığı, günümüzde Suriyeli ve Afgan göç olaylarında tekrar görülmektedir. Bu araştırma ise bugün Türkiye'nin en önemli gündemi olan göçmenlere karşı önyargı ve olumsuz tutumlara 2016 yılından itibaren dikkat çekmeye çalışmaktadır.

Zorunlu göç, zorunlu olma niteliğinden ötürü kişiler üzerinde mağdur edici etkiler bırakabilmektedir. Göç öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşanan veya yaşanması muhtemel olumsuz durumların kişinin genel sağlığına olduğu kadar ruh sağlığına da zarar vermesi olasıdır. Sevinç (2019) tarafından İngiltere'de gerçekleştirilen araştırmaya göre göçmenlerin istatistiksel olarak kanıtlanmış şekilde ölüm kaygısına sahip oldukları belirlenmiştir. Olumsuz yaşamsal tecrübelerin negatif psikolojik durumları tetiklemesi veya eğilim yaratması beklendik bir durumdur. Bu nedenle bu araştırmanın bulguları, göçmenlerin olumsuz zorunlu göç deneyimini sosyal bozukluk olarak kabul edilen sosyal anksiyete özelinde değerlendirecektir. Solak (2018)

tarafından gerçekleştirilen “zorunlu göçün doğurduğu sosyal travmalar” isimli araştırmada, savaşın ve göçün çocuklar üzerinde travmatik etkiye sahip olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Afyonkarahisar’da yaşayan Suriyeli göçmenlerin entegrasyonlarının değerlendirildiği aynı araştırmada, sosyal uyum seviyelerinin görece düşük seviyede olduğu saptanmış ve zorunlu göçe maruz kalmış çocukların okul uyum durumlarının da benzer şekilde sonuçlandığı izlenmiştir (Solak, 2018). Bu araştırma kapsamında uygulanan farklılık testleri sonuçlarına göre, zorunlu göç yaşamış kız ve erkek çocukları arasında sosyal anksiyete durumları açısından istatistiksel anlamlı fark olduğu ve kız çocuklarının erkek çocuklara göre daha yüksek anksiyete seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Anksiyete halk arasında kadın hastalığı olarak bilinir. Bu bilinirliğin nedeni ise toplumsal cinsiyetin de oluşturulmasında kullanılan argümanlardan ileri gelmektedir. Erkekleri daha kendinden emin ve girişken şekilde tanımlayan toplum, kız çocuklarını daha ikincil ve kaygılı şekilde görmeye eğilimlidir. Kılıç ve arkadaşları tarafından Bilgi Üniversitesi’nde yayımlanan araştırma raporuna göre ise kadınlar erkeklerin daha kendinden emin, özgür ve refah olduklarını belirtmiştir (Kılıç, Beyazova, Durmuş ve Soran, 2013)

Göç olgusu bireyleri psikolojik ve sosyolojik olarak etkilemektedir. Bu etkinin kadın ve erkeklere farklı şekilde yansması ise beklendik bir durumdur. Zorunlu göç yaşanan alanlarda dezavantajlı olarak kabul edilen kadınların göç durumuna psikolojik olarak erkeklerden farklı cevap vermesi ise psikolojik olduğu kadar sosyolojik de bir durumdur. 2002 yılında Aker ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre zorunlu göç deneyimleyen yetişkin kadınların çocukları ile benzeşen göç algısına sahip oldukları belirlenmiştir (Aker ve ark., 2002). Ayrımcılığa uğrama durumu açısından gruplanan çocuklarda gerçekleştirilen farklılık analizi sonuçları göstermektedir ki ayrımcılık deneyimi yaşama durumu sosyal anksiyete düzeyinde farklılaşmaya neden olmaktadır. Göçmen çocukların zorunlu göç esnasında yaşadığı travmalar, göç sırasında yaşanan zorluklar ve korkular, göç edilen yerde her an sınır dışı edilme ihtimali ve ayrımcılığa uğraması (Yıldız, Ünlü ve Sezer, 2016) çocukların ruh sağlığını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Yayak (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre ise ayrımcılığa uğrayan kişiler bu durumu yaralayıcı, incitici ve zedeleyici olarak tanımlamıştır (Yayak, 2017). Ayrımcılığın negatif sonuçlarını doğrulayan bir diğer araştırma Kirmayer ve arkadaşları (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın sonuçları sığınmacı çocuğun ruhsal sağlığını dışsal faktörler olarak yerleşim yeri, okulda ayrımcılık ve sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalmasının etkileyebileceğini belirtmektedir (Kirmayer, ve diğerleri, 2011).

Travmatik deneyimlere sahip olan çocukların ruh sağlığı sorunları yaşama olasılıkları, çeşitli mekanizmalar (yaş, cinsiyet ve baş çıkma stratejileri) ve aile ile toplum gibi çevresel faktörler ile ilişkili olabileceği belirlenmiştir (Kızmaz, 2018a). Bu farklılaşma çocuktan çocuğa fark ediyor olsa da Kızmaz (2018b) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmaya göre zorunlu göç deneyimine maruz kalan çocukların ruhsal

olumsuzluklardan sıyrılma durumları ve düzeyleri, demografik durumlara göre farklılaşabilmektedir. Kimi çocuklar kısa bir süre içerisinde bu semptomlardan kurtulabilirken kimi çocuklar uzun bir süre bu olumsuz durumu deneyimlemeye devam edebilmektedir.

Bu araştırma kapsamında gerçekleştirilen korelasyon analizi, katılımcı çocukların yaşları ile sosyal anksiyete seviyeleri arasında istatistiksel anlamlı negatif ilişki tespit etmiştir. Çocukluk ve erken çocukluk dönemi psikolojik belirleyiciliği açısından çok önemli bir dönemdir. Bu dönemde yaşanan her olay, edinilen her şema çocuk için ileriki yaşlarda belirleyici olabilir. Çocukluk döneminin bu belirleyiciliğinin yanı sıra psikolojik dayanıklılığı da görece az olduğu kabul edilmektedir (Aktan & Önder, 2018). Bu analiz göstermektedir ki erken yaşlar travmatize olmaya ve zorunlu göçün sosyal sonuçlarından etkilenmeye daha açık bir dönem olabilir. Aynı zamanda yetişkinliğe doğru ilerlemenin zorunlu sosyal katılımı içerisinde barındırması ise sosyal anksiyete düzeyini negatif etkileyebilir (Karakoç Demirkaya, 2020).

6. Öneriler

- Cinsiyet gruplarının özelinde gerçekleştirilen bir araştırma, zorunlu göç olgusunun eşitsiz dağılan etkisine vurgu yaparak, aslında göçün anatomisini anlamakta araştırmacılara yardımcı olabilir.
- Bu dönem itibari ile farklı yoğunluklarda farklı illerde göçmenler yaşamaktadır. Bu araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliği artırılması amacıyla farklı yoğunluklu illerde bulunan göçmenler ile yapılacak araştırma çalışmanın yordayıcı kuvvetini arttıracaktır.
- Geçen zaman itibari ile Türkiye’de doğan ve Suriye’den göç eden benzer yaşta çocuğa ulaşılabilme imkânı doğmuştur. Bu nedenle Zorunlu göç etmemiş çocuklar ile zorunlu göç etmiş çocukların sosyal anksiyetelerini karşılaştırmak kıyaslayıcı bir tanımlama yapmayı olanaklı hale getirebilir.
- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile Suriyeli göçmenlerin berberce çalışma grubunu oluşturduğu bir araştırma ile sosyal anksiyetenin sebepleri ve yönü değerlendirilmeye çalışılabilir.

7. Kaynakça

- Akdeniz, E. B., & Öz, F. (2009). Koruyucu ruh sağlığı açısından göç ve kadın. *Kriz Dergisi*, 17(1), 27-36.
- Aker, T., Ayata, B., Özeren, M., Buran, B., & Bay, A. (2002). Zorunlu iç göç: Ruhsal ve toplumsal sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 3(2), 97.
- Aktan, B. Ş., & Önder, A. (2018). Okul öncesi dönemde psikolojik dayanıklılık. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 20-30.
- American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual*. Washington DC: APA Press.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*. Arlington: APA Press.
- Aydın, D., Şahin, N., & Akay, B. (2017). Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7(1), 8-14.
- Baş, M., Molu, B., Tuna H., & Baş, İ. (2017). Göç Eden Ailelerin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Değişiminin Kadın Ve Çocuk Yaşamına Etkisi. *Journal of the Human & Social Science Researches*, 6(3), 3-6.
- Başterzi, A. D. (2017). Mülteci, sığınmacı ve göçmen kadınların ruh sağlığı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(4), 379-387.
- Bronfenbrenner, U. (1991). *Ecología del Desarrollo Humano La*. Ediciones S. A: Paidós Iberica.
- Danış, A. D. (2004, Ağustos). Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye. *Birikim*, s. 216-224.
- Dawe Helen, R., Farr, H., & Gull, K. (2007). Centriole/basal body morphogenesis and migration during ciliogenesis in animal cells. *Journal of cell science*, 120(1), 7-15.
- Demir, T., Eralp-Demir, D., Türksoy, N., Özmen, E., & Uysal, Ö. (2000). Çocuklar için sosyal anksiyete ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirliği. *Düşünen Adam*, 13(1), 42-48.
- Demirkaya Karakoç, S. (2015). Çocuk ve ergenlerde sosyal anksiyete bozukluğunun psikofarmakolojik ve psikoterapötik tedavisi. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri-Özel Konular*, 8(3), 52-60.
- Deniz, S. (2014). Ergenlerin problemleri mobil telefon kullanımının utangaçlık ve sosyal anksiyete ile ilişkisinin incelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Dilbaz, N. (2000). Sosyal anksiyete bozukluğu: tanı, epidemiyoloji, etiyoloji, klinik ve ayırıcı tanı. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 3(2), 3-21.
- Faist, T. (2000). Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture. *Ethnic and racial studies*, 23(2), 189-222.
- Faist, T. (2008). Migrants as transnational development agents: an inquiry into the newest round of the migration-development nexus. *Population, space and place*, 14(1), 21-42.
- Gün, Z., & Bayraktar, F. (2008). Türkiye'de İç Göçün Ergenlerin Uyumundaki Rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 2-19.
- Harunoğlu, M. (2016). Harunoğulları, Muazzez. "Suriyeli sığınmacı çocuk işçiler ve sorunları: Kilis örneği. *Göç Dergisi*, 3(1), 29-63.
- Karakoç Demirkaya, S. (2020). Zorunlu göç ve çocuk ruh sağlığına etkileri. *Klinik Psikiyatri*, 23(3), 5-6.
- Karasar, N. (1995). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Kılıç, A. Z., Beyazova, A., Durmuş, G., & Soran, M. (2013). *Ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algısı ve çocuk yetiştirmeye etkileri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kirmayer, L. J., Narasiah, L., Munoz, M., Rashid, M., Ryder, A. G., & Güzder, J. (2011). Common mental health problems immigrants and refugees: general approach in primary care Canadian Medical. *Association Journal of Medical*, 12(16), 115-161.
- Kızmaz, Z. (2018a). *Mülteci Çocuklarda Travma*. Ankara: Hegem Yayınları.
- Kızmaz, Z. (2018b). Suriyeli sığınmacılar: güvenlik kaygıları ve suç. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 392-431.
- La Greca, A. M., & Stone, W. L. (1993). Social anxiety scale for children-revised: Factor structure and concurrent validity. *Journal of Clinical Child Psychology*, 22(1), 17-27.
- Leary, M. R., & Kowalski, R. M. (1997). *Social anxiety*. London: Guilford Press.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Liebowitz, M. R. (1987). Social phobia. *Modern Problems of Pharmacopsychiatry*, 22(1), 141-173.
- Mulcahy, K., Hennessey, N., Beilby, J., & Byrnes. (2008). Social anxiety and the severity and typography of stuttering in adolescents. *Journal of Fluency Disorders*, 33(4), 306-319.
- Örsel, S., Karadağ, H., Kahiloğulları, A. K., & Aktaş, E. A. (2011). Psikiyatri hastalarında çocukluk çağı travmalarının sıklığı ve psikopatoloji ile ilişkisi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(2), 130-136.
- Özden, Ş. (2013). *Syrian refugees in Turkey*. BADIA FIESOLANA, SAN DOMENICO DI FIESOLE: MIGRATION POLICY CENTRE.
- Özen, Ş., & Antar, S. (2001). İç göç yaşayan bir grup lise öğrencisinde ruhsal belirti şiddetinin cinsiyet ile ilişkisi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 8(3), 156-162.
- Palabıyık, A., & Koç, Y. (2011). Zorunlu göç ve fakirliğin diğer adı: mülteciliğin dünyada ve Türkiye'deki gelişimi (2004-2007). *International Conference on Eurasian Economies*, 5(1), 334-352.
- Polat, G. (2007). İç göçün çocuk ruh sağlığına etkisi ve sosyal hizmet müdahalesi. *Journal of Society & Social Work*, 18(1), 89-106.
- Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal of the statistical society of London*, 48(2), 167-235.
- Ravenstein, E. G. (1889). The laws of migration. " *Journal of the royal statistical society*, 52(2), 214-305.
- Sevinç, K. (2019). Dehşet Yönetimi Kuramı Açısından Ölüm Kaygısının İngiltere'de Müslümanlara Yönelik Tutumların Üzerindeki Etkisi. *Dini Araştırmalar*, 22(55), 27-50.
- Sır, A., Bayram, Y., & Özkan, M. (1998). Zoraki iç göçün ruh sağlığına etkileri üzerine bir ön çalışma. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 1(2), 83-88.
- Solak, A. (2018). *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*. Ankara: Hegem Yayınları.
- Stouffer, P. C., & Long, J. A. (2003). Diet and preparation for spring migration in captive Hermit Thrushes. *The Auk*, 120(2), 323-330.
- Stouffer, S. A. (1960). Intervening opportunities and competing migrants. *Journal of regional science*, 2(1), 1-26.
- Tabachnick, B., & Fidell, S. (2013). *Tabachnick, L.S. Fidell Using Multivariate Statistics (sixth ed.)*. Boston: Pearson.

- Tobler, W. (1995). Migration: Ravenstein, thornthwaite, and beyond. *Urban Geography*, 16(4), 327-343.
- Tuzcu, A., & Bademli, K. (2014). Göçün Psikososyal Boyutu. *Psikiyatride Guncel Yaklasimler*, 6(1), 56.
- Türkçapar, H. (1999). Sosyal fobinin psikolojik kuramı. *Klinik Psikiyatri*, 2(4), 247-253.
- Yayak, A. (2017). Göçmenlerin ayrımcılık algıları ile özdeşleşme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(3), 557-576.
- Yıldız , K., Ünlü, Ü., & Sezer, M. (2016). Mülteci- sığınmacı cinnetleri ve toplum “her insanın huzur içinde, kendi evinde, sevdiği insanların içinde ve vatanında ölme hakkı vardır!”. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 42-50.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 1685-1704.

THE GENERAL DIRECTORATE OF STATISTICS WITHIN THE CONTEXT OF INTERWAR PRONATALISM IN TURKEY

Elif ÇAĞIŞ ARICI¹

ABSTRACT

This article focuses on the history of the formation and institutionalization of the General Directorate of Statistics in Turkey within the context of interwar pronatalism. Among the many factors that shaped interwar pronatalism in Turkey, ‘positioning vis a vis the West’ and ‘limited state capacity’ were the most influential ones that shaped the organization and activities of the GDS. Based on archival research, the article underlines overlooked dichotomies concerning interwar pronatalism: despite the emphasis on the importance of population data and statistical organization, due to limited state capacity, these fields could not be improved during the interwar period.

Keywords: Interwar Turkey, Pronatalism, General Directorate of Statistics, State Capacity, Population Politics

TÜRKİYE’DE İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM PRONATALİZMİ BAĞLAMINDA İSTATİSTİK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

ÖZ

Bu makale İstatistik Genel Müdürlüğü’nün (İGM) oluşma ve kurumsallaşma tarihine iki savaş arası dönem pronatalizmi bağlamında odaklanmaktadır. Türkiye’de iki savaş arası dönem pronatalizminin belirleyicileri arasında yer alan ‘Batı ile ilişkiler’ ve ‘kısıtlı devlet kapasitesi’, İGM’nün organizasyon ve faaliyetlerinin şekillenmesinde çok etkili olmuştur. Arşiv araştırmasına dayanarak bu makale göz ardı edilmiş çelişkilerin altını çizmektedir: nüfus bilgisi ve istatistik organizasyonunun önemine yapılan vurgulara rağmen kısıtlı devlet kapasitesi nedeniyle bu alanlar iki savaş arası dönem boyunca gelişme gösterememiştir.

Anahtar kelimeler: İki Savaş Arası Dönem Türkiye, Pronatalizm, İstatistik Genel Müdürlüğü, Devlet Kapasitesi, Nüfus Politikası

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, elifcagis@gmail.com

Introduction

This article* is on the role and position of the General Directorate of Statistics (GDS)² within interwar pronatalism in Turkey. Pronatalism is a set of ideas and practices based on the argument that the growth rate of the population should be increased. Interwar pronatalism in Turkey was shaped not only by demographic conditions but also by the historical, international, and ideological context within the limits of state capacity, and in return became one of the constitutive fields of discourse and policy of the new regime. As an important institution of interwar pronatalism, the GDS was also shaped by historical, international and ideological context within the limits of state capacity, and this article situates the GDS within these main factors of interwar pronatalism.

The decade before the formation of the Turkish Republic witnessed dramatic demographic changes brought on by wars, immigration from the lost territories to the remaining core of the Ottoman Empire, forced migrations and massacres. These events changed the main demographic characteristics like age structure, gender ratio, birth and mortality rates. It was in this social and demographic context that the new nation-state was founded by a secular and positivist group of military and bureaucratic personnel of the late Ottoman Empire. Modernization and nation-building were the main ideals of the republican project they envisaged.

Starting with late Ottoman Empire, the relationship with the West developed in a pattern where the West was both the model to be followed, the civilization to be a part of, and also a threat to be cautious of. Turkish interwar pronatalism also followed this pattern. Pronatalism was the dominant discourse on population in Europe during the era. Official bureaus of statistics were conducting population censuses, and the international community of statisticians and demographers was trying to understand the trends, current status, and future of the population. In interwar Turkey, direct or indirect pronatalist legislation was enacted inspired by Western countries, and the General Directorate of Statistics (GDS) was founded and developed following the example of foreign official bureaus of statistics. This Directorate sent staff to international scientific meetings on population and statistics, and translated and published works in these fields. All these efforts to follow the Western path and to be an equal and respected part of Western civilization went together with vigilance against the West. Both the atmosphere of rivalry and paranoia in the interwar period, and also the wars fought in the nineteenth and early

---

* This article is a shortened version of one of the chapters of my PhD dissertation titled *Interwar Pronatalism in Turkey: Its Formation, Discourse, and Institutions*.

² The official statistics organization, founded in 1926 as The Central Statistics Office, became the general directorate under the prime ministry in 1927. Until 1962, when it was named as the State Statistical Institute, it was a general directorate under the changing titles of *İstatistik Umum Müdürlüğü* and *İstatistik Genel Müdürlüğü*. For the period I study, this official statistics bureau was a general directorate, and I will refer to the office as the General Directorate of Statistics (GDS).

twentieth century until the foundation of the Republic fixed a cautious attitude towards the West, which was not an irrational fear. In this context, increasing the population and its rate of growth, creating a healthy and fit population that would constitute the workforce and military power, were the priorities of interwar pronatalism that saw the West as a threat.

The main focus of this article is the General Directorate of Statistics, its formation and historical development during the inter-war era. I argue that the General Directorate of Statistics was a prime institution of Turkish interwar pronatalism, and the chief example of how Turkey's positioning vis-à-vis the West and limited state capacity shaped Turkish pronatalism. This focus on the institution is not to overstate the capacity of the state, nor that of the GDS. My focus on this scientific/bureaucratic institution shows the gap between aspirations and achievements, both of which were a product of the historical, international, ideological and demographic context, as well as state capacity. Among these factors, state capacity and relations with the West were the most important ones for this institution of interwar pronatalism. I conducted archival research in state archives (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi). Besides the documents from the state archives, the official gazette (Resmi Gazete), the records of parliamentary sessions (Zabıt Ceridesi), and the archives of the GDS are the basic sources of my research for this article.

1. Official Statistics in Turkey

The process of centralization and institutionalization of official statistics organization was a part of modernization and state institutionalization in Turkey: statistics in this process came to present better tools for government, pointing out problematic areas, and suggesting solutions. Furthermore, increasing use of and reference to statistics promoted the idea of progress through science. All these efforts and concerns could be traced back to the late Ottoman period.

1.1.Ottoman Period

In the Ottoman context, data collection by the state dates back to the 14th century. *Tahrir*- land registration- was done to include a newly added territory into the *timar* system, which was a crucial component of state mechanism during the classic era: Ottoman sultans granted land to members of the military in exchange for services: taxes were collected, order was maintained in the provinces, and soldiers were provided for the wars. The functioning of the system depended on the knowledge of taxes that would be collected from the provinces, hence the importance of *tahrirs*. The *timar* system declined in 17th century leading to the decreasing importance of the *tahrir* system. During this period, the Ottoman state did not have either a population or a statistical office.

The reform movement of Mahmut II inevitably changed the organization of the state regarding the population issue. With the 1831 census, the first census in which individuals, -rather than households- were recorded, the Population Office (Office of Population Registers, Census Department) (*Ceride-i Nüfus Nezareti*) was founded in the

Ministry of the Interior to compile the census records. During the last quarter of the nineteenth century, the Ottoman state tried to create a system for data collection and processing through new offices and regulations (Behar, 2000; Karpat, 1985: 29; Toprak, 2000: 97; Yüceuluğ, 1947: 15).

In the early 20th century, in his book *İhsaiyat* (Statistics), Minister of Finance Mehmet Cavid Bey wrote that statistics was crucial for the discovery of laws of nature. He compared the developments in statistics in the Ottoman Empire with advanced countries, complaining that the latter worked for the improvement of the theory and practice of statistics, and that what was produced here was useless. He suggested an option frequently resorted to: we have to join the international scientific community, and we have to work for it. We need a statistics organization. We could start by sending civil servants to Germany, France, Italy, and Belgium to investigate the offices of statistics there (Toprak, 2000: 101). His suggestion was to be put into practice with the formation of the General Directorate of Statistics during the early Republic.

1.2. The Statistics Organization in Turkey

For interwar pronatalism in Turkey, population data was central: without population statistics that would show the problems like infant mortality or spread of disease, a pronatalist policy would be impossible. The state needed reliable data on population for its pronatalist policies, but also wanted this data to be completely under control, so that the quantity and ethnic composition of its population would not be ‘misrepresented’ to the foreigners in the atmosphere of fear and paranoia of the interwar. Therefore, the GDS was an indispensable aspect of Turkish interwar pronatalism. Among the factors that shaped pronatalism in Turkey, relations with the West and state capacity were the ones most influential on the history and functioning of the GDS during the interwar era.

In interwar Turkey, the institutionalization of statistics and of statistics organization was a continuous process of centralization, paved with efforts for efficiency, and struggles for more budget and personnel. The incorporation of the statistical organization into the official structure did not happen automatically. The parliament enacted laws, but it was the Prime Ministry that regulated the relation between the General Directorate of Statistics (GDS) and other state offices. In its initial phase of formation, Prime Minister İsmet İnönü supported the GDS. Camille Jacquart, the first director of the GDS, wrote letters to him, complaining about specific issues, and the Prime Ministry issued circular notes, and sent orders to other ministries and state offices, reminding them of and supporting the central position of the GDS, thus mediating relations of the GDS through its authority.

The scope of centralization was not pre-determined: rather, increased centralization reappeared as the solution to the problems of the functioning of the statistical system. Efficiency, improvement of the scientific quality of statistics, and control over data were the main benefits that were hoped to be brought with centralization. However, due to both

lack of resources and shortsightedness, the problems mentioned by the Directorate were not seriously addressed, contributing further to inefficient use of resources.

The central statistics organization of the Turkish Republic was founded in 1926. Until then, each ministry and state department had their own statistics offices working for specific needs. A 1957 report on the development of statistics since the beginning of the Republic describes the pre-1926 period as follows: there was a lack of technical personnel, know-how, and technical tools; there was a lack of standards and efficiency deriving from decentralization, since every statistical office carried out the orders of the affiliated ministry; and, finally, the concept of statistics and its benefits had not yet been understood by the public yet; all this led to unscientific and useless statistics (1923–57 report, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]/ Turkish Prime Ministry Republican Archives 30..1.0.0/95.598..3.). Description of pre-GDS statistics in this fashion starts as soon as the GDS is formed, and continues until the 1970s when the initial research on Ottoman statistics was conducted, and the latter began to be regarded as a valuable source.

After the foundation of the GDS, several laws, decrees (*kararname*) and ordinances (*talimatname*) were enacted for its gradual centralization. It was founded as the Central Statistics Office (*Merkezi İstatistik Dairesi*) with the decree no 3517. Even in the first ordinance defining the responsibilities of the Office, it was stated that the Office was to be in contact with foreign statistical bureaus which should be presented to the Prime Minister beforehand. Centralization, scientific accuracy, and integration into the international community of statistics were the founding premises. With this initial ordinance, the Statistics Commission –composed of the representatives from the ministries– was established to advise on changes in statistical methods (DİE, 1976: 7–8).

This ordinance was an initial step towards centralization. Rather than being the center that collects and compiles all quantitative data, the GDS was founded as the supervisor of statistical activity. Its responsibilities were conducting censuses and publishing the statistical yearbooks –the minimum requirements of a modern state’s statistical organization. Belgian statistician Camille Jacquart, then a member of International Institute of Statistics³, was invited to become the director of the GDS (BCA

---

³ Jacquart served at various positions in the General Directorate of Statistics in Belgium between 1899 and 1926. Before his arrival to Turkey, he was the director general. He became the secretary general in the Ministry of the Interior and Health when he returned to Belgium (DİE, 1976: 34).

30..18.1.1/14.40..16.). Celal Aybar⁴ and Selim Sabit Aykut⁵ became assistants (*müşavir*) to Jacquart, and the General Directorate of Statistics was founded with 17 personnel. Before coming to Turkey, Camille Jacquart directed three censuses in Belgium (Toprak, 1991), and with his expertise, in its first year, this office organized the first census of the Turkish Republic in 1927, conducted trial censuses for agriculture and industry, compiled marriage and price statistics, and prepared statistical yearbooks.

Three laws were enacted, in 1927, 1930 and 1933, on the organization, structure and responsibilities of the GDS⁶. With each law, the statistical offices of different ministries were gradually included to the GDS, and the central position of the GDS was thus strengthened. With the 1930 law, the departments of statistics in various offices continued to exist and produce statistics, but the General Directorate controlled their results and no statistics could be published without the approval of the General Directorate.

However, apparently, this de jure priority given to the Directorate did not have de facto results. There are numerous letters written by the directors of the Directorate addressed to the prime ministry on issues of centralization and the central authority of the General Directorate. For example, when newspapers published population statistics of İstanbul that were not taken from the publications of the GDS, Camille Jacquart wrote a letter to the prime minister and warned that these contradictory numbers damaged the credibility of Turkish statistics. Immediately after this, in March 1929, İsmet İnönü circulated a note to the ministries reminding them that the GDS was the sole producer of population statistics, that any publication on this matter could only be done with the control and approval of the GDS, and that any statistics that contradicted those of the GDS could not be published. In his circular note on the subject, Prime Minister İnönü warned that the uncontrolled publications that showed the number of deaths as higher than the number of births were a declaration of the decreasing population of Turkey (BCA 30..10.0.0/26.147..1.). In those pronatalist days, the implication of downward trend of population was not acceptable. This emphasis on the GDS as the sole authority also meant

---

⁴ Celal Aybar graduated from İstanbul Law School, and studied in the Department of Statistics and Demography Sciences at Brussels University, Faculty of Political Sciences. He served in various state positions. After Jacquart he became the general director of the GDS, and served in this position until his death in 1947 (DİE, 1976: 35). He wrote and translated many works for the Analysis Series (Tetikler Serisi) of the GDS.

⁵ Selim Sabit Aykut studied in the Departments of General Sociology and Statistics and Demography at Brussels University. He served as translator, deputy director, and assistant director at the Directorate. His books on statistics and statistical studies on Turkey were published in the Analysis Series, for which he also translated many texts.

⁶ Law no1153 in 1927 (Law Concerning the Responsibilities to be taken by the Government, Special Administrations, Municipalities, Civil Society and Firms Regarding the Compilation of Statistics), (Resmi Ceride, 17.7.1927, no: 635); The 1554 Law on the Mission of General Directorate of Statistics (Resmi Gazete, 8.2.1930, no 1418), and the 1933 law no 2203 “Law on the Organization of the General Directorate of Statistics” (Resmi Gazete, 24.5.1933, no 2409).

state control over population data, which was crucial when population and its trends were a matter of international competition and security in the interwar period.

Another case regarding the regulation of the relation between the GDS and other state departments derived from the problems of data transfer to the GDS. Various times, upon the request of Camille Jacquart, Prime Minister İsmet İnönü issued circular notes ordering the ministries to provide required data to the GDS⁷. Celal Aybar –the new director and former advisor to Camille Jacquart– complained about erroneous data given to the GDS⁸, and state departments' continuation of compiling statistics⁹.

In 1929, leaving his position as the General Director of Statistics in Turkey, Jacquart wrote a letter to Prime Minister İsmet İnönü suggesting a roadmap to maintain and to further the improvement of statistics in Turkey (BCA 30..10.0.0/24.135..5.). He advised the conduct of population and agriculture censuses in 1930, the completion of the draft bill for the centralization of the statistics organization, and a project to establish a country-wide organization to properly register births and marriages. Jacquart said that statistics should be done by qualified personnel in the GDS, rather than the scattered departments of various ministries. Centralization, he added, was a prerequisite for a modern organization of statistics. A few months later, at the beginning of 1930, the law regulating the responsibilities of the GDS (Law no 1554) was enacted.

The Preamble of this law shows the enduring problems in the GDS (Zabıt Ceridesi, 23.1.1930, p 9). The technical inadequacy and lack of standard order of the statistics compiled by various offices was asserted as the main reason for the proper centralization of statistics in an authorized office. According to the Preamble, the statistical tables were too detailed and complicated; the questions and tables did not have continuity, which led to irregular compilation over time. Most of the time statistics could not be published since they were not reliable; there was no agreement between the statistics compiled by

---

⁷ Circular notes (*tamim*) were issued for the first statistical yearbook, that of 1928 (BCA 30..10.0.0/24.134..16.), for the second statistical yearbook (BCA 30..10.0.0/24.135..2.), and for the delay of sending data (BCA 30..10.0.0/26.147..2.).

⁸ In May 1930, Celal Aybar complained about the Denizli Chamber of Commerce's erroneous data on prices, and sent an example circular note to the Prime Minister to be distributed to the ministries. The circular note said that the Denizli Chamber of Commerce gave data for future periods that could not be known then. The circular note then underlined the importance of accurate data for reliable statistics, mentioned the penalty clauses of the new law no 1554 enacted a few months ago, and requested the maximum care and attention of the personnel. The prime ministry circulated the note as sent from the GDS (BCA 30..10.0.0/26.147..3.).

⁹ After the 1930 law, Celal Aybar wrote an official letter to the prime minister, stating that some departments were still compiling statistics without the opinion and approval of the GDS (BCA 30..10.0.0/26.147..9.). On November 9th, 1931, in another letter to the Prime Minister, Celal Aybar complained about the statistics compiled by the General Commandership of the Gendarme. The next day the Prime Ministry wrote a note to the ministries that the opinion and approval of the GDS should be received before compilation of any kind of statistics (BCA 30..10.0.0/26.147..11).

different offices. Lack of trained personnel – a problem the General Directorate repeatedly complained about– aggravated these issues. The further centralization that would be brought by this law would provide accuracy, since it would guarantee the use of scientific methods at the center. Central control and production of statistics was associated with scientificness and accuracy. The Preamble admitted the impossibility of complete centralization at that moment due to lack of resources, and projected a gradual process. The training of personnel and their education in Europe was also suggested in the Preamble.

Following the law 1554, a series of decrees and ordinances were enacted. In line with the law, an ordinance was enacted regulating the obligatory statistics courses that would provide scientific training to the civil servants employed in state statistical offices. This was an important effort to cope with the lack of trained personnel. The courses were also open to other civil servants, students, and to the public in general (Article 4). The trainees were licensed after a final exam (Article 7), and the licensed would be preferred for statistics positions in state offices and for promotion (Article 8). In 1932, publication of population statistics without the Directorate’s control and approval was banned. The decree stated that statistics on death that were compiled and published by non-state institutions caused misunderstandings both in the country and abroad (Resmi Gazete, 8.8.1932, no 2169). This ban is a part of the process of creating a powerful central authority in the field of statistics. It also explains how the ruling elite took numbers seriously and wanted a state monopoly on them. Centralization meant efficient use of resources and more useful data. But in the context of the interwar period, centralization also meant efficient control of numbers.

The 1933 law (no 2203) “Law on the Organization of the General Directorate of Statistics” (Resmi Gazete, 24.5.1933, no 2409) is the most important document for centralization of the statistics organization, since all statistics departments– except health, construction, and transportation/communication– were thereby attached to the Directorate. The Law’s preamble compared centralized and decentralized organization of statistics and listed the disadvantages of the decentralized system in terms of efficiency and the motivation of the personnel¹⁰. With this law, all the statistics offices under various ministries were transferred to the General Directorate, and became specific departments: financial statistics, foreign trade statistics, classification, population statistics, education statistics, justice statistics, industrial and trade statistics, agricultural statistics, publication

---

¹⁰ According to the Preamble (Zabit Ceridesi, 20.5.1933), statistics was not the primary concern of the scattered offices of statistics, whereas it is the first and the last job of the central organization. In a central organization, the personnel would work to improve themselves in statistics, since this is the way for upward mobility and promotion. However, in a decentralized organization, the statistics personnel would not have motivation to improve their statistical knowledge, and would try to transfer to other offices. Since the statistics by the decentralized organization were not compiled with the general problems and issues of the country in mind, they could not be related to each other, and thus were not commensurable. Furthermore, the statistics machines that ease and fasten the process could not be provided for each individual statistics office. Therefore, in every aspect central office would be much more efficient.

and intelligence, and lastly the department of documentation (Article 3). Every year –for five years– two people would be sent to foreign countries for statistics training for a period to be defined by the Directorate. These people would, upon their return, be employed in the Directorate. The law tried to solve the basic problems regarding centralization and trained personnel, but as we will see in the following pages, the regulations did not bring the projected results.

1.2.1. The Annual Reports: Self-description of the General Directorate

Starting in 1930, the Directorate prepared reports in accordance with Law no 1554's Article 9, which stated that "the General Directorate presents annual reports to the Prime Ministry, especially on centralization and the relation between the Directorate and other state offices". The first report on the activities of 1930 was presented on February 1, 1931. This 1930 report is quite positive on the issues that appear to be main problems in the future. The second one was a decennial report presented in 1933¹¹ (BCA 30..10.0.0/28.160..9). From 1931 to 1943, the Directorate presented 11 annual reports¹². At the beginning, the general tone of the reports was mostly glory: praising every achievement of the Directorate. In all reports, the lack of qualified personnel is a concern, and towards the end these are accompanied with the complaints about the problems in the registration of population data by the Population Office in the Ministry of the Interior. Centralization, provincial organization, formation of departments, and relations with the West (i.e., foreign experts, training, and relations with foreign statistics offices and the international community of statistics), were the main issues that were raised in these reports. The official regulations mentioned in the previous section present the plans and ideals of the ruling elite regarding the GDS. A detailed reading of the GDS annual reports provides an opportunity to see to what extent the laws, decrees and orders could be put into practice. The gap between the plans and achievements designates the problems regarding state capacity, which was the main constraint for interwar pronatalism in Turkey, as well as for one of its primary institutions, the GDS.

---

¹¹ It was the tenth year of the Republic. In 1933, many state institutions were preparing 10 year reports. The accomplishments of the first decade of the Republic were regarded as indicators of the Republic's future success.

¹² The report of the year 1935 does not exist in the Prime Ministry Archives. The one written in 1933 is a decennial report. 1938's was signed by the deputy director, Sabit Aykut. The 1930 report: BCA 30..10.0.0/24.135..13; The 10 year report in 1933: BCA 30..10.0.0/28.160..9., 1933 and 1934 BCA 30..10.0.0/26.148..2; 1936 BCA 30..10.0.0/24.137..12; 1937 BCA 30..10.0.0/24.138..8.; 1938 BCA 30..10.0.0/26.148..10.; 1939 BCA 30..10.0.0/25.140..1; 1940 BCA 30..10.0.0/25.141..5.; 1941 BCA 30..10.0.0/25.141..14.; 1942 BCA 30..10.0.0/26.148..15.. In addition to these reports presented to the Prime Ministry, in 1948 the directors of three departments in the General Directorate and the advisor presented a report to the General Directorate on measures for rationalization (BCA 30..10.0.0/26.148..26.). Lastly a 1957 report (BCA 30..1.0.0/95.598..3.) summarizes the developments in the Directorate.

1.2.1.1. Centralization and the Central Office

Completing the process of centralization was stated to be as important as the statistical work itself in the annual reports. In 1933, with the law no. 2203, the statistics work of the state institutions was transferred to the Directorate¹³, with the exceptions of public works, railroad¹⁴, health, and mail and telegraphy statistics. It was assumed that with the development of the Directorate and increase in the number of the qualified personnel, and especially with the return of those who were sent abroad for statistics education, these exceptions would be included in the Directorate, and the centralization would be achieved. However, in 1947, Ratip Yüceuluğ, then the head of Industrial Statistics Department in the GDS, wrote a small volume composed of three short articles, the last one being “The Statistics Organization in Turkey and Its History” (Yüceuluğ, 1947). He stated that health and transportation statistics were still not included in the GDS, and added that except foreign trade statistics, almost no scientifically useful document was brought to the GDS by the statistics units of various state institutions, which showed the failure of both the decentralized organization and the centralization effort. Despite these problems, he praised centralization as a total success. Some statistics that could not be collected previously (such as industry, agriculture, husbandry, civil servants, mortality, divorce, and marriage) could now be done regularly, and some others (trade, education, justice, prices, finance, and savings) improved drastically.

The Directorate employed only 17 people until 1929¹⁵, but with centralization and the inclusion of the statistics offices into the Directorate, the number of positions increased¹⁶. The number of personnel was a constant problem in the face of the increasing scope and detail of statistical work¹⁷. For the conduct and tabulation of censuses, additional part-time positions were opened in the GDS. The reports mention that due to lack of personnel, issues like wages, working hours and accidents, the cost of living (1937 report), unemployment, social insurance, tourism, migration and birth (1938 report) could not be addressed.

---

¹³ The department of finance statistics was already transferred to the GDS in 1931(BCA 30..10.0.0/26.147..6.).

¹⁴ The GDS made certain attempts to include the railroad statistics. Celal Aybar wrote to the Prime Minister and Minister of Public Works that the GDS needed a tabulation machine –Tabulatrix- to accelerate compilation of statistics. He offered that rather than buying a statistics machine for the Administration of Railroads, the statistics of this office should be transferred to the GDS, and the new machine that would be added to the GDS could also do the foreign trade statistics. Despite all his arguments on the efficiency of his proposal, apparently this offer was not accepted (BCA 30..10.0.0/26.147..14.).

¹⁵ 1929, law no 1452, 13 statistics staff were added to the personnel.

¹⁶ In 1933, with law no 2203 that regulated centralization and created departments in the Directorate, the number of personnel increased to 62. In 1939, with law no 3656, the number of personnel increased to 76, three of whom were directors in the provincial organization.

¹⁷ In the 1941 report, the Director explained the increase with the example of education statistics: in 1933, 3548 tables were formed with 16 categories; whereas in 1941, 120,000 tables with 46 categories.

The two world wars, but especially the first one, affected the population discourses of the interwar period, placing both the reality and possibility of war at the center of politics and economics. In Turkey, the Second World War verified the concerns, and furthermore came with strict economic measures limiting public expenditure. Like the rest of the state offices, the GDS was influenced by cutbacks. In 1939 and 1943, the GDS presented draft bills on the organization of the directorate, suggested an increase in the number of employees due to the increasing workload of the GDS, and the necessity of employing full-time personnel instead of part-time. This way, the personnel would be more experienced and qualified, and also the GDS would continuously make use of this expertise. However, these proposals were not approved by the Ministry of Finance, since the required budget was not allocated. (30..10.0.0/26.148..11.) (BCA 30..10.0.0/26.148..16.)

Not only the number of personnel, but also the promotion system was problematic. Since the number of positions were limited, personnel were not promoted based on length of service and qualifications. This resulted in transfers to other state departments, and thus loss of qualified personnel. The employment of part-time personnel was a common temporary solution to the shortage of labor, an issue that arose especially during census periods, as we see in the table.

Table 1: Number of the GDS personnel over time

Years	Salaried full time personnel	Wage part-time personnel	Total
1933	61	14	75
1937 *	62	34	96
1938**	62	47	109
1939	76	59	135
1941***	73	38	111
1944	135	26	161
1950	204	96	300
1952	204	153	357
1954	204	192	396
1955	204	312	516
1956	204	420	624
1957	204	477	681

Source: 1923–1957 reports (BCA 30..1.0.0/95.598..3.) *1937 report, ** 1938 report, ***1941 report

Although the field of statistics was praised for its indispensability in the pronatalist cause, state incapacity and the further limits brought by WWII made lack of personnel an enduring problem for the GDS. State capacity was more influential for the organization of the central office, whereas in the centralization process, modernization could be observed.

1.2.1.2. Provincial Organization

After the inclusion of the various state offices of statistics to the General Directorate, efficiency and accuracy problems still persisted. The centralized system needed branches in the periphery to provide accurate data. However, the General Directorate did not have any provincial organization until 1937. Required data was provided by the provincial organization of the related ministry. Starting with the first report of 1930, the shortcomings of this system were repeatedly explained in annual reports: the data was prepared by those who did not have statistical training and who did not take statistics seriously, and was thus unreliable, and this method led to loss of labor and time. As a solution to this problem, the establishment of provincial bureaus of statistics –to compile statistics and do regional statistics– was suggested by the Director, emphasizing that this format existed in other countries. In the 1934 annual report, Celal Aybar said that one of the students sent abroad was studying the establishment of provincial bureaus of statistics, and that they would wait for him for the establishment of provincial organization, trying to show that the Directorate had a well-thought out plan for this project. In the 1936 report, the Director suggested the annexation of the statistics

offices of General Inspectorates¹⁸ to function as the provincial bureaus of the General Directorate. With these bureaus, statistics would be compiled on site by qualified personnel with special control, instead of the reluctant and unqualified personnel of different state institutions. With this offer, the General Directorate aimed to make most of the existing state resources, in the context of limited state capacity and a compelling need for provincial organization.

In 1937, with a decree, the statistics offices of the General Inspectorates were attached to the General Directorate of Statistics (Resmi Gazete 4.5.1937, no 3595). It is important to note that these four General Inspectorates were created to first establish, and then to deepen the authority of the state, in order to bring the central state closer to the regions that were difficult to penetrate; and that they all had positions for statistics personnel¹⁹. The contribution of data collection to the administration in making regions – that were not accessible by the state– knowable, and to the institutionalization of state power, was thus acknowledged. Whereas the General Directorate of Statistics had to repeatedly complain about lack of provincial offices or their inefficient location of for years, the General Inspectorates were established with statistics personnel right away. Limited resources necessitated a ranking of tasks, and the realized alternatives –as opposed to the delayed ones– indicate what the priorities of the ruling elite were.

The 1937 report, which was presented to the Prime Ministry in early March in 1938, stated that the General Directorate had four branches attached to the General Inspectorates (BCA 30..10.0.0/24.138..8.). The statistics personnel of the General Inspectorates stayed in their places, and continued to serve the General Inspectorates, but were officially included in the General Directorate staff. These branches collected the data deemed necessary by the General Inspectorates, and prepared the data gathered from the provinces for the Directorate.

After this, the reports appreciated the inclusion of these offices to the GDS, since they provided reliable data from the periphery. However, the Inspectorates were founded for “administrative purposes”, writes the reports, namely for assimilation and strict control, and that their centers were located in Diyarbakır, Edirne, Erzurum and Elazığ.

---

¹⁸ The establishment of the General Inspectorates (*Umumi Müfettişlikler*) was among the efforts to strengthen the centralization of the state, by dividing the country into large regions which would be governed by appointed governors, who would be the highest authority in that region, and an extension of the central authority. The first one was founded in 1927 in south-east Anatolia, the second one in 1934 in Thrace, the third in 1935 in northeast Anatolia, and the fourth in 1936 in the Dersim region. These were regional administrative units “whose authority prevailed over all civilian, military, and judicial institutions under their domain” (Çağaptay, 2006: 47). External threat and internal assimilation were the main motives.

¹⁹ Law no 2865 defined the organization of the first, third and fourth General Inspectorates (Resmi Gazete, 24.12.1935, no 5871). Accordingly, the First and Third General Inspectorates each had a statistics director and civil servants. The organization of the Second General Inspectorate was defined by the law no 2883, and a position for director of statistics was assigned to the Inspectorate (Resmi Gazete, 2.1.1936 no5891). In 1947, Ratip Yüceuluğ reported on the statistics personnel of the Inspectorates: each Inspectorate had one director, one chief, three civil servants and a servant (Yüceuluğ, 1947: 20)

These locations were appropriate for the security and control concerns of the state, but not for the data collection purposes of the GDS. The Directorate repeatedly suggested that regional bureaus would better be located in accordance with the economic regional divisions of the country, and thus should be transferred to İstanbul, Western Anatolia, Seyhan, and the Black Sea Region, to make this provincial organization much more efficient²⁰. However, most probably both for financial reasons and to keep the statistics bureaus in the Inspectorates, the state could not and did not establish the desired bureaus, and the Directorate made use of the statistical personnel of the Inspectorates. The Inspectorates were abolished in 1952 and the personnel were sent to the center. The GDS did not have a provincial organization until 1962, law no 53 (DİE, 1976: 177). The problem of provincial administration and the solution formulated for it shows how state priorities and administrative capacity were a main factor in shaping the implementation of pronatalism in Turkey. The GDS was a prime institution of pronatalism, and lack of resources further contributed to its inability to collect data from the provinces.

1.2.1.3. The Departments and Population Statistics

In 1933, with law no 2203, specific departments were founded in the GDS to compile statistics in particular fields, like education, justice, industry, etc. The annual reports praised the success of certain departments and compared them to their European counterparts. Among the departments, finance, education, justice, industry, and agriculture²¹ functioned properly. The department of foreign trade is a specific case: with mechanization, the monthly and annual reports could be finished very fast, and the Directorate repeatedly mentioned that the Foreign Trade Department functioned better than all Balkan and some European countries. Another department the reports mention proudly was the Department of Classification, which “became a factory of statistics” (1934 report), and “its performance came closer to its counterparts abroad” (1933 report). Statistics in various fields, and census classification, was done more regularly and faster than in other countries.

The annual reports of the Directorate also focused on the process and problems of this specialization effort. The problems faced by the population statistics department show how state capacity, both in terms of resources and also in terms of the ability to ‘access’ society, had shaped interwar pronatalism in Turkey. The field of population statistics barely improved until the 1950s, and as described in the 1936 report: “we are in total darkness regarding the population’s increase, strengths and weaknesses”. In this

---

²⁰ After the Law no 53 (1962), five regional directorates were founded: four in 1964 in İstanbul, Adana, İzmir, Samsun; and one in 1965 in Antalya. Others followed in Ordu, Bursa, and Eskişehir in the late 1960s (DİE, 1976: 184).

²¹ Until 1950, the GDS could not conduct a census of agriculture after the trial one in 1927. Except for the tobacco statistics from the agriculture census of the Directorate, agricultural statistics relied on the estimates of the agriculture civil servants, who did not have the opportunity to inspect their areas of responsibility even once a year. Either increasing the number of agriculture civil servants or the establishment of Regional Bureaus under the Directorate was necessary according to the 1933 report.

field, divorce statistics were the least problematic since divorce took place in courts and automatically became registered. Mortality numbers got relatively better when burial permits (*defin ruhsatiyesi*) were issued in certain places (the 1933 report writes of 33 centers; the 1948 report, of 25 centers). For marriages, the ones solemnized by municipalities were registered, but this constituted a small portion; marriages in the villages were not registered. And finally, birth statistics remained unknown until the surveys conducted in 1960s by other scientific institutes. “Births in Turkey are registered for legal purposes, but the registration information is not cumulated for national statistical purposes and published” (Shorter and Macura, 1982: 13).

The reports point to two reasons for the poorness of population statistics: population offices and established customs. Population offices attached to the Ministry of the Interior were responsible for the registration of these life events, but they did not function well. Secondly, people did not register their births, deaths and marriages, and the new Republic could not change this as easily as it expected. The frequency with which the issue was discussed highlights the importance of numbers on mortality and fertility. The 1942 report stated that “Birth and mortality statistics are crucial for state policies since they indicate the status of ‘*population wealth*’, these numbers show where the problems and improvements are, and the possible explanations for these cases. All other statistics become more meaningful together with population statistics; these are the backbone of all statistics in every country”. The report refers to Camille Jacquart’s suggestion in his letter of a nation-wide system of registration of births²² (1942 report, BCA 30..10.0.0/26.148..15.). These numbers were necessary both for an effective population policy, and also for health, administrative, economic, and financial policies.

The reports mention certain efforts for solution. Similar to the solution for provincial organization, the GDS formulated strategies to utilize the personnel of other state institutions like the Ministry of Health and the Ministry of Education. The GDS tried to collect data from nurses, but that did not work out. The Directorate contributed to the preparation of a draft bill by the Ministry of the Interior on population organization, and the proposal that mobile personnel to register the population in villages. In another report the Directorate considered cooperation with the Ministry of Education, so that teachers in villages would send data, and the GDS could have rough numbers²³.

---

²² As we understand from the letter, the project was forming an “organization of civil status” (*halimedenî teşkilatı*): Unless we have this organization, wrote Jacquart, accurate records of births and deaths would not be possible. The initial step of the project was to organize in cities, and the later step was the appointment of civil status personnel (*halimedenî memurları*) to districts where they would be responsible for putting the registration books in order, and making new registrations in a systematic way. Jacquart deemed this project very significant to determine whether the population is increasing, and the number of births, deaths and life conditions of people (BCA 30..10.0.0/24.135..5.).

²³ This was suggested in the 1943 report. As we learn from the conference paper summary of Celal Aybar, in 1945-46, with the order of President İsmet İnönü, a survey of births and deaths was conducted in eight thousand villages by village teachers (BCA 30..10.0.0/26.148..24.).

Correspondences in the archive indicate another effort by the GDS. The Director of the Population Office in Erzurum (Fevzi Bey) made the following suggestion to the Governor of Erzurum: population personnel in the districts (*nahiye*) could spend 15 days of the month visiting the villages and registering marriages there, because after the adoption of the Latin alphabet (1929), *muhtars* in villages –who were responsible for this registration- could not fulfill their duties since they were not literate in the Latin alphabet. The Governor conveyed this suggestion both to the Ministry of the Interior and to the GDS. The GDS wrote letters to the Ministry of the Interior and Prime Ministry, suggesting that this procedure should not be limited to Erzurum, but population personnel should, at least once in three months, visit the villages and register life events, and in this way the population organization would ‘reach’ people. The Ministry of Interior found the proposed budget of 60,000 liras too much, the GDS then suggested an amount of 15-20,000 liras to be allocated, so they could have a rough idea of the population events of the country (BCA 30..10.0.0/24.135..10.; BCA 30..10.0.0/24.135..11.), However, this also remained as an unrealized suggestion.

Limited state capacity -in the form of lack of educated personnel, the lack of budget, and the incapacity of other state institutions to provide data- was the main problem. The major pattern in relations with the West, namely taking the West as the model and making an effort to integrate into the international community, appeared as a feasible and convenient solution.

1.2.1.4 The GDS and the West

Interwar Turkish pronatalism was a part of both the general pronatalist discourse of Europe and Turkish modernization, embodying the basic patterns of Turkey’s relation to the West. The relations between the GDS and the West rested on taking the West as the model, and also on Turkey’s efforts of integration into the international community as an equal and respected partner. Inviting foreign experts and sending trainees abroad aimed at a more effective and scientific functioning of the Directorate. Furthermore, these relations increased contact with, and approval from, the West added to the status and credibility of the GDS. In this section, I will explain the relations with the West under three subtitles: foreign experts, training in the West, and integration into the international community of statistics.

Foreign experts:

In the early Republican period, foreign experts played a crucial role in filling the lack of technical expertise, and in the import of Western knowledge and experience. However, in the case of statistics, foreign experts and especially Camille Jacquart had a *foundational* role. He was a Belgian statistician and a member of the International Statistical Institute, and was invited to Turkey to found a modern statistical office. The GDS was founded immediately after his arrival, and then, he started the preparations for the first population census of the Republic. Trial censuses were conducted in several cities and Jacquart inspected the procedures on site, and toured the country to investigate the

problems of the statistical organization. This technical investigation was not the only aspect of his census preparations. He deemed propaganda essential for the successful conduct of the census: he gave talks, and wrote in journals and popular magazines to explain the indispensability of conducting censuses to know and manage the population as “national wealth”. He wrote reports and official letters to Prime Minister İnönü to explain the problems, and suggested solutions²⁴. His suggestions on centralization, the necessity of provincial bureaus, and training of personnel both in courses organized by the GDS and abroad, were either executed or repeatedly discussed by the directors of the GDS as measures to be taken. He served as the general director of the GDS until 1929. He died in 1931: a Turkish diplomatic deputy in Brussels attended Jacquart’s funeral (BCA 30..10.0.0/239.614..6.), and an official letter of condolence was sent to the Belgian state (BCA 30..10.0.0/239.614..7.) appreciating his contributions.

After Camille Jacquart returned, another foreign expert was sought. The Turkish diplomatic deputy in The Hague contacted the International Statistical Institute on this issue, and the director of the Institute, Henry W. Methorst, tried to find another expert for the GDS (BCA 30..10.0.0/201.375..5.).

Apart from Jacquart, the GDS employed several foreign experts for various positions. In 1928, a contract was signed with an electrical engineer to set up and run calculating machines for processing the data from the 1927 census (BCA 30..18.1.1/29.34..9). In 1934 another expert, Bruschwiler– the director of the Swiss Federal Statistics Bureau, was brought for the census of the following year (BCA 30..18.1.2/49.72..15.) (BCA 30..18.1.2/57.61..1.). In 1949 a statistics expert from the Ministry of Agriculture in the U.S. came for the preparation of the agriculture census of the following year (BCA 30..18.1.2/120.69..10.). The same year another expert from India came to the GDS (BCA 30..18.1.2/120.55..4.).

Training:

As the lack of qualified personnel in the face of the increasing workload of the Directorate was a pressing issue, the Directorate developed additional strategies, such as opening courses within its organization, and sending university graduates to the West for specialized statistical education. The statistics courses were introductory level courses for the personnel employed in the General Directorate. In the 1933 report, it was stated that they had opened two courses, one in 1930 and the other in 1931, and almost 200 civil servants attended (BCA 30.10.0.0/28.160.9).

---

²⁴ The 13.12.1926 report on possible problems and preparing people for the census via propaganda (BCA 30..10.0.0/25.145..5.), 06.03.1927 report on trial census in Mersin and Jacquart’s visits (BCA 30..10.0.0/25.145..10.), on Tekirdağ, Ödemiş and İzmir trial censuses (BCA 30..10.0.0/25.145..17.), 07.07.1927 report on his visit to eastern provinces, how to register nomadic tribes, and the necessity and methods of census propaganda (BCA 30..10.0.0/25.145..20.), and 18.10.1927 report on the current status of the organization and future plans (BCA 30..10.0.0/24.134..9.).

According to the 1937 report, the GDS sent 10 students to Rome, Paris and New York for statistics education²⁵. The 1943 report stated that four of them were employed, one was sent to the Ministry of Trade, two would return from the US soon, one of them paid the education costs and resigned, and education of two was interrupted by the war. In 1938, another personnel, funded by the Rockefeller Institute, was sent to Berlin and Stockholm for 6 months to investigate different methods for the standardization of statistical systems in different countries (BCA 30..18.1.2/82.1..12).

International Relations:

The relations of the GDS with foreign statistics offices and the international community of statistics were very similar to the overall approach of the early Republic towards the West. The GDS took the Western statistics offices as its model, and wanted to learn from their experiences; it aimed to be integrated into the international community of statisticians, exchanged publications, and expressed pride when these efforts were acknowledged by foreign institutions.

Sending personnel to the West to investigate the functioning of offices was a very common practice. In 1926, the General Director of Population, Abdülmüttalib Bey, was sent to Europe to examine the organization of statistics and population affairs (BCA 30..18.1.1/19.41..15.). The Analysis Series (Tetkikler Serisi) of the GDS, also includes a subseries on the organization and functioning of statistics bureaus in other countries.

In the annual reports, being acknowledged by foreign institutions, sending data to the League of Nations and to other foreign institutions, and being recognized as the sole provider of data on Turkey were proudly mentioned. The GDS's efforts of integration into the international community proceeded at many levels. In 1933, Celal Aybar, the general director of the GDS, was selected as a member of the International Statistical Institute²⁶. Aybar notified İnönü of his membership, saying that he had the honor to be the first member to the Institute from Turkey (BCA 30..10.0.0/26.147..13.). In 1936, for international comparisons, the GDS started using Brussels classification system in foreign trade statistics. In 1950, Turkey also participated in the worldwide census of agriculture²⁷.

In 1929, the Journal of the Royal Statistical Society published a short article on the development of statistics and statistics organization in Turkey, celebrating the Turkish state's recognition of the importance of statistics for the modern state. The article spoke

---

²⁵ According to an official letter from the GDS to the prime ministry, Şefik İnan and Şevket Kaya, two graduates from the Statistics Institute at Sorbonne University, would be in training for 6 months at the statistics offices in France (BCA 30..10.0.0/26.148..8.).

²⁶ Nixon explains the strict process of membership: The Institute had 150 members until 1901, when it was increased to 200. "The limitation of membership was still jealously guarded" until 1934, says Nixon, which makes Aybar's membership even more valuable (Nixon, 1960: 19).

²⁷ In 1947, the United Nations Food and Agriculture Organization sent Valantino Dore, the head of its Statistics department, to Turkey for inspection and preparations (BCA 30..10.0.0/25.142..19.).

of the invitation of Camille Jacquart, and the preparations and the conduct of the first census of the Republic in 1927. The GDS sent a translation of this article to the Prime Ministry, showing the international appreciation of the Directorate's success (BCA 30..10.0.0/24.135.3.). In 1937, a journal in Italy mentioned the GDS as "an institution approaching perfection each and every day", and praised its publication "Annuaire Statistique de Turquie", suggesting it to those who wanted to know about the economic development, population, and climate of Turkey. The GDS again translated the paragraph, and sent it to the Prime Ministry (BCA 30..10.0.0/24.137..16.). As seen from the immediate notification of these praises to the prime ministry, international recognition was a powerful source of support and legitimacy for the GDS.

Publications were exchanged with various statistics offices. A 1936 official document listed the countries where statistical yearbooks were sent: Czechoslovakia, Ireland, Italy, Holland, the US, Argentina, Canada, and Greece (BCA 30..10.0.0/26.148..5.)²⁸. Relations and publication exchange were apparently interrupted by WWII. In 1946, the GDS sent letters to foreign institutions to resume relations²⁹.

Participation in international congresses was another scientific activity, which also contributed to the Directorate's international status. The GDS attended almost all meetings of the International Statistical Institute after 1927³⁰. In 1927, the GDS attended the 17th World Statistics Congress in Cairo with a committee led by the Turkish ambassador to Egypt. Jacquart made a presentation on the 1927 census and was awarded by the King of Egypt (BCA 30..18.1.2/1.7..4.). All these events were underlined with praise in the official documents. In August 1929, Selim Sabit attended the 18th World Statistics Conference in Warsaw. Sabit wrote a report on the congress addressed to the Prime Ministry, stating that the international congresses were important both in terms of scientific improvement³¹ and international status. Selim Sabit noted that one of the reasons he attended the congress was to make the Turkish statistical achievements, the revolution, and national existence known to the statistical community of the world (BCA 30..10.0.0/24.135.4.). Celal Aybar attended the 20th meeting in Madrid in 1931 (BCA

---

²⁸ The Ministry of Trade in Paris, Statistics office in Palestine, Stockholm Statistics office, Population Committee in Rome, and Statistics Office in Argentine were other offices where the GDS sent yearbooks.

²⁹ The GDS wrote letters to the London Telegram Limited Company, Paris Chamber of Commerce, and Columbia University in New York, about sending the GDS publications and statistical yearbooks. In the letter to the Alliance nationale contre la dépopulation (National alliance against depopulation) in Paris, the GDS thanked the Alliance for their invitation to a meeting about depopulation, but declined the invitation "for certain reasons". The GDS wrote to the General Directorate of Statistics in France, Trade Council of the French Embassy, and Statistics Office of Yugoslavia, that they hoped to continue the good relations and publication exchange between the institutes prior to the War.

³⁰ In the archives, I could not find any documents regarding the GDS attendance to two congresses of the ISI in the interwar period: the 19th meeting in 1930 in Tokyo, and the 22nd meeting in 1934 in London.

³¹ The congress formed three commissions: demography and methods, economic statistics, and social statistics. Each prepared reports on standards of compiling statistics on certain issues in their field. Thus, the attendance also meant integration into the scientific community.

30..18.1.2/21.49..4.), the 21st meeting in 1933 in Mexico City (BCA 30..18.1.2/37.44..12.), and the 23rd meeting in 1936 in Athens where he presented a paper on the 1935 census and mechanized classification system³². Later, he examined the Statistical Office of Greece, its organization and working principles (BCA 30..10.0.0/229.541..18). After the 24th World Statistics Conference in Prague in 1938, which Celal Aybar also attended (BCA 30..18.1.2/84.72..1.), the meetings ceased until the end of WWII. In 1947, Celal Aybar was invited to the 25th World Statistics Conference to present on international classification of data, and in his report to the prime ministry he stated that two papers were being prepared to be presented, one on the censuses in Turkey and the other on the survey of births and deaths through sampling method. The one on the censuses would focus on the methods used that were different from the European censuses due to the specific conditions in Turkey, and the positive results of these methods. The second paper would be on the survey conducted in 8 thousand villages in 1945–46 by teachers working in villages (BCA 30..10.0.0/26.148..24.).

Apart from these, the GDS personnel attended the International Conference on Economic Statistics, Geneva, 1928³³; International Congress on Population in 1937³⁴; and 7th International Labor Statistics Conference³⁵. In 1936, Selim Sabit, assistant director, was sent to Rome for a statisticians' meeting held to determine the basic principles of the World Congress on the Agricultural Census to be gathered in 1940 (BCA 30..18.1.2/68.76..13.). In 1937, the GDS wanted to send Sabit Aykut to the Labor Statistics Conference of the International Labor Organization, since the GDS would compile labor statistics and these should match those of the international project. But the travel fund was not granted (BCA 30..10.0.0/26.148..6.). In 1947 Şefik İnan, one of department chiefs in the GDS, attended the meeting of the Statistical Commission of the United Nations Economic and Social Council in New York, and presented a report on the meeting to the Prime Ministry (BCA 30..10.0.0/25.142..20.)³⁶.

---

³² In 1937, the GDS published the translation of this paper in the Analysis Series (Tetkikler Serisi, no:54).

³³ Celal Aybar attended (BCA 30..18.1.1/30.59..17.).

³⁴ Celal Aybar attended (BCA 30..18.1.2/77.63..1.).

³⁵ In 1949, Şefik Bilkur attended (BCA 30..18.1.2/120.60..16.) Şefik Bilkur became the general director of the GDS after Celal Aybar, and served in this position from 1947 to 1954. He studied at the School of Trade and Accounting (*Ulumi Aliye-i Ticariye Sanayi ve Muhasebe Şubesi*), the High Trade School in Paris, and the Academy of Finance. He did the national income calculations which were published in the Analysis Series. Before coming to the GDS, he was the director of the Conjuncture Service, which did the national income calculations (DİE 1976, 37, 59).

³⁶ In 1948 and 1949, Şefik Bilkur, who was appointed as the general director to the GDS in 1947 (BCA 30..11.1.0/195.31..9.), represented Turkey in the meetings of the Statistical Commission of the United Nations Economic and Social Council in New York (BCA 30..18.1.2/115.98..8.), and in Geneva (BCA 30..18.1.2/119.23..19.). In 1950 after attending the meeting in New York, he visited the GDS personnel in Washington, who were being trained for agriculture, industrial and population censuses to be conducted in 1950 (BCA 30..18.1.2/122.31..2.).

For the few decades following its foundation, the GDS had to deal with major problems. Centralization, lack of resources, and lack of efficient provincial organization were fixed problems of the interwar era. Both the GDS and other state authorities wanted the GDS to be the sole authority on the production, analysis, and control of numbers in the country. Although this demand was also supported by the political elite, the gathering of all statistics in the center took a long time. Besides centralization, the creation of a form of a provincial organization that would be able to provide reliable data to the center was another problem the GDS had to deal with. It tried to use the available resources: the statistics personnel of the General Inspectorates. But since the latter was created for a cruder functioning of the relation between power and knowledge, it did not quite fit the requirements of the GDS. Ironically, the central institution of interwar pronatalism could not obtain basic population data: the number of births. During the interwar era, the GDS had to struggle with problems deriving from state capacity to proceed on its path of pragmatic and ideal/ideological modernization.

Conclusion

The focus of this article was the history of the GDS during the early Republican era. The context that molded and limited Turkish pronatalist biopolitics in general also shaped the GDS. The GDS was a vital institution of interwar pronatalism in Turkey, since data showing the trends and problems of the population was an indispensable aspect of state intervention in, and regulation of the population. This intervention was the distinctive aspect of interwar pronatalism.

The Directorate was a product of modernization in Turkey. The Western official bureaus of statistics were taken as a model, and centralization and standardization became the main ideals of the GDS. The Directorate tried to become part of the international community of statistics, and each effort contributed to its legitimacy. However, as we saw, every aspect of its institutionalization faced problems of state capacity, which was also a limiting factor for Turkish pronatalism in general.

Centralization –one of the primary aims of the Directorate–, aimed at efficient use of resources, creation of useful data, and easier control of statistics. The responsibilities of the central organization increased in the face of limited budget and lack of qualified personnel, and complete centralization could not be achieved for a long time. Provincial organization was a consistent problem until 1960s. An attempt was made to solve this problem through the incorporation of the statistical offices of the General Inspectorates, which proved to be not as efficient due to the location of the Inspectorates. This problem and its solution constituted another example of how state incapacity affected the functioning of the GDS, and hence pronatalism.

The pronatalist Republic aimed to increase population, and the politicians and educated elite emphasized this at every opportunity. This article brings a dichotomy to the foreground: despite the emphasis on the importance of population data, birth rates

remained unknown during the interwar period. So much hope was invested in the GDS for pronatalism, yet the weakest aspect of the Directorate was population statistics. Due to problems of population registration, the state and the GDS were unable to figure out how many babies were born each year. These show us how limited state capacity and taking the West as a model were the main factors shaping the GDS during interwar period.

References

Archives

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)- Turkish Prime Ministry Republican Archives

Resmi Gazete- Official Newspaper

Zabıt Ceridesi- Records of parliament sessions and preambles.

Secondary sources:

Behar, C. (2000), Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi, In, H. İnalçık and Ş. Pamuk (Eds), *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü

Çağaptay, S. (2006), *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?*, New York: Routledge

Devlet İstatistik Enstitüsü [DİE], (1976), *Devlet İstatistik Enstitüsünde 50 Yıl 1926-1976*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası

Karpat, K. (1985), *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press

Nixon, J. W. (1960), *A History of the International Statistical Institute, 1885-1960*, The Hague: International Statistical Institute

Shorter, F. C. and Macura M. (1982), *Trends in Fertility and Mortality in Turkey, 1935-1975*, Washington, DC: The National Academies Press

Toprak, Z. (1991), Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri - 1927), *Ankara Dergisi* 1 (2), 57-66.

Toprak, Z. (2000), Osmanlı Devleti'nde Sayısallaşma Ya Da Çağdaş İstatistiğin Doğuşu, In, H. İnalçık and Ş. Pamuk (Eds), *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü

Yüceuluğ, R. (1947), *Türkiye'de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, Ankara: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü